

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ
AZERBAYCAN MODERNLEŞME SÜRECİNDE
KİMLİK MESELESİ: ULUSAL KİMLİK
İNŞASINDA “BATILAŞMA”

Beyrak TARLANSOY

2502180514

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Adem ESEN

İSTANBUL- 2025

ÖZ

AZERBAYCAN MODERNLEŞME SÜRECİNDE KİMLİK MESELESİ: ULUSAL KİMLİK İNŞASINDA “BATILAŞMA” SORUNU

Beyrak TARLANSOY

Bu çalışma, Azerbaycan’da ulusal kimliğin 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar Batılaşma süreciyle nasıl şekillendiğini incelemektedir. Araştırma hem tarihsel bir perspektif sunmakta hem de günümüz Azerbaycan ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler bağlamında Batılaşmanın ulusal kimlik üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu bağlamda, Çarlık Rusya’sından günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti’ne kadar olan süreçte, tarihsel, siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmeler incelenerek, Batılaşmanın Azerbaycan’ın ulusal kimliğini nasıl dönüştürdüğü tartışılmaktadır. Azerbaycan’ın kimlik inşasında etkili olan tarihsel kırılma noktaları, kültürel değişimler, bölgesel aktörler, ideolojik mücadeleler, entelektüel figürler, siyasal örgütlenmeler, milliyetçilik, sanayileşme, devletleşme süreci ve bağımsızlık gibi değişkenler analiz edilmiştir.

Araştırma, Azerbaycan’ın Batı dünyasıyla olan etkileşimini de dikkate alarak, modernleşme süreçlerinin ulusal kimlik üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Özellikle çalışmada, Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan’ın Avrupa Birliği ve diğer Batılı kurumlarla olan ilişkileri, Batılaşmanın günümüzde nasıl algılandığını ve kimlik üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel veri seti, alanında uzman 10 kişiyle yapılan mülakatlar ve Avrupa Birliği’nin “Avrupa Komşuluk Politikası” çerçevesinde Azerbaycan’daki Batılaşma sürecini gözlemlemeyi amaçlayan, 15 yaş üstü 1000 katılımcıyla gerçekleştirilen anket verilerine dayanmaktadır. Tematik analiz yöntemi kullanılarak derinlemesine mülakatlar MAXQDA nitel araştırma aracı ile analiz edilmiş ve anket sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, kurumsallaşmış ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliğinin günümüz Azerbaycan ulusal kimliğini tam olarak yansıtmadığını göstermektedir. Bu kimliğin vatandaşlığa dayalı ve coğrafi bir tanımlama sunduğu gözlemlenmiştir. Çalışma, bu bağlamda ‘Türk’ kimliğinin üst kimlik olarak kabul edilmesinin ulusal kimlik sorununa çözüm sağlayabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, Batılaşmanın Azerbaycan’ın ulusal kimliği için bir sorun değil, tarihsel ve siyasal süreçlerin bir sonucu olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda ‘Azerbaycan Türkü’ ve ‘Azerbaycan Türkçesi’ gibi kimlik unsurlarının Batılaşma süreciyle doğrudan ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Azerbaycan’da ulusal kimliğin tarihsel, siyasal ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiğini ortaya koyarak, Azerbaycan’ın modernleşme sürecinde Batılaşmanın kimlik üzerindeki etkisini analiz etmekte ve akademik literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Batılaşma, Ulusal Kimlik, Kimlik inşası, Azerbaycanlı kimliği, Azerbaycan Türkü, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan-Batı ilişkileri.

ABSTRACT

The Issue of Identity in Azerbaijan’s Modernization Process: “Westernization” in the Construction of National Identity

Beyrak TARLANSOY

This study examines how the process of Westernization has shaped national identity in Azerbaijan from the mid-19th century to the present. The research provides both a historical perspective and an evaluation of the impact of Westernization on national identity within the framework of contemporary Azerbaijan-Western relations. In this context, historical, political, cultural, and social developments from the Tsarist Russia period to the present Republic of Azerbaijan are analysed to discuss how Westernization has transformed Azerbaijan’s national identity. The study also explores key historical turning points, cultural changes, regional actors, ideological struggles, influential intellectual figures, political organizations, nationalism, industrialization, state-building, and independence as factors shaping national identity.

The research also considers Azerbaijan’s engagement with the Western world, emphasizing the role of modernization processes in shaping national identity. It assesses how Azerbaijan’s relations with the European Union and other Western institutions in the post-Soviet period have influenced national identity and how Westernization is perceived today.

The study is based on qualitative data, including interviews with 10 experts in the field and survey data collected from 1,000 participants aged 15 and above within the framework of the European Union’s “European Neighbourhood Policy”, which aims to observe the Westernization process in Azerbaijan. The collected data was analysed using thematic analysis with the MAXQDA qualitative research tool, and the survey findings were evaluated in conjunction with the interview results.

The findings reveal that the institutionalized ‘Azerbaijani’ political identity does not fully reflect Azerbaijan’s contemporary national identity. It has been observed that this identity is primarily based on citizenship and defined more in geographical terms. The study argues that recognizing ‘Turkic’ identity as an overarching identity could offer a solution to national identity-related issues. Furthermore, it establishes that Westernization is not a problem but rather a consequence of historical and political processes. In this regard, identity elements such as ‘Azerbaijani Turk’ and ‘Azerbaijani Turkish’ are directly related to the process of Westernization.

This study contributes to the academic literature by analysing how national identity in Azerbaijan has been shaped within historical, political, and cultural contexts, and by evaluating the impact of Westernization on identity construction during Azerbaijan’s modernization process.

Keywords: Modernization, Westernization, National Identity, Identity Construction, Azerbaijani Identity, Azerbaijani Turk, Azerbaijani Turkish, Azerbaijan-Western Relations.

ÖNSÖZ

Son dönemlerde, dünyada ve Azerbaycan’da giderek artan kimlik tartışmaları ve bu alanda yapılan çalışmalar, yeni soruların ortaya atılmasını teşvik etmektedir. Bu çalışmayı harekete geçiren temel soru, Azerbaycan özelinde tartışılan ulusal kimlik olgusunun Batılaşma süreciyle ilişkisinin bir sorun mu yoksa bir sonuç mu olduğu ve bu kimliğin tarihsel olarak hangi dinamiklerle geliştiği ve nasıl konumlandırıldığıdır.

Bu soruya yanıt bulabilmek için öncelikle Azerbaycan’ın ulusal kimlik tarihine bakmak gerekmektedir. Yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin daha bütüncül bir ulusal kimlik oluşturmaya beklenirken, mevcut kimlikteki eksiklikler ve Batılaşma sürecinin bu inşa sürecine dahil olması, alternatif kimlik inşası tartışmalarını da gündeme getirmiştir.

Bu çalışma, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasının Batılaşma süreciyle gelişimini tarihsel, siyasal, kültürel ve uluslararası ilişkiler bağlamında inceleyerek, bu sürecin temel mekanizmalarını açıklamayı amaçlamaktadır.

Tezimin sorularının ve konusunun belirlenmesinde en başından itibaren emeği geçen tez danışmanım Prof. Dr. Adem Esen hocama sonsuz minnettarım. Doktora ders döneminden itibaren tanıma fırsatı bulduğum ve uzun yıllar boyunca üzerimde büyük emeği olan hocama teşekkürü bir borç bilirim. Bu tez onun desteği ve bana olan güveni aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca, tez izleme komitesinde yer alan Prof. Dr. Kıvanç Ulusoy ve Prof. Dr. İdil Tunçer Kılavuz hocalarıma da en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca bana yönelttikleri sorular ve yorumlarıyla, araştırmamı daha derinlemesine düşünmeye ve sorgulamaya sevk ettiler.

Bunun yanı sıra, savunma jüri üyeleri Prof. Dr. Ali Asker ve Doç. Dr. Hasan Duran Hocalarıma tezin daha iyi olması amacıyla yapmış oldukları yapıcı eleştirilerinden dolayı şükranlarımı sunarım. Özellikle Prof. Dr. Ali Asker ve Dr. Maşdi İsmailov da tez yazım sürecinden bugüne kadar geçen uzun zaman diliminde, yalnızca akademik anlamda değil, aynı zamanda yol arkadaşlığı yaparak her aşamada bana destek oldular. Kendi yoğunlukları arasında gönderdiğim metinleri titizlikle

okuyarak, kıymetli eleştirileri ve yorumlarıyla çalışmamın gelişimine büyük katkı sağladılar. Kendilerine sonsuz teşekkür ederim.

Tez sürecinde isimlerini tek tek anmam mümkün olmasa da yanımda olan ve bana destek veren tüm dostlarıma, verdikleri moral ve motivasyon için teşekkür ediyorum. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi sınıf arkadaşlığından başlayan ve uzun yıllardır arkadaşı olmaktan büyük mutluluk duyduğum Dr. Melik Karagöz ve Dr. Ahmet Gedik'e gönderdiğim metinlere yaptıkları yorumlar, eleştiriler ve düzeltmeler için; ayrıca bana her zaman yeni ufuklar açtıkları için teşekkürü borç bilirim.

Ailem, bu süreçte en büyük destekçilerimden biri oldu. Çocukluğumdan itibaren okumam için maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen rahmetli babama, bana olan güveni ve eksikliğini hissettirmeyen anneme, hayatım boyunca ne kadar teşekkür etsem azdır. Ailemin desteği olmasaydı, pek çok şeyi başaramayacağım gibi bu çalışmayı da tamamlamam mümkün olmazdı.

Son olarak, tezimi, doğduğum Karabağ topraklarının hem Birinci hem de İkinci Karabağ Savaşları'nda işgalden kurtarılması için canlarını feda eden Aziz şehitlerimize ithaf ediyor ve ruhları karşısında saygıyla baş eğiyorum. Ayrıca, bu savaşlarda Gazi unvanı almış kahraman vatan evlatlarına, gözlerini kırpmadan Azerbaycan topraklarını korudukları için en derin şükranlarımı sunuyorum.

Beyrak Tarlansoy

İstanbul, Mayıs 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL KİMLİK VE BATILAŞMA SÜRECİNE İLİŞKİN LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Rus İşgali Döneminde Azerbaycan’da Ulusal Kimlik Düşüncesinin Oluşumu, Batılaşma Sorunu ve Başlıca Tetikleyici Faktörler (1850-1918).....	32
1.1.1. Sömürgecilik ve Batılaşma: Anthony Smith’in Sömürgeci Devlet ve Anti-Sömürgeci Entelektüel Yorumu.....	34
1.2. Çarlık Rusya’sının Sömürge Politikaları Bağlamında Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasının Tarihsel Arka Planı.....	37
1.2.1. Sömürge Döneminde Yerel Burjuvazinin Oluşumu ve Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü.....	41
1.3. Batılaşma Süreci ve Çarlık Rusya’sının Sömürge Politikalarına Karşı Azerbaycanlı Aydınların Entelektüel Mücadelesi: Ulusal Kimlik ve Modernleşme...44	
1.3.1. Azerbaycanlı Aydınların Anti-Sömürgeci Entelektüel Mücadelesi, Batılaşma ve Ulusal Kimlik İnşası: Mirza Fatali Ahundzade Örneği.....	50
1.3.1.1. Mirza Fatali Ahundzade’nin Geleneksel Düşünceye Karşıtlığı ve Ulusal Kimlik İnşasında Batılaşma ile Modernleşme Dinamikleri.....	57
1.3.2. Hüseyinzade Ali Bey ve “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” Tezi: Azerbaycan’da Kültürel Türkçülük, Batılaşma ve Modernleşme.....	63
1.3.3. Ahmet Bey Ağaoğlu Fenomeni: Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasında Batılaşma ve Liberal Milliyetçiliğin Etkisi.....	78

1.3.4. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Ulusal Kültürün Rolü ve Batılaşma Süreci.....	100
1.4. Azerbaycan'da Ulus-Devlet İnşası ve Batılaşma: AHC Örneğinde Uluslaşmadan Kurumsallaşma Geçiş.....	111
1.4.1. Kültürel Kimlikten Modern Ulus Devlete: Müsavat Partisi ve Milliyetçiliğin Politikleşmesi.....	113
1.4.2. Mehmet Emin Resulzade: “Azerbaycançılık” Düşüncesi ve Batılaşma Süreci Çerçevesinde Politik Kimliğin Kurumsallaşması.....	119
1.4.3. Mehmet Emin Resulzade'nin Milliyetçilik Kuramı: Batılaşma Sürecinde Dil ve Tarihin Dönüştürücü Rolü.....	124
1.5. Ulusal Kimlikten Modern Devlete: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Batılaşmanın Etkisi.....	129

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET İŞGALİ SONRASI AZERBAYCAN'DA ULUSAL KİMLİĞİN YENİDEN TANIMLANMASI: MODERNLEŞME VE BATILAŞMA PERSPEKTİFİ

2.1. Sovyet Modernleşmesi ve Azerbaycan: Ulusal Kimlik Kurgusu ve Dönüşümü.....	137
2.2. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik Kurgusu.....	147
2.2.1. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1940-1960 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik Kurgusu.....	155
2.2.2. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1970-1980 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik İnşası ve Bağımsızlık Mücadelesi.....	162
2.3. İran Azerbaycan'ında Ulusal Kimlik ve Modernleşme Dinamikleri: Batılaşma Perspektifinden Bir İnceleme.....	170
2.4. Şiiiliğin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkisi: İran'da Batılaşma ve Modernleşme Sürecinde Dini Kimliğin Konumlandırılması.....	173
2.5. Batılaşma ve Modernleşme Bağlamında İran'daki Devrimlerin Güney Azerbaycan Türklerinin Ulusal Kimlik İnşasına Etkisi.....	176
2.6. Bağımsız Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan Türkleri Üzerindeki Etkisi: Ulusal Kimlik ve Modernleşme Perspektifleri.....	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE ULUSAL KİMLİK İNŞASI: MODERNLEŞME, KÜRESELLEŞME VE BATILAŞMANIN ETKİLERİ

3.1. Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinde Batılaşma:	Ulusal	Kimliğin	Yeniden İnşası.....	193
3.1.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Ulusal Kimlik İnşası ve Batılaşma Eğilimleri.....				211
3.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Devlet Politikaları: Batılaşma, Ulusal Kimlik ve İdeolojik Dönüşüm.....				216
3.2.1. Ebülfez Elçibey İktidarı Döneminde Kimlik Politikaları: Batılaşma Çerçevesinde “Türk” Kimliği.....				219
3.2.2. “Azerbaycanlı” Kimliğinin Dönüşümü: Haydar Aliyev'in İktidarı Döneminde Devlet Politikaları ve Batılaşma Süreci.....				228
3.2.3. İlham Aliyev İktidarı Dönemi: Batılaşma, Çok Kültürlülük ve “Laik Müslüman” Devlet Modeli.....				235
3.2.4. İlham Aliyev Dönemi Ulusal Dil Politikaları: Batılaşma ve Kültürel Çeşitlilik Çerçevesinde Azerbaycan'ın Kimlik İnşası.....				248
3.3. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Rolü: Laikleşme, Batılaşma ve Çok Kültürlülük Perspektifi.....				262
3.3.1. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Tarihsel Gelişimi ve Batılaşma Süreci Kapsamında Ulusal Kimliğe Etkisi.....				264
3.4. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Savaşın Etkisi: Batılaşma Süreciyle Değişen İç Dinamikler.....				287
3.5. Batılaşma, Savaş ve Kimlik: Karabağ Savaşlarının Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri.....				292
3.5.1. Birinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Rolü.....				294
3.5.2. İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Rolü.....				298

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BATILAŞMA SÜRECİ BAĞLAMINDA BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'IN ULUSAL KİMLİK İNŞASI VE BATI DÜNYASI İLE İLİŞKİLERİ

4.1. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişim Süreci.....	305
4.2. Batılaşma Süreci ve Ulusal Kimlik İnşası Bağlamında Azerbaycan'ın Avrupa ile Entegrasyonu: Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifi.....	312
4.3. Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Perspektifi: Batılaşma Süreci ve Ulusal Kimlik İnşası Çerçevesinde Azerbaycan ve Avrupa Konseyi İlişkileri.....	316
4.3.1. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2014-2017 Dönemi Eylem Planı.....	325
4.3.2. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2018-2021 Dönemi Eylem Planı.....	327
4.3.3. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2022-2025 Dönemi Eylem Planı.....	329
4.3.4. Azerbaycan'da Hukuk, Demokrasi ve İnsan Hakları: Uluslararası Raporlar Bağlamında Batılaşma ve Kimlik İnşası.....	332
4.4. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşası Sürecinde Batılaşmanın Etkisi: Mart 2024 Anket Sonuçları Ölçeğinde Bir Değerlendirme.....	358
SONUÇ.....	378
KAYNAKÇA.....	396
EKLER LİSTESİ.....	437
ÖZGEÇMİŞ.....	441

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Azerbaycan Cumhuriyetinde Türk Olmayan Etnik Azınlıkların Azerbaycan Türkçesinde Konuşma ve Anlama Oranı İstatistiği:.....	250
Tablo 3.2: 2009 Nüfus Sayımı Sonrası Azerbaycan'da Rusçanın Konuşulma Oranı.....	259
Tablo 3.3: Azerbaycan Resmi Olarak Tescil Edilmiş Dini Kurumların İstatistiği:.....	281
Tablo 4.1: Azerbaycan'ın 2024 yılında Avrupa Birliği'ne Doğal Gaz İhracatı ve Gelecek Hedefler.....	309
Tablo 4.2: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilmiş Bazı Sözleşmelere İlişkin Durumu.....	321
Tablo 4.3: Avrupa Konseyi ve Doğu Ortaklığı Ülkelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni İmzalama Durumu.....	323
Tablo 4.4: 2014-2024 Yılları Arasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Vatandaşları Tarafından AİHM'ne Yapılan Başvuruların İstatistiği.....	324
Tablo 4.5: Uluslararası Şeffaflık Örgütünün Yolsuzluk Algı Endeksi:(2014-2023).....	333
Tablo 4.6: Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da 2020-2024 Yılları Arasında Basın Özgürlüğünün Gelişim Süreci.....	337
Tablo 4.7: Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Uluslararası Özgürlük Endeksine Göre 2024 Sıralaması.....	338
Tablo 4.8: 'Freedom House' Raporuna Göre Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Özgürlük ve Demokrasi Durumu: 2015-2024.....	340
Tablo 4.9: 'Freedom House' Raporunun 2015-2024 Yılları Arasında Verilerine Göre Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Demokrasi Durumu İstatistiği.....	344

Tablo 4.10: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistiği Kurumunun 2020-2021 Yılları Arasında Eğitim Alan Öğrencilerin Ulusal Azınlık Açısından Dağılımı.....	348
Tablo 4.10.1: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistiği Kurumunun 2020-2021 Yılları Arasında Eğitim Alan Öğrencilerin Ulusal Azınlık Açısından Dağılımı.....	349
Tablo 4.11: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1999-2019 Yılı Nüfus Sayımında Milletin Ulusal Etnik Yapısına İlişkin İstatistik Göstergeler.....	352
Tablo 4.12: 2019 Nüfus Sayımında Azerbaycan'da Yaşayan Nüfusun Resmi Devlet Dili ve Kendi Ana Dillerinde Konuşma Düzeyine İlişkin İstatistik Göstergeler.....	355
Tablo 4.13: Avrupa Birliği ve Birliğe İlişkin Farkındalık Düzeyi:2023-2024 Bulguları.....	359
Tablo 4.14: Katılımcıların Avrupa Birliği İmajının Değerlendirilmesi (2016-2024).....	360
Tablo 4.15: Avrupa Birliği'nin Daha Verimli Olması Gereken Noktalara İlişkin İstatistiği.....	361
Tablo 4.16: Avrupa Birliği Değerlerine Olan Güvenin Toplumsal İstatistiği.....	363
Tablo 4.17: Uluslararası Kurumlar Arasında En Çok Güven Oyu Alan Kurumların İstatistiği (2024).....	364
Tablo 4.18: Avrupa Birliği'nin Azerbaycan Toplumundaki Güven Oyu Değişim İstatistiği (2017-2024 Yılları Arasında).....	365
Tablo 4.19: Azerbaycan Toplumu Açısından Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerinin Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi İstatistiği (2016-2024).....	366
Tablo 4.20: Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Yönelik Mali Desteğinin Toplumsal Bilinirlik İstatistiği (2016-2024).....	367
Tablo 4.21: Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da En Çok Bilinen Beş Mali Destek Alanının Toplumsal Bilinirlik Düzeyine İlişkin İstatistiği.....	368

Tablo 4.22: Avrupa Birliği Tarafından En Çok Sağlanması Gereken Beş Mali Destek Alanlarının Düzeyine İlişkin İstatistik.....	369
Tablo 4.23: Azerbaycan’a Yapılan Mali Destekle İlgili Avrupa Birliği veya diğer Kurum ve Ülkelerin Toplumsal Bilinirlik Düzeyine İlişkin İstatistiği.....	370
Tablo 4.24: Genel Olarak Azerbaycan’da Medya Haberleri Hangi Dilde İzlenir Sorusuna İlişkin Değerlendirme İstatistiği.....	371
Tablo 4.25: Avrupa Birliği’yle İlgili Haberlerin Takibinin Yapıldığı Medya Araçlarının Düzeyine İlişkin İstatistiği.....	373
Tablo 4.26: Azerbaycan’da Mevcut Kurum ve Kuruluşlara Güven Oyu Düzeyinin Değerlendirilmesi İstatistiği.....	374
Tablo 4.27: Azerbaycan Devleti Açısından Yapılması Acil Olan Sorunların Giderilmesine İlişkin Değerlendirme İstatistiği.....	375

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: 2020-2023 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Bölgesinde Azerbaycan'ın Geri Aldığı Bölgeler.....	301

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ADP	: Azerbaycan Demokratik Partisi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AzCH	: Azerbaycan Halk Cephesi Hareketi
AHCP	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK	: Avrupa Konseyi
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan
İMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
NATO	:North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı)
TAP	:Trans Adriatic Pipeline (Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı)
TDT	:Türk Devletleri Teşkilatı
YAP	:Yeni Azerbaycan Partisi
YMP	:Yeni Müsavat Partisi

GİRİŞ

Ulusal kimlikler tarihsel olaylar, toplumsal dönüşümler ve siyasi dinamikler etrafında şekillenir. Azerbaycan ulusal kimliği de bu bağlamda, farklı tarihsel kırılmalar, siyasal reformlar ve kültürel yönelimler tarafından biçimlendirilmiştir. Özellikle Batılaşma olgusu, Azerbaycan'ın ulus inşa sürecinde kritik bir tartışma alanı olmuştur. Batılaşma, Azerbaycan'ın modernleşme sürecinde kaçınılmaz bir sonuç mu, yoksa ulusal kimliğe meydan okuyan bir olgu mu? sorusu, akademik literatürde yeterince ele alınmamış konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın temel motivasyonu da tam olarak bu kavramsal belirsizliklerden ve literatürdeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmayı yazma nedenim, yalnızca akademik bir boşluğu doldurma amacı taşımaktan öte, Azerbaycan'daki ulusal kimlik tartışmalarına duyduğum kişisel ve akademik ilgimden de beslenmektedir. Özellikle, 'Azerbaycanlı' kimliğinin nasıl tanımlandığı ve bu kimliğin Batılaşma süreciyle nasıl bir ilişki içinde olduğu konusunda kesin bir çerçevenin eksikliği, araştırma sorularını şekillendiren temel unsurlar olmuştur. Literatürde genellikle ulus-devlet inşası sürecine odaklanılmakta, ancak bu süreçte Türk kimliği ile batılı değerler arasındaki etkileşimin nasıl bir rol oynadığı konusu yeterince açıklanmamaktadır. Bu eksiklik, benim için yalnızca akademik bir problem değil, aynı zamanda kendi kimlik algımı ve Azerbaycan'daki kimlik dinamiklerini anlamaya yönelik bir araştırma motivasyonu olmuştur.

Türk kimliği ile 'Azerbaycanlı' siyasi ulusal kimliği arasındaki ilişkiyi sorgulamak, bu kimliğin hangi bileşenlere dayandığını anlamak ve Batılaşma sürecinin bu bileşenler üzerindeki etkisini araştırmak, benim için yalnızca akademik değil, aynı zamanda kişisel bir keşif sürecidir. 'Azerbaycanlı' kimliği, etnik mi, siyasi mi, yoksa coğrafi bir tanım mı? Batılaşma, bu kimliği şekillendiren bir dinamik mi, yoksa ulusal kimlik için bir meydan okuma mı? Bu sorular, kişisel merakım ve akademik araştırmalarım doğrultusunda, bu çalışmayı yapma ihtiyacını doğurmuştur.

Dolayısıyla, bu çalışma Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası sürecinde Batılaşmanın rolünü analiz etmeyi, aynı zamanda bu sürecin Türk kimliği ile olan

etkileşimini incelemeyi amaçlamaktadır. Batılaşmanın Azerbaycan ulusal kimliği için bir sorun mu, yoksa modernleşmenin doğal bir sonucu mu olduğu bu çalışma kapsamında tarihsel ve güncel verilerle test edilecektir.

Bu bağlamda, akademik çalışmaların temel niteliği, literatüre sağladıkları özgün katkıyla şekillenmektedir. Bir araştırmanın bilimsel değeri, onu önceki çalışmalardan farklı kılan unsurlara dayanmaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğü, Azerbaycan'ın ulusal kimliği ve Batılaşma süreci arasındaki ilişkinin daha derinlemesine incelenmesini sağlayan iki temel metodolojik unsura dayanmaktadır:

1. Ulusal kimlik ve Batılaşma üzerine uzman kişilerle yapılan derinlemesine mülakatlar,
2. Avrupa Birliği'nin "Avrupa Komşuluk Politikası" çerçevesinde Azerbaycan'da Batılaşma sürecini gözlemleyen anket sonuçlarının analizi.

Bu iki veri kaynağı, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında Batılaşmanın nasıl konumlandığını hem bireysel hem de kurumsal düzeyde gözlemlemeyi mümkün kılacaktır. Böylece, ulusal kimlik ve Batılaşma arasındaki ilişki yalnızca teorik değil, aynı zamanda somut ve ampirik düzlemde de analiz edilecektir.

Yapılan literatür taraması ve önceki çalışmalara yönelik analizler, Azerbaycan ulusal kimlik inşasının tarihsel kopmalar nedeniyle belirgin bir çizgiye oturtulamadığını ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç içinde, ulusal kimliğin tanımlanma biçimi ve siyasi söylemlerle şekillenışı sürekli olarak değişmiş, farklı dönemlerde kimlik tanımına farklı ideolojik çerçeveler oturtulmuştur. Özellikle Çarlık Rusya'sı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemleri, ulusal kimliğin dönüşüm geçirdiği önemli tarihsel kırılma noktaları olmuştur.

SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, ulusal kimlik inşası konusunda iki temel sorunla karşı karşıya kalmıştır:

1. Sovyet dönemi boyunca kaybedilen tarihsel bilincin yeniden inşası
2. Bağımsızlık sonrası devlet politikalarının Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki yönlendirici etkisi

Bu bağlamda, bağımsızlığın ilk yıllarında en kritik mesele, nasıl bir ulusal kimlik inşa edilmesi gerektiği sorusuna yanıt bulunması olmuştur. Azerbaycan, batılı hukuki ve kurumsal yapıları benimsemiş olsa da siyasal ve toplumsal dinamiklerde Doğu geleneğinin baskın etkisi devam etmektedir. Bu ikili kimlik, Azerbaycan ulusal kimlik inşa sürecinde bir denge mi, çelişki mi, yoksa bir dönüşüm mü yarattığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu çalışma, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında Batılaşma sürecinin bir sorunu mu, yoksa doğal bir sonuç mu olduğu sorusunu tarihsel süreçleri göz önünde bulundurarak ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın temel hedefi, Azerbaycan toplumunun kendisini tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl konumlandığını anlamak ve Batılaşmanın bu kimlik üzerindeki etkisini değerlendirmektir.

Bu tez, modernleşme sürecinin bir göstergesi olan Batılaşmanın, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasındaki rolünü tarihsel süreçler çerçevesinde ilgili verilerin analizi yoluyla ele almaktadır. Çalışmada kullanılan veriler ve incelenen dönemler, objektif kriterlere dayalı olarak belirlenmiş ve sistematik bir analiz süreci izlenerek değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla, bu tez çalışması, Azerbaycan ulusal kimlik inşasında Batılaşma sürecinin konumunu analiz ederek, bu sürecin Türk kimliği ile olan etkileşimini değerlendirmeyi ve literatüre yeni bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda tarihsel süreç temel etkenlerden biri rolünü oynamaktadır. Çarlık Rusya'sı döneminde, Azerbaycan kimliğinin inşası, Ruslaştırma politikalarının baskısı altında gelişmiş; Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) döneminde bu süreç hız kazansa da Sovyetler Birliği'nin 1920'de AHC'yi işgali, kimlik inşasında büyük bir kesintiye neden olmuştur. Sovyet dönemi, ulusal kimlik üzerinde köklü bir dönüşüm yaratmış ve Azerbaycan kimliği, Sovyetler Birliği'nin tüm üye devletler için öngördüğü 'Sovyet İnsanı' kimliği içinde erimeye zorlanmıştır. Bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında tarihsel kopmalara ve kimliğin belirlenmesinde kavramsal belirsizliklere neden olmuştur.

Sovyet döneminde uygulanan kimlik politikaları, Azerbaycan ulusal kimliğini, coğrafi bir tanıma dayalı ‘Azerbaycanlı’ kimliği ile sınırlı hale getirmiştir. Bu kimliğin içeriğinin doldurulması sürecinde, devlet eliyle yönlendirilen yeni bir tarih anlatısı oluşturulmuş, ancak bu anlatı ulusal kimliği daha da belirsiz hale getirmiştir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği’nin tarih politikaları, Azerbaycan ulusal kimliğinin belirlenmesini yaklaşık yetmiş yıl ertelemiş ve kimlik inşasında kırılmalar yaratmıştır.

SSCB’nin 1991’de dağılmasıyla bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin, ulusal kimlik inşası konusunda en kritik meselesi, nasıl bir ulusal kimlik inşa edilmesi gerektiği sorusuna yanıt bulunması olmuştur.

Bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Batı dünyasıyla kurduğu ilişkiler ve bu doğrultuda kabul ettiği kararlar, ülkenin ulusal kimlik inşa sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde batılı kimliğine özel değerler öngörülse de ulusun siyasal ve toplumsal dinamiklerinde Doğu geleneğinin etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, Azerbaycan’ın coğrafi konumuyla da yakından ilişkilidir. Tarih boyunca İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan Azerbaycan, hem Batı’nın kurumsal ve hukuki yapılarını hem de Doğu’nun kültürel ve toplumsal geleneklerini bünyesinde barındıran ikili bir yapı geliştirmiştir. Ayrıca bu ikili yapı kimlik inşasında Batılaşmanın çelişki mi denge mi sorusunu da ortaya çıkarmıştır.

Bu doğrultuda, Batılaşma sürecinin Azerbaycan ulusal kimliğindeki etkisi üç temel dönem çerçevesinde ele alınacaktır:

1. Rus Sömürgesi Dönemi (1828-1918): Bu dönemde Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşası, Ruslaştırma politikaları ve Osmanlı ile olan etkileşim arasında şekillenmiştir. Modernleşme sürecinin ve uluslaşmanın başlangıcı olarak kabul edilebilecek bu süreç, farklı literatürlerde çeşitli tarihlerle ele alınsa da bu çalışmada 1850 yılı başlangıç noktası olarak alınmaktadır. Bu dönemin en önemli aşamalarından biri de 23 aylık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) sürecidir. AHC’nin bağımsızlık girişimi, Azerbaycan’da kimlik inşası açısından önemli bir adım olmuş ancak Sovyetler Birliği’nin 1920’de AHC’yi işgali ile süreç sekteye uğramıştır.

2. Sovyet Dönemi (1920-1991): Bu dönemde Azerbaycan ulusal kimliği, Sovyet ideolojisi doğrultusunda şekillendirilmiş ve ‘Sovyet İnsanı’ kimliği çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır. Ancak bu kimlik ne etnik ne kültürel ne de toplumsal olarak Azerbaycan halkı ile tam anlamıyla örtüşmüştür. Sovyetler Birliği’nin uyguladığı sosyal mühendislik politikaları, Azerbaycan toplumunu tarihsel bilincinden uzaklaştırmış, ulusal kimliğin inşasında kopukluklara ve belirsizliklere neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönem, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasında en büyük kırılmaların yaşandığı süreç olarak değerlendirilebilir.

3. Bağımsızlık Sonrası Dönem (1991 sonrası): Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan, ulus-devlet kimliğini inşa etme sürecinde yeni ideolojik tartışmalarla karşı karşıya kalmıştır. İlk yıllarda kimlik üzerine çeşitli ideolojik yaklaşımlar geliştirilmiş, ancak 12 Kasım 1995’te kabul edilen Anayasa ile bu tartışmalara hukuki bir çerçeve kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, Azerbaycan devlet politikalarının ulusal kimliği nasıl yönlendirdiği, modernleşme ve Batılaşma süreçleriyle nasıl ilişkilendirildiği önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Çalışma süresince, tarihsel analiz ve söylem analizine ek olarak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına uzmanlarla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu yöntem, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasının farklı dönemlerde nasıl şekillendiğini daha sistematik bir şekilde analiz etmeye olanak tanıyacaktır. Mülakatlardan elde edilen bulgular, tarihsel süreçlerin kimlik inşası üzerindeki etkilerini detaylandırmaya destek olacaktır. Ayrıca, Avrupa Birliği’nin “Avrupa Komşuluk Politikası” çerçevesinde Azerbaycan’da Batılaşma sürecini gözlemleyen ve 1000 kişilik katılımcıyla gerçekteşmiş olan anket sonuçlarından yararlanılacaktır. Anket sonuçları ise Azerbaycan toplumunun Batılaşma algısını ölçmeye yardımcı olacaktır.

Özetle bu çalışma, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasında Batılaşma olgusunun konumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kavramsal olarak Batılaşma ve ulusal kimlik kavramlarını ele alırken, zamansal çerçevede Çarlık Rusya döneminden

günümüze kadar uzanan süreci incelemekte ve analiz birimi olarak Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasını etkileyen gelişmeleri temel almaktadır. Tez kapsamında, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında dönemsel düşünce akımları, bu akımların Azerbaycan özelinde nasıl şekillendiği, milliyetçilik söylemleri ve modernleşme sürecinin bir parçası olarak Batılaşmanın nasıl bir rol oynadığı analiz edilmektedir. Çalışmada, Batılaşmanın bu sürecin bir unsuru mu yoksa bir meydan okuma mı olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır.

Araştırmanın temel sorusu, Rus işgali döneminden bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne kadar olan süreçte Batılaşmanın ulusal kimlik açısından bir sorun mu yoksa kaçınılmaz bir sonuç mu olduğu tartışmasını kapsamaktadır. Bu çerçevede, Batılaşma karşıtı gibi görülen değerler ile Batılaşmayı teşvik eden dinamiklerin nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve bu ilişkinin farklı dönemlerde ulusal kimlik inşasında nasıl bir yön çizdiği ele alınmıştır.

Ayrıca, Batılaşmanın söylemsel niteliği göz önünde bulundurulduğunda, bu kavramın söylem analizi yöntemiyle incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu noktada, konuya ilişkin literatürde önemli bir boşluk bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tez, bu boşluğu gidermeye yönelik olarak Azerbaycan'ın farklı tarihsel dönemlerini karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmekte ve ulusal kimlik inşasını belirleyen gelişmeleri nitel analiz yöntemleriyle ele almaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan ulusal kimliğinin Batılaşma ile nasıl bir ilişki kurduğu ve Batılaşmaya karşıt gibi görülen değerlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu konusunda kuramsal eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmayı öngörmektedir.

Çalışmada, nitel analiz yöntemleri kullanılarak, öznel söylemlerden elde edilen bulgular milliyetçilik ve modernleşme kuramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece, sosyal bilimler literatürüne, özellikle de Azerbaycan bağlamında yeterince incelenmemiş olan Batılaşma ve kimlik çalışmalarına yeni bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, tez çalışmasının sunduğu bulguların, gelecekte benzer konularda yapılacak araştırmalar için yeni bir temel oluşturması ve literatüre

yeni veriler sunması başlıca hedeflerden biri olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan’da ulusal kimlik bilinci, kesin çizgilerle belirlenmiş bir yapıdan yoksundur ve bu belirsizlik, çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bağımsız Azerbaycan devletinin politikaları ya da toplumun ulusal kimlik konusundaki tutumu belirgin bir ideolojik çerçeveye oturmamaktadır. Birinci bağımsızlık döneminde (28 Mayıs 1918- 28 Nisan 1920) ulusal kimlik oluşumunun şekillenmemesinin temel nedenlerinden biri, hukuki düzenlemeler ve Batı tarzı kurumsallaşmanın henüz gelişmemiş olmasıdır. İkinci bağımsızlık döneminde (18 Ekim 1991 sonrası) ise Batı tarzı yasalar, anayasal düzenlemeler ve kurumsal yapılar benimsenmiş olsa da ulusal kimlik inşasında öz olarak Doğu tarzı toplumsal ve siyasi dinamiklerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu durum, Azerbaycan’da ulusal kimliğin Batılı bir çerçevede mi, yoksa geleneksel ve tarihsel arka plan üzerinden mi şekillendiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında Batılaşma sürecinin konumunu analiz etmek amacıyla çalışmada üç temel hipotezin test edilmesi öngörülmektedir:

1. Batılaşma, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında bir sorun değil, bir sonuçtur.
2. Ulusal kimlik inşası açısından, Batılaşmanın sunduğu kimlik “Vatan” kimliği olarak şekillenmektedir.
3. Azerbaycan ulusal kimliği, tarihsel ve kültürel bağlamda “Türk” kimliği ile örtüşmektedir.

Bu hipotezler, Batılaşma sürecinin Azerbaycan ulusal kimlik inşasında belirleyici bir rol oynadığını ve “Vatan” kimliğinin bu süreçte önemli bir kavramsal çerçeve sunduğunu savunmaktadır. Çalışmanın kapsamını genişletmek ve hipotezleri desteklemek amacıyla aşağıdaki temel araştırma soruları belirlenmiştir:

1. Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasında Batılaşma, bir kimlik krizi mi

doğurmuştur yoksa ulusal kimliği pekiştiren bir unsur olarak mı işlemiştir?

2. SSCB sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik politikaları, Sovyet döneminden devralınan kimlik unsurlarını hangi biçimlerde dönüştürmüştür?

3. Batılaşmanın Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasına etkisi, elitler ile halk arasındaki kimlik algısı bakımından ne tür farklılıklar göstermektedir?

4. Post-kolonyal kuramlar çerçevesinde Azerbaycan'da ulusal kimlik inşası nasıl analiz edilebilir ve bu bağlamda Batılaşma süreci nasıl konumlandırılabilir?

5. Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşa sürecini bölgesel aktörler (Türkiye, Rusya, İran, Avrupa Birliği) nasıl etkilemiştir?

6. Karabağ Savaşı ve toprak bütünlüğü mücadelesi, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında Batılaşma sürecini nasıl dönüştürmüştür?

7. Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasında eğitim sisteminin işlevi nedir? Bu süreçte Batılı değerler, medya ve eğitim politikaları aracılığıyla kimlik nasıl şekillendirilmiştir?

Bu tez çalışması, önceki kimlik çalışmalarıyla bağlantılı olmakla birlikte, yalnızca mevcut literatürün bir devamı niteliğinde kalmayıp, ulusal kimliğin politik, ekonomik, toplumsal ve kurumsal dönüşümlerle nasıl biçimlendiğini belirli bir yöntem çerçevesinde incelemeyi öngörmüştür. Çalışmanın temel özgünlüğü, Azerbaycan'da ulusal kimlik inşa sürecini belirli tarihsel dönemler üzerinden, Batılaşma kavramı ve milliyetçilik söylemleriyle karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmesidir. Bu kapsamda, çalışma hem teorik bir çerçeve sunmayı hem de tarihsel süreçleri veri analiziyle destekleyerek literatüre katkı sağlamayı gözlemlemiştir.

Bu araştırma, farklı dönemlerde ulusal kimlik oluşumunu Batılaşma ve milliyetçilik söylemleri bağlamında ele alarak kavramsal bir çerçeve sağlamıştır. Aynı zamanda, kullanılan veri analiz yöntemlerinin gelecekte yapılacak çalışmalara zemin hazırlayarak ulusal kimlik üzerine yeni araştırmalara yön vermesi de önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasını daha kapsamlı bir

perspektiften anlamamıza ve farklı dönemlerdeki değişim dinamiklerini daha derinlemesine analiz etmemize olanak tanımaktadır.

Bu çalışmanın bir diğer önemli katkısı, ulusal kimlik çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırması ve gelecekte yapılacak araştırmalar için temel bir referans noktası oluşturmasıdır. Çalışmada, alanında uzman kişilerle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ile Batılaşma sürecini ölçümleyen anket verileri temel alınmış ve bu veriler tarihsel dönemler ışığında analiz edilerek Batılaşmanın Azerbaycan ulusal kimlik inşasındaki yeri değerlendirilmiştir.

Verilerin analizi için tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, verilerin belirli kod defterleri üzerinden veya bağımsız olarak metin bazında kodlanması ve bu kodlardan temalara ulaşılması esasına dayanmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan ulusal kimlik inşası süreci belirli ön tanımlı bir kod setiyle sınırlandırılmamış, verilerin kendisinden hareketle bağımsız kodlamalar yapılmıştır. Kodlama işlemi kelime, cümle ve paragraf düzeyinde gerçekleştirilmiş, elde edilen kod kümeleri Batılaşma sorununun ulusal kimlik inşasındaki yerine ilişkin temaların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kodlama sürecine başlamadan önce, tüm veriler detaylı bir şekilde okunmuş ve ulusal kimlik ile Batılaşma literatürü çerçevesinde değerlendirildikten sonra uygun kodlar oluşturulmuştur. Bu süreç sonucunda, öne çıkan söylem öğeleri tespit edilmiş ve bu öğeler belirli temalar altında sınıflandırılmıştır. Böylece, farklı tarihsel dönemler bağlamında Batılaşmanın Azerbaycan ulusal kimliği açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğı sistematik olarak gözlemlenmiştir.

Diğer bir ifadeyle, bu analiz yöntemi sayesinde, her üç tarihsel dönemde Batılaşma sürecinin ulusal kimlik inşasındaki konumu belirlenmiş ve elde edilen temalar doğrultusunda hipotezlerin geçerliliğı test edilmiştir. Bu analiz, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşası sürecinin Batılaşma ile nasıl etkileşime girdiğini ve bu sürecin farklı dönemlerde nasıl yorumlandığını ortaya koyan önemli bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler ve incelenen dönemler, objektif kriterlere dayalı olarak belirlenmiş ve sistematik bir analiz süreci izlenerek değerlendirilmiştir.

Azerbaycan bağlamında ulusal kimlik inşası ve Batılaşma süreci üzerine literatür tarandığında, spesifik vaka çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle, Batılaşma sürecinin ulusal kimlik inşasındaki merkezi konumunu hem ulusal hem de uluslararası boyutlarıyla birlikte ele alan kapsamlı bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir. Ancak, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasının Batılaşma ile olan ilişkisini ve bu süreçle bağlantılı diğer dinamikleri ele almadan yapılan analizler, kimlik inşası tartışmalarını eksik bırakma riski taşımaktadır. Bu çalışma, söz konusu eksiklikten kaçınmak adına, ulusal kimlik ve Batılaşma sorununa ilişkin verileri (özellikle derinlemesine mülakatlar ve anket sonuçları aracılığıyla) doğrudan inceleyerek literatüre katkı sağlamayı düşünmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri, Azerbaycan’daki ulusal kimlik ve Batılaşma ilişkisine dair akademik boşluğu doldurmaktır.

Ayrıca, çalışma hem kritik dönemeçler teorik çerçevesini hem de tematik analiz yöntemini kullanarak, literatüre daha önce kullanılmamış analiz yöntemleriyle katkıda bulunmayı öngörmüştür. Bu teorik ve metodolojik yaklaşım, Azerbaycan’ın Çarlık Rusya’sı döneminden günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti’ne kadar olan süreçte Batılaşmanın nasıl bir dinamikle şekillendiğini analiz etmeyi sağlamaktadır. Bu kapsamda, temel araştırma sorusu, Batılaşmanın Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasında neden belirleyici bir unsur olarak görülmesi gerektiği ve bu sürecin hangi tarihsel kırılma noktalarıyla şekillendiğidir.

Bu tartışma, özellikle SSCB’nin çöküşü sonrasında Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, demokratikleşme sürecinin ve Batı ile ilişkilerin gelişmesinin beklenmesine rağmen, devlet yönetimi tarafından bu yönde atılması gereken adımların sınırlı kalması bağlamında daha da anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasında Batılaşmanın tarihsel bağlamı ve onun bir sonuç mu yoksa bir sorun mu olduğu meselesi yalnızca kimlik tartışmaları

açısından değil, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batı dünyasıyla olan gelecekteki ilişkileri açısından da önemli bir analiz konusudur.

Çalışmada yalnızca tek bir tarihsel dönem analiz odağı olarak alınmamış, farklı dönemler arasındaki bağlantılar birbiriyle ilişkilendirilerek kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmiştir. Böylece, Batılaşma sürecinin ulusal kimlik inşasındaki etkisi sadece tarihsel bir süreç olarak ele alınmakla kalmayacak, aynı zamanda gelecekteki devlet politikalarına ve ulusal kimlik tartışmalarına bırakabileceği tarihsel miras açısından da incelenebilecektir.

İlk bölümde, modernleşme süreci bağlamında Batılaşma ve ulusal kimlik kavramlarının farklı araştırmacılar ve yaklaşımlar tarafından nasıl tanımlandığı ele alınmaktadır. Bu kapsamda Anthony D. Smith gibi önemli isimlerin çalışmaları incelenerek, ulusal kimlik ve Batılaşma olgularının farklı bağlamlarda nasıl şekillendiği tartışılmıştır. Ulusal kimlik yaklaşımlarının avantaj ve dezavantajları ele alınarak, Azerbaycan özelinde nasıl bir teorik zemin oluşturulabileceği değerlendirilmiştir.

Ayrıca, ulusal kimlik ve milliyetçilik arasındaki ilişki detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan bu iki kavram arasındaki analitik ayrım, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında milliyetçilik söylemlerinin rolünü açıklamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, ulusal kimlik ve milliyetçilik arasındaki kuramsal farklılıklar netleştirilmiş ve Azerbaycan'daki kimlik inşa sürecinde Batılaşma olgusunun nasıl tanımlandığı tartışılmıştır.

Bu bölüm aynı zamanda, Çarlık Rusya'sı dönemi Azerbaycan'ında modernleşme sürecini tarihsel bağlamda ele almakta ve Batılaşmanın bu süreçte bir sorun mu yoksa doğal bir sonuç mu olduğu sorusunu irdelemektedir. Batılaşma sürecinin hem Çarlık Rusya'sı hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun etkileriyle şekillendiği gösterilerek, dönemin önemli entelektüellerinin (Mirza Fatali Ahundzade, Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Mehmet Emin Resulzade gibi isimlerin) düşünceleri ve eserleri incelenmiştir. Ruslaştırma politikalarının Azerbaycan

toplumunu nasıl etkilediği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecine nasıl bir katkı sunduğu tarihsel veriler ve mülakat analizleri ışığında değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ulusal kimlik inşasında kritik bir dönemeç olarak ele alınmış, ulus devletin ortaya çıkış süreci bağlamında Batılaştırmanın bir sorun değil, bir sonuç olduğu tezi tartışılmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni işgali ulusal kimlik inşasını sekteye uğratmış ve Batılaştırma sürecini de karmaşık hale getirmiştir.

İkinci bölümde, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgali sonrası ulusal kimlik inşasında meydana gelen dönüşümler ve Batılaştırma süreci bağlamında yaşanan değişimler incelenmektedir. Sovyetler'in 'Sovyet İnsanı' kimliği projesi kapsamında Azerbaycan'ın kimlik dönüşümü, Stalin dönemi ve sonrasında uygulanan merkezi yönetim politikalarının etkileri ışığında değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, Sovyet kimlik politikalarının bir parçası olarak inşa edilen 'Azerbaycanlı' coğrafi kimliğinin yapay bir kimlik olarak ortaya çıktığı ve *Sovyetleşme* sürecinin modernleşme kavramıyla örtüşmediği iddiaları, derinlemesine mülakatlar, tarihsel analizler ve kritik dönemeçler çerçevesinde desteklenmiştir.

Ayrıca, bu bölümde Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliğinin tarihsel bağlamda olası inşa süreci incelenmiş ve Şii kimliğinin Batılaştırma süreci ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Şii kimliğinin Güney Azerbaycan Türkleri açısından dini bağlamda etkili olduğu ancak modernleşme süreci bağlamında problemli olduğu tematik analiz yöntemiyle ele alınarak mülakat verileri ışığında analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde, SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan yeni ulusal kimlik inşa süreci incelenmiştir. Bu süreçte, Batılaştırmanın ulusal kimlik açısından bir sorun mu yoksa kaçınılmaz bir sonuç mu olduğu tartışılmış ve farklı iktidar dönemleri üzerinden analiz edilmiştir. Ebülfez Elçibey dönemi; Türk kimliği vurgusu ve Batı ile yakınlaşma politikaları, Haydar Aliyev dönemi; 'Azerbaycanlı' kimliği, çok kültürlü devlet anlayışı, İlham Aliyev dönemi ise; çok kültürlülük ve siyasi pragmatizm bağlamında ulusal kimlik inşası

süreci analiz edilmiştir.

Bu çerçevede, kimlik ve dil politikaları ile Batılaşma süreci arasındaki bağlantılar, tematik analiz yöntemi kullanılarak mülakat verileri ışığında incelenmiş ve dil ve ulusal kimliğin Batılaşma süreciyle paralel geliştiğini desteklemiştir. Ayrıca Birinci ve İkinci Karabağ savaşlarının Azerbaycan ulusal kimlik inşasında nasıl bir rol oynadığı ve Batılaşma süreciyle nasıl ilişkilendirildiği tartışılmıştır.

Son bölümde, bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batı dünyasıyla olan ilişkileri ve Batılaşma sürecinin nasıl şekillendiği incelenmiştir. Bu bağlamda;

1. Batılaşmanın sadece kültürel değil, aynı zamanda siyasal ve hukuki bir dönüşüm süreci olduğu tartışılmıştır.

2. Hukuki ve anayasal reformların Batılaşma sürecinin bir gereği olduğu vurgulanarak, ulusal ve uluslararası raporlar ışığında Azerbaycan'daki demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konuları ele alınmıştır.

3. Gürcistan ve Ermenistan gibi Güney Kafkasya ülkeleriyle karşılaştırmalı analizler yapılarak, Azerbaycan'ın Batılaşma sürecindeki konumu belirlenmiştir.

Bölümün son kısmında, Avrupa Birliği'nin Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Azerbaycan özelinde Batılaşma sürecinin mevcut durumu incelenmiştir. Bin kişilik katılımcıyla gerçekleştirilen anket verileri analiz edilerek, Azerbaycan toplumunun Avrupa Birliği'ne duyduğu güven ve Batılaşma sürecine olan ilgisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, anket verileri tezde ortaya konan üç temel hipotez doğrultusunda analiz edilerek, Azerbaycan toplumunun ulusal kimlik inşasına ve devletleşme sürecinin geleceğine dair bakış açısı ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL KİMLİK VE BATILAŞMA SÜRECİNE İLİŞKİN LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ

Modernlik bilinci, on yedinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve büyük ölçüde güçlü bir “öteki” imgesi üzerine inşa edilmiştir. Bu düşünce, öncelikle Batı Avrupa’da ortaya çıkmış, başlıca biçimine ise Kuzey Amerika’da ulaşmıştır. Modernlik bilincinin temelinde, Batı’nın kendisini Doğu’ya karşı konumlandırması yatmaktadır. Modern toplum sistemi, kendi dışında kalan her şeyi “gelenek” olarak tanımlayarak, ona karşı üstünlük iddiasında bulunur.

Bu anlayış, Aydınlanma felsefesinin bir yansıması olarak Hegel’in tarih felsefesinde açıkça görülmektedir. Hegel, tarihi “öznenin özgürleşim süreci” olarak ele alır ve bu sürecin doğrusal bir ilerleme yasasına tabi olduğunu savunur. Ona göre, tarihsel gelişim sürecinde Batılı özne kendisini daha fazla geliştirerek özgürleşirken, Doğu toplumları bu sürecin dışında kalmış ve durağan bir yapı sergilemiştir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte insan kavramı da yeniden tanımlanmıştır.

18.yüzyılın sonuna kadar insan, büyük ölçüde belirli toplumsal ve dinsel görevlerini yerine getiren bir varlık olarak görülmekteydi. Ancak bu süreçle birlikte, birey artık geleneksel otoritelerden bağımsızlaşarak kendi yaşamını ve rollerini belirleyen etkin bir güç haline gelmiştir. Sonuç olarak, modernlik bilinci, Batı’nın kendi kimliğini Doğu’ya karşı bir üstünlük iddiası ile tanımladığı, gelenekten kopuşu esas alan ve sürekli değişim içinde olan bir sistemin parçasıdır. Bu süreçte, bireyin özgürleşmesi ve toplumsal yapının dönüşümü, modernleşmenin temel unsurları olarak ortaya çıkmaktadır (Coşkun, 2019).

19. yüzyılda kök salan klasik ilerleme kuramları, Batı dışı toplumları çoğunlukla geri kalmış ve ilkel olarak değerlendirmiş, bu toplumları Batı’nın fiili bir sömürge alanı olarak ele almıştır. Bu dönemde giderek kurumsallaşan ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden geleneksel sömürge siyaseti, Batı’nın çıkarları

doğrultusunda Batı dışı zenginliklerin ele geçirilmesini ve bu kaynakların paylaşılmaksızın tüketilmesini esas almıştır. Böylece Batı dışı dünya, Batılı modernliğin soğuk yüzüyle tanışmış ve modernleşme olgusu sömürgecilikle özdeşleşmiştir (Altun, 2000).

20. yüzyılın ikinci yarısında, geleneksel sömürge siyasetinin revizyonunu gerekli kılan gelişmeler doğrultusunda, Batı dışı dünyaya yönelik yeni stratejiler benimsenmiştir. Bu dönemde, Batı dışı toplumlar üzerindeki doğrudan baskı azalırken, küresel iktidar mekanizmaları belirli ölçüde paylaşım politikalarını benimsemeye başlamıştır. Geleneksel sömürge siyasetinden farklı olarak, modern yaşam biçimlerinin Batı dışı toplumlara aktarılması teşvik edilmiştir. 19. yüzyılda, Batı medeniyeti tek ve evrensel bir medeniyet olarak kabul edilirken, Batı dışı dünyanın sömürgeleştirilmesi medeniyetin yayılması olarak sunulmuştur. Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dışı toplumların da modernleşme süreçlerine dahil olabileceği ve hatta bu sürecin gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernleşme olgusu, Batı sosyal bilimlerinin temel tartışma konularından biri haline gelmiştir (Apalı, 2021).

Bu dönemde Batı dışı toplumların modernleşmesine yönelik akademik çalışmalar hızla artmış ve modernleşme, gelişme, ilerleme ile toplumsal refah kavramlarının olumlu çağrışımları öne çıkarılmıştır. Ancak, bu sürecin temelinde, modernleşmenin belirli bir rota izlediği ve bu rotanın Batı tarafından şekillendirildiği varsayımı yer almıştır. Savaş sonrası dönemde, Batı dışı toplumların mevcut durumlarının iyileştirilmesi iddiasıyla ortaya çıkan bu çalışmalar, modernleşme sürecini entelektüel bir paradigma olarak inşa etmiştir. Modernleşme süreci, “geleneksel toplumların modernleşme yolunda yaşadığı küresel dönüşümü” açıklamak üzere geliştirilen analitik bir çerçeve olarak ele alınmıştır (Apalı, 2021).

Modernleşme dört temel boyutta incelenebilir. İlk olarak, siyasi modernleşme; siyasi partiler, parlamentolar ve oy hakkı gibi katılımcı karar alma mekanizmalarını içerir. İkinci olarak, kültürel modernleşme; sekülerleşme ve ulus devlet ideolojisine

bağılılığın gelişimini kapsar. Üçüncü olarak, ekonomik modernleşme; endüstrileşme ile iş bölümünün artışı, yönetim tekniklerinin gelişimi, teknolojik ilerleme ve ticari yeteneklerin genişlemesi gibi unsurları içerir. Dördüncü olarak, toplumsal modernleşme; okuryazarlık oranlarının yükselmesi, kentleşme süreci ve geleneksel otoritenin zayıflaması gibi unsurları içeren yapısal dönüşümleri ifade eder. Bu süreçler, toplumsal ve yapısal farklılaşmanın artmasıyla doğrudan ilişkilidir (Kantar, 2019)

19. yüzyılda Batı'nın küresel egemenliğini açıklamak ve bu egemenliği meşrulaştırmak amacıyla geliştirilen ilerleme kuramları, savaş sonrası dönemde eleştiriye tabi tutulmuştur. Batı dışı toplumlara yönelik küçümseyici yaklaşımlar, değişen dünya siyaseti doğrultusunda terk edilmiş ve Batı dışı dünyayı yeni siyasi ve ekonomik ilişkilere dahil etme politikaları öne çıkmıştır. Bu dönemde, Batı dışı toplumlara yönelik daha sistematik bilgi üretimi ve bu çerçevede yeni teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir (Özçelik, 2019).

19. yüzyılda Batılı siyasi güç odaklarının dünya siyaseti üzerindeki etkisi belirgin bir şekilde artmış ve bu durum, Batı dünyasının siyasi, ekonomik, toplumsal ve entelektüel alanlarda güçlü bir özgüvenle hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Etnosantrik bir bakış açısıyla beslenen bu özgüven, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Batılı kimliğin şekillenmesinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Batı'nın sahip olduğu düşünülen tarihsel miras, siyasi başarı, kültürel birikim ve entelektüel gelişim, bu özgüvenin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Bu durumun izlerini, on dokuzuncu yüzyıl Batı düşüncesinin hemen her alanında görmek mümkündür. 16. yüzyıldan itibaren Batılı güçlerin giderek artan iktidarı ve bu iktidarın toplumsal yapıya yansımaları, tarihsel ve niteliksel açıdan mevcut durumu açıklama çabasındaki kuramları beraberinde getirmiştir. Bu kuramlar, bir yandan Batılı toplumların gelişmişliğinin tarihsel temellerini ortaya koymayı hedeflerken, diğer yandan Batı dışı toplumların geri kalmışlığını açıklamaya yönelik bir söylem üretmiştir (Oğuz, 2015).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, modernleşme süreci Batı dışı toplumların Batı'dan farklılıklarını belirginleştirmek, ekonomik, siyasi ve toplumsal yapıların modernleşme potansiyelini analiz etmek ve kalkınma süreçlerine yönelik çözümler üretmek amacıyla ele alınmıştır. Başlangıçta sosyolojik bir çerçevede şekillenen modernleşme kuramı, zamanla ekonomi ve siyaset bilimi disiplinlerinden gelen katkılarla daha geniş bir teorik çerçeveye oturtulmuştur. Sosyal bilimlerden doğa bilimlerine kadar bilgi üretimini yönlendirenler, ilerlemenin yasalarını katı formüllerle belirlemiş ve ardından bu sürecin en ileri aşamasını ve nihai temsilini Batı olarak tanımlamışlardır. Tarih, evrimci bir anlayışla ele alınmış; güçlerin mücadelesinin yaşandığı, mevcut koşullara en iyi uyum sağlayanın ayakta kalabildiği bir süreç olarak yorumlanmıştır. Bu sürecin kazananı olarak ise Batı gösterilmiştir. 19. yüzyıl boyunca, idealist toplum düşüncesinin sınırlı eleştirileri dışında, bu zihniyet ve özgüven duygusu, toplumsal ve uluslararası alanda üretilen düşüncelerde güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Ancak 20. yüzyılın kriz yıllarıyla birlikte, bu iyimser, ilerlemeci ve evrimci düşünsel çerçeveler ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmıştır (Coşkun, (1989).

Birinci Dünya Savaşı ile ilerleme ve gelişme kavramlarının içsel çelişkileri ve ortaya çıkardığı anomaliler daha fazla sorgulanmıştır. Buna rağmen, 19. yüzyılın ilerleme ideolojisinin mirası nedeniyle, savaş sonrası Batı düşüncesinde gelişme, organik, içkin, belirli bir yönü olan, birikimsel, geri döndürülemez ve amaçsal bir süreç olarak algılanmaya devam etmiştir (Şeyşane, 2013).

Batı'nın gelişme sürecini açıklamak için büyük ölçüde klasik ilerleme düşüncesine başvurulmaya devam edilse de bu yaklaşım Batı dışı toplumların modernleşmesi konusunda farklılaşmıştır. Nitekim, klasik ilerlemeci düşünce, esasen Batı'nın gelişmişlik seviyesini temel bir mesele olarak ele almakta ve Batı dışı toplumların aynı gelişmişlik düzeyine erişebilmesini son derece sınırlı bir ihtimal olarak görmektedir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki toplumsal düşüncede baskın hale gelen görüş, Batı dışı toplumların da gelişebileceği ve hatta gelişmeleri gerektiği yönünde olmuştur.

Modernleşme teorisi, başlangıçta, Batılı olmayan toplumların karşı karşıya kaldığı farklılaşma süreçlerini anlamaya yönelik bir entelektüel çaba olarak kendini tanımlamış ve bu toplumların sağlıklı kalkınma politikaları geliştirebilmeleri için gerekli kuramsal çerçeveyi sunmayı amaçlamıştır. Zamanla, bu teori azgelişmişlik olgusuna dair süreçlerin tamamını kapsayan daha geniş bir araştırma alanına dönüşmüştür. Ancak modernleşme teorisinin önerdiği kalkınma modellerinin her toplumun kendine özgü tarihsel, kültürel ve ekonomik dinamiklerini yeteri kadar dikkate almadığına yönelik eleştiriler giderek artmış, bu da söz konusu teorisinin zaman içinde yeniden değerlendirilmesine ve alternatif kalkınma yaklaşımlarının geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Özcelik, 2019).

Modernleşme süreci, savaş sonrası Amerikan sosyolojisi içinde şekillenen düşünsel çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve bu bağlamda geleneksel sosyolojik açıklamalardan önemli ölçüde beslenmiştir. Durkheim, Weber ve Simmel gibi klasik sosyologlar, modern dünyanın bireyler üzerindeki özgürleştirici ve aynı zamanda denetim altına alıcı etkilerini sorgulamış ve Batı toplumları bağlamında geleneksel ile modern arasındaki ayrımın anlamını tartışmışlardır. Klasik sosyoloji, bu çerçevede modernliği Batılı gelişmeyle özdeşleştirmiş ve modernleşme üzerine yapılan çalışmaları büyük ölçüde Batı toplumlarıyla sınırlı tutmuştur (Coşkun, 1989).

Anthony Giddens ise modernliği “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve zamanla neredeyse tüm dünyayı etkileyen toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri” olarak tanımlar (Giddens, 2012: 9).

Giddens bu bağlamda modernliği “*gelenekten kopuş*” fikriyle açıklayan düşünürler arasındadır. Şöyle ki modern kurumlar temel bazı yönleriyle modern öncesi toplumların kültürlerinden ve yaşam tarzlarından kopuş içindedir. Modern dönemin kendinden önceki dönemlerden en belirgin farkı, son derece dinamik bir karaktere sahip olmasıdır.

Giddens, modernitenin bu dinamizmini üç temel boyutta ele alır. Bunlar: 1. toplumsal ilişkilerin geniş zaman-mekân ölçeklerinde yeniden düzenlenmesini

sağlayan “zaman ve mekânın” ayrılması, 2. modern toplumun soyut sistemlere dayanmasıdır; bu bağlamda sembolik işaretler ve uzmanlık sistemleri önemli bir rol oynar ve 3. ise, bireylerin ve kurumların sürekli değişen ve kendini yenileyen bir yapıya sahip olmasıdır (Giddens, 2012).

Savaş sonrası dönemde modernleşme, belirli bir coğrafya ve zaman dilimiyle sınırlı bir olgu olmaktan çıkarak evrensel bir süreç olarak ele alınmaya başlanmıştır. Modernleşmenin tekilliği ve evrenselliği fikri, klasik sosyolojinin temel varsayımlarından beslenmeye devam etmiştir. Ancak, klasik sosyoloji geleneği içinde modernleşme, evrensel doğrular içeren bir süreç olarak kabul edilirken, Batı dışındaki toplumların modernleşme süreçleri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Klasik sosyolojinin modernlik anlayışının savaş sonrasında nasıl yeniden çerçevelendiğini en iyi şekilde Talcott Parsons’ın çalışmalarında görmek mümkündür. Parsons, savaş sonrası dönemde geliştirdiği sosyolojik kuramını yapısal işlevselci bir bakış açısı temelinde şekillendirmiş ve önceki çalışmalarına kıyasla daha kuramsal ve bütüncül bir yaklaşım benimsemiştir (Coşkun, 1989).

Parsons, bir “işlevi” sistemin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gerçekleştirilen eylemler bütünü olarak tanımlamış ve bu çerçevede tüm toplumsal sistemlerin devamlılığını sağlamak için yerine getirmesi gereken dört temel işlevsel zorunluluktan bahsetmiştir. Ona göre, a)uyarlama, b)amaç birlikteliği, c) bütünleşme ve d) modelin sürekliliği her sistemin işleyişi için vazgeçilmez unsurlardır. Başka bir deyişle, bir sistem, dış çevre koşullarına uyum sağlayabilmeli, temel amaçlarını belirleyerek bu amaçlara ulaşmayı hedeflemeli, kendi içindeki unsurlar arasındaki dengeyi ve bağımlılık ilişkisini düzenleyebilmeli ve kültürel yapılar aracılığıyla bireylerin motivasyonunu koruyarak norm ve değerleri sürdürebilmelidir (Yıldırım, 2020).

Toplumsal sistemin işleyişi bağlamında, Parsons ’un yaklaşımında farklı toplumsal kurumlar bu işlevlerin belirli yönlerini yerine getirmektedir. Örneğin, ekonomi uyarlama işlevini, siyasal yapı amaç gerçekleştirme görevini, aile, din ve eğitim gibi uzmanlaşmış kurumlar ise modelin sürekliliğini sağlama rolünü

üstlenmektedir. Toplumun evrimi ve toplumsal yapının değişimine bağlı olarak, bu işlevler de farklılaşmakta ve toplumsal sistemin dinamikleri içinde yeniden biçimlenmektedir. (Yıldırım, 2020).

Parsons'un geliştirdiği yapısal işlevselci çerçeve, savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlara çözüm arayışı içinde şekillenmiş ve bu doğrultuda toplumu, birbiriyle bütünleşmiş ve evrimsel süreçlere tanıklık eden sistemler bütünü olarak ele almıştır. Genel olarak Parsons'un yaklaşımı, yaşadığı dönemin modern Amerikan toplumunu temel alarak bir evrim şeması ortaya koymuş ve toplumların modernleşme sürecinin temel dinamiği olarak Batılı değerleri ön plana çıkarmıştır (Sadıkoğlu, 2021).

Parsons, modernleşmeyi evrensel bir süreç olarak değerlendirmiş ve modernleşmenin, bürokratikleşme, akılcılaşma, endüstrileşme ve demokratikleşme gibi değerlerin giderek egemenlik kazanmasıyla ilerleyen aşamalı bir dönüşüm olduğunu öne sürmüştür (Sadıkoğlu, 2021).

Parsons'a göre bu aşamalar, toplumların modernleşme yolunda geçirdiği dönüşümleri anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Her bir aşama, modernleşme sürecine katkıda bulunarak toplumsal yapının daha karmaşık, rasyonel ve işlevsel hale gelmesine zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Parsons, modernleşmeyi yalnızca bir Batı tecrübesi olarak değil, evrensel bir model olarak kavramsallaştırmış ve toplumların gelişim sürecini bu doğrultuda değerlendirmiştir.

Modernleşme süreci, modern Batı toplumsal düşüncesinde önemli kavşak noktalarına işaret eden evrimci düşünce, yapısal-işlevselci kuram ve yayılcı toplum anlayışından derin biçimde etkilenmiştir. Bu süreç, temelde modern ve geleneksel toplum tiplerinin karşılaştırılması üzerine inşa edilmiştir. Bir yanda modern ya da endüstrileşmiş toplum yer alırken, diğer yanda geleneksel ya da azgelişmiş toplum bulunmaktadır. Modern toplum, geleneksel toplumlar için bir model olarak sunulmuş ve geleneksel yapıya sahip toplumların bu modeli takip etmeleri gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır (Solmaz, 2011).

Modernleşme süreci, özellikle Batı dışındaki toplumların gelişme meselesine odaklanmış ve bu bağlamda gelişme ile modernleşme süreçlerini birbirine yakın kavramlar olarak ele almıştır. Modernleşme kuramcılarına göre, Batı dışında kalan toplumların gelişmesi, modernleşme sürecine bağlıdır ve bu toplumların ilerleyebilmesi için modernleşme dinamiklerini benimsemeleri gerekmektedir. Ancak, bu kuramcılar ekonomik kalkınmanın tek başına gelişmişliği sağlayamayacağını da vurgulamışlardır. Bu çerçevede, kalkınma kavramı yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlandırılmamış, siyasal istikrar ve toplumsal dönüşümle birlikte ele alınmıştır. Modernleşme yaklaşımının zaman içinde genişleyen perspektifi, ekonomik kalkınmanın yanı sıra kültürel kalkınmanın da zorunluluğuna dikkat çekmiş ve gelişme olgusunu çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirmeye başlamıştır (Özçelik, 2019).

1950’lerde egemen bir düşünce akımı haline gelen modernleşme kuramının gelişimine katkıda bulunan önemli isimlerden biri Daniel Lerner olmuştur. Lerner’in bu alandaki en dikkat çekici çalışması, “The Passing of Traditional Society” adlı eseridir. Bu çalışmasında Lerner, Türkiye, Lübnan, Mısır, Ürdün ve İran gibi ülkelerdeki modernleşme süreçlerini çözümlemeye çalışmış ve bu toplumların gelişim dinamiklerini incelemiştir. Lerner’in kuramsal yaklaşımının temelini, modernleşmenin evrensel bir süreç olduğu ve dünyanın hiçbir toplumunun bu dönüşüm sürecinden bağımsız kalamayacağı inancı oluşturmaktadır (Yerlikaya, 2019). Ona göre, Batı dışındaki toplumların modernleşme yolundaki olanaklarını anlayabilmek için öncelikle modernliğin temel niteliklerini belirlemek gerekmektedir. Lerner, modernleşmenin başlıca unsurlarını şu şekilde sıralamaktadır: 1. Ekonomik büyüme, 2. Siyasal katılım, 3. Seküler ve rasyonel normların yaygınlaşması, 4. Toplumsal hareketlilik, 5. İşlevsiz toplum kesimlerinin topluma entegrasyonu (Altun, 2000).

Lerner’in modernleşme kuramına katkıları, Batı dışındaki toplumların dönüşüm süreçlerini anlamaya yönelik bir çaba olarak şekillenmiş ve modernleşmenin yalnızca Batı’ya özgü bir olgu değil, evrensel ve kaçınılmaz bir süreç olduğu tezini

desteklemiştir. Onun çalışmaları, modernleşmenin ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal boyutlarını bir arada ele alarak, geleneksel yapılar ile modern toplumlar arasındaki farklılıkları açıklamayı amaçlamıştır (Altun, 2000).

Lerner, modernleşmenin küresel düzeyde yayılmasında akılcı ve pozitivist düşünce biçiminin belirleyici bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ona göre, modernleşme süreci, Batılaşmadan farklı bir olgu olarak ele alınmalıdır. Avrupalılaşma, özellikle sömürge döneminde üst sınıfların deneyimlediği bir süreçken, modernleşme artık daha geniş toplum kesimlerine ulaşan bir dönüşüm haline gelmiştir. Lerner, bu dönüşümün gerçekleşmesinde kitle iletişim araçlarının artan etkisinin önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda, Lerner Avrupalı güçlerin sömürge politikaları nedeniyle belirli bölgelerde “İngilizleşme” veya “Avrupalılaşma” kavramlarının ortaya çıktığını hatırlatmaktadır. Örneğin, Hindistan’ın İngiliz yönetimi altındaki dönüşüm süreci, “İngilizleşme” olarak adlandırılmıştır. Ancak, zamanla bu olgu daha geniş bir kavramsal çerçeveye oturtularak Avrupalılaşma olarak anılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Avrupalı sömürgeci güçlerin dünya üzerindeki hâkimiyetinin azalmasıyla birlikte Amerika küresel bir güç olarak öne çıkmış ve bu kez Avrupa’nın Amerikalılaşması, dünyanın ise Batılaşması sürecinden bahsedilir olmuştur. Bu dönemde, Batılaşma süreci artık modernleşme kavramı ile tanımlanmaya başlamıştır.

Lerner, modernleşen tüm toplumlarda benzer hedeflerin öne çıktığını ifade etmektedir. Ona göre, modernleşme sürecinin evrenselliğini ortaya koyan başlıca dinamikler şunlardır: 1. kentleşmenin artışı, 2. okuryazarlık oranının yükselmesi, 3. medyanın etkisinin genişlemesi, 4. ekonomik ve siyasi katılımın güçlenmesi, 5. siyasal katılımın yaygınlaşmasıdır (Avcı, 1980).

Lerner, bu faktörlerden hareketle, toplumları geleneksel, geçiş sürecinde olan ve modern toplumlar şeklinde kategorize etmektedir. Bu ayrımı yaparken okuryazarlık oranı, kentleşme biçimleri, medya ile kurulan ilişki, siyasal katılım düzeyi ve empati

yeteneği gibi kriterleri temel almaktadır. Sonuç olarak, modernleşmenin evrensel bir süreç olduğunu savunan Lerner, toplumsal gelişimin belirli aşamalar doğrultusunda ilerlediğini ve bu sürecin belirleyici unsurlarının tüm modernleşen toplumlarda benzerlik gösterdiğini ileri sürmektedir (Avcı, 1980).

Lerner’a göre, toplumlarda bireylerin modernleşme sürecine uyum sağlamak için gerekli olan akılcı davranış biçimlerini yeterince sergileyememeleri önemli bir engel teşkil etmektedir (Yerlikaya, 2019).

Dolayısıyla, Lerner’a göre, gelişmekte olan toplumların modernleşme sürecinde karşılaştıkları en büyük meydan okuma, sadece teknik bir ilerleme sağlamak değil, aynı zamanda bu süreci insan merkezli bir dönüşümle bütünleştirebilmektir (Avcı, 1980).

Modernleşme süreci çerçevesinde gelişme sorununu ele alan ve modernleşme sürecinin gelişme analizini kuramsal temellere oturtan önemli düşünürlerden biri de Shmuel Noah Eisenstadt kabul edilmektedir. Eisenstadt, sosyolojik bir perspektiften hareketle gelişme sorununu inceleyen ve Batı dışındaki toplumların toplumsal değişim süreçlerini yönlendirmeye yönelik çeşitli modeller geliştiren önemli bir isimdir. Eisenstadt’a göre, Batı’nın tarihsel birikimi büyük bir önem taşımakta ve bu birikim, siyasal, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın bütününe kuşatarak Batı dışı toplumlar için evrensel bir hareket noktası sunmaktadır. Ortaya koyduğu gelişme modeli, evrimci ve yapısal-işlevselci düşünceden beslenmekte ve Batı dışındaki toplumların karşı karşıya kaldıkları dönüşüm süreçlerini modernleşme paradigması doğrultusunda yeniden şekillendirmenin yollarını aramaktadır (Solmaz, 2011).

Bu bağlamda Eisenstadt, toplumun elit kesimlerini modernleşme sürecinin öncüleri olarak görmektedir. Modernleşmeyi, siyasal protestoların yükselmesi ve bazı toplumsal grupların yönetime katılma taleplerini daha açık bir biçimde dile getirmeleriyle eş zamanlı olarak gelişen bir olgu olarak ele almaktadır. Ona göre, Batı’da yaşanan sekülerleşme süreci, bu siyasal protestoların doğasını da dönüştürmüş ve farklı toplumsal kesimleri siyasal alanın aktif bir parçası haline getirmiştir.

Eisenstadt’a göre modernlik, Batı’nın tarihsel süreç içerisinde yaşadığı toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve köklerini içinden çıktığı kültürel havzadan almıştır. Ona göre, çağdaş dünyada modernleşme sürecinin küresel ölçekte başarılabilmesi, büyük ölçüde, Batı’nın gelişmişliğini sağlayan kültürel değerleri kendi toplumlarına kazandırmayı başaran elit kesimlerin çabalarına bağlıdır (Özkan, & Parlador, 2014).

Modernleşme sürecinin oluşumuna katkı sağlayan önemli çalışmalardan biri de Inkeles ve Smith tarafından hayata geçirilmiştir. Onlar “Modernleşme Süreci” (Becoming Modern) adlı çalışmalarında altı farklı azgelişmiş ülkede uzun yıllara yayılan araştırmalar yürütmüş ve altı binden fazla bireyle görüşme yapmışlardır. Bu çalışmanın önemi, modernleşme süreçlerine ve gelişme pratiklerine ışık tutacak bir “modern birey” profilini ortaya koyma arayışında olmasıdır (Altun, 2000).

Onlara göre, toplumsal yapıların dönüşümünde bireylerin rolü son derece kritik bir faktördür. Inkeles ve Smith’in geliştirdiği kuramsal çerçeve, Lerner’in “hareketli kişilik” kuramıyla benzerlik taşımaktadır. Ancak onların bireyin rolüne verdikleri önem, psikolojik süreçleri merkezi bir açıklama aracı olarak ele almaktan çok, bireyin toplumsal bir unsur olarak modernleşmedeki etkisine odaklanmaktadır. Bu yönüyle, bireyin sistem içerisindeki yerini ve aktör olarak taşıdığı önemi vurgulayan bir bakış açısını öne çıkarmaktadırlar (Altun, 2000). Onlara göre, Batı dışı toplumların gelişimi yalnızca ekonomik kaynakların doğru kullanımıyla açıklanamaz. Bunun ötesinde, bu toplumların bütün alanlarda modernleşmesi ve modern bireylerin dönüştürücü rol üstlenebileceği bir sistemin inşa edilmesi gerekmektedir.

Yapılan açıklamalar, içinde bulunulan dönemin dünya dengesini meşrulaştırma çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, Batı’nın mevcut konumunu kendi içsel dinamikleri ve olumlu nitelikleri sayesinde elde ettiği ve bu sayede modernleştiği öne sürülmektedir. Buna karşılık, Batı dışındaki toplumların bugünkü durumları, kendi içsel yetersizliklerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu

bağlamda, modernleşme sürecinde geleneksel yapıların oluşturduğu engellerin sıkça vurgulandığı dikkat çekmektedir (Aytekin, 2013).

Modernleşme kuramcıları, kendi açıklamalarını ideal tipler üzerine inşa etmiş ve bu çerçevede modern ile geleneksel toplumlar arasında kesin bir ayrım ortaya koymuşlardır. Onlara göre, bu ayrım kuramsal bir çerçeve olarak geliştirilmiş olsa da çağdaş dünyada doğrudan karşılık bulma konusunda herhangi bir zorluk taşımamaktadır. Modernleşme kuramcıları, modern-geleneksel ayrımını belirleyen temel özellikleri ortaya koyarak, toplumların geçirdiği dönüşüm süreçlerini bu çerçevede açıklamaya çalışmışlardır.

Genel olarak modernliğin temel nitelikleri arasında kentleşme, endüstrileşme, okuryazarlık oranının artması, seküler yapıların hâkimiyeti, demokratik ideallerin benimsenmesi, evrensel insani değerlerde ortaklaşma ve yeniliklere açıklık gibi unsurlar öne çıkarılmıştır. Öte yandan, geleneksel toplumların özellikleri arasında dinsel ve mitsel öğelerin belirleyici olması, durağan bir toplumsal yapı anlayışı, yeniliklere karşı mesafeli bir tutum ve siyasal sistemlerde anti-demokratik unsurların baskınlığı vurgulanmıştır (Kaldık, 2017).

Bu iki toplum modeline ek olarak, “geçiş aşamasındaki toplumlar” da modernleşme kuramcıları tarafından ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bu toplumlar, modernleşme sürecine dahil olmaya çalışan ancak geleneksel unsurların direnci nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşan toplumlar olarak tanımlanmıştır. Geçiş sürecindeki toplumlar, bir yandan modernleşmeye uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan geleneksel yapılarla modernleşme arasında yaşanan gerilimleri yönetmek durumunda kalmaktadır.

Modernleşme kuramcıları, Batı dışındaki toplumların mevcut azgelişmişlik durumlarının aşılabileceğini ve bunun ancak bu toplumların gelişme ve modernleşme süreçlerini başarıyla tamamlamalarına bağlı olduğunu savunmuşlardır. Modernleşmeci düşünürler, Batı dışındaki toplumların mevcut durumlarını aşabilmeleri için toplumsal alanın her yönüyle kalkınması gerektiğini savunmakta ve

bu süreci genel modernleşme süreci ile özdeşleştirmektedirler. Onlara göre, Batı dışındaki toplumların modernleşme sürecine katılmaları mümkündür, ancak bu sürecin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için dışarıdan destek sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, dışsal müdahale mekanizmalarının nasıl oluşturulması ve işletilmesi gerektiği sorusu, modernleşme kuramı çerçevesinde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu doğrultuda, Batı dışındaki toplumlara, Batı'nın modernleşme sürecinde elde ettiği kazanımlara kaynaklık eden temel dinamiklerin taşınması hedeflenmekte ve bu sürecin, Batı'nın tarihsel birikimi doğrultusunda yönlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir (Altun, 2000).

Batılı olmayan azgelişmiş toplumların, Batı'nın üstünlüğüne ve modernleşmesine kaynaklık eden nitelikleri ya dışarıdan transfer ederek ya da kendi iç dinamikleri aracılığıyla üretip benimseyerek kazanmaları gerektiği öne sürülmektedir. Bu durum gelişmenin en temel koşulu olarak görülmektedir. Batılı olmayan azgelişmiş toplumlarda kalkınmanın sağlanabilmesi için, bir yandan toplum içinde kültürel unsurlarla desteklenen girişimci ruhun özgürleşmesi, diğer yandan ise modernleşme dinamiklerinin dışarıdan içeriye doğru yayılması gerektiği savunulmaktadır. Modernleşme kuramcıları, bu hedefler doğrultusunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde siyasi, toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin yapılması ve belirli planlamaların uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede, modernleşme kuramı makro düzeyde iddialara sahip bir toplumsal değişim modeli ortaya koymaktadır. Modernleşme süreci, bu yaklaşımla kimlik kazanmakta ve kalkınma sorununun yalnızca ekonomik bir olgu olarak ele alınamayacağını vurgulamaktadır. Toplumların gelişme süreçleri, onların modernleşme deneyimleriyle doğrudan bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda modernleşme süreci, kalkınma konusundaki açıklamaların sınırlılıklarını ortaya koymakta ve kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı kalamayacağını, toplumsal yaşamın tüm alanlarında hissedilmesi gereken kapsamlı bir dönüşüm süreci olduğunu öne sürmektedir (Altun, 2000).

Dolayısıyla, modernleşme sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle bireyin kimliğinin kavranması gerekmektedir. Nitekim, modernleşme süreci insanın bireye dönüşümünü sağlamıştır. Bu bağlamda, modernleşme sürecinin bir olgusu olan modern politik egemenliğin hukuki ve anayasal temeli olarak ulus da doğrudan bireyden veya bireysel haktan hareketle şekillenmiştir. Bu nedenle, ulus kavramı toplumsallıkla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında, ulus kavramından önce kimlik kavramının tanımlanması gerekmektedir. Genel anlamda her kimlik, bir şeyin tanımlanmasıdır ve bu tanım, aynı, benzer ve farklı unsurlar dikkate alınarak inşa edilen bir çerçeveyi temsil etmektedir (Vatandaş, 2004: 9). Bu çerçevede, bazı unsurlar tanımlanan kimliğe dahil edilirken, bazıları ise dışarıda bırakılmaktadır. Bu durum, tanımlanan kimliğin sınırlarının belirlenmesine yol açmaktadır.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan kimlik kavramı, biçim ve anlam açısından bireyler ve toplumlarla doğrudan ilişkilidir. Modern anlamda kimlik, sanayileşme, kentleşme ve ulusçuluk gibi modernleşme sürecine ait olgularla tanımlanmaktadır. Belirli bir coğrafyada yaşayan etnik ve kültürel grupların diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koyma talebi bağlamında ulusal kimlik, öznesini ulus, ideolojisini ulusçuluk, toplumsal örgütlenmesini ise ulus-devlet çerçevesinde bulmasıyla anlam kazanmaktadır.

Ulusal kimlik literatürü incelendiğinde, ulusal kimlik inşasının modernite sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Uluslar ve ulusçuluk; kapitalizm, laikleşme, Batılaşma, kentleşme ve sanayileşme gibi modern süreçlerle ya birlikte oluşmuş ya da bu süreçlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir.

Ulusal kimlik, aynı zamanda “ötekinin” tanımlanması açısından da önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, bireyler ve toplumlar, farklı köklere sahip ötekilere karşı konumlandırılarak kimliklerini belirler (Vatandaş, 2004: 27). Bu bağlamda, Poole’a göre ulusal kimlik, bireyin ve toplumun kendini tanımasını sağlayan bir öz-farkındalık oluşturur (Poole, 1993: 129). Ancak, Giddens ulusal kimliğin her zaman belirli ve sabit bir içeriğe sahip olmadığını savunmaktadır. Ona göre, ulusal kimlik

esasen siyasi ve ekonomik güç sahibi olan, bölgesel-idari bir kategori olarak ulus-devlet ile bağlantılı bir şekilde inşa edilmektedir (Giddens, 2008: 270).

Ulusal kimlik kavramını açıklarken, ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet ile olan ilişkisi de dikkate alınmalıdır. Ulus ve ulusçuluk, ulusal kimliğin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Örneğin Benedict Anderson’a göre ulusal kimlik, “hayali bir cemaat” olarak tanımlanabilir. Yani, üyeleri birbirlerini tanımasa veya hiç karşılaşmamış olsa bile, topluluk içinde bir birlik duygusu varlığını sürdürmektedir. Anderson’un bu görüşüne karşıt olarak, Gellner ulus ve ulusçuluğun icat edilmiş olduğunu savunur ve bu icadın hayalden ziyade uydurma ve sahtelikle özdeş olduğunu öne sürer. Gellner’e göre ulus, kültürel farklılıkların üzerine inşa edilen ve ulusçuluk ile doğrudan ilişkilendirilen bir olgudur. Başka bir yaklaşıma göre, ulus ve uluslaşma bir irade öğretisidir. Poggi’ye göre ulus, belirli bir yönetim merkezinin askeri başarıları veya başarısızlıkları ile sınırları belirlenen bir toprak parçasını ve aynı zamanda dil, kültür ve kurumsal miras paylaşımı temelinde birbirleriyle ilişki içinde olan nüfus yoğunluğunu ifade etmektedir.

Genel anlamda, ulusal kimlik, aynı kimliği paylaşan bireyler arasındaki iletişimi ve etkileşimi kolaylaştırırken, karşılıklı varsayımların paylaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Mauss’a göre ulus, maddi ve manevi olarak bütünleşmiş, istikrarlı bir merkezi devlete sahip, kültürel, zihinsel ve ahlaki açıdan göreceli birliği olan bir toplum olarak tanımlanabilir. Marksist düşünür Hobsbawm’a göre ise ulus ve ulusçuluk, toplumsal mühendislik ürünüdür. Bu süreçte incelenmesi gereken temel olgu, düşünüre göre içselleştirilmiş geleneklerdir. Öte yandan, Charles Tilly ulusu, siyaset sözlüğünün en karmaşık ve en etkili kavramlarından biri olarak tanımlamaktadır.

Ulus ve ulusçuluk kavramlarının incelenmesi açısından önemli kuramsal yaklaşımlardan biri, Anthony Smith’in “etno-sembolcü” yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, ulus ve ulusçuluk, etnik toplulukların tetikleyici unsurlarıdır. Smith’e göre, ulusal kimlik, milliyetçilik ideolojisinin temel ülküsünü ve onun analitik bir kavramını ifade etmektedir. Smith, ulus kavramını en iyi şekilde tanımlamanın, onun etnik

topluluktan farklı yanlarını ortaya koymakla mümkün olduğunu savunmaktadır. Etnik topluluk, altı temel niteliğe sahiptir: özel bir ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihî anılar, farklı kültürel unsurlar, belirli bir vatan bağı ve toplumun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. Ulus ise yalnızca paylaşılan anılardan ibaret olmayıp, ortak bir tarih, ortak mitoloji, farklı halk kültürleri, “Anavatan” olarak algılanan bir coğrafyada ikamet etme ve ortak yasalar gibi unsurları içermektedir. Başka bir deyişle, ulus, yalnızca bir Anavatanı paylaşan bir topluluk değil, aynı zamanda halk kültürünü ortak bir biçimde yaşayan ve hisseden bir yapıdır. Bu topluluk, ortak bir ekonomiyi, özel bir adı ve Anavatan ile olan aidiyet bağını merkezine almaktadır. Ulus kavramı ve onunla ilişkili kavramlar, Anthony Smith’in modernizm, daimicilik, ilkçilik ve etnik-sembolcülük olarak sınıflandırdığı paradigmalar çerçevesinde farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bu paradigmaların her biri, ulusu ve onunla ilişkili kavramları farklı temellere dayandırarak açıklamaya çalışmaktadır. Ancak, bu araştırmanın odak noktası ulus kavramının doğrudan ilişkilendirildiği paradigma olan modernizmdir. Örneğin, Fransız Devrimi’nin etkileri incelendiğinde, yalnızca iktidar değişimi değil, aynı zamanda bazı sınıfların sahip olduğu ayrıcalıkların sona ermesi de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, Fransız Devrimi, Fransız ulusunun ulus-devlet olarak Fransa Cumhuriyeti biçiminde yeniden doğuşu şeklinde yorumlanabilir. Devrim, önceki değerlere karşı özgürlüğü, akılcılığı ve vatanseverliği ön plana çıkararak kutsallaştırmıştır.

Modernizm sürecinde ulusun doğuşunu etkileyen temel faktörler çeşitli açılardan ele alınabilir:

1. Toplumsal ve Ekonomik Koşullar: Uluslaşma ve ulusal kimlik, endüstriyel kapitalizm, bölgesel eşitsizlikler ve sınıf çatışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2. Milliyetçiliğin Toplumsal ve Kültürel Koşulları: Ernest Gellner’in belirttiği gibi, ulusal kimlik ‘yüksek kültür’ unsurlarını içermektedir. Bu unsurlar arasında

okuryazarlık, eğitim sistemi ve benzeri faktörler bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre, milleti oluşturan unsur aslında milliyetçiliğin kendisidir.

3. Modernizmin Siyasi Koşulları: Ulusların ve ulusal kimliklerin ortaya çıkışı, modern ulus-devletin varlığıyla özdeşleşmektedir. Anthony Giddens gibi bazı düşünürler, modern devletin yalnızca ulusal kimliğin geliştiği bir kurumsal yapı olmadığını, aynı zamanda devlet egemenliği ile milletin kurumsal bir kimlik adı altında bütünleştiğini savunmaktadır.

4. Millet ve Milliyetçilik: Modernleşme sürecinde ulus ve milliyetçilik, toplumsal bir inşa sürecinin sonucudur. Eric Hobsbawm gibi düşünürler, ulus ve uluslaşma sürecinin icat edilmiş geleneklerin bir ürünü olduğunu ve toplumsal mühendislikle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Bu bakış açısına göre, ulusçuluk, toplumun seçkin sınıfının çıkarlarına hizmet etmek amacıyla toplumsal inşa sürecinde üretilmiştir.

Ulus ve ulusçuluk ilişkisinde vurgulanması gereken önemli bir husus, ulusçuluğun doğasının açıklanmasıdır. Ulusçuluk, belirgin ve kendine özgü niteliklere sahip bir ulusun varlığını temel alarak, bu ulusun çıkar ve değerlerinin diğerlerinden üstün tutulmasını ve bağımsızlığının sağlanmasını öngören bir ideolojidir (Vatandaş, 2017: 46). Somut bir ifadeyle, ulusçuluk, ulusu kendi kaygılarının merkezine koyarak onun refahını artırmayı amaçlayan bir düşünce sistemidir (Smith, 2013: 20).

Ulus ve ulusçuluk açısından değerlendirilmesi gereken üç temel etken bulunmaktadır. Bunlar: 1. ulusal birlik, 2. ulusal kimlik, 3. ulusal özerkliktir. Ulusçuluk ideolojisini savunanlar açısından, her ulus bu unsurları yeterli ölçüde sağlayamazsa varlığını sürdürme yetisinden mahrum kalacaktır. Bu nedenle, kendilerini belirli bir kimlikle tanımlayan birçok halk, özerklik, birlik ve kimlik taleplerini bir araya getirerek ulusçuluk ideolojisini benimsemektedir. Sonuç olarak, ulusal kimlik, ulusal birlik ve ulusal özerklik, modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ulus-devletin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Ulusal kimliği biçimlendiren bir diğer önemli unsur, ulus-devlet olgusudur. Ulus-devlet, modern bir kavram olup, belirli sınırları olan bir toprak parçası üzerinde yasal güç kullanma hakkına sahip, ortak kültürü, simgeleri ve değerleri yaratarak (bazen bu öğeleri icat ederek) yönetimi altındaki toplumu bütünleştiren bir devlet modelidir. Dahası, ulus-devlet, ortak kimlik duygusunu da içinde barındırmaktadır.

Ulus-devlet, ortak dili konuşan, ortak inancı paylaşan ve gelenekleri açısından birbirine bağlı bireylerden oluşan uluslararası bir siyasi toplum olarak nitelendirilmektedir. Modernleşme sürecinin bir olgusu olarak ulus-devlet, aynı zamanda içe dönük yapısıyla da özdeşleşmektedir. Bu bağlamda, ulus-devlet, ulusal kimliğin tutarlılığını ve bütünlüğünü sağlama isteğinin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır (Vatandaş, 2004: 56).

Dolayısıyla, ulus-devlet, ulusal dil, ulusal eğitim sistemi ve ulusal askeri hizmet gibi unsurların hayata geçirilmesi sorumluluğunu da üstlenmektedir (Tilly, 2020: 202). Modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ulus-devlet, yasal olarak belirlenmiş sınırlar içinde her alanda aynı kesinlikle işleyen bir yapıdadır (Anderson, 2017: 32-33).

Greenfeld'e göre, modern ulus-devlet vatandaşların iradesine bağlı olduğu için milliyetçiliğin bir ürünü olmasının yanı sıra, aynı zamanda milliyetçiliğin geleceğini belirleyen bir unsur olma özelliğine de sahiptir (Greenfeld, 2011: 3-5).

Modern ulus-devlet, belirli sınırları olan bir bölgede yaşayan nüfusu yöneten, aynı toprak sınırları içinde faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan farklılık gösteren ve özerklik ile merkezileşmiş bölümleri resmi bir koordinasyon içinde çalıştıran bir organizasyondur (Tilly, 1975: 70-71).

Poggi'ye göre ise, modern anlamda ulus-devlet kavramı, Batı'ya özgü bir yönetim biçiminin belirleyici özelliği olarak, egemenlik iddiasında bulunan siyasal sistem ile belirli sınırlar içindeki ulusu ifade etmektedir (Skinner ve Strath, 2011: 39).

Başka bir deyişle, modern ulus-devlet, temelini ulustan ve onu oluşturan unsurlardan alarak ulusal ‘türdeşlik’ ve ‘bütünleşme’ ilkelerine dayanmaktadır (Poggi, 2002: 119-120).

Modernleşme süreci, Batılaşma olgusu ve ulusal kimliğe ilişkin literatür taraması da göstermektedir ki, ilgili süreç ve kavramların Azerbaycan özelinde incelenmesi hem Azerbaycan’da ulusal kimliğin inşası sürecinde Batılaşma sorununa ilişkin önemli bir akademik boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacak hem de gelecek çalışmalar için değerli kaynak rolünü oynayacaktır. Bu bağlamda, sorunun tarihsel gelişim sürecinin göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Azerbaycan’da Batılaşma sürecinin tarihsel bağlamda 19.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak irdelenmesi, ulusal kimlik inşasına daha geniş perspektifte bakılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, tarihsel olarak ilk olarak karşımıza Çarlık Rusya’sı Azerbaycan’ında ulusal kimlik inşası süreci çıkmaktadır.

1.1. Rus İşgali Döneminde Azerbaycan’da Ulusal Kimlik Düşüncesinin Oluşumu, Batılaşma Sorunu ve Başlıca Tetikleyici Faktörler (1850-1918)

Çarlık Rusya dönemi boyunca Azerbaycan’da ulusal kimlik düşüncesinin teşekkülü, kimliğin oluşumunda Batılaşma süreci ve bu süreci tetikleyen başlıca faktörler, 1850-1918 yılları arasında önemli bir dönüşüm sürecini kapsar. Bu süreç, çeşitli toplumsal, kültürel ve siyasi etkenlerin etkisiyle şekillenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Azerbaycan’da etnik ve kültürel farklılıkların fark edilmesi ve bu farklılıkların önem kazanması, ulusal kimlik düşüncesinin oluşumunda mühim bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan’da eğitim ve aydınlanma hareketleri ivme kazanmıştır (Asker, 2015a).

Bu dönemde modern eğitim kurumlarının tesis edilmesi, Azerbaycan Türklerinin kendi kültürlerini daha derinlemesine öğrenmelerine ve kendi tarihlerini keşfetmelerine olanak sağlamıştır. Çarlık Rusya yönetimi altında, Azerbaycan’da siyasi mücadeleler ve milliyetçilik akımları güçlenmiştir. Bu dönemde Azerbaycan

Türkleri, kendi özgürlükleri ve hakları için mücadele etmişlerdir. Milliyetçilik düşüncesinin yayılması, halk arasında ulusal kimlik bilincini artırmıştır.

Azerbaycan'da ulusal kimlik, uzun bir süreç içinde çeşitli tarihsel ve siyasi dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. Dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler, Mirza Fatali Ahundzade, Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Mehmet Emin Resulzade gibi düşünürlerin katkılarıyla kimlik bilincinin pekişmesine yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra, Çarlık Rusya'nın baskıcı politikaları ve Osmanlı'daki milliyetçilik hareketleri, Azerbaycan Türklerinin kimlik arayışlarını hızlandırmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında, ulusal kimlik düşüncesi ümmet kavramından ayrılarak bağımsız bir milli bilinç kazanmaya başlamıştır.

Bu dönüşüm süreci mülakat bulgularında da açıkça görülmektedir. Katılımcı F, Azerbaycan ulusal kimliğinin oluşum sürecini şu şekilde değerlendirmektedir:

“Azerbaycan ulusal kimliği doğal olarak önce ümmet kavramıyla özdeş halde gelişmiştir. 19. Yüzyılın ortalarında Azerbaycan Türklerinin kimlik arayışında ulusal kimlikten bahsetmek mümkün değildir. Bu konuda Mehmet Emin Resulzade'nin eleştirisi ve tespitleri son derece önemlidir. 20. yüzyılın başlarında milli kimlik düşüncesinin ümmet anlayışından sıyrılması sonucunda milli kimlik bilinci şekillenmeye başlamıştır. Milli kimlik düşüncesinin gelişmesinde I. Dünya Savaşı itici rol oynamıştır.”

Katılımcının da belirttiği gibi, Azerbaycan'da kimlik arayışı birkaç aşamadan geçmiştir. İlk olarak, 19. yüzyılın ortalarında kimlik algısı daha çok ümmet bilinci etrafında şekillenirken, 20. yüzyılın başlarında ulusal kimlik fikri güçlenmeye başlamıştır. Özellikle Mehmet Emin Resulzade'nin çalışmaları, bu geçiş sürecini teorik olarak destekleyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Bununla birlikte, mülakat bulguları, I. Dünya Savaşı'nın Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliklerini daha net bir şekilde tanımlamalarında büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan'da ulusal kimliğin oluşum süreci hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle dönüşüm geçirmiştir. Özellikle Çarlık Rusya'sının sömürge politikaları, Azerbaycan'da ulusal kimlik bilincinin oluşumunda baskın bir rol oynamıştır. Dil, edebiyat ve düşünsel akımlar bu sürecin en önemli araçları olurken, siyasi ve toplumsal gelişmeler Azerbaycan'da ulusal kimliğin şekillenmesini hızlandırmıştır.

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın ulusal kimlik oluşum sürecinin Çarlık Rusya'nın egemenliği altında başladığı ve zaman içinde dönüşüme uğradığı görülmektedir. Katılımcı K, bu süreci şu şekilde özetlemektedir:

“1828 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın ardından Azerbaycan'ın kuzey kesimi, Rus Çarlığı'nın egemenliği altına girmiştir. 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde, Çarlık Rusya'sında Avrupa kaynaklı düşünsel akımların yayılması, aydınlar arasındaki felsefi tartışmaların artması, edebiyatın gelişmesi ve toplumsal hoşnutsuzluğun kitlesel ayaklanmalara yol açması gibi faktörler, Azerbaycan'da da entelektüel dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte, Rusya'da yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler, Azerbaycan'daki aydın kesiminin düşünsel yönelimlerini etkilemiş ve bölgede yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle savaşlar, siyasal çalkantılar ve toplumsal hareketlilik, yalnızca bölgesel dinamikleri değil, aynı zamanda halkın kimlik algısını da etkilemiş, bunun bir sonucu olarak milli kimlik arayışı giderek belirginleşmiştir.”

Katılımcının da ifade ettiği gibi, ‘Türkmençay’ Antlaşması'nın ardından Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusya egemenliği altına girmesi, halkın siyasal ve kültürel kimlik arayışını derinden etkilemiştir. 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Rusya'daki siyasal ve entelektüel değişimlerin etkisi, Azerbaycan'da da aydınların ve toplumsal kesimlerin kimlik bilincini şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Rusya'daki düşünsel hareketler ve toplumsal hoşnutsuzluk dalgası, Azerbaycan'daki entelektüel kesimin milli kimlik arayışına girmesine neden olmuştur.

Bu tarihsel arka plan göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın ulusal kimlik oluşumunun yalnızca yerel faktörlerden değil, aynı zamanda Rusya'daki siyasal ve düşünsel dalgalanmalardan da etkilendiği anlaşılmaktadır. Çarlık Rusya'sının politik baskıları ve bölgedeki entelektüel sınıfın gelişimi, Azerbaycan kimliğinin oluşumunu hızlandıran temel etkenlerden biri olmuştur.

1.1.1. Sömürgecilik ve Batılaşma: Anthony Smith'in Sömürgeci Devlet ve Anti-Sömürgeci Entelektüel Yorumu

Batılı olmayan devletlerin büyük bir kısmı, tarih sahnesine Avrupalı güçlerin sömürgeleri olarak çıkmıştır. Bu devletlerde hem kültürel hem de siyasi kimlik eksikliği belirgin bir durum olarak öne çıkmaktadır (Smith, 2017: 167).

Sömürge altındaki toplumlar, sömürgeci devletin sahip olduğu kimlik veya kültürel dayanışmanın etkisiyle meydana gelen değişimlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu toplumların sınırları ve karakterleri dahi çoğunlukla sömürgeci devlet tarafından belirlenmiştir. Örneğin, Nijerya, Kenya, Irak, Mısır ve Hindistan’da, sömürgeci devletin oluşturduğu toplumsal ve kültürel yapılar günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Smith, 2017: 168).

Bu tür devletlerle ilgili literatür oldukça geniştir. Ancak, Fransa, Hollanda, İspanya, Almanya, İtalya, İngiltere, Portekiz ve Belçika gibi Avrupa’nın önde gelen sömürgeci devletleriyle kıyaslandığında, Rusya’nın Ön Asya ve Kafkasya’da uyguladığı sömürgecilik politikası belirli farklılıklar göstermektedir. Uygulanan politikalar birebir örtüşmese de genel olarak tüm sömürge devletleri için geçerliliğini koruyan bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Bu özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Sömürge devleti, yerel sivil toplumun doğal gelişim sürecinin bir sonucu değildir. Aksine, metropol toplumunun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Daha somut bir ifadeyle, sömürge devleti, metropolde hoş karşılanmayan yönetim pratiklerinin dışı vurumu olarak şekillenmiştir. Başka bir deyişle, sömürge devleti, “melez bir devlet” olarak nitelendirilebilecek ve kültürel olarak farklı bir siyasal gücün yönetimi altında şekillenen bir yapıdır (Smith, 2017: 168).

2. Sömürge devleti, etnik sınırları kısmen dikkate alarak, farklı etnik toplulukları aynı siyasi yapı içinde birleştiren kararlar ve yönetim sistemleriyle oluşturulmuştur. Daha açık bir ifadeyle, sömürge devleti, farklı halkların bir arada tutulmasını amaçlayan ve bu halklar arasında belirli bir bağlılık inşa etmeyi hedefleyen bir ‘teritoryal mekân’ anlayışına sahiptir.

3. Sömürge devletinin bir diğer belirleyici niteliği, sınırları kısmen belirlenmiş bir alanda ‘vatanseverlik’ bilincini yükseltmeye yönelik politikalar geliştirmesidir. Literatürde ‘teritoryal vatanseverlik’ olarak tanımlanan bu yaklaşım, idari otoriteler tarafından teşvik edilmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve hukuki

düzenlemelerle desteklenmiştir. Bu durum, seçkin sınıflar arasında kendi ülkelerine yönelik bir bağlılık duygusunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Avrupa sömürgeciliğinin uyguladığı teritoryal vatanseverliğe Nijerya ve Kenya örnek olarak gösterilebilir.

4. Sömürge devletinin bir diğer özelliği, ister doğrudan sömürgeci devletin kontrolü altında olsun ister sömürge karşıtı hareketler etkili olsun, yüksek eğitim olanaklarının genişlemesiyle birlikte profesyonel ve eğitilmiş tabakaların artış göstermesidir. Bu gelişim, sömürgeci devlete karşı sömürge altındaki toplumlarda milliyetçi entelektüel sınıfların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır.

5. Sömürge yönetiminden kurtulma sürecinde, misyonerler ve misyoner eğitim kurumları aracılığıyla yayılan özgürlük fikirleri önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu fikirleri benimseyen ve pratikte en fazla savunan kesim entelektüel sınıflar olmuştur.

6. Sömürgeci devletin idari yapısı, bürokratları, askerleri ve iş adamları, sömürdükleri toplumlara ve onların kültürel değerlerine karşı ırksal motiflerle desteklenen aşağılayıcı politikalar uygulamıştır. Bu durum, yerel halklar arasında sömürgeci sınıflara karşı tepkisel hareketlerin oluşmasına yol açmıştır (Smith, 2017: 169). Sömürge karşıtı tepkiler, literatürde ‘anti-sömürgecilik’ olarak tanımlanmakta ve bu hareketin ideolojik çerçevesi, sömürge karşıtı milliyetçilik üzerinden ele alınmaktadır.

Bu bağlamda, anti-sömürgecilik söylemleri, sömürge toplumlarının bağımsızlık süreçlerinde ideolojik bir temel oluşturmuştur. Ancak, bu söylemlerin bir diğer boyutu da Batılaşmacı yönelimle ilişkilendirilmektedir (Smith, 2017: 170). Batılaşmacı yönelim, kelimenin tam anlamıyla anti-sömürgeci bir tepki olarak şekillenmiştir. Anti-sömürgeci milliyetçiliği savunan entelektüeller, sömürgeci bürokrasi tarafından dışlandıklarını düşündükleri için bu durumu değiştirmeye çalışmışlardır. Ancak, dışlanan entelektüel kesim, bir yandan Batı değerlerine ilgi duyarken, diğer yandan bu değerlere karşı bir tür küskünlük ve öfke hissi içinde olmuştur.

Sömürge milletçiliği önemli ve yaygın olsa da yalnız bir dinamığe indirgenemez. Bununla ilgili Anthony Smith kendisinin “Milli Kimlik” kitabında şu yorumu yapmaktadır:

“Sömürge milletçiliği arka planları ve altyapısı açısından çok farklılık göstermektedir. Bir sömürge ya da sömürge bölgesinin ekonomik gelişme düzeyi, kapitalimin yerli toplumsal yapılara, yerli doğal kaynaklara, altyapıya nüfuz etme derecesi, göçmen topluluklarının mevcudiyeti, her bir ülkede sömürgeci ekonomik ve siyasi politikaların ivmesi, kentsel büyüme ve eğitim durumunun düzeyi, özgül sömürge milletçiliklerinin zamanlama, alan, yön ve yoğunluklarını etkileyen sayısız unsurlar arasında yer alır” (Smith, 2017: 171).

Smith’e göre, anti-sömürge milliyetçiliğinde ulusal burjuvazi ve entelektüellerin ortaya koyduğu kültürel etkilerin doğası da büyük önem taşımaktadır. Ona göre, İngiltere ve Fransa’nın Batı Afrika’daki sömürgelerinde, Fransız düşünür Rousseau ve İngiliz düşünür Mill’in fikirleri, bu sömürge bölgelerindeki milliyetçi entelektüellerin özlem, dil ve ideolojilerinin şekillenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Smith, 2017: 171).

Bu bağlamda Çarlık Rusya’sının sömürgesi altında kalan Azerbaycan’da da ulusal kimlik inşası sürecinin incelenmesi çok önemlidir.

1.2. Çarlık Rusya’sının Sömürge Politikaları Bağlamında Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasının Tarihsel Arka Planı

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerçekleşen Rus işgali sonrasında, Azerbaycan topraklarının bir kısmı Çarlık Rusya’sı tarafından işgal edilirken, diğer kısmı Kaçarlar İmparatorluğu’nun sınırları içinde kalmıştır. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun sömürge politikalarının etkisini en sert şekilde hisseden Azerbaycan toplumu, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan geri kalmışlığın tüm olumsuzluklarını yaşamıştır (Asker, 2015a).

Tarihi Azerbaycan toprakları, Rusya ve İran arasında imzalanan 1813 tarihli ‘Gülistan’ Antlaşması ve 1828 tarihli ‘Türkmençay’ Antlaşması ile ikiye bölünmüştür. Bu bölünme sonucunda, literatürde Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak adlandırılan iki bölge ortaya çıkmıştır. Kuzey Azerbaycan, Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun

egemenliği altına girerken, Güney Azerbaycan ise İran devletinin hâkimiyetinde kalmıştır (Asker, 2015b).

Çarlık Rusya'sı, Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirdiği andan itibaren bölgedeki nüfuzunu ve egemenliğini pekiştirmek amacıyla sistemli bir sömürge politikası uygulamıştır (Süleymanlı, 2006: 33). Bölgenin stratejik konumu ve Çarlık Rusya'sının diğer halklarının iskânı için elverişli bir yerleşim alanı olarak görülmesi, bu sömürgeleştirme politikasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, Rusya, İran ve Osmanlı tebaası olan Ermenilerin bölgeye göç etmesini teşvik etmiştir. Söz konusu göç politikası, bölgenin etno-demografik yapısında zorunlu değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur (Süleymanlı, 2006: 34).

Zorunlu etno-demografik değişiklikler yalnızca Ermenilerin göçüyle sınırlı kalmamıştır. Çarlık Rusya'sı, Ermenilerle paralel olarak ordudan ayrılmış subaylar ve askerler ile 'tarikatçılık' nedeniyle '*gereksiz unsur*' olarak görülen Rus köylülerini de bölgeye yerleştirmiştir (Süleymanlı, 2006: 35).

Rusların sömürgeleştirme politikası yalnızca göçle sınırlı kalmamış, ekonomik alanlara da yayılmıştır. Rusya, Azerbaycan'ın başlıca ekonomik kaynağı olan tarım sektörüne hiçbir yatırım yapmamış ve bölgenin ekonomik gelişimini bilinçli şekilde engellemiştir (Swietochowski, 1988: 19).

Bunun yanı sıra, Çarlık yönetimi, Müslümanları güvenilmez bir unsur olarak değerlendirmiş ve onları '*inorodets*' (yabancı unsurlar) olarak sınıflandırmıştır. Bu doğrultuda, yönetimde ve diğer alanlarda Ermeni ve Gürcüler müttefik olarak görülürken, Müslüman nüfus sistematik olarak dışlanmıştır.

İlk olarak, Müslümanların sivil yönetime ve orduya kabul edilmemesi, doğrudan toplumsallaşmalarını da engellemiştir. Müslümanların toplumsallaşmasını sınırlayan bir diğer önemli faktör ise, Rusların uyguladığı eğitim politikalarıdır. Bu politika, ya Azerbaycan'ın yerel halkını eğitimsiz bırakmayı ya da Ruslaştırma aracı olarak Rus okullarında eğitim almalarını sağlamayı amaçlamıştır.

Eğitim politikasının Ruslaştırma amacı taşıdığıının en önemli göstergesi, Çarlık Rusya'sı tebaası olan Azerbaycan Türklerinin Rus kamu hizmeti kurumlarında öğrenim görmelerine izin verilmesidir. Yönetimin daha kolay uygulanabilmesi için yerel nüfustan yararlanılması, doğrudan Ruslaştırmayı veya Rus düşünce yapısına sahip bir sınıfın ortaya çıkmasını sağlamayı hedeflemiştir (Shaffer, 2008: 28).

Çarlık Rusya'sının eğitim politikası, yerel halk üzerinde yalnızca olumsuz değil, aynı zamanda bazı olumlu etkiler de yaratmıştır. Arap ülkelerindeki İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinden farklı olarak, Rus sömürgeciliği Müslüman ulemaya özel bir statü tanımamış ve onların eğitim üzerindeki denetimini sınırlandırmıştır. Bu durum, Arap ülkelerinden farklı olarak Azerbaycan'da laik eğitime, yani Batı tarzı eğitim sistemine geçişe katkıda bulunmuştur (Shaffer, 2008: 28).

Laiklik kavramı ile ilgili olarak belirtilmelidir ki, bu terim Fransızcadan diğer dillere geçmiş olup köken açısından '*halksallaştırma*' anlamına gelmektedir (Berkes, 2020: 18).

Modern anlamda, laisizm din adamlarından farklı kişilere veya kurullara daha fazla yetki verilmesi anlamını taşımaktadır. Ancak, Çarlık Rusya'sının Ruslaştırma politikasının bir aracı olarak uyguladığı eğitim sistemi, ulema sınıfına karşı Batı tarzı kurullar ve bireyler yetiştirme amacını taşımamaktadır.

Bu eğitim politikasının temel amacı, 'Müslüman' kimliği etrafında şekillenen bir uluslaşma sürecinin önlenmesi ve Çarlık yönetimine hizmet edecek bireylerin yetiştirilmesidir. Bu durum, bölgedeki Müslüman kesimin, Çarlık Rusya'sının eğitim politikalarına karşı bir tepki geliştirmesine ve ilerleyen süreçte "Cedit Harekâtı" gibi hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, Rusların yerel halka uyguladığı din, dil ve kültürel sömürge politikaları, halk arasında bir savunma mekanizmasının gelişmesine neden olmuştur. Bu mekanizma, asimilasyon ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan toplumda millî uyanış sürecini tetikleyen önemli bir faktör olmuştur. Bu bağlamda, Mehmet

Emin Resulzade, “Azerbaycan Cumhuriyeti” adlı eserinde bu durumu şu şekilde tarif etmektedir:

“Daha önceki dönemlerde o, gördüğü hars mahkumiyetini müşterek bir medeniyet ve müşterek bir din tesiri ile sezmiyordu. İran’da İngilizlerce başlatılan Farslaşma politikaları, Kafkasya’da yerini Ruslaştırma siyasetine bırakmıştır. Doğal olarak da bu durum halkın hassas duygularına dokunmakta, nefs-i müdafaa hislerini derinden etkilemekteydi. Bunun için de halk kendini düşünmeye mecburdu” (Resulzade, 1990: 16).

İlgili literatür incelendiğinde, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, kendini Müslüman olarak tanımlayan toplum içinde “kendini düşünmeye adanmış aydınlar” sınıfının oluşmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu sınıf, kendisini ulusal bilinçlenme çerçevesinde ifade etmekteydi. Ancak, bu kimlik formunun belirli bir ad altında şekillendiğini kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Çünkü, toplumun büyük bir kesimi hâlâ kendisini Müslüman olarak tanımlamakta, ancak Ruslaştırma politikası nedeniyle Rusya ve belirli Avrupa ülkelerinde eğitim gören bireyler aracılığıyla yeni bir kimlik türü şekillenmeye başlamaktaydı. Bu yeni kimlik, Türklük olarak ortaya çıkmıştır.

Türklük, aydın sınıf için bir yandan ideolojik bir altyapıyı, diğer yandan ise etnik bir kimlik tanımını içermekteydi. Böyle bir sahiplenme duygusunun oluşmasında, Çarlık Rusya’sının uyguladığı politikaların belirleyici bir etkisi olduğu söylenebilir.

Ruslar, kendi dil ve kültürlerini Azerbaycan Türklerine kabul ettirmekte zorluk yaşamaya başlayınca, bu baskı politikasından vazgeçerek yerel halkın konuştuğu ortak dil olan Türk dili üzerinden İran’ın bölgedeki nüfuzunu sınırlamaya çalışmıştır.

Bu doğrultuda, 1873 yılında Farsçanın mahkemelerde kullanımı yasaklanmış, ilerleyen yıllarda ise Farsça eğitim veren medrese okullarının kapatılmasına başlanmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan Türklerinin ulusal bilinçlerinin uyanmasına ve ana dillerini daha yaygın biçimde kullanmalarına katkıda bulunmuştur (Süleymanlı, 2006: 38). Rusların temel amacı, bölgede Fars devletinin nüfuzunun artmasından ziyade, Güney ve Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkileri engellemektir. Bu durumu,

Mehmet Emin Resulzade, Finlerin durumu ile kıyaslayarak şu şekilde yorumlamaktadır:

'Azerbaycan Türklerinin bilinçlenmesi ile Rusya'nın kuzeyinde bulunan Finlandiya arasında benzerlikler vardır. Rusya, Finlandiya'yı işgal ettiğinde, Fin dilinin İsveç diline karşı korunması amacıyla ülkede İsveççeyi yasaklamış, Fin dilinin gelişmesi ve edebi bir dil olarak kabul edilmesi için idari yapılarda bu dilde yazışmaları ve konuşmaları teşvik etmiştir. Benzer bir politikayı Kuzey Azerbaycan'da da uygulamaya çalışarak, Farsça eğitim veren kurumları kapatmış ve Azerbaycan Türkçesinde yazılı eserlerin oluşturulmasını teşvik etmiştir' (Baykara, 1992: 151).

Çarlık Rusya'sı, bu politika doğrultusunda Kuzey Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan yerel gazete, dergi ve benzeri yayınların açılmasına izin vermiştir. Ancak, bu yayınların maliyetleri büyük ölçüde yeni oluşmakta olan yerel burjuvaziye yüklenmiştir. Bu nedenle, ulusal kimlik oluşum sürecinde yerel burjuvazinin rolünü vurgulamak gerekmektedir.

1.2.1. Sömürge Döneminde Yerel Burjuvazinin Oluşumu ve Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü

Çarlık Rusya'sının gerçekleştirdiği bazı idari düzenlemeler ve yerel ekonomilerin gelişmesine yönelik atılan adımlar, Azerbaycan'ın toplumsal yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Feodal idari anlayışın yalnızca kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda düşünsel açıdan da ortadan kaldırılması amacıyla yapılan ekonomik reformlar, ulusal bilinç ve ulusal kimlik açısından büyük önem taşımaktadır (Süleymanlı, 2006: 44).

1859 yılına kadar Azerbaycan ekonomisi durgun bir dönem geçirirken, Bakü ve çevresinde petrol kuyularının keşfi ve işletilmesi, ekonomik büyümeyi hızlandırmış ve yerel Batı tarzı burjuva sınıfının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bakü petrolü, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasını sağlamada merkezi bir rol oynarken, şehrin büyük bir metropole dönüşmesine de neden olmuştur.

Ayrıca, Azerbaycan'ın kendi sınırları içinde gelişmesiyle sınırlı kalmayan bu süreç, Güney Azerbaycan'dan ucuz iş gücünün Bakü'ye göç etmesine de yol açmıştır. Böylece, Bakü, yerel sanayinin başlıca merkezi haline gelmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Azerbaycan'da ticaretin ve sanayinin gelişmesi, şehirler ve vilayetler arasındaki ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Bu ilişkiler yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileşimleri de beraberinde getirmiştir.

Baykara'ya göre, bu gelişmeler Azerbaycan Türk edebi dilinin de ilerlemesine katkı sağlamıştır. Ona göre, Azerbaycan Türkçesi, ülkede yaşayan tüm halkların birbirlerini anlaması ve toplumsal kaynaşmayı sağlaması açısından önemli bir faktör olmuş, böylece ulusallaşma sürecinin daha da hızlanmasına katkıda bulunmuştur (Baykara, 1992: 72).

Bu süreci tetikleyen bir diğer önemli faktör ise, ulusal burjuvazi sınıfının ortaya çıkışıydı. Sürecin, Anthony Smith'in ulusal kimliğin ve ulus-devletin oluşumunda iddia ettiği ulusal entelektüel sınıf ve güçlü bir burjuvazi temelinde değerlendirilmesi daha anlamlı sonucun ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır (Çağla, 2002: 20).

Petrol sanayisinin gelişimi, Tağıyev, Nağıyev, Esedullayev, Muhtarov ve Sultanov gibi zengin burjuva figürlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bünyatov ve Yusufov, 2007: 611). Ulusal burjuvazi sınıfının önde gelen üyelerinin ulusal hareketlere mali destek sağlaması, ulusallaşma sürecinin daha hızlı ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Ulusal burjuvazinin kendi ulusunun kültürel ve toplumsal hareketlerine destek vermesi yeni bir olgu değildir. Batı Avrupa tarihinde de benzer bir süreç yaşanmış, 1789 Fransız Devrimi ve burjuvazi olarak adlandırılan sosyal grup, ulusallaşma ve ulus-devletin oluşumunda doğrudan rol oynamıştır (Süleymanlı, 2006: 46).

Bu bağlamda, Baykara, Azerbaycan'daki süreci değerlendirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Çarlık Rusya'sının çeşitli engellemelerine rağmen ortaya çıkan ulusal burjuvazi üyeleri, halklarının Çarlık Rusya tarafından sömürgeleştirildiğinin farkındaydılar. Bu nedenle, aralarındaki piyasa rekabetini değil, uluslarının gelişimi ve bu sürecin devamlılığı için gerekli olan unsurlara mali destek sağlamayı kendilerine bir sorumluluk olarak

görüyorlardı. Bu bilinçle, Azerbaycan basınına, tiyatro sahnesine ve diğer modern tekniklere katkıda bulunuyorlardı” (Baykara, 1992: 82).

Bu noktada özellikle Hacı Zeynalabdin Tağıyev’in ismini anmak gerekmektedir. Eğitim geçmişine sahip olmamasına rağmen, pek çok gencin Rusya ve Avrupa’da yükseköğrenim görmesi için mali destek sağlamış, ayrıca ulusal hareket açısından kritik bir alan olan basın faaliyetlerini desteklemiştir.

“Hayat” ve “Füyuzat” gibi dergiler ile gazeteler, ayrıca “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” düşüncesiyle tüm Türk dünyasında tanınan ve Gaspıralı İsmail Bey tarafından yayımlanan “Tercüman” gazetesi de Tağıyev’in mali desteğiyle yayımlanmıştır (Bünyatov ve Yusufov, 2007: 611).

Petrol sanayisinin hızla büyümesi, bölgeye yabancı yatırımcıların gelmesini sağlamış ve bu süreç, Çarlık Rusya’sı sömürgesi altında yaşayan Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik oluşumunu doğrudan etkilemiştir.

Bakü’nün giderek farklı etnik kimliklerin merkezi haline gelmesi, birtakım toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Gayrimüslim nüfusun artmasıyla birlikte, yerel halk ile farklı kimlikler arasındaki etkileşim, toplumsal çatışmalara zemin hazırlamıştır. Yabancı iş adamlarının uyguladığı toplumsal ayrımcılık ve Çarlık Rusya’sının yerel halka ikincil bir hukuk statüsü tanınması, gelişmekte olan ulusal burjuvazi ile yerel halk arasındaki bağları güçlendirmiştir. Hatta bu durum, farklı ideolojilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Shaffer, 2008: 32).

Bakü’nün farklı kimliklerden bireylerin başlıca merkezi haline gelmesi, düşünsel çeşitliliğin de artmasına yol açmıştır. 1870’lerde, Bakü’nün entelektüel dünyasında Batı tarzı fikirler yaygınlık kazanmış, özgürlükçü ve ilerici siyasi düşünceler ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda, anayasal yönetim, laiklik ve Batı tarzı eğitim hakkı talepleri dile getirilmeye başlanmıştır.

Bu fikirlerin savunucuları, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen Tanzimat reformlarından etkilenmiştir. Bu etkileşim, ilerleyen süreçte

Türklük ideolojisinin gelişmesine ve Hüseyinzade Ali Bey gibi önemli figürlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Shaffer, 2008: 33).

1.3. Batılaşma Süreci ve Çarlık Rusya'sının Sömürge Politikalarına Karşı Azerbaycanlı Aydınların Entelektüel Mücadelesi: Ulusal Kimlik ve Modernleşme

Çarlık Rusya'sının sömürge politikalarına karşı, sömürge altındaki Azerbaycan halkı zaman zaman isyan etmiş, ayaklanmış ve doğrudan silahlı mücadele vermeyi başarmıştır. Ancak, yapılan tüm eylemler, Çarlık Rusya'sı gibi büyük bir imparatorluğun kontrolünü sarsacak ölçekte olmamış ve bu nedenle sonuçsuz kalmıştır (Asker, 2015a).

Öte yandan, Çarlık Rusya'sının bölge yönetimi için uyguladığı idari sistemler zaman zaman başarısızlığa uğramış, bu da imparatorluğun yönetim politikasına ilişkin kararlarını sık sık değiştirmesine yol açmıştır.

Tarihi Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi sonucunda, Aras Nehri'nin güneyi ve kuzeyinde yaşayan, etnik, dil, din ve kültürel açıdan aynı topluma mensup bireyler birbirlerinden ayrılmıştır. Bu bölünme, söz konusu ortak değerlerin ihlal edilmesine ve toplumsal bütünlüğün yok olmasına neden olmuştur.

Buna rağmen, Çarlık Rusya'sının sömürge politikalarına maruz kalan Kuzey Azerbaycan Türkleri, Rus yönetimi aracılığıyla Rus ve Batı dünyasının düşünce yapısıyla tanışmış ve bu fikirler, Azerbaycan'da ulusal kimlik oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren, Rus ve Batı dünyasının maarifçi (aydınlanmacı) düşünürlerinin fikirleriyle kurulan temas, Kuzey Azerbaycan'da ümmet kavramından millet kavramına geçişin temel dinamiklerinden biri olmuştur.

Azerbaycan, 19. yüzyılın sonlarına doğru kimlik arayışını Çarlık Rusya'nın etkisiyle Batı değerleri doğrultusunda şekillendirmeye başlamıştır. Rus eğitim sistemi ve modernleşme politikaları, Azerbaycan'daki aydın kesimin Batılı düşünce akımlarına yönelmesine zemin hazırlamış, böylece toplumda yeni bir entelektüel

sınıfın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu süreçte Azerbaycan kimliği, farklı ideolojik ve kültürel etkilerin kesiştiği çok yönlü bir gelişim göstermiştir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Azerbaycan kimlik inşasının çok boyutlu bir süreç olduğunu desteklemektedir. Katılımcı B, bu süreci şu şekilde özetlemektedir:

“Azerbaycan, 19. yüzyılın sonlarına doğru kimlik arayışını, tarihsel bağlamda üç farklı etkileşim ekseninde şekillendirmiştir. Çarlık Rusya’sının siyasi ve kültürel hâkimiyeti, Azerbaycan’ın Batı düşünce sistemleriyle tanışmasını sağlamış, özellikle eğitim ve modernleşme politikaları aracılığıyla Avrupai değerler toplumun aydın kesimi arasında yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı Türkiye’si, Azerbaycan’daki milliyetçi düşüncenin gelişiminde belirleyici bir rol oynayarak, Türkçülük, kültürel milliyetçilik ve İslamcılık gibi ideolojik akımların bölgede güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan, tarihsel ve kültürel bağları güçlü olan İran, Azerbaycan üzerindeki etkisini özellikle dini kimlik üzerinden sürdürmüştür; Şii mezhebine dayalı kimlik algısı, Azerbaycan toplumunun dini ve kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir unsur olarak varlığını korumuştur. Bu üç farklı etkileşim eksenini, Azerbaycan’ın modern kimlik inşası sürecinde birbiriyle kesişen ve zaman zaman rekabet eden ideolojik, kültürel ve siyasi dinamiklerin oluşmasına katkı sağlamıştır.”

Katılımcının da vurguladığı gibi, Azerbaycan kimliğinin şekillenmesinde üç temel etkileşim eksenini öne çıkarmaktadır: 1. Çarlık Rusya’sı; modernleşme politikaları ve Batılı düşünce akımlarını aydın kesim arasında yaygınlaştırmıştır. 2. Osmanlı Türkiye’si; milliyetçilik, Türkçülük ve İslamcılık gibi ideolojik hareketlerin Azerbaycan’da gelişmesine katkıda bulunmuştur. İran; tarihsel ve dini bağları nedeniyle Azerbaycan toplumunda özellikle Şii mezhebine dayalı kimlik anlayışını sürdürmüştür.

Bu bağlamda, Azerbaycan ulusal kimliği sadece siyasi ve ideolojik bir yapılanma değil, aynı zamanda farklı kültürel ve dini etkilerin bir araya geldiği bir bilinç süreci olarak gelişmiştir. Burada önemli bir nokta, kimlik inşasının doğrudan politik bir çerçeveye taşınmaktan çok, ‘vatan’ kavramının gelişmesine ve ulusal bilinç düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlamış olmasıdır.

Tarihsel süreç ve mülakat verileri birlikte değerlendirildiğinde, Azerbaycan kimlik inşasının Batılı modernleşme etkisi, Osmanlı milliyetçilik akımları ve İran’ın dini kimlik vurgusu arasında şekillendiği ve bu unsurların hem kesiştiği hem de zaman

zaman çatıştığı bir süreç olduğu görülmektedir. Bu bağlamda milliyetçiliğin kavramsal içeriğinin de incelenmesi önemlidir.

Bilindiği üzere, milliyetçiliğin tarih sahnesine bir ideoloji olarak çıkışı 18. yüzyılın sonlarına dayanmakla birlikte, en güçlü etkisini 19. yüzyılda göstermiştir (Öğün, 2000: 1). Ancak, milliyetçi akımların doğasını tam anlamıyla kavrayabilmek için öncelikle dönemin politik ve entelektüel atmosferine bakılması gerekmektedir.

Bu dönemin başlıca politik ve felsefi akımları Aydınlanma ve Romantizmdir. Aydınlanma, 18. yüzyılın temel düşünsel hareketi olup, doğanın ahlakileştirilmesi ve doğal haklar teorisinin biçimlenmesine zemin hazırlamıştır. Aydınlanmacı düşünürlere göre, insan doğası, bulunduğu coğrafyadan bağımsız olarak aynıdır; eğer insani farklılıklar söz konusuysa, bu yalnızca insanın doğadan kopmasının bir sonucudur.

Bu bağlamda, Aydınlanma düşüncesi ile milliyetçilik arasındaki doğrudan bir bağlantı kurmak kesin değildir. Böyle bir iddia kendi içinde de çelişkili görünmektedir. Aydınlanma felsefesinin temel değerleri ile milliyetçiliği ilişkilendirmek, tartışmalı bir meseledir.

Bununla birlikte, Fransız düşünür Montesquieu bile bazı yazılarında “önce insan, sonra Fransız olduğunu” ifade etmekten çekinmemiştir (Öğün, 2000: 3).

Fransız Devrimi’nin kültürel altyapısını Aydınlanma düşüncesi oluştursa da devrimin öncülerini yalnızca orta sınıf savunucularıyla sınırlamak yeterli değildir. Fransız Devrimi’nin öncü unsurlarının büyük bir kısmının sosyal altyapısını orta sınıf oluşturduğundan, Aydınlanma düşüncesi ile devrim arasında doğrudan bir ilişki kurmak bazı zorlukları beraberinde getirmektedir.

Aydınlanma düşüncesi, öncelikle modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu düşünce akımı; moderniteyi, ilerlemeci tarih anlayışını ve akılcılığı merkezine almaktadır. Aydınlanmacı düşünürlere göre, tarih çizgisel bir ilerleme

doğrultusunda şekillenir. Bu tarih anlayışı, aklın olgunlaşması ve hayatın tüm alanlarında egemenliğini yeniden üretmesi süreciyle ilişkilidir (Öğün, 2000: 21).

Ancak, böyle bir tarih kavramının milliyetçi söylemler için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Çünkü tarihi, soyut aklın gelişme süreci olarak kabul etmek, farklılıkları ortadan kaldırma eğilimi taşıdığı için milliyetçi düşünce yapısıyla bağdaşmamaktadır. Milliyetçilik açısından önemli olan, farklılıkları temel alan ve daha çok somut değerler üzerine inşa edilen bir tarih anlayışıdır.

Yukarıda ele alınan hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan’da modernleşme süreci boyunca ulusal kimlik inşasında entelektüel sınıfın benimsediği düşüncelere değinmek daha doğru olacaktır.

Bu bağlamda, Aydınlanma dünya görüşünü savunan ve üzerinde özellikle durulması gereken isimler, Abaskulu Ağa Bakühanov ve Mirza Fatali Ahundzade’dir.

Yukarıda belirtildiği gibi, kimlik literatürü açısından tarihsel bilinç büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Bakühanov’un Farsça kaleme aldığı ve daha sonra kendisi tarafından Rusçaya çevrilen “Gülistan-ı İrem” adlı eseri, Azerbaycan bilimsel literatüründe bilinen ilk tarih konulu araştırmalar arasındadır.

Bakühanov, bu eserinde Azerbaycan bölgesinin tarihine dikkat çekmiş ve burada yaşayan toplumun etnik yapısına ilişkin bilgi dolu notlar düşmüştür. Bu notlar arasında, Azerbaycan’ın geçmişte Türk boylarının yaşadığı bir bölge olduğu belirtilmektedir (Kengerli, 2010: 106-107). Bahsi geçen eser, tarih bilimi ile Azerbaycan’da ulusal kimlik bilincinin oluşumu açısından önemini korumaktadır. Bakühanov’un, eserinde eski Türk atalarının isimlerine yer vermesi ve onlara ilişkin tarihî olayları ele alması, Azerbaycan’da milliyetçilik düşüncesinin temel taşlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan, Bakühanov coğrafi mekân olarak Güney ve Kuzey Azerbaycan’ı tüm sınırlarıyla ele almış, bu da bütün Azerbaycan için ‘Vatan’ kimliğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Asker, 2015a).

Dolayısıyla, ulus olma düşüncesinin oluşumu ve gelişiminde kültürel unsurların rolü büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, aydınlar doğrudan belirleyici bir konuma sahiptir. Max Weber'e göre, aydın sınıfı, kültürel değerlerin gelişimine katkı sağlayan ve bu değerlere doğrudan ulaşma imkânı bulunan bireylerden oluşmaktadır (Süleymanlı, 2006: 55).

Weber'e göre, aydın kesimi ulus düşüncesinin yayılmasında önemli bir misyona sahiptir ve bu misyon, siyasi gücü elinde bulunduran kesimin devlet fikrini yayma sorumluluğuna benzemektedir. Bu bağlamda, ulusal kültürün altyapısını oluşturan din, felsefe, edebiyat ve benzeri alanlardaki başarılar doğrudan aydınların eseridir.

Azerbaycan'da ulus olma düşüncesinin oluşumu ve gelişimi, doğrudan aydınların öncülüğünde şekillenmiştir. Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'ı işgal etmesiyle başlayan süreç, Ruslaştırma politikalarının etkisiyle aydın kesimin Batı dünyasıyla olan ilişkisini Rusça üzerinden kurmasına yol açmıştır. Bu durum, Azerbaycan aydın sınıfının hem Rusya'daki Avrupalı düşünce akımlarıyla hem de Osmanlı ve İran'daki milliyetçilik ve dini kimlik hareketleriyle etkileşim halinde olmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Azerbaycan ulusal kimliğinin gelişiminde aydınların belirleyici rolünü desteklemektedir. Katılımcı K, bu süreci şu şekilde özetlemektedir:

“1828 yılında İran'ın Rusya ile yaptığı Türkmençay anlaşmasından sonra Rus kültür dairesi içerisinde kalan Azerbaycan'da bir süre sonra Rus Çarlığındaki Avrupa etkisi, aydınların felsefi tartışmaları, edebiyatın gelişmesi, hoşnutsuz halk kitlelerinin ayaklanmaları, savaşlar yeni bir düşünce sisteminin ve aydının ortaya çıkması sonucu milli kimlik arayışı da kendisini göstermiştir.”

Katılımcının da vurguladığı gibi, Azerbaycan'da ulusal kimlik bilinci, Çarlık Rusya'sının etkisiyle ortaya çıkan yeni bir aydınlar sınıfının öncülüğünde şekillenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Rusya'daki Avrupa etkisi, edebiyat ve felsefi tartışmaların yaygınlaşması, Azerbaycan'daki aydınların toplumsal dönüşüm sürecinde kritik bir rol oynamasına neden olmuştur. Özellikle Çarlık

yönetimine karşı oluşan toplumsal hoşnutsuzluk ve savaşların yarattığı kriz ortamı, milli kimlik arayışının hızlanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, Azerbaycan'daki entelektüel hareketlilik, yalnızca Rusya'nın modernleşme politikalarıyla değil, aynı zamanda halkın siyasal ve sosyal dönüşüm talepleriyle de doğrudan bağlantılıdır. Aydınların etkisiyle ortaya çıkan yeni düşünce sistemleri, Azerbaycan'ın ulus olma sürecinde kritik bir faktör olmuş ve kimlik bilincinin halk arasında yayılmasını sağlamıştır.

Fransız İhtilali'nin ardından Avrupa genelinde gelişen özgürlükçü düşünceler, uluslaşma süreci, milliyetçilik idealleri ve halkçılık ilkeleri, Azerbaycan'daki dönüşüm sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde Batılaşma sürecinin etkisiyle modern eğitim sisteminin benimsenmesi, matbuat faaliyetlerinin artması ve anayasal haklar ile bireysel özgürlükler gibi kavramların tartışılması Azerbaycan aydınları arasında yaygınlaşmıştır. Osmanlı'daki Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri, Azerbaycan aydın sınıfına ilham vermiş ve Batı kaynaklı fikirlerin ulusal kimlik inşasında kullanılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular da Fransız İhtilali sonrası gelişen kimlik anlayışının Azerbaycan ulusal kimlik sürecine etkisini desteklemektedir. Katılımcı K, ulusal kimliğin oluşumunu doğrudan Fransız İhtilali sonrası gelişen değerler çerçevesinde ele almaktadır:

“Ulusal kimlik kavramı, modern anlamıyla 1789 Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve zamanla çok çeşitli teorik yaklaşımlara konu olmuştur. Devrimin getirdiği siyasal ve toplumsal değişimler, bireylerin bir topluluk içinde kendilerini tanımlama biçimlerini derinden etkilemiş, özellikle yurttaşlık anlayışıyla bağlantılı yeni bir ulus inşası sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde ulusal kimlik, esasen ortak tarih, kültür ve dil etrafında şekillenen kolektif bir bilinç olarak değerlendirilmekteydi. Bir topluluğun üyeleri, paylaşılan değerler ve ortak geçmiş üzerinden bir aidiyet duygusu geliştirmeyordu. Ancak zaman içerisinde ulusal kimlik kavramı, yalnızca tarih, dil ve kültürel öğelerle sınırlı kalmayıp, etnik köken, din, hatta ekonomik ve siyasal unsurlar gibi farklı bileşenleri de içerecek şekilde genişlemiştir. Bu dönüşüm hem akademik tartışmalarda hem de toplumsal algıda ulusal kimliğin dinamik ve değişken bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle sanayileşme, küreselleşme ve göç gibi faktörlerin etkisiyle, ulusal kimlik homojen bir yapı olmaktan çıkarak çok katmanlı ve zaman zaman çelişkili yönleri barındıran bir hale gelmiştir.”

Ancak, tarihsel süreçte ulusal kimliğin tanımlanmasında bazı unsurlar temel değerler olarak varlığını korumaktadır. Dil, kültür ve tarih bilinci, etnik köken kadar ulusal kimlik inşasında önemli unsurlar olarak öne çıkmaya devam etmektedir. Bu durum, Azerbaycan aydınlarının toplumu bilinçlendirme çabalarında da kendini göstermektedir. Aydınların temel hedefi, halkı cehaletten kurtarmak, eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmak ve tarih bilinci ile ana dilin korunmasını sağlayacak koşulları oluşturmaktır.

Hüseyin Baykara'nın ifadeleriyle, aydın sınıfının toplumları açısından taşıdığı büyük önem, halkın uyanışına öncülük etmeleri ve milletin kimliği ile geçmişteki durumunu araştırmalarıyla ilgilidir. Aydınlar aracılığıyla halk, kendi geçmişini tanır, kimliği hakkında bilgi edinir ve yabancı güçlere karşı mücadele ruhunu yeniden kazanır (Baykara, 1992: 62).

1.3.1. Azerbaycanlı Aydınların Anti-Sömürgeci Entelektüel Mücadelesi, Batılaşma ve Ulusal Kimlik İnşası: Mirza Fatali Ahundzade Örneği

Entelektüel, bağımsız zihinsel faaliyet çerçevesinde yer alan birey anlamına gelmektedir. Buna karşın, entelektüel sınıf, faaliyetlerini önceden belirlenmiş bir amaç doğrultusunda yürüten bireyler veya gruplardan oluşmaktadır (Öğün, 2000: 66).

Mirza Fatali Ahundzade, kendisini belirli bir amaç doğrultusunda adanmış bir entelektüeldir. Azerbaycan'ın modernleşme sürecinin başlamasına öncülük etmiş, ulusal kimlik bilincinin oluşumuna ve Batı tarzı düşüncenin yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Azerbaycan'da birçok fikrî ve kültürel dönüşümün temeli doğrudan onun adıyla anılmaktadır.

Ahundzade, Azerbaycan'da drama türünün öncüsü, ilk oyun yazarlarından biri, maarifçi (aydınlanmacı) bir düşünür ve kendisinden sonra gelişecek milliyetçilik akımının kuramsal altyapısını hazırlayan bir figürdür. 1850-1855 yılları arasında

kaleme aldığı dramatik eserlerinde, Azerbaycan toplumunun sosyal ve kültürel aksaklıklarını Batı tarzı edebi üslupla ele almayı başarmıştır.

Genel anlamda, Azerbaycan'da ulusal kimlik konusundaki akademik çalışmaların temelleri büyük ölçüde Ahundzade'nin fikirleriyle atılmıştır. Belirtilen yıllar arasında yazdığı altı dramatik eserinde, halkı için her şeyini vermeye hazır olduğunu vurgulamaktadır (Mirzeyev, 1995: 7).

Ahundzade'nin öncülüğünde, Azerbaycan halkının konuştuğu dil olan Türkçe, bir arınma sürecine girmiştir. Ahundzade, drama türündeki piyeslerini geleneksel edebi dil olan Farsça yerine Türkçe yazmayı tercih ederek, edebi dil anlayışında önemli bir yenilik getirmiştir (Süleymanlı, 2006: 61).

Ayrıca, Ahundzade alfabe reformunu ilk kez tartışma gündemine taşıyan isimlerden biri olmuştur. Latin harfli yeni bir alfabe sistemini savunmuş ve bu konuda destek almak amacıyla 1863 yılında İstanbul'u ziyaret etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgili kurum ve komisyonlarında konu ele alınmış, ancak yeni alfabenin okuma ve yazma süreçlerindeki zorlukları tamamen gideremeyeceği gerekçesiyle önerisi onaylanmamıştır.

Ahundzade, alfabe reformu üzerine yaptığı çalışmaların sonuçsuz kalmasına rağmen, gelecek nesillerin bu konuda daha başarılı olacağına olan inancını korumuştur. Bu durum, onun alfabe meselesine dair umutlarını hiçbir zaman tamamen kaybetmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Müslüman toplulukların büyük kültürel ve toplumsal değişimler yaşadığı bir dönemde, Ahundzade'nin reform çabaları sadece bir alfabe değişikliğinden ibaret değil, aynı zamanda toplumsal bilinçlenme ve kültürel dönüşüm sürecinin bir parçası olarak görülmelidir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Ahundzade'nin alfabe reformuna yönelik görüşlerinin, ilerleyen dönemlerde geniş bir yankı bulduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı A, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ahundzade’nin alfabe değişikliği konusundaki fikirleri, daha sonraki dönemlerde İsmail Gaspıralı gibi aydınlar tarafından da benimsenmiş ve eğitimde ortak bir dil anlayışının oluşturulmasına yönelik çabaları teşvik etmiştir. Bu bağlamda, Ahundzade’nin reform çabaları her ne kadar kendi döneminde somut bir değişim yaratamamış olsa da onun düşünceleri ilerleyen yıllarda Türk ve İslam dünyasında alfabe reformu tartışmalarına yön veren önemli bir miras olarak kabul edilmiştir. Onun bu süreçte sergilediği kararlılık ve gelecek nesillere duyduğu güven, yalnızca bir harf değişikliğinin ötesinde, toplumsal bilinçlenme ve kültürel dönüşümün kaçınılmaz olduğuna dair güçlü bir inancın yansımasıdır.”

Ahundzade’nin yaşadığı dönem, Müslüman toplumların modernleşme ile gelenek arasında sıkıştığı ve kimlik arayışlarının yoğunlaştığı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Çarlık Rusya’sının baskıcı politikaları ve Batılı fikirlerin etkisi, Müslüman aydınların geleneksel değerleri sorgulamalarına yol açmış, ancak bu sorgulamalar doğrudan politik bir harekete dönüşme fırsatı bulamamıştır. Bu durum, kimlik bunalımının entelektüel bir mesele olarak ele alındığını ancak siyasi bir hareket olarak tam anlamıyla şekillenemediğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Ahundzade’nin Çarlık Rusya’sına yönelik eleştirileri, politik bir duruştan ziyade, kendi Müslüman toplumuna yönelik bir Aydınlanmacı dünya görüşü çerçevesinde şekillenmiştir (Valiyev, 2020: 44). Onun reformcu fikirleri, halkının modernleşme sürecine uyum sağlamasına yardımcı olmayı amaçlayan bir bilinçlendirme hareketi olarak değerlendirilmelidir.

Ahundzade’nin eserlerinde belirgin bir şekilde görülen Aydınlanmacı dünya görüşü, onun bu düşünsel çerçevenin temel ilkelerinden biri olan ilerleme ve akılcılığı savunmasıyla da kendini göstermektedir.

Aydınlanma Çağı’nın temel kavramları arasında “akıl”, “özgürlük”, “ilerleme” ve “eleştiri” gibi unsurlar yer almaktadır (Höffe, 2008: 194). Ahundzade, geleneksel Müslüman düşünürlerinde görülmeyen bir cesaret göstererek, Müslüman toplumlarının geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri olarak İslam dinini işaret etmiş ve bu durumu açık bir şekilde eleştirmiştir (Axundzadə, 2005: 252).

Mirza Fatali Ahundzade, Batı dünyasında Aydınlanmacı düşüncenin temel ilkelerinden biri olan ilerlemeyi, Müslüman dünyasının modernleşmesinin en önemli unsuru olarak görmüş ve bu düşünceye olan inancını açıkça dile getirmiştir. Ona göre,

Müslüman toplumların bilim ve dini birbirinden ayırabilme yetisine sahip olması, ilerlemenin sağlanması için bir ön koşuldur (Valiyev, 2020: 45-47). Ahundzade'nin Batı düşüncesine olan ilgisi, yalnızca rastlantısal bir yönelim değil, onun modernleşme sürecine dair derin bir sorgulama sürecinin sonucudur. Özellikle, Fransız düşünürlerine yönelmesi, onun Çarlık Rusya'sında çalıştığı dönemde Dekabristler Hareketi sonucunda Kafkasya'ya sürgün edilen Rus, Gürcü ve Ermeni aydınlarıyla kurduğu ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır (Rüstemli, 2016: 166).

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular da Ahundzade'nin Batı düşüncesine yönelişinin yalnızca bir taklitçilik olmadığını, onun modernleşme ve ilerleme arayışında köklü bir dönüşüm sürecinin öncüsü olduğunu göstermektedir. Katılımcı D, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ahundzade'nin Batı düşüncesine olan ilgisi, yüzeysel bir taklitten ziyade, Müslüman toplumların kendi özgün dinamikleri çerçevesinde nasıl bir modernleşme sürecine girebileceğine dair derin bir sorgulamanın ve çözüm arayışının bir yansımasıdır. Onun akılcı düşüncüyü yaygınlaştırma çabaları, yalnızca bireysel bir entelektüel çaba olarak değil, aynı zamanda Müslüman dünyasında köklü bir dönüşümün önünü açan bir fikir hareketi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Ahundzade'nin çalışmaları, sonraki dönemlerde gelişen modernleşme hareketlerinin hem teorik çerçevesini oluşturmuş hem de pratik uygulamalarına zemin hazırlayan öncü yaklaşımlar arasında yer almıştır.”

Katılımcının da ifade ettiği gibi, Ahundzade'nin modernleşme düşüncesi yüzeysel bir Batılaşma sürecinden çok daha fazlasıdır. O, Müslüman toplumların kendi özgün dinamikleri içinde nasıl bir dönüşüm geçirebileceğini sorgulamış ve bu dönüşümü sağlayacak akılcı düşünce sistemlerini teşvik etmiştir.

Ahundzade, Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan'da ulus ve uluslaşma düşüncesinin temellerini kendisi bile farkına varmadan atmıştır (Koyre, 1994: 11). Onun eserleri, Müslüman toplumların modern eğitimle tanışmasını yalnızca bir reform hareketi olarak değil, aynı zamanda *“karanlık çağdan kurtuluş”* anlamına gelen bir dönüşüm süreci olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, Ahundzade'nin akılcı ve eleştirel düşüncüyü teşvik eden çalışmaları, yalnızca kendi dönemini değil, sonraki kuşakların entelektüel yönelimlerini de büyük ölçüde şekillendirmiştir. Onun düşünceleri, Azerbaycan'da

ulusal kimlik ve modernleşme sürecine teorik ve pratik açıdan yön veren önemli bir miras olarak kabul edilmelidir.

Bu doğrultuda, Ahundzade Batı dünyasını örnek göstermiştir. Batı, kendi karanlık çağını aklın gücüyle aşmayı başardıysa, Müslüman toplumlar da dine karşı aklı ön plana çıkararak daha modern ve ilerici bir dünya inşa edebilirler düşüncesini savunmuştur.

Düşünür, bu bağlamda Voltaire'in Hristiyanlık eleştirisi üzerine yazdığı eserlerden faydalanarak, Müslümanların da cesaretle İslam'ı eleştirebilmelerinin ilerleme için zorunlu bir adım olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Batı dünyasında bireylerin kendi fikirlerini özgürce ifade edebilmelerinin temel sebebi, eleştirel düşünceye sahip olmalarıdır.

Bu bağlamda, Anderson'a göre, aydınlanma düşüncesinin din eleştirisi, millet kavramının doğuşuna zemin hazırlamış ve böylece ulus kavramının egemen hale gelmesine neden olmuştur (Anderson, 2017: 21).

Swietochowski, Çarlık Rusya'sı yönetimindeki Azerbaycan'da ulusal kimlik üzerine kaleme aldığı "*Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*" adlı eserinde, Ahundzade'nin '*Mektuplar*' adlı yazılarına atıfta bulunarak, onun din ve felsefe üzerine kaleme aldığı eserlerde "Akıl Çağı" düşünürlerini hatırlatan bir rasyonalist ve Aydınlanmacı kimliğe sahip olduğunu ifade etmektedir (Swietochowski, 1988: 43).

Başka bir deyişle, Aydınlanma düşüncesinin geleneksel düzene getirdiği eleştiri, 'baskın siyasi yapının' dönüşmesine yol açmış ve bu da yeni bir toplumsal biçimin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan'da ulusal kimlik inşası süreci, doğrudan Ahundzade gibi aydınların dinsel eleştiriye önemsemesiyle başlamıştır. Çarlık Rusya'sına karşı sömürge karşıtı söylemlerin henüz belirginleşmediği bir dönemde, Ahundzade'nin gerçekleştirdiği eleştiriler Batı tarzı

Aydınlanma düşüncesini andıran bir nitelik taşımış ve ulusal kimlik inşası açısından öncü bir rol üstlenmiştir (Valiyev, 2020: 50).

Ahundzade'nin Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasına olumsuz etkilerine ilişkin olarak ise Nesibli, “*Azerbaycan Tarihi: Millet-Devlet-Siyaset*” adlı eserinde, düşünürün “*Kemaliüdevle Mektupları*” adlı eserini temel alarak onun kendisini İranlı olarak tanımladığını, vatanının İran olduğunu ve ulusal kimlik açısından İran milletinin bir bireyi olmayı savunduğunu belirtmektedir.

Nesibli ayrıca, Ahundzade'nin İran'ın kötü durumunun nedenini Türkler ve Türk hanedanları ile ilişkilendirdiğini vurgulamaktadır (Nesibli, 2021: 226-227).

Yazar, Ahundzade'nin ulusal kimlik ve uluslaşma açısından olumsuz etkisini daha da pekiştirmek amacıyla, onun *Ekinçi* (1875-1877) gazetesinin kurucusu Hasan Bey Zerdabi'ye yazdığı bir mektubu örnek göstermektedir. Bu mektupta, Ahundzade Zerdabi'ye şu ifadeleri kullanmaktadır:

'Düş yakamızdan! Bizden uzak dur! Rusya devletinin himayesinde, geçmişin savaş ve çapulculuğundan kurtulup, huzur içinde hayatımızdan memnun olduğumuz için şükret.' (Nesibli, 2021: 228).

Ahundzade'nin eserlerinde, Azerbaycan ulusal kimliği “Müslüman milleti” ifadesiyle tanımladığı gözlemlenmektedir. Onun bu ifadeyi tercih etmesi, ümmet ve millet kavramları arasındaki ayrımı tam olarak bilmediğine ve tüm Müslüman toplulukları tek bir halk olarak gördüğüne işaret etmektedir. Bu durum, Ahundzade'nin “benim halkım” ifadesiyle tam olarak neyi kastettiğini belirsiz kılmaktadır (Mirza, 2000: 19).

Ancak, bu yaklaşımın temel sebebi, Batı tarzı burjuva düşüncesinin ve burjuvazinin oluşturduğu ulus bilincinin Doğu dünyasında gecikmeli olarak gelişmesidir. Bununla birlikte, Ahundzade'yi yalnızca “Müslüman milleti” ifadesi üzerinden eleştirmek, onun ulusal bilinç, ulusal kimlik ve uluslaşma süreci için oluşturduğu altyapıyı göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Ahundzade'nin ulusal eğitim, ulusal dil, ulusal tarih, ulusal kültür ve ulusal vatan gibi temel unsurlar üzerine yaptığı çalışmalar, onun Azerbaycan'ın modernleşme sürecindeki önemini daha da artırmaktadır. Özellikle Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin zorunluluğunu savunması, bu bağlamda attığı en dikkat çekici adımlardan biri olmuştur. Ahundzade, bu dönüşüm sürecini hayata geçirmek için çeşitli ülkeler ve kurumlarla görüşmeler gerçekleştirmiş, alfabe reformunun yalnızca teknik bir değişim değil, aynı zamanda ulusal kimlik inşasında kritik bir araç olduğunu vurgulamıştır.

Ahundzade'nin reform çabaları, onun “ümme” ve “millet” kavramları açısından haksız bir eleştiriye tabi tutulmaması gerektiğini göstermektedir. Zira onun çalışmaları yalnızca Batılılaşma ve modernleşme yönünde atılmış adımlar değil, aynı zamanda yerel değerleri koruyarak çağdaşlaşma çabası olarak değerlendirilmelidir (Süleymanlı, 2006: 63).

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular da Ahundzade'nin yalnızca tarihsel bir figür olmanın ötesinde, günümüz modernleşme tartışmalarına da katkı sağladığını göstermektedir. Katılımcı B, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ahundzade'nin fikirleri yalnızca belirli bir tarihsel döneme ışık tutmakla kalmayıp, günümüz akademik tartışmalarına da önemli katkılar sunmaktadır. Küreselleşme sürecinde kültürel kimliklerin nasıl korunabileceği ve modernleşme ile yerel değerler arasında nasıl bir denge sağlanması gerektiği sorunsalı, Ahundzade'nin düşünceleri bağlamında ele alındığında, onun önerilerinin yalnızca geçmişe yönelik değil, aynı zamanda çağdaş politikalar açısından da yol gösterici olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Ahundzade'nin çalışmaları, Batı'nın doğrudan taklit edilmesi yerine, özgün bir modernleşme ve dönüşüm modeli geliştirme çabasının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Onun reform önerileri, günümüzde eğitim sistemleri, dil politikaları ve ulusal kimlik inşası gibi alanlarda devam eden tartışmalar açısından önemli bir referans noktası olma niteliğini sürdürmektedir.”

Dolayısıyla, modernleşme ve batılılaşma süreci açısından Ahundzade'nin entelektüel mirasının, Azerbaycan ulusal kimlik inşasında nasıl bir etki yarattığının ortaya konması büyük önem taşımaktadır. Onun reformcu bakış açısı, modernleşmenin yalnızca bir Batı taklidi olmadığı, aksine ulusal kimlik bilinciyle şekillenmesi gerektiği

fikrini ön plana çıkarmıştır. Bu düşünce, günümüzde bile modernleşme süreçlerinde ulusal değerlerin korunmasının gerekliliğini savunan yaklaşımlar için önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

1.3.1.1. Mirza Fatali Ahundzade'nin Geleneksel Düşünceye Karşıtlığı ve Ulusal Kimlik İnşasında Batılaşma ile Modernleşme Dinamikleri

Modern Azerbaycan düşünce yapısının oluşumunda en önemli figürlerden biri kuşkusuz Mirza Fatali Ahundzade'dir. O, modern Azerbaycan düşüncesinin ve edebiyatının öncüsü olan reformist ve rasyonalist bir düşündürdür.

Burada bahsedilen modern düşünce, Ahundzade'nin geleneksel düşünce yapısına karşıt olarak rasyonel ve ilerlemeci fikirleri savunmasıyla ilişkilidir. Onun modern ve pozitif düşünce yapısını benimsemesinde en önemli etkenlerden biri, Çarlık Rusya'sında görev yapması ve bir dönem yaşadığı Tiflis şehrinin sunduğu entelektüel ortamdır.

Ahundzade, Tiflis'te Gürcü, Ermeni, Rus ve diğer farklı milletlerden aydınlarla, özellikle dönemin sanatçıları, diplomatları ve düşünürleriyle tanışma, onlarla fikir alışverişinde bulunma ve mektuplaşma fırsatı yakalamıştır. Bu etkileşim, onun Batı tarzı düşünce yapısını benimsemesine ve modernleşme yönündeki fikirlerinin şekillenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

19. yüzyılın başlarından itibaren Tiflis, Çarlık Rusya'sı ile Batı Avrupa'nın siyasal ve ideolojik düşünce yapılarının kesiştiği bir merkez haline gelmiştir. Farklı düşünce yapılarına sahip kişilerin, kendi fikirlerini yayma ve misyoner tarzı faaliyetler yürütme amacıyla Tiflis'e gelerek propaganda yapmaları, doğrudan şehrin sosyal yapısını ve özellikle şehir halkının düşünce sistemini etkilemiştir (Çakan, 2022).

Ayrıca, 1825 yılında Çarlık Rusya'sında Çar'a karşı başlatılan ancak başarısızlıkla sonuçlanan ve kendilerini demokratik ve devrimci olarak tanımlayan “*Dekabristler*” hareketinin bazı mensupları, sürgün cezası kapsamında Tiflis'e

gönderilmiştir. Bu durum, şehrin entelektüel atmosferinde farklı ideolojik akımların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bahsedilen bu ideolojik, siyasal ve kültürel değişimler, Tiflis'te yaşayan diğer bireyler gibi, burada yaşamını sürdüren Ahundzade'nin düşünce dünyasında da önemli dönüşümlere yol açmıştır (Asker, 2021: 5).

Ahundzade, Tiflis'te yaşadığı dönemde klasik düşünce yapısı ile modern düşünce yapısı arasında bir ikilem içinde kalmış; ancak zamanla modern düşünce anlayışı onun hayatında bir dönüm noktası haline gelmiştir.

Bu dönüşümün gerçekleşmesinde, Tiflis'e sürgün edilmiş Rus, Gürcü ve Ermeni aydınları arasında yer alan ünlü yazarlar, politikacılar ve sanatçılar önemli bir etken olmuştur. Ancak, bu fikrî dönüşüm sürecinde belirleyici kırılma noktası, Ahundzade'nin eğitim amacıyla Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence'ye gittiği dönemde tanıştığı ünlü Azerbaycanlı şair Mirza Şefi Vazeh olmuştur.

Ahundzade, 1832 yılında babası tarafından klasik bir eğitim alması ve din dersleri görmesi amacıyla Gence'ye gönderilmiştir. Burada, kendisine 'hattat' eğitimi veren Mirza Şefi Vazeh ile tanışma fırsatı bulmuş ve hocasının etkisiyle dini eğitim ile seküler eğitim arasındaki farkları sorgulamaya başlamıştır. Bu süreç, Ahundzade'nin Batı merkezli düşünce sistemine yönelmesine doğrudan katkı sağlamıştır.

Ahundzade, yazılarından birinde hocasıyla arasında geçen diyalogu aktarırken, din ve din adamlarına yönelik eleştirel bakış açısının Batı tarzı düşünce yapısına yönelmesinde belirleyici bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Ahundzade, hocasının din adamlarına 'şarlata' diye hitap ettiğini örnek göstererek, onların cehaletin temel nedeni olduğunu ifade ettiğini ve kendisine daha iyi bir eğitim alması için tavsiyelerde bulunduğunu belirtmektedir (Axundzade, 2005c: 219-220).

Ayrıca, Mirza Şefi Vazeh'in yalnızca Ahundzade üzerinde değil, genel olarak Azerbaycan düşünce yapısı ve ulusal kimlik inşası açısından da önemli bir figür olduğu unutulmamalıdır.

Mirza Şefi Vazeh, öğrencisi Ahundzade'nin daveti üzerine Tiflis'e giderek öğretmenlik yapmaya başladığında, farklı kültürel ortamlarda bulunma ve çeşitli meslek gruplarından kişilerle mektuplaşma ve entelektüel etkileşimlerde bulunma fırsatı yakalamıştır. Bu süreç, Ahundzade gibi onun hayatında da önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Tiflis'te bulunduğu dönemde Mirza Şefi Vazeh, Rus, Gürcü ve Ermeni aydınlarıyla olduğu kadar, şehre sık sık gelen Avrupalı entelektüellerle de geniş bir ilişki ağı kurma imkânı bulmuştur. Bu entelektüel çevreyle olan etkileşimi, onun 1844 yılında "Divan-ı Hikmet" adıyla bir şiir ve sohbet meclisi oluşturmaya önyak olmuştur. Bu meclis, onun entelektüel üretkenliğinin en yüksek olduğu dönemi temsil etmektedir (Akpınar, 2012).

Bu dönemde, Mirza Şefi Vazeh çeşitli alanlarda ilklere imza atma fırsatı da yakalamıştır. Tiflis'te bulunduğu süre boyunca, Azerbaycan Türkçesi üzerine kaleme alınan ilk eserlerden biri olan "*Kitap-ı Türki*'yi" yazmış ve ülkesinin ulusal dil sorununa eğilme gerekliliğini vurgulamıştır. Bu çalışması hem Tiflis'te hem de çevre bölgelerde onun bilim insanı kimliğine önemli katkılar sağlamıştır.

Öncülüğünü yaptığı "Divan-ı Hikmet" meclisine katılanlar arasında, öğrencisi Ahundzade'nin yanı sıra, ünlü Azerbaycanlı bilim insanı, tarihçi ve yazar Abaskulu Ağa Bakühanov da yer almaktaydı. Ayrıca, Kafkasya Valisi tarafından özel bir davetle Tiflis'e Almanca öğretmeni olarak getirilen Friedrich Mart'in Bodensdt de bu entelektüel meclisin önemli isimlerindendi.

Zamanla Bodensdt ile yakın bir dostluk kuran Mirza Şefi Vazeh, bu etkileşim sayesinde Almanca ve Batı kültürüne dair önemli kazanımlar elde etmiştir. Öte yandan, Bodensdt de Vazeh aracılığıyla Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. Hatta, Vazeh kendisine ait el yazması şiirlerini Bodensdt'e hediye etmiş ve bu şiirler daha sonra Berlin'de "*Mirza Şefi Şiirleri*" adıyla yayımlanmıştır. Berlin'de Almanca yayımlanan bu eser, zamanla tüm Avrupa dillerine çevrilerek Vazeh'in şiirlerinin geniş bir okuyucu kitlesi tarafından tanınmasını sağlamıştır (Akpınar, 2012).

Görüldüğü üzere, Ahundzade'nin pozitif düşünce yapısının şekillenmesinde bir taraftan Tiflis'in entelektüel ortamında kazandığı değerler önemli bir rol oynarken, diğer taraftan da onun ifadesiyle 'gaflet uykusundan' uyanmasına sebep olan en temel etken, hocası Mirza Şefi Vazeh'in Batı merkezli düşünce anlayışı olmuştur (Valiyev, 2020: 59).

Bu etkenlerin tümü, Ahundzade'nin ulusal kimlik düşüncesinde 'millet', 'ümme' ve 'Müslüman milleti' gibi kimlik kavramlarına dair fikirlerinin şekillenmesine ve bu düşüncelerini kaleme aldığı eserlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu eserlerden biri de "*Kemalüddeve Mektupları*" adlı felsefi çalışmadır. Eserde, Hindistanlı ve İranlı iki şehzade arasındaki mektuplaşmalar aracılığıyla sosyal, siyasi, kültürel ve dini konular üzerine yapılan tartışmalar ele alınmaktadır.

Ahundzade, bu mektuplar yoluyla Batı kültürünü ve Batı merkezli düşüncüyü savunmakta ve aynı zamanda kendi düşünce yapısının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine dair izlenim sunmaktadır. Eserde, Doğu ve Batı düşünce sistemleri arasındaki karşıtlık vurgulanarak Doğu düşünce yapısına karşı Batı düşünce yapısı, Doğu kültürüne karşı Batı kültürü ve Arap alfabesine karşı Latin alfabesi arasındaki ikilem sorgulanmaktadır. Bu sorgulama, eserin felsefi bir derinlik kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Eserin en dikkat çekici kırılma noktalarından biri, Ahundzade'nin Fransız Aydınlanmacı düşünürü Voltaire gibi, cehaletin ve gericiliğin başlıca nedeni olarak dini ve din adamlarını görmesidir. Ahundzade, eserde kendisini ilerlemenin ve Aydınlanmanın savunucusu olarak konumlandırmaktadır (Asker, 2021: 11).

Eserde öne çıkan bir diğer önemli husus ise, Ahundzade'nin Fars milliyetçiliğini öne çıkaran düşünce yapısının belirgin bir şekilde kendini göstermesidir.

Mirza Fatali Ahundzade, eserlerinde kendisini İranlı olarak tanımlamakta, milletini Fars, vatanını ise İran olarak görmektedir. Onun kimlik algısı, İran'ın tarihsel

gelişimiyle doğrudan bağlantılı olup, özellikle İslam öncesi İran'ı altın çağ olarak değerlendirmesiyle dikkat çekmektedir. Ahundzade'ye göre, İran'ın geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri İslam'ın yayılışı ve bu süreçte Araplar ile Türklerin (Osmanlıların) etkisi olmuştur. Bu düşüncesi, onun modernleşme ve ilerleme anlayışını İslam öncesi İran'ın kültürel ve entelektüel yapısıyla ilişkilendirdiğini göstermektedir (Nesibli, 2021: 226-227).

Ahundzade'nin kimlik algısına ilişkin değerlendirmeler, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen verilerle de desteklenmektedir. Katılımcı K, Ahundzade'nin kendisini "İranlı" kimliğiyle özdeşleştirmesine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Mirza Fatali Ahundzade kendisini daha çok bir 'İranlı' olarak görmüş ve dinin İran'ı ve diğer Müslüman toplumları geri bıraktığı inancıyla hurafeliğe karşı yazılarıyla mücadele etmiştir."

Katılımcının vurguladığı gibi, Ahundzade'nin kimlik algısı yalnızca etnik veya coğrafi bir aidiyeti değil, aynı zamanda düşünsel bir yönelimi de ifade etmektedir. Onun İranlı kimliğini benimsemesi, daha çok İslam öncesi İran kültürüne duyduğu hayranlıktan kaynaklanmaktadır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Ahundzade'nin kimlik algısı, onun reformist ve modernleşmeci bakış açısıyla doğrudan bağlantılıdır. Onun düşünceleri, İran'ı bir ulus olarak değil, medeniyet ve kültürel miras açısından ele aldığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, Ahundzade'nin İranlı kimliğiyle kendisini tanımlaması, onun tarihsel ve entelektüel yaklaşımıyla bağlantılı olarak yorumlanmalıdır.

Ancak, Ahundzade'nin bu düşüncelerini doğru bir şekilde anlamlandırabilmek için dönemin şartlarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Mirza Fatali Ahundzade, Çarlık Rusya'sında Albay rütbesine sahip biri olarak, aynı zamanda Rus propagandasına hizmet etmek zorunda kalmıştır. Eserinde Araplara ve Osmanlılara yönelik eleştirilerinin, yalnızca kişisel düşüncelerinden ibaret olmayıp, Çarlık Rusya'sının Osmanlılarla yürüttüğü savaşlar çerçevesinde şekillenmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Ahundzade'nin arlık Rusya'sı propagandasına hizmet ettiği hipotezini destekleyen bir diğer önemli unsur, onun Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında kritik bir rol oynayan Hasan Bey Zerdabi'ye gönderdiği mektuptur. Zerdabi, Türk dili, millet ve vatan kavramlarını temel ilkeler olarak benimseyen, Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan ilk gazete olan “*Ekinçi*”nin kurucusuydu. Ahundzade'nin bu mektupta dile getirdiği görüşler, onun Osmanlılara ve Araplara karşı olumsuz tutumunun, Rusya'nın çıkarları doğrultusunda şekillenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Ahundzade'nin, Hasan Bey Zerdabi'nin “*Ekinçi*” gazetesinde uluslaşma, millet, vatan, Azerbaycan Türkçesi ve arlık Rusya'sının Azerbaycan'a yönelik sömürge politikalarına karşı yayımladığı makalelere verdiği tepkiler, onun dönemin siyasal etkisi altında kaldığını gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Zerdabi'nin yazılarına karşılık olarak Ahundzade'nin arlık Rusya'sı yanlısı değerlendirmeleri onun Ruslaştırma propagandasından etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir (Nesibli, 2021: 228).

Ahundzade'nin bu tür yaklaşımları üzerine yapılan değerlendirmelerden biri de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu liderlerinden Mehmet Emin Resulzade'nin yazılarında kullandığı ‘uitel’ (ğretmen) kavramıdır. Resulzade'ye göre, ‘uiteller’ arlık Rusya'sının hkimiyetini pekiştirmek ve sömürge yönetimini kolaylaştırmak amacıyla yerel halklara yönelik açtığı Rusça eğitim veren okullardan yetişen ve daha sonra arlık yönetimine hizmet eden kişilerden oluşan bir gruptur (Resulzade, 2017).

Resulzade'nin yorumuna göre, bu kişiler yalnızca Rusça eğitim almakla kalmamış, aynı zamanda arlık Rusya'sının yerel halklarla ilişkili resmi yazışmalarında, bildirilerinde ve tercümanlık faaliyetlerinde de aktif rol üstlenmişlerdir (Resulzade, 1990: 14-15).

Bu tezin ana hipotezinin desteklenmesi açısından, Ahundzade'nin düşünceleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada savunulan temel görüşlerden biri, Batılaşmanın Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında bir sorun değil, aksine bir sonuç olduğudur. Ahundzade'nin fikirleri, bu hipotezi destekleyen önemli bir örnek

oluşturmaktadır. Onun modern bakış açısıyla kaleme aldığı tiyatro eserleri, bu eserlerin Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış olması, Latin alfabesine geçiş çabaları, Batı tarzı kültürü savunması ve Aydınlanmacı düşünceyi benimseyerek ilerlemenin ancak bilimle ve bilimin şekillendirdiği değerlerle mümkün olabileceğine inanması, tezin ana hipotezini desteklediğini göstermektedir.

Ancak, tezin diğer bir hipotezi olan Azerbaycan’da ulusal kimlik açısından öngörülen kimlik kavramı olan Azerbaycan Türkü kimliğidir önermesi, Ahundzade’nin düşünceleriyle örtüşmemektedir. Bunun başlıca nedeni, onun kendisini İranlı kimliğiyle tanımlamasıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Ahundzade “*Kemalüddeyle Mektupları*” adlı eserinde kendisini Fars olarak tanımlamış ve vatanını İran olarak kabul etmiştir. Düşünür, vatan ve etnik kimlik kavramlarının taşıdığı anlamları bilmesine rağmen, kendisini farklı bir etnik kimlikle özdeşleştirmesi nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen, Ahundzade’nin fikri üretimi, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasında Batı tarzı kimlik anlayışının ve modernleşme sürecinin başlamasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar, Azerbaycan’da kültürel ve romantik düzeyde milliyetçiliğin gelişmesine ve aynı zamanda Batılaşma yönündeki düşünsel iddiaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu düşünsel iddiaların öncülerinden biri Hüseyinzade Ali Bey olmuştur.

1.3.2. Hüseyinzade Ali Bey ve “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” Tezi: Azerbaycan’da Kültürel Türkçülük, Batılaşma ve Modernleşme

Yukarıda da belirtildiği gibi Hüseyinzade Ali Bey Azerbaycan’da batılaşma süreci açısından kültürel milliyetçiliğin düşünsel manada ortaya çıkmasının öncülerinden biridir. Ali Beyin kültürel milliyetçilik düşüncesinin anlamlandırılması açısından onun Romantizm akımıyla olan ilişkisinin değerlendirilmesi çok önemlidir. Bu bağlamda, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yayılmış olan Romantizm akımı, aynı zamanda milliyetçilik düşüncesine zemin hazırlama amacı da taşımıştır. O entelektüel

bir hareket olarak, modernleşme sürecine yönelik eleştirel bir yaklaşım biçiminde de karşımıza çıkmaktadır. Romantizmin milliyetçiliğe zemin hazırlayan en önemli yönlerinden biri, kültürel özgünlüğe evrensellikten daha fazla vurgu yapmasıdır (Gellner, 2016: 50).

Romantik entelektüeller başlangıçta vatan ve millet düşüncesine odaklanmış, bu kavramların yüceltilmesini temel almışlardır. Ancak, bu kavramlar genellikle doğrudan politik bir boyut kazanmamış, daha çok bir düşünsel hareket olarak kalmıştır. Başka bir deyişle, romantikler Fransız Aydınlanmasının akılcı dünya görüşüne karşı, statünün kültürel unsurlarla kazanılabileceği fikrini savunmuşlardır (Greenfeld, 2017: 516-517).

Daha önce de belirtildiği gibi, aydın sınıfı ulusal bilincin oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Bu kesim, yalnızca ulusun diğer bireylerini eğitmekle kalmaz, aynı zamanda yönetme sorumluluğunu da üstlenir (Renan, 2021: 19).

Ulusun temel kavramları haline gelen vatan, şeref ve zorunlu kılınan toplumsal sorumluluklar, büyük ölçüde aydın kesimin omuzlarında taşınmaktadır. Bu nedenle, aydınlar uluslarının geleceğine yönelik sorumlulukları diğer bireylerden daha fazla üstlenmeli ve bu değerleri topluma aktarma görevini yerine getirmelidir (Renan, 2021: 19).

Renan'a göre modern ulusu var eden birkaç temel unsur bulunmaktadır. Bunlar; ırk, kültür, dil, din, coğrafya ve toplumun ortak çıkarlarını kapsayan güdülerdir. Ancak, düşünür bu unsurların bazen birbiriyle çelişebileceğini ve ulusal bütünlük içinde farklı dinamikler yaratabileceğini belirtmektedir. Bu unsurlar arasında en zayıf olan ise ırktır. Renan'a göre, günümüz dünyasında saf ırk düşüncesine ulaşmak hem bilimsel hem de politik açıdan hatalı bir yaklaşımdır.

Modern uluslar, imparatorlukların dağılmasının ardından ortaya çıkmış olup, imparatorluklar ırka dayalı olarak inşa edilmemiştir (Renan, 2021: 43). Modern ulusları şekillendiren temel unsurlar ise, toplumsal birliği güçlendiren dil, ekonomik çıkar güdülerini ve coğrafi sınırlardır.

Renan'a göre dil, toplumun birleşmesine katkı sağlayan önemli bir faktördür; ancak, zorlayıcı bir işlev üstlenmez. Düşünür, ulusun oluşumunda iradenin dilden daha büyük bir önem taşıdığını savunmaktadır.

Bir modern devlet, farklı dilleri konuşan toplulukları aynı çatı altında birleştirebiliyorsa, bu durum o devletin iradesinin bir göstergesidir (Renan, 2021: 45).

Modern ulusların varlığı açısından din de tek başına belirleyici bir unsur değildir. Örneğin, Eski Atina'da dinden uzaklaşma, tanrılardan kopma anlamına gelirken ve din, doğrudan devlet dini niteliği taşıırken, günümüz dünyasında ulusal kimlikler çok daha geniş bir perspektiften ele alınmaktadır. Bugün bir birey, aynı zamanda hem Alman, Fransız veya İngiliz hem de Katolik, Protestan ya da Müslüman olabilir (Renan, 2021: 47).

Ekonomik çıkarlar, bir toplumun ulus haline gelmesi açısından önemli bir etken olsa da tek başına bir vatan oluşturma niteliğine sahip değildir. Örneğin, bir İngiliz, vatan kavramını ticari anlaşmalarla özdeşleştirmez; bu durum da ulusların varlığı için coğrafi sınırların ve kaderin belirleyici önemini artırmaktadır.

Renan'a göre, ulus, tarihin çatışmaları sonucunda ortaya çıkmış ruhani bir olgudur. Ona göre ulus, toprağın şekillenmesiyle oluşan bir grup değil, ruhani bir aile özelliği taşıyan bir topluluktur (Renan, 2021: 49).

Tüm bu faktörlere rağmen, hiçbir unsur kendi başına bir ulus inşa etme gücüne sahip değildir. Ulusları var eden asıl unsurlar, geçmişte yaşanmış ortak deneyimler ve bu deneyimlerin doğurduğu birliktelik duygusu, yani toplumsal bellek ile günümüzde ortak karar alma iradesidir. Uluslar, bireyler gibi fedakârlık ve çaba gerektirir (Renan, 2021: 50).

Başka bir deyişle, Renan'a göre ulusu var eden unsur, onun ruhu; yani geçmişi ile bugünü birleştiren kültürel değerleridir. Bu bağlamda, Ögün'ün ifade ettiği gibi, her tür milliyetçilik, kendisini 'yabancı' olarak tanımladığı başka bir kültürle sürekli bir mücadele ve gerilim içinde şekillendirir ve geliştirir. Dolayısıyla, bir ulusu

diğerlerinden farklı kılan temel unsur, onun kültürel özgünlüğü ve kimliğidir (Öğün, 2000: 17).

Düşünür, Renan'ın görüşlerine paralel olarak, kültürün nesnel anlamda kabul görmesinin, onun mutlak ruhsallığını ve toplumun ortak iradesini belirlediği tezini de savunmaktadır (Öğün, 2000: 17-18).

Renan'ın modern ulusların var olma mücadelesine dair düşüncelerini, Azerbaycan'daki uluslaşma süreci ve ulusal kimlik inşası bağlamında ele aldığımızda, Hüseyin Baykara'nın "*Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*" adlı çalışması bu konuya ışık tutmaktadır. Baykara, bu eserinde, aydınların ulus oluşturma sürecindeki rolünü, doğrudan toplumlarının tarihsel belleğiyle ilgilenmeleriyle ilişkilendirmektedir.

Yazara göre, modernleşme süreci, aynı zamanda aydın sınıfının ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Bu aydınlar, yalnızca kültürel ve entelektüel dönüşümleri şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda ulusal kimliğin inşası ve ulusun varlığının korunması için de önemli bir misyon üstlenmişlerdir.

Baykara'ya göre, milletlerin oluşumu yüzyıllar süren uzun bir süreçtir. Bu süreç, bağımsızlık, özgürlük ve hürriyet talep eden bir aydın sınıfının ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Oluşan bu aydın sınıfı, kendi bağımsızlıklarını ve istiklal mücadelelerini sahiplenmiş, toplumlarının tarihsel belleğiyle ilgilenmeye yönelmiştir. Bu ilgi, aynı zamanda, sömürge altında oldukları imparatorluğa karşı kendi uluslarını inşa etme çabasının temelini oluşturmuştur (Baykara, 2017: 65).

Bu durum, aydınların kendi milletlerinin kimliğiyle ilgilenmelerine ve uluslaşmayı engelleyen faktörleri araştırmalarına olanak sağlamıştır. Uluslaşmaya engel olan unsurların belirlenmesi, aynı zamanda, geçmişin yüceltilmesiyle sonuçlanmış ve bu süreç ulusal bilinç ile ulusal kimliğin temel taşlarının oluşmasına katkı sağlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu dönüşüm, Azerbaycan düşünce dünyası açısından, Batı Rönesans'ıyla kıyaslanabilecek bir entelektüel uyanışın başlangıcıdır. Bu dönemle birlikte Azerbaycan'ın sosyal ve kültürel düşünce yapısında yeni bir çağ açılmıştır.

Mirza Fatali Ahundzade ile başlayan bu süreç, Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Alimerdan Bey Topçubaşı ve Mehmet Emin Resulzade gibi aydınların ortaya çıkmasıyla devam etmiştir. Bu isimleri ortak paydada buluşturan en önemli nokta, kendi halklarının tarihsel belleğiyle, toplumlarının sosyal, siyasi ve kültürel sorunlarıyla yakından ilgilenmeleri olmuştur (Asker, 2021: 91).

1905 Rus-Japon Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'sının mağlubiyeti, onun sömürgesi altında yaşayan halkların geleceğini belirleme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yenilgi, söz konusu halkların kendi kimliklerini ve tarihsel benliklerini yeniden keşfetmelerine zemin hazırlamış, modernleşme ve Batılaşma süreçleri açısından da bir kırılma yaratmıştır.

Aydınlar tarafından farklı dönemlerde yayımlanan çeşitli gazete ve dergiler, ulusal kimliğin şekillendirilmesi ve toplumların bilinçlenmesi açısından temel araçlar haline gelmiştir. Bu yayınlardan biri de Hüseyinzade Ali Bey'in editörlüğünü yaptığı gazete ve dergilerdir.

Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan'da doğmuş, Çarlık Rusya'sında eğitim almış ve kariyerinin önemli bir bölümünü Osmanlı Türkiye'sinde sürdürmüş bir düşünür ve entelektüeldir (Asker, 2021: 94). Eğitim amacıyla Petersburg'dan Osmanlı'ya gelen Hüseyinzade, burada Askeri Tıbbiye 'de öğrenim görmüş ve daha sonra aynı kurumda öğretmenlik yapmıştır. Bu süreçte, Batı düşüncesiyle iç içe olan Osmanlı entelektüel çevresiyle temas kurarak, modernleşme sürecinin bir parçası haline gelmiştir.

Hüseyinzade'nin öğretmenlik yaptığı Askeri Tıbbiye, öğrencilere Batı düşünce sistemini tanıma fırsatı sunmuş ve ilk kez burada '*Dış Türkler*' kavramının öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda, Hüseyinzade, Türklerin yalnızca Osmanlı sınırları içinde değil, Rusya'dan Çin'e ve İran'a kadar

uzanan geniş bir coğrafyada yaşadığını vurgulayarak, Türk dünyasının kültürel ve siyasi birlikteliğini savunmuştur.

Osmanlı'dan kendi vatani olan Azerbaycan'a dönen Hüseyinzade, burada "Hayat" gazetesi ve "Füyuzat" dergisini yayımlama imkânı bulmuştur. Bu yayınlar aracılığıyla, Azerbaycan'ın sosyal, siyasal ve edebi düşünce dünyasına Batılaşma perspektifiyle katkıda bulunmuş; aynı zamanda Türk dili ve tarihine yönelik bilinç oluşturmaya hedeflemiştir.

Hüseyinzade, gazete ve dergilerde yayımladığı makaleler aracılığıyla Türk dili sorununa dikkat çekmiş ve bu soruna yönelik çözümler üretmeye çalışmıştır. İlk kez burada, Türk dünyasının tamamında ortak bir "Türk dili birliği" ve "edebi Türk dili" oluşturulması gerekliliğini vurgulamış ve bu bağlamda dilin, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ulusal kimliği şekillendiren temel bir unsur olduğunu ifade etmiştir.

Hüseyinzade'nin modernleşme anlayışı, Batılaşma sürecinin ulusal kimliğin inşasındaki önemini ortaya koymaktadır. Ona göre, Batılaşma yalnızca teknik ve bilimsel ilerleme anlamına gelmemekte, aynı zamanda Türk toplumlarının kendilerini tanımlarını ve birbirleriyle bütünleşmelerini sağlayan entelektüel bir dönüşüm süreci olarak görülmelidir. Bu nedenle, onun fikri dünyası hem ulusal bilinç oluşumuna hem de Batılaşma eksenli modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır (Hüseyinova, 2006: 280-281).

Hüseyinzade Ali Bey, yayımladığı "Hayat" gazetesi ve "Füyuzat" dergisinde ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesini kullanarak, dil ve üslup açısından Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki ortaklığı vurgulamıştır. Bu yayın organları, sadece dilsel ve kültürel bir entegrasyonu teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'daki uluslaşma sürecine de önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda, Hüseyinzade, Mirza Fatali Ahundzade'nin halkçılık temelli uluslaşma yaklaşımına karşılık, daha romantik ve kültürel temelli bir milliyetçilik anlayışını benimseyerek ulusal kimlik inşasına farklı bir perspektiften katkıda bulunmuştur.

Hüseyinzade Ali Bey, yazılarında Azerbaycan Türklerinin Osmanlı Türkiye'sine entegrasyonunu savunmuş, Çarlık Rusya'sı ve İran yerine Osmanlı dünyası ile daha güçlü bağlar kurmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımı, onun yazılarında 'Türkçülük' ideolojisinin gelişmesine önemli bir zemin hazırlamıştır. Batılaşma sürecini ise, yalnızca teknik ve ekonomik ilerleme açısından değil, aynı zamanda entelektüel dönüşüm ve ulusal bilincin yeniden inşası bağlamında ele almıştır. Batılaşmanın, Osmanlı ve Azerbaycan Türklerinin ortak kültürel ve siyasi kimliklerini güçlendirebileceğini düşünmüş ve bu doğrultuda çağrılarda bulunmuştur.

Tarihsel açıdan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya Çarlığı, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin belirlenmesi, şekillenmesi ve pekişmesinde önemli roller oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan üzerindeki en belirgin etkisi, Türkçülük ve kültürel milliyetçiliğin gelişiminde kendini göstermiştir. Osmanlı-Türk modernleşmesini savunan Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağaoğlu gibi aydınlar, Azerbaycan'ın Batılaşma sürecine yön vererek entelektüel bir köprü oluşturmuştur.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular da Osmanlı etkisinin Azerbaycan ulusal kimlik inşasındaki önemini vurgulamaktadır. Katılımcı C, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Hüseyinzade Ali Bey, Türkçülük ve modernleşme düşüncesini savunarak Azerbaycan'da milli bilincin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Ahmet Bey Ağaoğlu ise demokratik değerleri ve bağımsızlık fikrini merkeze alarak ulusal kimliğin şekillenmesine yön vermiştir. Her iki düşünür de yalnızca siyasi ve entelektüel bir çerçeve sunmakla kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın kimlik arayışını kültürel, sosyal ve ideolojik açıdan zenginleştiren bir miras bırakmıştır.”

Benzer şekilde, Katılımcı L de Osmanlı-Türk etkisinin Azerbaycan'daki kimlik oluşumu üzerindeki rolüne vurgu yapmaktadır:

“Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey gibi 20. yüzyıl aydınları ise daha çok Osmanlı etkisiyle Türk etnik kökeni üzerinde fikir yürüterek halkın bir milletin kültürü çerçevesinde yaşaması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.”

Bu ifade, Hüseyinzade ve Ağaoğlu'nun Azerbaycan ulusal kimlik inşasında etnik Türklük fikri üzerinden iddialarını desteklediğini göstermektedir. Türkçülük

düşüncesi, Azerbaycan kimliğinin sadece siyasi değil, kültürel ve etnik unsurlar çerçevesinde de şekillenmesini sağlamıştır. Bu iki düşünür, halkın yalnızca coğrafi ya da siyasal bir birliktelikten ibaret olmadığını, ortak kültür, dil ve tarih bağlarıyla bir ulus olarak kimlik kazanması gerektiğini savunmuşlardır.

Dolayısıyla, Osmanlı-Türk modernleşme akımları, Azerbaycan'ın kimlik inşasında kritik bir etken olmuş, özellikle Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Bey Ağaoğlu'nun fikirleri etnik ve kültürel Türkçülük perspektifinde önemli bir etki yaratmıştır. Bu süreç, Azerbaycan'ın Batılaşma ve modernleşme sürecini kendi ulusal kimliği çerçevesinde yorumlamasına katkı sağlamış ve Türkçülük fikrinin Azerbaycan entelektüel dünyasında daha fazla yer bulmasına neden olmuştur.

Ancak, Hüseyinzade'nin çıkardığı “Hayat” gazetesi ve “Füyuzat” dergisi, Çarlık Rusya'sının sömürge politikalarına karşıt bir ideolojik duruş sergilediği için kapatılmıştır. Buna rağmen, Hüseyinzade farklı yıllarda “Terakki”, “İrşat” ve “Hakikat” gibi gazetelerde yazılarını sürdürerek, Azerbaycan'da milli kimlik ve bilinçlenme sürecinin politik bir zemine ulaşmasına katkıda bulunmaya devam etmiştir.

Çarlık Rusya'sının baskıları nedeniyle kendi ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Hüseyinzade Ali Bey, yeniden Osmanlı Türkiye'sine dönme kararı almıştır. Bu tercihin en önemli nedenlerinden biri, 1908 Devrimi ve İkinci Meşrutiyet'in ilanı olmuştur (Akçura, 2010: 212).

Yusuf Akçura, “Türkçülüğün Tarihi” adlı eserinde Hüseyinzade Ali Bey'in Meşrutiyet Devrimi sonrasında Osmanlı Türkiye'sine dönüşünü şu şekilde açıklamaktadır:

“O, yalnızca Azerbaycan dil ve edebiyat alanında değil, aynı zamanda siyaset sahasında da Osmanlı'yı merkez alarak Türkçülük, Türkçülük ideolojisi ve Panturanizm kavramlarını açıklığa kavuşturan ilk düşünürlerden biridir. Ali Bey, Çarlık Rusya'sında gericilik hareketlerinin güçlenmesiyle birlikte, faaliyet alanının giderek daraldığını hissettiğinde, kendisini özgürlük ve Meşrutiyetin ilan edildiği Osmanlı topraklarında buldu. Bu durum anlaşılır bir tercihti; zira böyle bir ortamda onun ne Bakü'de ne de Tiflis'te kalması

mümkün olabilirdi. Kendi düşüncelerini daha iyi ifade edebileceği ve özgürce savunabileceği tek yer doğal olarak Osmanlı Türkiye'siydi” (Akçura, 2010: 211-212).

Hüseyinzade Ali Bey'in Osmanlı Türkiye'sine dönüşü, sadece politik baskılardan kaçış değil, aynı zamanda Osmanlı'daki modernleşme ve Batılaşma sürecine aktif bir şekilde katılım anlamına da gelmekteydi. Çarlık Rusya'sında uygulanan sansür politikaları ve entelektüel faaliyetlere getirilen sınırlamalar, onun fikirlerini özgürce ifade etmesini zorlaştırmış, bu nedenle Osmanlı'da Meşrutiyet rejiminin sunduğu görece daha özgür ortamda Türkçülük ve modernleşme fikirlerini daha geniş bir çevrede dile getirme fırsatı bulmuştur (Gahramanlı, 2024).

Osmanlı'daki reform hareketleri ve Batılı eğitim kurumlarının gelişimi, Türkçülük ve ulusal kimlik inşası gibi kavramların daha geniş bir entelektüel çerçevede tartışılmasını kolaylaştırmıştır. Hüseyinzade'nin Osmanlı Türkiye'sine dönüşü, sadece bireysel bir tercih olarak değil, Azerbaycan ve Osmanlı modernleşme süreçlerini entelektüel düzlemde birleştiren önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Hüseyinzade'nin Türkçülük ve modernleşme düşüncelerinin ulusal bilinç üzerindeki etkisini desteklemektedir. Katılımcı A, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Hüseyinzade Ali Bey, Türkçülük ve modernleşme düşüncesini savunarak milli bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır.”

Katılımcının da vurguladığı gibi, Hüseyinzade'nin Türkçülük fikri, yalnızca Osmanlı ve Azerbaycan'daki entelektüel çevrelerde değil, genel olarak Türk dünyasında ulusal kimlik bilincinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Onun Osmanlı Türkiye'sine geçişi, sadece bireysel bir hareket değil, Azerbaycan ve Osmanlı'daki modernleşme süreçlerini entelektüel bağlamda birbirine bağlayan bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Hüseyinzade Ali Bey'in Azerbaycan, Osmanlı Türkiye'si ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki önemi, esas olarak “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” teziyle ilişkilidir. O, Rus ve Fars milliyetçiliğinin kültürel baskısı

altında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir dönemde yetişmiş ve bu bağlamda Türkçülük fikrine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu yöneliminde, özellikle Slav milliyetçiliği ve Petersburg’da eğitim aldığı yıllarda yakın dostluk kurduğu Gürcülerin Türkçülük düşüncesini savunmaları etkili olmuştur.

Hüseyinzade Ali Bey, Yusuf Akçura’nın 1904 yılında Kahire’de yayımlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesinde ortaya koyduğu Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük tezlerine Bakü’de kaleme aldığı “*Mektub-i Mahsus*” adlı yazısıyla yanıt vermiş ve böylece yeni bir fikri tartışmanın doğmasına öncülük etmiştir. Akçura, söz konusu makalesinde Osmanlıcılık düşüncesiyle Amerika Birleşik Devletleri modeline benzer bir millet oluşturmanın mümkün olduğunu savunmuş; Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan tüm halkların “Osmanlı milleti” adı altında birleşebileceğini öne sürmüştür. Ayrıca, İslamcılık düşüncesi bağlamında Osmanlı halifeliğinin İslam dünyası üzerindeki yetkisini vurgulamış ve Türkçülük ekseninde ise ırka dayalı bir Türk milleti oluşturulabileceği tezini savunmuştur.

Hüseyinzade Ali Bey ise aynı yıl, ‘A. Turani’ imzasıyla yazdığı cevap yazısında, Kazanlıların, Kırımlıların ve diğer Türk topluluklarının zaten “Türk oğlu Türk” olduklarını belirterek, yapay bir Pan-Türkizm veya Pan-İslamizm ideolojisi üretmeye gerek olmadığını ileri sürmüştür. Ali Haydar Bayat’a göre, bu yaklaşım modern anlamda ilk ‘Panturanizm’ savunusu olarak değerlendirilebilir (Bayat, 1998: 31). Hüseyinzade, tüm Türk halklarının birleşebileceği en güçlü yapının Osmanlı Devleti olduğunu ve Türk toplulukları arasında çıkabilecek küçük meselelerin göz ardı edilerek birlik ruhunun korunması gerektiğini ileri sürmüştür (Asker, 2021: 102).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Hüseyinzade Ali Bey, bu ve benzeri fikirlerini temel aldığı yazılarıyla Ziya Gökalp’ten çok daha önce “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” tezini ortaya koymuş ve bu tezini destekleyecek birçok çalışma yapmıştır. Bu düşünce sistemi, Osmanlı ve Azerbaycan’daki modernleşme ve Batılaşma süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Hüseyinzade, Batı’nın bilimsel, teknik ve siyasal ilerlemelerinden faydalanmayı savunmuş, ancak bunu Osmanlı ve Türk

dünyasının kültürel ve dini kimliğinden ödün vermeden gerçekleştirme gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bakış açısı, yalnızca kültürel ve entelektüel bir hareket olarak değil, aynı zamanda Batılaşmanın ulusal kimliği güçlendiren bir süreç olduğu anlayışıyla da şekillenmiştir.

Hüseyinzade Ali Bey, ortaya koyduğu “Üçlü” yaklaşımında Türk kültürünün korunarak yaşatılmasını, İslami değerlerin ve dini pratiklerin sürdürülmesini ve Batı uygarlığının bilimsel, teknik ve siyasal kazanımlarının benimsenmesini amaçlamıştır. Bu düşünce sistemi, yalnızca bir kimlik inşası değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin Batılaşma ile nasıl dengelenebileceği konusunda bir model sunmaktadır (Gahramanlı, 2024).

Düşünür, “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir?” başlıklı seri makalelerinde, Türklük bilincinin oluşabilmesi için her bireyin öncelikle kendi tarihini, dilini ve kültürel mirasını bilmesi gerektiğini savunmuştur (Paşayeva ve Turan, 2014: 80). Ona göre, bir ulusun kendi geçmişine sahip çıkmadan ve onu içselleştirmeden modernleşme sürecini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu nedenle, Hüseyinzade’nin tezi yalnızca bir kültürel aidiyet anlayışı değil, aynı zamanda Batılaşma sürecinin yerel değerlerle nasıl bütünleşmesi gerektiğine dair bir rehber niteliği taşımaktadır.

Bu bakış açısıyla Hüseyinzade Ali Bey, Türk modernleşmesini yalnızca Batı’nın değerlerini kopyalamak olarak görmemiş, aksine Batı’nın bilimsel ve teknolojik ilerlemelerinden yararlanırken, Türk-İslam kimliğini muhafaza etmenin önemini vurgulamıştır. Bu yönüyle, Batılaşma sürecini kültürel asimilasyona değil, ulusal güçlenmeye hizmet eden bir araç olarak değerlendirmiştir.

Hüseyinzade Ali Bey’in “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” tezi, hem Osmanlı Türkiye’sinde Jön Türkler için bir öğreti niteliği taşımış hem de Çarlık Rusya’sı yönetimi altındaki Azerbaycan’da bağımsızlık arayışında olan halk için kültürel milliyetçiliğin şekillenmesini geciktiren bir faktör olmuştur.

Hüseyinzade Ali Bey, bir halkın millet olma sürecinde romantik ekolün bir temsilcisi olarak değerlendirilse de dilin korunması, ulusal sembollerin yüceltilmesi, halk kültürüne duyulan özlem, geçmişin idealleştirilmesi ve ulusun tarihsel belleğine yapılan vurgu gibi nesnel unsurları savunması nedeniyle aynı zamanda bir milliyetçi olarak da nitelendirilebilir.

Bu bağlamda Hüseyinzade Ali Bey, Batılaşmayı yalnızca bir taklit süreci olarak değerlendirmemiş, aksine Türk kimliğinin ve İslam kültürel mirasının korunmasıyla birlikte yürütülmesi gereken bir gelişim modeli olarak görmüştür. Onun ortaya koyduğu bu üçlü sentez, Batılaşma sürecini Azerbaycan'ın modernleşmesinin ayrılmaz bir unsuru haline getirmiştir.

Mirze Bala Mehmetzade, “Milli Azerbaycan Harekâtı” adlı eserinde, 20. yüzyılın başlarında İslamcılar, Türkçüler ve Batıcılar arasında süregelen tartışmalara dikkat çekerek, bu farklı unsurların aynı çatı altında birleşme olasılığının sorgulandığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Hüseyinzade Ali Bey'in geliştirdiği “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” formülü, bu unsurların birbiriyle çelişmek yerine birbirini tamamlayan bileşenler olduğunu savunmuştur (Mehmetzade, 1991: 80-81).

Bu görüşü desteklemek amacıyla, 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade liderliğinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağı bir referans noktası olarak gösterilmektedir. Bu bayraktaki mavi renk Türklüğü, kırmızı renk Batı uygarlığını, yeşil renk ise İslam'ı simgelemekte olup, Hüseyinzade'nin formülünün anayasal bir devlet sembolü haline geldiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Hüseyinzade'nin ilgili düşüncelerinin Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Katılımcı C, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Hüseyinzade'nin bu tezi, yalnızca tarihsel bir tartışma alanı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın ilerleyen yıllardaki ulusal kimlik politikalarına da doğrudan etki etmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında, Mehmet Emin Resulzade gibi önde gelen aydınların

ortaya koyduğu düşünsel çerçeve, Hüseyinzade'nin görüşleriyle büyük ölçüde örtüşmekte ve ulusal kimlik bilincinin şekillenmesinde bir temel oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu tez, yalnızca o dönemin politik ve kültürel gelişmelerine değil, Azerbaycan'ın modernleşme sürecine de uzun vadede yön vermiştir.”

Başka bir deyişle, Hüseyinzade Ali Bey, geliştirdiği bu formülle ümmet kavramı bağlamında İslam'ı, millet bağlamında Türklüğü ve medeniyet anlayışı açısından Batı'yı savunarak, bunların bir arada var olabileceğini ileri sürmüştür (Paşayeva ve Turan, 2014: 84-85). Onun “Üçlü Formülü”, yalnızca Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel kimliğini değil, tüm Türk dünyası için bir ideolojik ve kültürel çağrışım içermektedir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Hüseyinzade'nin düşünceleri, sadece Azerbaycan kimlik inşasında değil, aynı zamanda Türk dünyasında modernleşme süreçlerine yön veren temel ilkelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Hüseyinzade Ali Bey, bazı makalelerinde “Avrupalılaşmak” kavramını “muasırlaşmak” (çağdaşlaşmak) ile eşdeğer kullanmış ve bu kavram altında Doğu'nun kültürel mirası ile Batı'nın bilim ve teknolojisini sentezlemeyi hedeflemiştir.

Bu nedenle, Doğu kültürüne sahip olan Türkler, Batı uygarlığının bilim, teknoloji ve sanat alanlarındaki gelişmelerini yakından takip etmeli ve bu kazanımları kendi kültürel yapıları içerisinde özümseyerek sentezlemelidir. Hüseyinzade Ali Bey'e göre, eğer bu entegrasyon sağlanmazsa, zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türkler, Batılı devletlere karşı her zaman geri planda kalma ve mağlup olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

Bu sorunun aşılması için, düşünür, Batı uygarlığının temel bileşenleri olan laik eğitim, laik devlet yapısı ve demokratik düşüncenin benimsenmesini zorunlu görmüştür. Batılaşma sürecini, sadece yüzeysel bir modernleşme değil, aynı zamanda çağın gerekliliklerine uyum sağlama ve medeniyet yarışında geri kalmama stratejisi olarak değerlendirmiştir.

Hüseyinzade Ali Bey, uluslaşma sürecinde dil, tarih ve sembollerin önemine özel bir vurgu yaparak, milliyet ve millet kavramlarının ümmetten millete geçiş sürecinde belirleyici unsurlar olduğunu savunmuştur. Konuya ilişkin Anthony

Smith'in de belirttiği gibi, milletin oluşum sürecinde dil, sadece iletişim aracı olmanın ötesinde, birlik düşüncesinin gelişmesine, vatan bilincinin oluşmasına ve coğrafi unsurların ulusal kimlikle ilişkilendirilmesine olanak sağlamaktadır (Smith, 2017: 121-122).

Smith'in milletçilik kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hüseyinzade Ali Bey'in Türk dili üzerine yaptığı çalışmaların, kültürel milletçilikten politik milletçiliğe doğrudan bir geçiş sağlamadığı görülmektedir.

Onun düşüncelerinde 'Türkçülük', 'Turancılık' ve 'Panturanizm' gibi kavramlar yer alsa da bu kavramlar ırksal temellere dayalı olmaktan ziyade, kültürel çağrışımları ön plana çıkarmaktadır.

Hüseyinzade Ali Bey, Türk dilinin tüm Türkler için ortak bir kimlik unsuru olması gerektiğini savunarak, dilin gereken konuma ulaşamaması durumunda, '*Dış Türkler*' olarak tanımladığı halkların, sömürgeci devletlerin politikaları sonucunda asimilasyona uğrayacağını öne sürmüştür (Asker, 2021: 106-107).

Bu bağlamda, onun düşünceleri Batılaşma süreciyle de doğrudan ilişkilidir. Çünkü o, modernleşme ve ulus inşası için Batı'daki ulusal kimlik inşa süreçlerinden ilham alarak, dilin birleştirici gücüne dikkat çekmiş ve Türk dünyasının ortak bir kültürel çatı altında birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Düşünür, bahsi geçen kültürel çatı için Osmanlı Devleti'ni ön görmekteydi. Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altında tüm Türklerin birleşebileceği tezini savunan Hüseyinzade Ali Bey, Osmanlı Türkiye'sini Türk dünyası için 'son kale' olarak görmüştür. Dolayısıyla, Çarlık Rusya'sının sömürgesi altındaki Azerbaycan Türklerinin ve diğer Türk ve Müslüman toplulukların bağımsızlığa ulaşabilmesi için tek kurtuluş yolunun, Batı uygarlığıyla modernleşmiş Osmanlı Türkiye'si olduğunu savunmuştur.

Ona göre, bağımsızlık mücadeleleri yalnızca yerel dinamiklerle değil, Osmanlı Türkiye'si ile güçlü bir bağ kurularak yürütülmeliydi. Bu düşünce, Batılaşma süreciyle de doğrudan ilişkilidir. Çünkü Hüseyinzade Ali Bey, Osmanlı'nın Batı'dan aldığı modernleşme unsurlarının, tüm Türk dünyası için bir model teşkil edebileceğine

inaniyordu. Osmanlı Türkiye'sinin siyasi ve kültürel dönüşüm süreci, sömürge altında yaşayan diğer Türk toplulukları için hem bir ilham kaynağı hem de ortak bir dayanışma zemini oluşturabilirdi.

Hüseyinzade Ali Bey'in romantik Turan ideolojisi ve kültürel milliyetçilik anlayışı, tam anlamıyla bir siyasal milliyetçiliğe dönüşmemiş olsa da bu dönüşümün gerçekleşmesi için kritik bir zemin hazırlamıştır. "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" formülü hem Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, hem de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesinde önemli bir ideolojik temel oluşturmuş ve günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

Hüseyinzade'nin düşüncelerinin bu geniş etkisi, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen verilerle de desteklenmektedir. Katılımcı D bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

"Hüseyinzade Ali Bey'in görüşleri, yalnızca Osmanlı Türkiye'si ile bağ kurulmasını savunmakla kalmamış, aynı zamanda Türk dünyasının ortak bir medeniyet inşa etmesi gerektiği fikrini de içermiştir. Ona göre, modernleşme yalnızca Batı'yı taklit etmek anlamına gelmemeli, aksine Osmanlı'nın Batı'dan edindiği bilgi ve kurumsal dönüşüm pratikleri, Türk toplumlarının kendi kültürel ve tarihsel bağlamlarıyla sentezlenerek uygulanmalıydı. Bu nedenle, bağımsızlık mücadelesi yalnızca siyasi bir hedef olarak değil, aynı zamanda eğitim, hukuk ve toplumsal yapının modernleşmesi ile desteklenmesi gereken kapsamlı bir süreç olarak görülmeliydi. Hüseyinzade'nin bu yaklaşımı, daha sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın ulus inşa sürecinde de etkili olmuş ve kültürel bağımsızlığın, siyasal egemenlikle eş zamanlı olarak gelişmesi gerektiği fikrini pekiştirmiştir."

Özellikle Türk dili üzerine yaptığı çalışmalar, kendisinden sonra gelen Türk dili araştırmacıları ve entelektüelleri için yol gösterici olmuş, modernleşme sürecinde dilin birleştirici gücüne vurgu yapmıştır. Onun dil konusundaki çalışmaları, yalnızca dilbilimsel bir çaba olarak değil, aynı zamanda Türk kimliğinin inşasında birleştirici bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, Hüseyinzade Ali Bey'in tezinin Doğu ile Batı arasında bir sentez arayışına dayandığı görülmektedir. Onun düşünce sistemi, Türk kültürünü ve kimliğini koruyarak, Batı'nın bilim, eğitim ve teknolojik gelişmelerinden faydalanmayı hedeflemiş, böylece çağdaşlaşmayı bir zorunluluk olarak görmüştür.

Bu bağlamda, Hüseyinzade Ali Bey, hem siyasal ve kültürel kimlik tartışmalarında hem de tarihsel düşünce açısından gelecek araştırmacılar için değerini koruyan bir figür olmaya devam etmektedir. Hüseyinzade Ali Bey'in kültürel milliyetçilik anlayışı, liberal ve sivil milliyetçilik perspektifleriyle harmanlanarak bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen bir ulus inşasına katkıda bulunmuş; bu bağlamda, Ahmet Bey Ağaoğlu gibi düşünürlerin fikir dünyasının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Batılaşma süreci çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hüseyinzade'nin savunduğu “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” ilkesi, geleneksel değerlerle modern Batı düşüncesini sentezleyerek, ulusal kimliğin inşasında rasyonel, laik ve ilerlemeci bir yaklaşımı teşvik etmiştir. Bu çerçevede, onun fikirleri, Batılı anlamda anayasal yönetim anlayışı ve vatandaşlık bilinciyle şekillenen modern devlet yapısının oluşumuna doğrudan etki etmiş ve Ağaoğlu gibi düşünürlerin liberal ve sivil milliyetçilik temelli yaklaşımlarını geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.

1.3.3. Ahmet Bey Ağaoğlu Fenomeni: Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Batılaşma ve Liberal Milliyetçiliğin Etkisi

Siyasal milliyetçilik, basit ve kolay anlaşılır değerler bütünü sunmaz tam aksine, çelişkilerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. Bu bağlamda hem özgürleştirici hem de baskıcı unsurları içinde barındırır. Bir yandan bireysel ve ulusal özgürlüğü savunurken, diğer yandan otoriter ve hatta faşizan eğilimlere yol açabilecek bir zemin hazırlayabilir. Bu açıdan bakıldığında, siyasal milliyetçilik hem ilerlemeyi hem de gericiliği hem bağımsızlığı hem de sömürgeciliği besleyen çift yönlü bir dinamiğe sahiptir. Aynı zamanda, rasyonel ve irrasyonel ilkeleri bir arada barındırma özelliği gösterir (Heywood, 2007: 209).

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, liberal milliyetçilik doktrini temel alınmaktadır. Liberal milliyetçilik, kökenleri Fransız İhtilali'ne kadar uzanan ve bu devrimin temel değerleriyle şekillenen, milliyetçiliğin en eski biçimlerinden biridir. Bireysel özgürlük, halk egemenliği ve ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi

kavramlar üzerine inşa edilen bu anlayış, zamanla farklı coğrafyalarda çeşitli bağımsızlık hareketlerine ilham kaynağı olmuştur.

Liberal milliyetçilik, Giuseppe Mazzini tarafından İtalya'nın birleşmesini sağlamak amacıyla kullanılmış, ayrıca Simon Bolivar önderliğinde Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşlarının ideolojik dayanaklarından biri olmuştur (Erenel ve Gedik, 2024). Bu yönüyle, özgürlükçü ve demokratik değerleri önceleyen liberal milliyetçilik, sömürge karşıtı mücadelelerde de etkili olmuş, farklı milletlerin bağımsızlık süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu milliyetçilik biçiminin temel dayanağı halk egemenliği olup, bu fikir Jean-Jacques Rousseau tarafından sistemleştirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Liberalizmin siyasal bir öğreti olarak ortaya çıkışı, feodalizmin çöküşü ve yerine kapitalizmin yükselişi ile doğrudan ilişkilidir. Piyasa toplumunun gelişimi, bireyci ve özgürlükçü düşünceleri teşvik ederek, siyasal liberalizmin temel ilkelerini şekillendirmiştir. Batı düşüncesinin ürünü olarak doğan liberalizm, modernleşme sürecinde anayasal yönetimler, hukukun üstünlüğü ve bireysel haklar gibi değerlerin savunulmasına katkıda bulunmuştur.

Liberalizmin temel değerleri bireyin özgürlüğü, hakları ve toplumun temel yapı taşı olarak bireyin önceliği üzerine kuruludur. Düşünce, ifade, din ve ekonomi alanlarında özgürlük, rasyonel düşünce, bilimsel yöntem ve hukukun üstünlüğü bu anlayışın temel taşlarını oluşturur. Ayrıca, hoşgörü ve farklılık ilkesine dayalı olarak bireylerin farklı kimlikleriyle bir arada yaşayabilmesi teşvik edilir (Heywood, 2007: 35).

Bu değerler, Batılaşma süreci ile modern ulus devletlerin gelişimine ve birey haklarına dayalı yönetim biçimlerinin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Liberal milliyetçilik, bu bağlamda, bireysel hak ve özgürlükleri ön planda tutarak, ulus inşası sürecinde anayasal düzenin, sivil toplumun ve demokratik katılımın güçlendirilmesini amaçlayan bir hareket olarak şekillenmiştir.

Eğer liberalizm bireylerin özgürlüğünü temel alıyorsa, milliyetçilik ise milletlerin özgürlüğünü esas almaktadır (Heywood, 2007: 211).

Milliyetçilik, milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkını savunarak, her birinin bağımsız siyasi varlıklar olarak şekillenmesi gerektiğini öne sürer. Liberal milliyetçilik ise bu anlayışı, bir yandan yabancı egemenliğe karşı bağımsızlık ve özgürlük hakkını savunarak, diğer yandan demokratik, anayasal ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir özyönetim modelini destekleyerek temellendirir. Bu yaklaşım, milletlerin hem kendi yönetimlerini kurmalarını hem de katılımcı ve özgürlükçü bir devlet yapısı oluşturmalarını teşvik eder.

Teorik açıdan liberal milliyetçilik, klasik liberal teoriden ayrılmaktadır; çünkü bireylerin özgürlüğünü esas almakla birlikte, milletleri de bireyler gibi eşit haklara sahip özneler olarak görmektedir. Bu bağlamda, her milletin bağımsız bir ulus-devlet kurma hakkı olduğunu savunarak, sadece belirli bir milletin değil, tüm milletlerin eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır (Heywood, 2007: 211).

Dolayısıyla, Batılaşma süreci, liberal milliyetçiliğin yalnızca siyasi bağımsızlık anlamında değil, aynı zamanda anayasal ve demokratik yönetim ilkeleri bağlamında da şekillenmesine neden olmuştur. Modern ulus-devletlerin inşasında, bireysel hak ve özgürlükleri esas alan liberal ilkelerle, milletlerin kendi egemenlik haklarını savunan milliyetçi idealler arasındaki denge kurulmuştur.

Liberal milliyetçilik, millet kavramını merkeze alırken aynı zamanda kapsayıcılık, çoğulculuk ve millet-üstü değerlere verdiği önemle diğer milliyetçilik türlerinden ayrılır. Bu anlayış; tüm vatandaşları birleştiren kapsayıcı bir ulus yapısını, milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkını, akılcılığa dayalı toplumsal ilerlemeyi ve uluslararası eşitliği savunur. Ayrıca, hukukun üstünlüğü ile demokratik yönetime bağlılığı vurgular ve devletin, ulusun güvenliği ile kolektif refahını sağlama sorumluluğunu benimser (Heywood, 2007: 213).

Bu değerler göz önüne alındığında, Azerbaycan'da modern millet inşası sürecinde Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in düşünce dünyaları,

Batılaşma süreci ve liberal milliyetçilik açısından önemli bir farklılık oluşturmaktadır. Her iki düşünür, farklı zaman dilimlerinde farklı ideolojik etkiler altında kalmış olsalar da liberal ve milliyetçi düşüncelerin ulusal kimlik inşasında birlikte yer alabileceği fikrini savunan entelektüeller arasında yer almışlardır.

Batılaşma bağlamında değerlendirildiğinde, Hüseyinzade Ali Bey'in "Türkleşmek, İşlamlaşmak ve Avrupalılaşmak" tezi, modernleşme ile geleneksel değerler arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir. Buna karşılık, Ağaoğlu Ahmet Bey birey özgürlüğü, demokratik yönetim ve anayasal devlet ilkelerini savunarak liberal düşüncenin Azerbaycan'da güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Her iki düşünür de Batı'nın bilim, teknoloji ve siyasal sistem açısından sunduğu ilerlemeci modeli benimserken, kendi milletlerinin kültürel kimliklerini koruma gerekliliğini de vurgulamıştır.

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın modernleşme süreci yalnızca bir Batılaşma hareketi olarak değil, aynı zamanda kendi tarihsel ve kültürel kimliğini koruyarak Batılı değerlerle sentezlenen bir ulus inşası projesi olarak şekillenmiştir. Modernleşme, yalnızca Batı'dan alınan unsurların kabul edilmesi değil, bunların Azerbaycan'ın özgün koşulları ve kimliği çerçevesinde yorumlanarak hayata geçirilmesi süreci olarak ele alınmalıdır.

Bu görüş, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen verilerle de desteklenmektedir. L Katılımcı bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

"Azerbaycan'ın modernleşme sürecini yalnızca Batılaşma ekseninde değerlendirmek, sürecin çok boyutlu yapısını göz ardı etmek anlamına gelir. Modernleşme, Azerbaycan'da yerel kültürel unsurların korunarak, Batı'nın ilerlemeci ve bilimsel yöntemleriyle sentezlendiği dinamik bir dönüşüm süreci olarak gelişmiştir. Bu süreç, Batı değerlerinin olduğu gibi kabul edilmesi yerine, Azerbaycan'ın kendi özgün kimliği çerçevesinde yorumlanarak hayata geçirilmesini amaçlayan bir model sunmuştur. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın modernleşmesi hem kendi tarihsel mirasını hem de çağdaş dünya ile uyumlu bir gelişim anlayışını harmanlayan özgün bir ulus inşası projesi olarak değerlendirilmektedir."

19.Yüzyılın ikinci yarısında, Çarlık Rusya'sının sömürgesi altında bulunan Azerbaycan, siyasal ve ekonomik yeniden yapılandırmaların etkisiyle dönüşüme

uğramıştır. Batı dünyasından gelen yeni değerler, Rusya aracılığıyla bölgeye giriş yapmış ve özellikle liberal ve milliyetçi düşünceleri içeren ideolojik akımlar, yerel aydınlar tarafından benimsenerek şekillendirilmiştir. Bu düşünceler, Azerbaycan’da modernleşme sürecinin Batılı bir modelin doğrudan taklidinden ziyade, ulusal kimliğin güçlendirilmesiyle birlikte ilerleyen özgün bir yapı olduğunun göstergesidir.

Dolayısıyla, Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey gibi aydınların katkılarıyla, Azerbaycan’ın modernleşme süreci, ulusal kimliğini koruyarak çağdaş bir devlet yapılanması oluşturma çabasının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç hem Osmanlı’daki reform hareketlerinden hem de Avrupa’nın ilerlemeci düşüncelerinden etkilenerek, Azerbaycan’ın bağımsız ve özgün bir kimlik oluşturmaya zemin hazırlamıştır.

Bu aydınlar arasında Ağaoğlu Ahmet Bey, yalnızca faaliyetleriyle değil, aynı zamanda düşünsel dönüşümleriyle de dikkate değer bir figür olarak öne çıkmaktadır. Eğitim hayatı ve yaşadığı farklı coğrafyalar, onun Doğu ve Batı kültürü arasında bir köprü işlevi görmesine neden olmuş, zaman zaman Doğu kültürünü, özellikle de Fars kültürünü yüceltmiş, ancak Batı’da aldığı eğitim ve kazandığı değerler aracılığıyla Batı tarzı modernleşmenin savunuculuğunu da yapmıştır (Süleymanlı, 2006: 89-90).

Ağaoğlu, Paris’teki eğitimi sırasında kendisini İranlı olarak tanımlamış ve katı bir Şii mezhepçiliği savunmuştur. Hatta bu dönem, tarihçiler tarafından onun ‘Farsçılık’ ve ‘İrancılık’ dönemi olarak adlandırılmıştır (Asker, 2021: 125). Ancak, bu durumu yalnızca ideolojik bir tercih olarak değerlendirmek eksik olacaktır. Paris’te eğitim aldığı dönemde, dönemin ünlü Şarkiyatçıları olan Ernest Renan, Barbier de Maynard, Charles Schaffer ve James Darmesteter gibi Batılı akademisyenlerden etkilenmiştir. Bu isimler, Doğu kültürü üzerine yaptıkları çalışmalarla tanınan önemli figürler olup, Ağaoğlu’nun düşünce yapısının şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Hatta Ağaoğlu’nun Paris’ten ayrılıp memleketine döneceğini duyan Ernest Renan, ona “Gitme, Şark seni yutar” diyerek uyarıda bulunmuş, ancak Ağaoğlu bu uyarıya “Memleketimin okumuş kişilere ihtiyacı var” şeklinde yanıt vermiştir (Sakal,

1999: 12-13). Bu diyalog, onun kendi halkına hizmet etme idealinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1894 yılında memleketine dönüş yapan Ağaoğlu, farklı yıllarda Tiflis, Şuşa ve Bakü’de Fransızca öğretmenliği yapmış, aynı zamanda çeşitli gazetelerde makaleler yayımlayarak entelektüel kimliğini pekiştirmiştir. Dönemin önde gelen aydınları Alimerdan Bey Topçubaşı ve “*Ekinçi*” gazetesinin kurucusu Hasan Bey Zerdabi gibi isimlerle ortak çalışmalarda bulunmuş, bu süreç onun fikir dünyasında yeni bir evrenin kapılarını açmıştır.

Özellikle Türkçe yayın yapan “*Ekinçi*” gazetesi, dönemin sansür baskıları nedeniyle uzun soluklu bir yayın hayatına sahip olamasa da Ağaoğlu’nun düşünce dünyasının Batılaşma ve modernleşme yönünde evrilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Daha sonra, dönemin tanınmış Azerbaycanlı sermayedarı Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından finanse edilen “*Kaspi*” gazetesi ve Mehmet Bey Şahtatinski tarafından yayımlanan “*Şarki-Rus*” gazetelerinde de yazılar yazmaya başlamıştır.

Batılaşma bağlamında değerlendirildiğinde, Ağaoğlu Ahmet Bey’in Doğu ve Batı kültürleri arasında geçişken bir kimliğe sahip olduğu, ancak entelektüel gelişimi ve eğitim hayatı sonucunda Batılaşmanın ve modernleşmenin ulusal kimlik inşasında kaçınılmaz olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Batı’nın siyasi, ekonomik ve entelektüel değerlerini benimserken, aynı zamanda yerel kültürel unsurların korunması ve modernleşme sürecinde yeniden şekillendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bu doğrultuda, Ağaoğlu Ahmet Bey’in Batılaşma ve modernleşme sürecine katkısı, yalnızca bireysel entelektüel dönüşümüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan’daki milliyetçi hareketlerin ve siyasal bilincin gelişmesine de zemin hazırlamıştır.

Bu görüş, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen verilerle de desteklenmektedir. Katılımcı E, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ahmet Bey Ağaoğlu, demokratik değerleri ve bağımsızlık ideallerini merkeze alarak ulusal kimliğin inşasında belirleyici bir aktör olmuştur. Onun savunduğu fikirler, yalnızca siyasi bağımsızlığı hedeflemekle kalmamış, aynı zamanda bireyin özgürlüğünü, hukukun üstünlüğünü ve toplumsal eşitliği temel alan bir yönetim anlayışının inşasına da katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, Ağaoğlu’nun düşünceleri, ulusal kimliği yalnızca etnik veya tarihsel bir aidiyet olarak değil, aynı zamanda modern siyasal ve toplumsal kurumlarla bütünleşmiş bir yapı olarak ele alan çağdaş bir perspektif sunmaktadır.”

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Ağaoğlu Ahmet Bey’in modernleşme anlayışı, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasına yön veren önemli entelektüel katkılardan biri olarak kabul edilmelidir. Onun düşünceleri, Azerbaycan’ın sadece siyasi bağımsızlık kazanmasını değil, aynı zamanda demokratik bir yönetim anlayışıyla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmesini hedeflemiştir.

Dolayısıyla, Ağaoğlu’nun modernleşme ve Batılaşma sürecine yaklaşımı, bireysel özgürlükler ve demokratik değerler temelinde şekillenmiş ve Azerbaycan’ın siyasal bilincinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu düşünceler, Azerbaycan’ın modern ulus-devlet yapısına kavuşmasında entelektüel ve ideolojik bir çerçeve sunarak, siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecine katkıda bulunmuştur.

Ağaoğlu Ahmet Bey, çeşitli gazetelerde yayımladığı makalelerin yanı sıra, devlet kurumlarında görev alma fırsatı da elde etmiştir. Öncelikle Bakü Belediye Meclisi üyeliğine atanmış, ardından Bakü’de bulunan Ali Ticaret Okulu’nda Fransızca ve edebiyat dersleri vermiştir. Özellikle eğitim alanındaki faaliyetleriyle dikkat çeken Ağaoğlu, Türk dünyasında modern eğitim anlayışının öncüsü olarak kabul edilen Gaspıralı İsmail Bey’in “Usul-i Cedit” yöntemlerinin Azerbaycan’da yaygınlaşmasına da önemli katkılar sağlamıştır (Asker, 2021: 127).

Ağaoğlu Ahmet Bey, İslam toplumlarında dinin toplumsal yapı üzerindeki etkisini ele alan “İslam ve Ahund” (1900), “İslam’a Göre” ve “İslamiyet’te Kadın” (1901) gibi makaleleriyle döneminin muhafazakâr yapısını eleştirmiş ve Batı merkezli düşünce sistemini temel alarak Azerbaycan’ın geleneksel kültürünü sorgulamıştır. Bu eleştirileri, onun entelektüel kimliğini pekiştirirken, aynı zamanda muhafazakâr kesimler tarafından “Frenk Ahmet” olarak anılmasına ve yoğun tepkilerle karşılaşmasına neden olmuştur. Zaman zaman yaşadığı baskılar nedeniyle sık sık yer

değiştirmek zorunda kalan Ağaoğlu, toplumsal dönüşümü hedefleyen fikirleriyle Batılaşma sürecine önemli katkılar sunmuş ve bu süreçte bedel ödemeyi göze alan bir entelektüel figür olarak öne çıkmıştır (Asker, 2021: 127).

Ağaoğlu'nun İşlam ve modernleşme üzerine yaptığı çalışmalar, yalnızca bir Batılaşma savunusu değil, aynı zamanda Müslüman toplumların kendi iç dinamikleriyle uyumlu bir reform sürecine girmesi gerektiği düşüncesini içermektedir. Tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de onun modernleşme sürecine yaklaşımını desteklemektedir. Katılımcı F, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ağaoğlu'nun toplumsal dönüşüm ve Batılaşma sürecine katkıları, onun yalnızca bir düşünür olarak değil, aynı zamanda modernleşme ideallerini savunan ve bu uğurda bedel ödeyen bir entelektüel figür olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dönemin sosyo-politik koşulları düşünüldüğünde, onun fikirlerinin yalnızca bir Batılaşma savunusu değil, aynı zamanda Müslüman toplumların kendi iç dinamikleriyle uyumlu bir reform sürecine girmesi gerektiğine dair kapsamlı bir düşünsel çaba olduğu açıktır.”

Dolayısıyla, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Batılaşma ve toplumsal dönüşüm sürecine olan katkıları, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında modernleşmenin gerekliliğini vurgulayan güçlü bir entelektüel zemin oluşturmuştur. Onun fikirleri, sadece bireysel özgürlük ve demokratik değerler temelinde değil, aynı zamanda Müslüman toplumların kendi sosyo-politik koşulları doğrultusunda ilerleme kaydetmesi gerektiğini savunan bir reform çabası olarak da değerlendirilmektedir.

Ancak dönemin Kafkasya'sında, nüfusu bir milyonu aşmayan Ermeni toplumu onlarca gazete yayımlamayı başarırken, nüfusu otuz milyonu aşan Çarlık Rusya'sı Müslüman toplumlarında basın faaliyetleri oldukça sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, faaliyet gösteren gazetelerin ortak özelliği, siyasal, toplumsal ve ulusal bilincin gelişimine katkı sağlamalarıdır. Milli fikirlerin yayılması, ulusal kimlik inşası ve milletleşme süreci açısından bu gazeteler önemli bir işleve sahip olmuşlardır.

Bilindiği üzere, gazeteler Fransız İhtilali'nden günümüze kadar toplumların uluslaşma süreçlerinde kritik bir rol oynamışlardır. Benzer şekilde, Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan halkı için de basın, ulusal bilincin uyanmasına ve

toplumsal çıkarların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Basın organları aracılığıyla halkın ulusal duyguları güçlenmiş, milli meseleler daha görünür hale gelmiş ve toplumsal dönüşüm süreci hızlanmıştır.

Bu bağlamda, özellikle eğitim alanında gerçekleşen en önemli değişimlerden biri, hükümet okullarında, mahallelerde, köylerde ve camilerde Farsçanın yerine Türkçenin baskın hale gelmesine olanak sağlanması olmuştur (Mehmetzade, 1991: 20). Bu durum, yalnızca dilin yaygınlaşması açısından değil, aynı zamanda Azerbaycan'da kültürel ve entelektüel modernleşmenin bir parçası olarak, Batılaşma sürecinin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Çarlık Rusya'sı egemenliği altındaki Azerbaycan'da dönemin en önemli gazeteleri arasında “Hayat”, “İrşat”, “Terakki” ve “Füyuzat” gibi yayın organları öne çıkmaktaydı. Bu gazeteler, yalnızca haber kaynağı olmanın ötesinde, toplumsal bilinçlenmeyi sağlamak ve ulusal kimlik inşasına katkıda bulunmak amacıyla önemli bir misyon üstlenmiştir. Özellikle Türkçülük düşüncesi ve Gaspıralı İsmail Bey'in öncülüğünü yaptığı “Usul-i Cedit” eğitim hareketi, bu yayın organlarının temel yönelimleri arasında yer almıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey, dönemin önde gelen entelektüelleri olan Hüseyinzade Ali Bey ve Alimerdan Bey Topçubaşı gibi isimlerle birlikte, bu gazetelerde yayımladıkları makaleler nedeniyle Çarlık Rusya'sı yönetimi tarafından “Turancılık” ideolojisini yaymakla suçlanmış ve sıkı bir gözetim altına alınmıştır. Çarlık yönetimi, bölgedeki Müslüman nüfusu etnik farklılık gözetmeksizin “Tatar” kimliği altında sınıflandırarak, Azerbaycanlıların kendilerini “Türk” veya “İslam” kimliğiyle özdeşleştirme girişimlerini görmezden gelmiş ve bu doğrultuda yürütülen aydınlanma ve teşkilatlanma hareketlerini engellemek için çeşitli politikalar uygulamıştır.

Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sının eğitim ve kültürel politikasının, Azerbaycan'da Batılaşma sürecinin önündeki en büyük engellerden biri olduğu söylenebilir. Yerel halkın modern eğitim sistemine ulaşmasını ve Türkçülük ekseninde kimlik inşasını sağlayacak girişimlerin önünü kesmeyi hedefleyen bu politikalar,

Azerbaycan aydınlarının Batılı eğitim kurumlarında yetişerek bu engelleri aşma çabasını daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla, dönemin gazeteleri yalnızca entelektüel bir platform sunmakla kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'daki modernleşme ve Batılaşma sürecinin de önemli aktörleri haline gelmiştir.

Çarlık Rusya'sı, Azerbaycan Türklerinin soydaşları olan Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmasını önlemek amacıyla çeşitli politikalar geliştirmekteydi. Bu strateji, uzun vadeli bir plan çerçevesinde şekillendirilmiş olup, Çarlık yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü bir siyasi aktörün komşuluğunda varlık göstermesini istememesiyle doğrudan ilişkiliydi (Asker, 2021: 127).

Ağaoğlu Ahmet Bey'in "*Hayat*" gazetesinde yayımlanan milliyetçilik eksenli yazılarında, Azerbaycan Türklerinin Ermeni ve Rus topluluklarıyla yaşadığı mücadelelere dikkat çekilmiş; bunun yanı sıra, yerel sermayedarların ekonomik gelişimine katkı sağlayacak düşünceler ön plana çıkarılmıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey, diğer yazarlarla kıyaslandığında kendisini liberal çizgide konumlandırmış ve bu nedenle, "*Hayat*" gazetesindeki muhafazakâr üsluba karşılık, daha liberal fikirlerin ön planda olduğu "*İrşat*" gazetesinde yazılarını yayımlamaya yönelmiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey, "*İrşat*" gazetesi aracılığıyla, Kafkasya ve Çarlık Rusya'sı egemenliği altındaki Azerbaycan'ın sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını ele alma fırsatı bulmuştur. Bu yayın süreci, yalnızca yerel meseleleri gündeme getirmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan aydınlarının Batılaşma sürecine entegrasyonunu hızlandırarak, modernleşme hareketlerine teorik bir zemin hazırlamıştır. Batılı anlamda liberal değerlerin savunulması ve ulusal kimlik inşasının rasyonel bir temele oturtulması açısından, bu dönemde yayımlanan makaleler önemli bir rol üstlenmiştir.

Bu durum, Ağaoğlu Ahmet Bey'i Azerbaycan'ın sosyal sorunlarını kamuoyuna duyurabilen öncü aydınlardan biri haline getirmiştir. Farklı dönemlerde çeşitli gazetelerde fikirlerini yayımlayan Ağaoğlu, Çarlık Rusya'sı tarafından sık sık Pan-Türkist ve Pan-İslamist suçlamalarına maruz kalmış; bu suçlamalar neticesinde ya

çalıştığı gazetelerden ayrılmak zorunda kalmış ya da gazetelerin tamamen kapatılmasıyla karşı karşıya kalmıştır.

Özellikle “*Hayat*”, “*İrşat*”, “*Kafkas*”, “*Kaspi*” ve “*Terakki*” gibi gazetelerde yayımlanan yazıları incelendiğinde, Ağaoğlu’nun gençlik yıllarında, özellikle Paris’te eğitim aldığı dönemde sahip olduğu “İran yanlısı” bakış açısından uzaklaşarak, giderek daha fazla Azerbaycan’ın toplumsal sorunlarını ele alan, liberal ve milliyetçi düşüncüyü benimseyen bir entelektüel kimlik kazandığı görülmektedir.

Bu dönüşüm süreci, onun yalnızca bireysel entelektüel gelişimiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Azerbaycan’da Ceditçilik, modernist İslam düşüncesi ve Türkçülük akımlarının gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Ağaoğlu’nun bu düşünsel yönelimi, Jön Türklerle ilişkiler kurmasına ve Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme hareketlerine entegre olmasına olanak sağlamış; bununla birlikte, Osmanlı Şeyhülislamlık makamıyla da zaman zaman karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Jön Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde liberal değerleri esas alan modern ve demokratik bir Osmanlı devleti görme talepleri Ağaoğlu’nun onlara daha yakınlaşmasına neden olmuştur. Düşünür açısından modern Osmanlı devleti Çarlık Rusya’sı Azerbaycan’ını Çarlık Rusya’sı sömürgesinden, İran Şii mezhepçiliğinin ideoloji baskısından kurtulma alternatifi taşımaktadır (Asker, 2021: 129). Dış baskılara karşı Osmanlıyı bir alternatif olarak görse de II. Abdulhamit “*Panislamizmini*” de eleştirmekten kaçınmamıştır.

Çarlık Rusya’sının baskıcı sömürge politikaları, onun Osmanlı Devleti’ni bir çıkış yolu olarak görmesine ve siyasi mücadelesinin başlamasına doğrudan etki etmiştir. Ağaoğlu’nun bu mücadeleye girişmesinin temel nedenlerinden biri, halkının eğitim, basın ve sosyal alanlarda etkili olamaması ve Çarlık Rusya’sının sömürgecilik politikaları sonucunda birçok hakkının Ruslar tarafından gasp edilmesiydi. Bu gasp edilen hakların geri kazanılması amacıyla, benzer düşünceleri paylaşan aydın arkadaşlarıyla birlikte Bakü Duma’sına başvuruda bulunmuş ve tüm Rusya’daki

Müslümanları bir araya getirecek bir “Müslümanlar İttifakı” oluşturma hedefini gündeme getirmiştir.

Bu ittifakın kurulmasındaki temel amaçlardan biri de Bakü Duma’sında yönetici konumlara Müslüman ve Türk temsilciler yerine ağırlıklı olarak Rus ve Ermeni unsurların atanmasına karşı çıkmaktı. Ağaoğlu ve dava arkadaşları, halklarının ortak çıkarlarını savunmak için Petersburg’a giderek, hukukçu kimliğiyle siyasi haklarını koruma mücadelesi vermiştir. Paris’te aldığı hukuk eğitimi, ona yalnızca teorik bilgi kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda halkının haklarını savunma sürecinde etkili bir araç sunmuştur. Elde ettiği hukuki donanımı kullanarak, Azerbaycan Türklerinin gasp edilen haklarını savunmuş ve toplumun ulusal kimlik inşasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Rusça okuyup yazabilmesi sayesinde, Ağaoğlu Ahmet Bey ve dava arkadaşları, Rus ve Ermenilerin haksız taleplerine karşı etkin bir mücadele yürütmeyi başarmışlardır. Bu mücadeleyi yalnızca dar salon toplantılarında değil, aynı zamanda Rusça olarak kaleme aldıkları makale ve yazılar aracılığıyla da sürdürmüşlerdir (Asker, 2021: 129).

Ağaoğlu’nun, Rusça okuyup yazabilmesi ve bu dili kullanarak siyasi ve hukuki mücadele verebilmesi, Batılaşma sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Batılı eğitim sisteminin sunduğu çok dilli entelektüel kapasite, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda halkın haklarını savunma mekanizmalarının gelişimini de desteklemiştir.

1905-1906 yıllarında, tarihe “Ermeni-Müslüman Davası” olarak geçen olaylar sırasında, Ermeni silahlı gruplarının saldırıları ve gasp girişimleri, Ağaoğlu ve arkadaşlarının 1905 yılında “Difai” adlı bir teşkilat kurmasına neden olmuştur. Difai, Ağaoğlu Ahmet Bey’in liderliğinde, Azerbaycan Türklerinin can ve mal güvenliğini korumak amacıyla oluşturulmuş bir savunma örgütü olarak faaliyet göstermiştir. Osmanlı Arşiv belgeleri de bu teşkilatın doğrudan Ağaoğlu tarafından organize

edildiğini ve onun savunma stratejisini benimsediğini kanıtlamaktadır (Şükürov ve Qafarov, 2018: 5).

1905 yılında kurulan Difai Teşkilatı, modern ulusal bilinçlenmenin ve halkın kendi haklarını savunma refleksinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Batı'daki siyasal hareketlerden etkilenen savunma örgütlenmeleri, Azerbaycan'da da siyasi ve toplumsal mücadele anlayışının değişmesine öncülük etmiştir.

Difai Teşkilatı, yalnızca savunma amacıyla kurulan bir örgüt olmanın ötesinde, Azerbaycan milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir kilometre taşı haline gelmiştir. İdeolojik olarak milliyetçi bir düşünce yapısına sahip olan teşkilat, Ermeni silahlı çetelerinin saldırılarına karşı halkını koruma ve gerektiğinde misilleme yapma amacı taşımaktaydı. Silahsız ve savunmasız Azerbaycan Türklerine yönelik sistematik saldırılara karşı bir "Vatan mücadelesi" yürütmeyi hedefleyen Difai, zaman zaman karşıt güçler için caydırıcı bir etkiye de sahip olmuştur.

Bu bağlamda, Difai Teşkilatı, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devlet anlayışı ve etnik kimlik merkezli siyasi hareketler gibi Azerbaycan'da da karşılık bulmuş ve halkın kendi kimliğini koruma refleksini güçlendirmiştir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Difai Teşkilatı'nın Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecindeki kritik rolünü desteklemektedir. Katılımcı G, Difai'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine giden yolda, ülkenin ilk siyasal örgütlenmelerinden biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı G, teşkilatın yalnızca savunma amaçlı bir yapı olmanın ötesinde, Azerbaycan'da milliyetçi bilincin güçlenmesine ve bağımsızlık hareketinin kurumsal bir çerçeveye kazanmasına katkı sunduğu yönündedir.

Katılımcı G, Difai'nin etkisini şu şekilde değerlendirmektedir:

"Teşkilatın etkisi, 1918'de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik anlayışına da ilham kaynağı olmuş, halkın bağımsız bir devlet etrafında birleşme fikrini güçlendirmiştir. Bu nedenle, Difai'nin faaliyetleri bir direniş hareketi olmanın ötesinde,

Azerbaycan milliyetçiliğinin kurumsallaşmasına ve modern bir ulus-devlet anlayışının gelişmesine zemin hazırlayan bir yapı olarak değerlendirilebilir.”

Yusuf Akçura da Ağaoğlu Ahmet Bey'in öncülüğünde kurulan bu teşkilatın, Ermeni milliyetçi örgütü Taşnaksutyun'a bir karşı duruş olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Akçura'ya göre Difai, milli kimlik bilinciyle hareket eden ve Ermeni saldırılarına karşı Türk halkının korunmasını amaçlayan bir yapı olarak şekillenmiştir. Bu yönüyle, Azerbaycan Türklerinin kendi siyasi ve kültürel kimliklerini koruma refleksinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Aydın, 2021).

Özellikle Fransız Devrimi'nin yaydığı özgürlük ve ulus bilinci kavramları, Azerbaycan Türkleri arasında da bağımsızlık ve kimlik mücadelesini tetiklemiş, Difai gibi örgütlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, teşkilatın ortaya çıkışı yalnızca savunma amacı taşıyan bir girişim değil, aynı zamanda Azerbaycan'da modern milliyetçiliğin ve sivil toplum refleksinin oluşumuna katkı sağlayan bir gelişme olarak da okunmalıdır (Mehmetzade, 1991: 33).

Difai'nin ilkelerinde millet ve ümmet ayrımı açıkça yapılmamış, aksine “Müslümanlık” kimliği ana eksen olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, ümmet kavramı millet üstü bir kimlik olarak değerlendirilmiş ve etnik farklılıklar yerine dini aidiyet ön plana çıkarılmıştır (Mehmetzade, 1991: 35).

Ağaoğlu Ahmet Bey'in Difai Teşkilatı'ndaki faaliyetleri, Çarlık Rusya'sı tarafından tehdit olarak algılanmış ve 1909 yılında teşkilat “savaş partisi” olarak ilan edilerek kalıcı olarak kapatılmıştır (Süleymanlı, 2006: 115).

Özetle, Difai Teşkilatı, ulusal çıkarlar açısından önemli bir adım atarak Kafkasya'daki Türkler arasında örgütlenme becerisinin varlığını kanıtlamış ve bu sayede gelecekte kurulacak siyasal teşkilatlara ve örgütlere ilham kaynağı olmuştur. Çarlık Rusya'sının doğrudan desteğiyle Müslüman nüfusa yönelik saldırılar gerçekleştiren Ermeni gruplara karşı savunma amacı taşıyan bu teşkilat, millî bilincin gelişmesine ve kolektif direniş refleksinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak Müsavat Partisi, büyük ölçüde Difai Teşkilatı'nın deneyimlerinden beslenerek siyasi bir yapılanmaya dönüşmüştür. Genel olarak ulusal çıkarlar ve kimlik inşası bağlamında, bölgede ortaya çıkan çatışmalar ve bu çatışmalara karşı geliştirilen örgütlü direniş mekanizmaları, milletin kendi kimliğini tanıması ve etnik aidiyetine sahip çıkması açısından kritik bir rol üstlenmiştir.

Bu tür örgütlenmeler, bireysel ve düzensiz mücadeleden sistematik, örgütlü ve planlı bir direnişe geçişi sağlayarak, milletleşme sürecini hızlandırmış ve vatan kavramının somutlaşmasına katkıda bulunmuştur. (Süleymanlı, 2006: 116).

Ağaoğlu, halkının korunması ve haklarının savunulmasının yanı sıra, Kafkasya'da barışın tesis edilmesi ve Çarlık Rusya'sının sömürgecilik politikalarına karşı Azerbaycan-Gürcü-Ermeni iş birliğinin oluşturulması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, bu çabalar her zaman karşılıklı bir iş birliğiyle sonuçlanmamış, kimi zaman üçgenin diğer tarafları tarafından aynı niyetle karşılanmamış, aksine bu girişimleri şüpheyle değerlendirilmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Ağaoğlu'nun düşünce sisteminde İslam dini, modernleşme süreci, millet ve milletçilik kavramları, kimlik inşası sürecinin merkezinde yer almaktadır. Eğer “İslamiyet'te Kadın” ve “İslam ve Ahund” makalelerinde Batılı kavramları kullanarak İslam dinini ve geleneksel Fars kimliğini eleştirirken, Azerbaycan merkezli bir kimlik anlayışını inşa etmeye çalışmışsa, “Millet ve Milletçilik” adlı makalesinde ise milletçilik anlayışına ilişkin görüşlerini açıklarken, her milletin tıpkı bireyler gibi kendine özgü bir gelişim sürecine sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, her milletin uluslaşma sürecinde belirli zorluklarla karşılaşacağını ve bu engelleri aşma zorunluluğu taşıdığını vurgulamaktadır.

Düşünür, aynı makalede milletçilik ve uluslaşma süreci açısından Avrupa ülkelerinin deneyimlerinden ders çıkarılması gerektiğini belirtmektedir. Ağaoğlu'na

göre, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın sanayi ve bilim alanında ulaştıkları nokta doğrudan milletçilikle bağlantılıdır (Ağayev, 1909: 2-3).

Ağaoğlu açısından milletçilik “doğru milletçilik” kavramına odaklanmakta ve bu anlayışın temelinde eleştirel düşüncenin yer aldığını vurgulanmaktadır. Ona göre, “doğru milletçilik” anlayışına sahip bireyler, kendi milletlerinin eksikliklerini tespit eden ve bu eksiklikleri gidererek daha iyi bir seviyeye ulaşmanın yollarını arayan kişiler olmalıdır.

Dolayısıyla, “doğru milletçilik”, yalnızca geçmişin idealize edilmesiyle yetinmeyen, aksine geçmişi dönemin çağdaş fikirleriyle ilişkilendiren ve geleceğe taşıyan bilinçli bireylerin omuzlarında yükselen bir anlayıştır (Nesibli, 2021: 285).

Bu makalelerde, Ağaoğlu'nun geleneksel Fars kültürüne mesafeli bir duruş sergileyerek, Azerbaycan Türklerinin modern idealini şekillendirmeye yöneldiği görülmektedir. Yazılarında dünyevi ve milli bilinç vurgusu ön plana çıkarken, dini bilinç ise daha geri planda kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu eserlerinde ümmet kimliğinden millet kimliğine geçişin kültürel altyapısını oluşturmayı hedeflemiştir.

Bilindiği gibi modernleşme süreci, dini düşüncüyü de dönüştüren ve yeniden yapılandıran bir olgudur. Ağaoğlu da bu dönüşümün gerekliliğini savunarak, dini bilinci içinde barındıran Batı tarzı modern ulusal kültür, ulusal bilinç ve ulusal kimlik inşasının önemine vurgu yapmıştır (Özcan, 2002: 49).

Ağaoğlu tarafından geliştirilen bu düşünceler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık Rusya'sı Müslümanları arasında “Cedit Hareketi” olarak adlandırılan reform süreciyle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Cedit Hareketi, Azerbaycan Türkleri açısından modern düşünceye geçişin temel araçlarından biri haline gelmiş ve geleneksel yapılarla Batılı modernleşme anlayışı arasında köprü kurmuştur. Bu hareketin en önemli sonuçlarından biri, Azerbaycan ulusal kimliğinin yüzyıllardır etkisi altında kaldığı baskın İran kültüründen uzaklaşarak, Çarlık Rusya'sı aracılığıyla Batı kültürüyle tanışmasını sağlamasıdır. Aynı zamanda, bu süreç Azerbaycan'da yeni kozmopolit ilişkilerin ve entelektüel etkileşimlerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır.

Ancak, Batılaşma sürecinin toplumsal dokuda yarattığı değişimler yeni sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle, toplumun yüksek zümresinde Batı ve Batılaşmış Rus kültürü etkili olurken, halkın daha geniş kesimlerinde geleneksel değerlerin hâkim olduğu bir kimlik ayrışması ortaya çıkmıştır. Bu kimlik farklılıkları, sadece toplumsal katmanlar arasında değil, aynı zamanda Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan'daki çeşitli kurumsal yapılar arasında da gerilimlere neden olmuştur.

Modern Azerbaycan aydınları arasında fikir ayrılıkları belirgin bir şekilde kendini göstermekteydi. Aydınların bir kısmı, Çarlık Rusya'sı aracılığıyla benimsenen Batılaşma modelini savunurken, diğer bir kesim ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemi reformlarına dayanan Batılaşma anlayışını tercih etmekteydi (Özcan, 2002: 50). Bu farklı yaklaşımlar, dönemin entelektüel çevrelerinde Batılaşma sürecine ilişkin çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özellikle Rus-Japon Savaşı'nın (1905) ardından bu kimlik dönüşümü daha belirgin hale gelmiştir. Savaş öncesinde halk arasında hâkim olan “Müslüman” kimliği, savaş sonrası dönemde giderek “Türkçülük”, “Osmanlıcılık” ve “Azerbaycançılık” eksenine kaymaya başlamıştır. Bu dönüşüm, sadece kültürel ve toplumsal alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal hareketlerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Böylece, Batılaşma sürecinin Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasında nasıl bir dönüştürücü rol oynadığı açıkça gözlemlenmektedir.

Özellikle, Osmanlı Türkçesinde yazılan makalelerin ve basın yayın faaliyetlerinin giderek artması, Çarlık Rusya'sı yönetimi tarafından yerel nüfusun Osmanlı etkisine kapılabileceği yönünde bir tehdit olarak algılanmış ve bu nedenle ciddi sansür uygulamaları getirilmiştir. Çar hükümeti, Osmanlı Türkçesinin Azerbaycan'da yayılmasını önlemek amacıyla bölgedeki basın ve yayın organlarına kısıtlamalar getirmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki etnik ve kültürel bağları zayıflatmak için yerel dilde, yani Azerbaycan

Türkçesinde eğitim veren okulların açılmasına ve gazetelerin yayımlanmasına izin verilmiştir.

Bu politika, bir yandan Osmanlı etkisini sınırlamayı hedeflerken, diğer yandan yerel yönetim kademelerinde Azerbaycan Türkçesi konuşan bireylerin yetişmesini teşvik ederek Çarlık yönetiminin bölgeyi daha kolay kontrol etmesine zemin hazırlamıştır. Ancak, Çarlık yönetiminin bu politikası ters etki yaratarak Azerbaycan Türkçesinin gelişimine ve ulusal kimlik inşasında temel unsurlardan biri olan dil bilincinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okulların açılması ve yerel dille yayımlanan gazetelerin artması, halk arasında ulusal bilinç ve kültürel farkındalığın gelişmesine önemli bir ivme kazandırmıştır. Böylece, Batılaşma süreci Azerbaycan aydınları arasında farklı yorumlara yol açsa da dilin güçlenmesi ve eğitimin yaygınlaşması ulusal kimlik inşasında kritik bir rol oynamıştır.

Dolayısıyla, Azerbaycan'da ulusal bilincin oluşumunda ve uluslaşma sürecinde etkili olan kesim, yukarıda da belirtildiği gibi, toplumun dinsel sınıfı olan ulema değil; Batı tarzı eğitim almış ve halkın yeni ortaya çıkan burjuvazinin doğrudan desteğini kazanmış olan aydınlar kesimi olmuştur. Bu nedenle, modern Azerbaycan'daki Cedit hareketi, ulema sınıfının desteğini almamış, aksine onlara karşı bir duruş sergileyerek laik bir düşünce modeli geliştirmeyi hedeflemiştir.

Diğer taraftan, bu aydın sınıfının büyük bir kısmı Çarlık Rusya'sının okul ve üniversitelerinde yüksek öğrenim görmüş olmasına rağmen, Çarlık sistemine karşı eleştirel bir tavır almış ve halklarının haklarını savunmayı amaç edinmişlerdir. Bu bağlamda, Ağaoğlu Ahmet Bey de lisans eğitimini Petersburg'da tamamlamasına rağmen Çarlık Rusya'sının sömürgeci politikalarına karşı halkının haklarını savunmak adına çeşitli eylemler gerçekleştirmiştir.

Bu gelişmeler, modern Azerbaycan'daki Batılaşma sürecinin şekillenmesinde aydın sınıfının belirleyici bir rol oynadığını ve laik, liberal, milletçi bir ulusal kimlik inşasının öncüsü olduklarını açıkça ortaya koymaktadır

Ağaoğlu milletçiliği, döneminin koşulları içerisinde reformist bir nitelik taşımaktadır. Ancak bu yaklaşımı, tam anlamıyla Türkçülük ekseninde şekillenmiş bir görüş olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ağaoğlu, milliyet bilincini toplumsal sınıfların ve ayrılıkların ötesine taşıyarak ortak bir aidiyet yaratmaya çalışmış, bu yönüyle de sosyalist düşünceden uzak bir konumda kalmıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey İslam toplumunu Batılı kavramlarla eleştirmesine karşın, Kafkasya özelinde geliştirdiği fikirlerde İslami toplumun çıkarlarıyla örtüşmeyen bir yaklaşımın olanaksızlığını vurgulaması, onun eklektik düşünce yapısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu düşünce, milli kimliğin inşasında Batılaşma ve modernleşme sürecinin kaçınılmaz bir unsur olduğu düşüncesini desteklerken, aynı zamanda Türk kimliğinin korunması ve İslam değerlerinin modern toplumla uyumlu hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı.

Ağaoğlu Ahmet Bey açısından liberal milliyetçilik, modern Türkçülüğü, modernleşmiş İslam'ı ve Batı tarzı çağdaş kültürü bir arada benimseyen bir anlayışı ifade etmektedir. Bu üç unsuru birleştiren Ağaoğlu'nun formülü, Azerbaycan aydınlarının temel ideolojisi haline gelmiştir. Ancak, aynı hedef doğrultusunda farklı yöntemlerin benimsenmesi, toplum içinde kimlik sorunsalının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Ağaoğlu'nun liberal milliyetçilik anlayışının Azerbaycan'ın modernleşme sürecindeki etkisini desteklemektedir. Katılımcı D, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ağaoğlu'nun düşünceleri yalnızca teorik bir çerçeve sunmakla kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'da modernleşme, ulusal kimlik ve siyasal yönelim arasındaki dengeyi arayan geniş çaplı bir dönüşüm sürecine katkıda bulunmuştur. Onun savunduğu liberal milliyetçilik, bireysel özgürlükler ile ulusal bilinç arasında bir denge kurmaya çalışırken, aynı zamanda Azerbaycan toplumunun iç dinamiklerine uygun bir modernleşme modeli geliştirme çabasını da yansıtmaktadır. Bu çerçevede, Ağaoğlu'nun yaklaşımı, günümüz ulusal kimlik inşası ve modernleşme süreçleri açısından da incelenmeye değer özgün bir model sunmaktadır.”

Dolayısıyla, Ağaoğlu'na göre Azerbaycan Türkleri arasında milletçi, sosyalist, popülist, cemaatçi ve devrimci gibi farklı eğilimler, kendi aralarında küçük topluluklar oluşturarak ortak amaçlara ulaşmak için birbirinden farklı yollar izlemiştir (Özcan, 2002: 70).

Bu çeşitlilik, Batılaşma sürecine yönelik farklı yaklaşımların benimsenmesine de zemin hazırlamıştır. Farklı entelektüel ve siyasi akımlar, Azerbaycan'da modernleşme sürecinin homojen bir şekilde ilerlemesini engellemiş, ancak bu çeşitlilik aynı zamanda ulusal kimlik tartışmalarının zenginleşmesine katkı sunmuştur.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Ağaoğlu'nun modernleşme modeli, yalnızca bir Batılaşma savunusu değil, aynı zamanda bireysel özgürlük, ulusal bilinç ve toplumun iç dinamiklerini göz önünde bulunduran dengeli bir reform süreci olarak ele alınmalıdır. Onun fikirleri, Azerbaycan ulusal kimlik inşasında farklı eğilimlerin ve Batılaşma sürecine ilişkin çeşitli yaklaşımların şekillenmesine önemli bir entelektüel temel oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Azerbaycan Türkü aydınlar, toplumsal sorunların temel kaynağını merkezi yönetimin eksikliğinde görmekteydiler. Başlangıçta doğrudan bağımsız bir devlet kurma çabasına girmeyen bu aydınlar, Çarlık Rusya'sından özerklik talep etmiş ve bu doğrultuda farklı yıllarda, farklı şehirlerde tüm Müslüman topluluklara yönelik kongrelerin düzenlenmesini sağlamışlardır.

Bu kongrelerde özgür basın, özgür eğitim hakkı, tüm Müslümanların ve diğer etnik kimlik sahiplerinin hukuki eşitliği gibi temel haklar savunulmuş ve zaman zaman Çarlık Rusya'sı tarafından bu taleplere kısmi onay verilmiştir. Ağaoğlu'nun da doğrudan destekleyici ve girişimci bir rol üstlendiği bu talepler, aslında ademi-merkeziyetçi bir yönetim anlayışına zemin hazırlamıştır.

Ağaoğlu ve onunla benzer düşünen Azerbaycan Türkü aydınlar, yerel düzeyde çıkarlarını koruyabilecekleri bir özerk yönetimin varlığını savunmuşlardır. Aynı zamanda, kimi zaman reformlarını ve Batılaşma programlarını Rusya'nın etkisi

olmadan uygulayabilecekleri bir modelin mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir (Özcan, 2002: 71).

Diğer önemli bir nokta ise, bazı Azerbaycan Türkü aydınların, kendi milliyet ve kimliklerini Çarlık Rusya'sının diğer Müslüman topluluklarından ve genel olarak tüm İslam âleminde farklı bir biçimde tasarlamaya yönelmeleri olmuştur. Bu durum, Azerbaycan Türkü aydınlarla diğer Müslüman topluluklar arasında belirli engellerin oluşmasına yol açmıştır.

Buna rağmen, Azerbaycan Türkü aydınlar, Batılaşma eğilimleri doğrultusunda kırmaya çalıştıkları ulema sınıfının, toplumun genel kesimini oluşturan dini kimlik sahibi bireylerin desteği olmadan etkisiz kalacağını fark etmişlerdir. Bu bağlamda, Ağaoğlu daha ılımlı bir tutum sergilemektedir.

Zaman zaman Batılaşma adına İslam dinini eleştirse de dini, demokratikleşme süreciyle uzlaştırmanın mümkün olduğunu savunmuştur. Ona göre, Osmanlı Şeyhülislamlığı, İslam dininin kurumsal yapısıyla demokratikleşme sürecinin bir arada var olabileceğine dair en iyi örneği teşkil etmektedir.

Ağaoğlu, Azerbaycan'ın mevcut sorunlarının yalnızca yerel düzeyde çözülemeyeceğine inanmış ve her zaman dış desteğin önemini vurgulamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin siyasal desteğini, Azerbaycan'ın bağımsızlığı açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görmüş ve bu görüşü savunan az sayıdaki düşünürlerden biri olmuştur.

Ağaoğlu Ahmet Bey ve diğer Azerbaycan Türkü aydınlar açısından ulusal kimliğin inşasında en belirsiz kalan noktalardan biri, İslam dininin bu süreçte nasıl konumlandırılacağı olmuştur. Azerbaycan milliyetçiliğinde, İslam'ın dışında kalan faktörler arasında Rus popülizmi, Fransız liberalizmi, Batı tarzı milliyetçilik, Jön Türklerin devrimci düşüncesi ve sosyalist ideolojiler etkili olmuş, bu durum da kimlik inşasında belirli bir çerçevenin oluşmasını zorlaştırmıştır.

Toplumun temel sorunlarının nasıl giderileceğine dair net bir model bulunamaması, Azerbaycan Türkü aydınların ulusal bilinci pekiştirme sürecinde önceliği daha çok dünyevi meselelerin çözümüne vermesine neden olmuştur. Ağaoğlu gibi milliyetçiler ise, İslamiyet’i toplumsal yapıyı dönüştüren bir araç olarak görmüş, ancak köktenci bir yaklaşım benimsememişlerdir. Onun İslamiyet’e dair yaklaşımı, modern, laik ve reformist bir çerçevede şekillenmiş ve toplumun rasyonel bir temelde örgütlenmesini amaçlayan bir perspektifle ele alınmıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey açısından, İslam dünyasının tamamı yerine öncelikli olarak Kafkas Müslümanlarının yerel çıkarları ön planda olmuştur. O, yalnızca kendi ülkesi ve toplumu adına modern İslam düşüncesini savunmuş, özerk ve rasyonel bir Azerbaycan toplumunun modern ilkelerle donatılmış bir İslam anlayışıyla bağdaştırılması gerektiğini öne sürmüştür.

Bazı kaynaklarda Ağaoğlu, İslam karşıtı bir düşünür olarak tanıtılırken, bazı kaynaklarda ise doğrudan İslam’ı savunan bir figür olarak değerlendirilmiştir. Ancak onun yaklaşımı, İslam’ı köktenci bir çerçevede değil, modernleşme süreciyle uyumlu bir perspektifte ele alan reformist bir düşünce anlayışına dayanmıştır.

Tadeusz Swietochowski, “*Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe: Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*” adlı çalışmasında, Ağaoğlu Ahmet Bey’in Kafkasya’da Panislamist ideolojinin taşıyıcısı olduğunu öne sürerken, aynı zamanda İran yanlısı bir tutum sergilediğini de belirtmektedir (Swietochowski, 1988: 55).

Ağaoğlu’nun gazete ve akademik yazıları incelendiğinde, dünya görüşünde genel anlamda kozmopolitan ve liberal milliyetçilik anlayışının baskın olduğu, İslam düşüncesinin ise daha zayıf bir yer tuttuğu söylenebilir (Özcan, 2002: 77). Ancak bazı kaynaklarda, onun Cemaleddin Afgani’nin etkisiyle İran merkezli Panislamist düşünceleri benimsediği ileri sürülmektedir. Benzer iddialar, Sovyet dönemi Azerbaycan’ında Ağaoğlu üzerine yapılan çalışmalarda da yer almaktadır.

Sovyet döneminde yapılan bu çalışmalarda, Ağaoğlu Azerbaycan burjuvazisinin ideoloğu, Panislamist ve Pantürkist bir figür olarak sunulmuş, hatta devrimci harekete

karşı çıkan bir kişi olarak tanıtılmıştır (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, 1976). Ancak bu değerlendirmelerin objektifliği tartışmalıdır. Çünkü bu sonuçlar, Sovyetler Birliği'nin temel ideolojisi olan komünizm ve sosyalizm perspektifi çerçevesinde şekillendirilmiş olup, bilimsel tarafsızlık açısından sorgulanmaya açıktır.

Ağaoğlu Ahmet Bey'in Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında oynadığı rolü kısa bir özetle ifade etmek, onun entelektüel ve siyasal yaratıcılığını tam anlamıyla yansıtmasa da, çalışmamızın amacı doğrultusunda şu noktaların altını çizmek önemlidir: O, gerek Azerbaycan'da milliyetçilik düşüncesinin oluşumunda, gerek ulusal basın ve yayın hayatına katkılarıyla, gerek uluslaşma sürecinin teşkilat biçiminde somutlaşmasına öncülük etmesiyle, gerekse de vatanının bağımsızlığı ve Çarlık Rusya'sına karşı özerklik talebi çerçevesinde yayımladığı makaleler ve siyasi söylemleriyle önemli bir figür olmuştur.

Ayrıca, yerel kültür ile Batılaşma arasındaki dengeyi modernleşme süreci ekseninde ele alışı, Batılı değerlerin ulusal kimlik inşasındaki rolüne dair düşünceleri ve reformist bakış açısıyla modernleşmeyi desteklemesi, onun fikirlerinin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Ancak gerek tarihsel bağlamda gerekse günümüzde, Ağaoğlu'nun düşünce ve eylemlerinin yeterince derinlemesine analiz edilmemesi ve Batılaşma süreci içindeki konumunun tam anlamıyla değerlendirilmemesi, gelecek araştırmalar açısından önemli bir eksiklik olarak kalmaya devam etmektedir.

Bu bağlamda, ulusal kimlik ve modernleşme süreçlerinde kültürün oynadığı rol, milliyetçi söylemle doğrudan ilişkilidir. Ağaoğlu tarafından Batılaşma ve yerel kültür arasındaki doğrudan ilişki ulusal kimlik inşasında ulusal kültürün incelenmesini de zorunlu kılmaktadır.

1.3.4. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Ulusal Kültürün Rolü ve Batılaşma Süreci

Ulusal kültür kavramı, milliyetçi söylemle derin bir bağ içindedir. Genel olarak tüm ulusal kültür savunucuları, bir kültürün, kendisini yabancı olarak tanımladığı diğer kültürlerle gerilim ve mücadele içinde şekillendiği fikrini benimsemektedir (Öğün, 2000: 17). Bu bağlamda, bir ulusal toplumu kendine özgü kılan temel unsur, onun diğer kültürlerle olan mücadelesi ve bu mücadeleden doğan farklılaşmadır. Milliyetçi söylem çerçevesinde ulusal kültürün bağımsız bir olgu olarak ele alınması mümkün değildir; aksine, ulusal kültür sürekli olarak kendisini yeniden inşa etmek ve varlığını koruyabilmek için belirli bir misyoner niteliğe sahip olmak zorundadır. Başka bir deyişle, ulusal kültüre özgü yaratıcılık, onun milli karakterini pekiştirmeli ve ulusal kültürün kendine özgü niteliklerinin yeniden üretilmesini sağlamalıdır (Öğün, 2000: 17).

Bu perspektiften bakıldığında, milliyetçi söylemin ulusal kültür açısından en belirleyici unsurlarından biri dil olarak öne çıkmaktadır. Ortak bir dilin varlığı, yalnızca iletişim aracı olmanın ötesinde, aynı zamanda bir milletin doğal sınırlarını belirleyen ve onun kültürel bütünlüğünü sağlayan temel unsurlardan biridir. Dil, ulusal kimlik inşasında geleneklerin, adetlerin ve diğer kültürel unsurların bütünleşmesini mümkün kılar. Ancak, çok etnikli toplumlarda ortak bir dilin tüm kültürel unsurları bir araya getirme işlevi her zaman tam anlamıyla gerçekleşmeyebilir. Buna rağmen, ulusal kültür ve kimlik açısından dilin taşıdığı önem azalmamakta; aksine, modernleşme ve Batılaşma süreçleri çerçevesinde dil, uluslaşmanın en güçlü araçlarından biri haline gelmektedir. Batılaşma sürecine giren toplumlarda, yerel kültür ve dil, modern ulus devletlerin inşa sürecinde yeni bir form kazanırken, aynı zamanda Batı'nın kültürel ve siyasal değerleriyle yeniden yorumlanmaktadır. Bu süreç, Azerbaycan bağlamında da yerel kültürün dönüşümünü ve ulusal kimliğin inşasında Batılaşmanın rolünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Dilin ulusal kültür açısından taşıdığı önemin en güçlü savunucularından biri Alman düşünür Johann Gottfried Herderdir. Herder'e göre millet, ırksal veya biyolojik bir temele dayandırılmaz; aksine, kültürel bir varlıktır. Ona göre, bir ulusun doğal ve somut sınırlarını belirleyen en temel öge, ortak dilde bütünleşmesidir. Ortak bir dili

paylaşmayan hiçbir topluluk, kendisini tam anlamıyla bir millet olarak tanımlayamaz. Herder, bu görüşünü savunurken, dili yalnızca araçsal bir iletişim nesnesi olarak ele alan yaklaşımları eleştirmekte ve dilin, geniş bir tarihsel sürece yayılan ortak bir duygu ve düşünce birliği oluşturduğunu vurgulamaktadır. Yani, dil yalnızca bir biçimsel unsur değil, aynı zamanda bir milleti tanımlayan ve onun kültürel kimliğini şekillendiren temel bir öğedir.

Batılaşma süreci bağlamında ele alındığında, Herder'in bu görüşleri, modernleşen toplumlarda ulusal kimlik inşasının temel taşlarından biri olan dilin, kültürel sürekliliğin sağlanmasında oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır. Özellikle Azerbaycan gibi Batılaşma sürecine giren toplumlarda, dilin korunması ve geliştirilmesi, ulusal bilincin güçlenmesini sağlamış, aynı zamanda Batı'dan gelen modernleşme ve reform hareketleriyle de yeniden şekillendirilmiştir. Bu çerçevede, Herder'in ulus ve dil ilişkisine dair düşünceleri, 19. ve 20. yüzyıllarda Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşa sürecinde etkili olan aydınlar tarafından da benimsenmiş ve ulusal dilin güçlendirilmesi, modernleşme projelerinin temel unsurlarından biri haline getirilmiştir.

Dilin kültürel bir öge olarak ulusal kimlik açısından taşıdığı önem, Anthony D. Smith'in görüşleri çerçevesinde ele alındığında daha da belirgin hale gelmektedir. Smith, "Milli Kimlik" adlı eserinde dilin, ulusal kimlik, ulusal kültür ve ulusal bilincin oluşumundaki kritik rolüne vurgu yapmaktadır. Smith'e göre, milletçilik ve uluslaşma süreçleri, modern dönemde bugünkü anlamını kazanmadan önce çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu süreçler; milletin kuruluşu, aidiyet duygusu, ortak dil ve semboller, kültürel kimlik öğretisi ve ideolojik çerçeveler ile şekillenmiştir. Son olarak, milletin amaçlarına ulaşmasını sağlayacak toplumsal ve siyasal hareketlerle ulusal irade somutlaştırılmıştır (Smith, 2017: 119).

Görüldüğü gibi, Smith'e göre toplumların millet olma sürecinde dil merkezi bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith, ilgili eserinde dilin yalnızca ideolojik bir araç olmadığını, aksine ideolojilerden daha geniş ve derin bir işlev taşıdığını ileri

sürmektedir. Ona göre, ulusal bir dil veya milliyetçi bir ulusal dil hem elit kesimler hem de geniş halk kitleleri arasında ortak değerler, özlemler ve duyguların bütünleşmesini sağlamakta, bilişsel ve dışavurumsal boyutları birleştirme kapasitesine sahip olmaktadır (Smith, 2017: 120).

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, Smith'in dil ve ulusal kimlik arasındaki ilişkisine dair görüşleri, modernleşen toplumlarda dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kimlik inşasının temel taşlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Batılı değerlerin yayılması ve modern devletlerin inşası sürecinde dil, bir milletin kendi kültürel varlığını koruma ve güçlendirme mekanizması olarak işlev görmüştür. Azerbaycan gibi Batılaşma ve modernleşme sürecini aynı anda deneyimleyen toplumlar için dil hem ulusal kimliğin korunmasını hem de modernleşme dinamiklerine entegre olmayı sağlayan bir köprü niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, Smith'in teorileri, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası sürecinde hem yerel değerleri muhafaza etme hem de Batılı değerleri benimseme dengesinin kurulmasına yönelik akademik bir temel sunmaktadır.

Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında kültürel öğeler büyük bir önem taşımaktadır. Kuramsal çerçevede de vurgulandığı üzere, ulusal kimlik, doğrudan kültürel unsurlarla şekillenir ve gelişir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sı egemenliği altındaki dönemde ulusal kimlik arayışının temel dayanakları, kültürel etkenlere dayanmaktadır. Bu süreçte özellikle tarih, dil ve basın-yayın faaliyetleri kritik bir rol oynamıştır.

19.yüzyılda Azerbaycan aydınları, kaleme aldıkları tarih kitaplarıyla hem toplumlarına kendi tarihsel miraslarını hatırlatmış hem de millet bilincinin oluşumuna katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da ulusal kimliğin oluşum sürecinde önemli bir yere sahip olan isimlerden biri de Abaskulu Ağa Bakühanov olmuştur. Onun "Gülistan-ı İrem" adlı eseri, yalnızca bölgenin tarihine dair önemli bir kaynak sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı ve İran'da yazılmış tarihsel eserler için de bir yöntem niteliği taşımıştır.

Eser, her ne kadar ilk olarak Farsça yazılmış olsa da Bakühanov uluslararası bir okur kitlesine ulaşabilmesi amacıyla kitabını daha sonra Rusçaya çevirmiştir. Kitabın Çarlık Rusya'sı yönetimi tarafından da tanınmasını sağlamak adına, Rus Çar'ına yazdığı mektubunda, eseri kaleme alma amacını “vatanına duyduğu sorumluluk” ile ilişkilendirmiştir. Bu ifadeler, Bakühanov'un eserinin yalnızca tarih yazımı bağlamında değil, aynı zamanda Azerbaycan'da ulusal kimlik fikrinin ilk temsilcilerinden biri olarak da değerlendirilmesine zemin hazırlamaktadır (Süleymanlı, 2006: 57).

Batılaşma süreci açısından ele alındığında, Bakühanov'un tarih yazımı, yalnızca geleneksel tarih anlatısının bir uzantısı olmanın ötesinde, ulusal kimlik bilincinin inşasına yönelik modern bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Tarih bilincinin ulusal kimlik inşasında temel bir unsur olduğu düşüncesi, Avrupa'da gelişen tarihsel milliyetçilik hareketleriyle paralellik göstermektedir. Bu çerçevede, Bakühanov'un eserinin Rusça çevirisinin yapılması ve Çarlık Rusya'sı yönetimiyle ilişkilendirilmesi, Batılı tarih yazımına yönelik bir açılım olarak değerlendirilebilir. Bu, Azerbaycan aydınlarının, Batılı modernleşme paradigmasıyla doğrudan temas ettiklerinin ve kendi tarihlerini inşa ederken Batılı tarih yazımı tekniklerinden faydalandıklarının bir göstergesidir.

Batı dünyasında Immanuel Kant ve Johann Gottfried Herder'in tarih anlayışı, zaman kavramıyla iç içe geçmiş bir biçimde ele alınmış ve 19. yüzyıldan itibaren tarih, ulusal bilincin ve ulusal kimliğin inşasında temel bir öge haline gelmiştir. Foucault'nun ifadesiyle, “19. yüzyıl açısından insan, tarihselliğin çıplak bir biçimi olarak gün ışığına çıkma özelliği kazandı”. (Foucault, 2017: 478).

Batı düşüncesinde tarih, yalnızca geçmiş olayların kronolojik bir anlatımı olmanın ötesine geçmiş; insanlık ve toplumun rasyonel bilincinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, tarihin siyasal ve kültürel anlamda ele alınmasını zorunlu kılmış, Batı dünyasında şekillenen bu tarihsel bakış açısı, Çarlık Rusya'sı egemenliği altındaki Azerbaycan'da da yankı bulmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan

aydınları tarih kavramını yalnızca geçmiş anlama aracı olarak değil, aynı zamanda ulusal kimlik inşasının bir aracı olarak görmeye başlamışlardır.

Batılaşma süreci ekseninde değerlendirildiğinde, Azerbaycan aydınları için tarih yazımı, yalnızca akademik bir çaba değil, aynı zamanda sömürge yönetimine karşı bir direnç aracı olarak da görülmüştür.

Bu açıdan bakıldığında, Mirze Kazım Bey'in tarih anlayışı ve çalışmaları, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası açısından büyük bir öneme sahiptir. Onun tarih yazımında kullandığı yöntemler ve ele aldığı konular, Batılı tarih yazımı ile geleneksel tarih anlatımı arasındaki köprü niteliğindedir. Kazım Bey'in çalışmaları, Azerbaycan'daki aydınların Batılı tarih yazımından etkilendiğini ve tarihsel süreçleri ulusal kimlik inşasının bir aracı olarak değerlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mirze Kazım Bey, “*Derbentname*” adlı eserinde Kafkasya tarihine Batılı tarih yazımı yöntemleriyle yaklaşarak, akademik dünyada önemli bir yer edinmeyi başarmıştır.

Kazım Bey'in çalışmaları yalnızca tarih alanıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Çarlık Rusya'sı egemenliği altında yaşayan Türkler için ortak bir Türk dili ve grameri oluşturma çabalarını da içermiştir. Bu bağlamda, “Türk-Tatar Grameri” adlı eseri, Türk dillerinin standartlaşması ve ortak bir yazı dili oluşturulması yönündeki ilk bilimsel adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Eser, dönemin dilbilim çalışmaları açısından büyük önem taşımış ve birçok Batı diline çevrilmiştir. Almanca çevirisi bizzat Kazım Bey tarafından yapılmış olması, onun dilbilim alanındaki uzmanlığını ve Batı bilim dünyasıyla kurduğu entelektüel bağı ortaya koymaktadır.

Azerbaycan tarihçisi Hüseyin Baykara'ya göre, Mirze Kazım Bey'in ortak Türk dili oluşturma yönündeki girişimleri ve bu doğrultuda kaleme aldığı eserler, onu “ilk Türk milliyetçisi” olarak tanımlamak için güçlü bir gerekçe sunmaktadır (Baykara, 1966: 67). Baykara'nın bu değerlendirmesi, Kazım Bey'in yalnızca bir tarihçi veya

dilbilimci değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Türk dünyasında ulusal kimlik inşasında öncü bir figür olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, Kazım Bey'in akademik çalışmaları, Batı'nın bilimsel yöntemlerini benimseyerek ulusal kimliğin inşasında yerel tarih ve dil çalışmalarının kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Onun hem Batılı tarih yazım tekniklerini kullanarak Kafkasya tarihini ele alması hem de ortak bir Türk dili oluşturma çabasına girişmesi, modernleşme ve Batılaşma sürecinin Azerbaycan'daki etkilerini anlamak açısından önemli bir örnektir. Bu bağlamda, Batılı tarih yazımı, dilbilim ve kültürel reformlar doğrultusunda şekillenen entelektüel faaliyetler, Azerbaycan'da milliyetçi düşüncenin gelişimine zemin hazırlamıştır. Entelektüel faaliyet dolayısıyla entelektüelin kimliği sorusunun da incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda “*Entelektüel kimdir?*” sorusuna yanıt aranırken belirtildiği gibi, entelektüeller belirli bir amaç doğrultusunda faaliyet çerçevesini belirleyen bireyler ve gruplardır. Milliyetçi entelektüeller ise, zihinsel faaliyetlerini ulusal bilinç oluşturma çabasına yönlendiren kişiler veya seçkinler sınıfı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, eğer bu faaliyetler kültürel konulara odaklanıyorsa, ilgili entelektüel gruplar “*kültürel milliyetçiler*” olarak tanımlanırken, politik içerikli çalışmalar yürütüldüğünde bu kişilere milliyetçi ideologlar denilmektedir (Öğün, 2000: 67).

Tarihsel süreç içinde, milliyetçi entelektüeller, toplumlarının kolektif değerlerini üretmek ve geliştirmekle sorumlu olmuşlardır. Bu entelektüeller, kolektif yaşamın sürdürülebilirliği açısından birleştirici ve bütünleştirici değerlerin koruyucusu olarak hareket etmişlerdir. Batı tarzı milliyetçi entelektüeller ise, millet olarak gördükleri toplumun kültürel farklılıklarını, o milletin ulusal kültürünün ortak değerlerinden sapma eğilimi olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sı yönetimi altındaki Azerbaycan'da, farklı kültürel faaliyet alanlarında kendi toplumunun ulusal bilincine katkıda bulunmak isteyen entelektüeller, Batılı düşünce sistemini

benimseyerek ve bu çerçevede hareket ederek toplumsal bütünleşmenin savunucusu konumuna gelmişlerdir.

Bu süreçte en etkili araçlardan biri de basın ve yayın faaliyetleri olmuştur. Batılaşma sürecinin bir parçası olarak gelişen bu basın hareketleri, modern ulus inşasında önemli bir rol üstlenmiş ve Azerbaycan Türkü entelektüellerin toplumda bilinç uyandırma sürecini hızlandırmıştır.

19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden başlayan basın faaliyetleri, ulusal kimlik açısından en önemli dönemini ve dönüşüm noktasını 1875 yılında yayımlanmaya başlayan “*Ekinçi*” gazetesıyla yaşamıştır. Türkçe olarak basılan ilk gazete olan “*Ekinçi*”, Hasan Bey Zerdabi tarafından kurulmuştur (Hüseynov, 1988: 26). Bu gazete, yalnızca Azerbaycan’da ulusal bilincin oluşumuna katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda Çarlık Rusya’sı sınırları içinde yaşayan tüm Türk topluluklarının ulusal kimliklerini tanımlamalarında da önemli bir rol oynamıştır.

Mehmet Emin Resulzade, “*Ekinçi*” gazetesinin etkisini değerlendirdiği “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” adlı eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bir gazete olarak “*Ekinçi*” halkın milli duygularını uyandırdığı gibi, ulusal amaçların belirlenmesinde de önemli bir rol oynamaktaydı” (Resulzade, 1992: 22).

Gazetenin kurucusu Zerdabi, yayın faaliyetlerinin temel amacını toplumun ulusal bilincini geliştirmek olarak tanımlamıştır (Süleymanlı, 2006: 74). Ona göre, bir milletin ulusal kimliğini şekillendiren en temel unsurlar dil ve dindir. Zerdabi, halkın anadilinde, yani Türkçede yayın yapılmasını hayati bir gereklilik olarak görmüştür. Bu nedenle, kurduğu “*Ekinçi*” gazetesinin yayın dili Türkçe olmuştur. Zerdabi’ye göre Türkçe, toplumun hem ulusal bilincini kazanmasında hem de bu bilincin güçlenmesinde vazgeçilmez bir araçtır.

Ayrıca, “*Ekinçi*” gazetesini, Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri kullanmamaya özen göstermiş ve halkın günlük yaşamında konuştuğu sade Türkçeye ağırlık vermiştir (Süleymanlı, 2006: 74). Bu durum, gazetenin sadece bir basın organı olmanın ötesinde,

Batılaşma sürecinde dil reformunu teşvik eden bir modernleşme aracı olarak işlev gördüğünü de göstermektedir.

“*Ekinçi*” gazetesinde ele alınan temel konular, bir yandan gazeteciliği “*kâfir icadı*” olarak gören gerici ulemaya karşı bilim ve eğitimi savunmayı, diğer yandan ise “*milli birlik*” düşüncesini güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Zerdabi, ulusal kimlik ve milli birlik açısından “*biz ve onlar*” ayrımına dikkat çekerek, “*biz*” kavramı altında Doğu coğrafyasını ve Türkçe konuşan Kafkasya Müslümanlarını tanımlamaktaydı (Nesibli, 2021: 234).

Gazete, temelde Aydınlanmacı bir dünya görüşünü benimsemiştir. Bu doğrultuda, gazetenin yazar kadrosu Azerbaycan’ın ulusal kimliğinin inşasında önemli roller üstlenen Mirza Fatali Ahundzade, Necef Bey Vezirov, Seyid Azim Şirvan-i gibi dönemin önde gelen aydın ve yazarlarından oluşmaktaydı. “*Ekinçi*”nin giderek artan toplumsal etkisi ve ulusal bilinç üzerindeki uyarıcı rolü, Çarlık Rusya’sının tepkisini çekmiş ve gazete 1877 yılında kapatılmıştır.

Zerdabi, gazetenin kapatılmasının bir diğer nedeni olarak Osmanlı-Rus Savaşı sırasında doğrudan Osmanlı yanlısı bir tutum sergilemesini göstermektedir (Zerdabi, 1960: 233). “*Ekinçi*”nin tarihsel önemini vurgulayan Yavuz Akpınar, gazetenin “Azerbaycan medeniyet tarihinde çok önemli bir yer işgal ettiğini ve halkçılık düşüncesinin oluşmasına katkı sağladığını” belirtmiştir (Akpınar, 1994: 89).

Bu bağlamda, “*Ekinçi*” yalnızca ulusal bilinç ve milli kimlik oluşumuna katkıda bulunan bir yayın organı değil, aynı zamanda Azerbaycan’daki Batılaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Gazete, yerel toplumu Avrupa’da gelişen basın ve kamusal aydınlanma anlayışı ile tanıştırmış, halkın siyasi ve toplumsal konulara dair farkındalığını artırmıştır.

“*Ekinçi*” gazetesinin kapatılmasının ardından Azerbaycan entelektüelleri, gazetecilik alanında oluşan boşluğu yeni yayın organlarıyla doldurmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda, temel hedefleri “*Ekinçi*” ile benzer olan “*Ziya*” adlı gazete, 1879 yılında yayın hayatına başlamış ve siyasi ile sosyal sorunları ele alarak bu sorunların

çözümüne katkı sağlamayı amaçlamıştır. Daha sonra, 1882 yılında Tiflis'te “*Ziya-i Kafkasiye*” adlı gazete faaliyete geçmiş ve 1884 yılında yayın merkezi Azerbaycan'ın Şamahı vilayetine taşınmıştır.

Azerbaycan'daki ulusal kimlik oluşumu üzerine uzmanlaşmış olan Swietochowski'ye göre, bahsi geçen gazetenin genel amacı “*Ekinçi*” ile benzer olsa da uzun ömürlü olabilmek adına toplumsal sorunların ele alınması ve çözüm önerileri sunulması konusunda daha temkinli ve pasif bir tutum sergilemiştir (Swietochowski, 1988: 48).

Bu süreçte, Azerbaycan basınının gelişimi, yalnızca bir bilgi aktarımı aracı olmanın ötesinde, ulusal bilinç inşasının ve Batılaşma sürecinin önemli bir unsuru olarak şekillenmiştir. “*Ekinçi*”den” sonra çıkan bu gazeteler, basın yoluyla halkı eğitime ve modernleşme süreçlerine katkı sağlama hedefi taşımış, ancak siyasi baskılar nedeniyle zaman zaman daha ölçülü bir yayın politikası benimsemek zorunda kalmışlardır.

Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasında önemli bir yere sahip gazetelerden biri de 1883 yılında dergi olarak yayın hayatına başlayıp 1891 yılından itibaren gazete formatına geçen “*Keşkül*” olmuştur. “*Keşkül*” gazetesi, ideolojik olarak “*Ekinçi*” gazetesinin genel çizgisini korumuş ve bu doğrultuda, eski “*Ekinçi*” yazar ve kurucularını bünyesinde toplamayı başarmıştır. Gazete, toplumsal sorunlarla birlikte Aydınlanma düşüncesi ve ulusal birlik gibi konulara da odaklanmıştır. Yayın politikası açısından, anadilde eğitim ve alfabe reformu temel konular arasında yer almıştır. Bu bağlamda, gazetenin düşünsel çizgisi Mirza Fatali Ahundzade'nin reformcu fikirleriyle örtüşmektedir. Daha da önemlisi, 1890 yılında gazete sayfalarında ilk kez “*millet*” kavramı ele alınmış ve bu kavramın “*ümme*t” anlayışından farkları açıklanmaya çalışılmıştır (Süleymanlı, 2006: 77). Ancak, “*Ekinçi*” gibi, “*Keşkül*” de uzun soluklu olamamış, ulusal kimlik ve ulusal bilinç üzerine yayınladığı makaleler nedeniyle Çarlık Rusya'sı tarafından kapatılmıştır.

Azerbaycanlı entelektüeller, kendi dillerinde ulusal haklarını savunmak amacıyla farklı isimler altında yeni gazete ve dergiler çıkarmaya devam etmişlerse de bu yayınlar da kısa ömürlü olmuştur. Çarlık Rusya'sının bu baskıcı sansür politikası 1903 yılına kadar devam etmiştir.

Bu süreç, Batı tarzı eğitim almış olan Muhammed Ağa Şahtahlı tarafından yayımlanan “*Şark-ı Rus*” gazetesiyle yeni bir döneme girmiştir. “*Şark-ı Rus*” gazetesi, dönemin en önemli Azerbaycanlı entelektüellerini bir araya getirmeyi başarmış ve “*Ekinçi*”den” miras kalan “*milli birlik*” düşüncesini daha da geliştirmeyi amaçlamıştır. Gazetenin yayın politikasının temelini “*Türk milleti*” kavramı oluşturmaktaydı. Ancak, 1905 yılında Çarlık Rusya'sında yaşanan devrim sonrası birçok toplumsal faaliyet alanı gibi, bu gazete de siyasi baskılara maruz kalarak kapatılmak zorunda kalmıştır.

Dolayısıyla, yukarıda belirtilmiş olanları özetlersek, söylenebilir ki Azerbaycan'da ulusal kimlik inşası, Batılaşma süreciyle eşzamanlı olarak gelişmiş ve bu süreç özellikle basın, dil, tarih yazımı ve eğitim reformları üzerinden şekillenmiştir. “*Ekinçi*”, “*Keşkül*” ve “*Şark-ı Rus*” gibi gazeteler, Batı'daki Aydınlanma hareketine benzer bir rol oynayarak halkın ulusal bilinç kazanmasını sağlamış, dilin sadeleştirilmesi ve yerel halkın eğitim yoluyla bilinçlendirilmesi gibi modernleşme adımlarını desteklemiştir. Bu yayınlar aracılığıyla Azerbaycan aydınları, ulusal kimliğin inşasında Batı'nın siyasal ve kültürel değerlerini yerel bağlama uyarlamış, toplum içinde kolektif bir bilinç oluşturmuştur.

Basın ve eğitim yoluyla gelişen ulusal bilinç, zamanla yalnızca kültürel bir süreç olmaktan çıkıp, siyasal bir organizasyonun gerekliliğini doğurmuştur. Çarlık Rusya'sının baskıcı politikaları karşısında Azerbaycanlı aydınlar, ulusal kimliği kurumsal bir yapıya dönüştürme ihtiyacını daha fazla hissetmişlerdir. Dilin standartlaştırılması, modern tarih yazımının gelişmesi ve halkın siyasal farkındalık kazanması, ulusal kimliğin yalnızca bir bilinç değil, aynı zamanda bir yönetim biçimiyle kurumsallaşması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır.

Batılaşma süreci, Azerbaycan'daki modernleşme hareketlerini ulusal kimlik bilincinden ulus-devlet modeline taşı mıştır. 20. yuzyılın başında arlık Rusya'sının merkeziyetçi politikalarına karşı oluşan tepkiler, ulusal bilinç ve bağımsızlık taleplerinin birleşmesiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Batılaşma yalnızca modernleşme süreci olarak kalmamış, aynı zamanda ulusal kimliğin siyasi bir kurgu olarak ulus-devlete evrilmesini zorunlu kılmıştır. Azerbaycan örneği, Batılaşma sürecinin, yerel kültürel değerleri koruma ile modernleşmeyi birleştiren bir ulus-devlet inşa etme gerekliliğini ortaya koyduğunu göstermektedir.

1.4. Azerbaycan'da Ulus-Devlet İnşası ve Batılaşma: AHC Örneğinde Uluslaşmadan Kurumsallaşma Geçiş

Modernleşme süreci bağlamında, ulus-devlet modeli, farklı toplulukları ortak bir kimlik çatısı altında birleştirmeyi hedeflediği için, uluslaşma sürecini yaşayan tüm milletler bu doğrultuda çaba harcamaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kurulması, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. AHC, Azerbaycan'da kültürel kimlikten politik ve kurumsal bir yapıya geçişin sağlandığı kritik bir eşik olarak görülmelidir.

Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasına dair literatür incelendiğinde, bu sürecin politik bir hedefe ulaşmasında Mehmet Emin Resulzade'nin liderlik ettiği Müsavat Partisi'nin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Resulzade'nin fikirleri, Azerbaycan'ın Batılı anlamda bir ulus-devlet modeli oluşturmasında belirleyici bir ereve sunmuş ve ulusal kimliğin siyasi temeller üzerinde inşa edilmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında AHC ve Resulzade'nin rolünü desteklemektedir. Katılımcı B, ulusal kimlik ve ulus-devlet ilişkisini şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ulusal kimlik literatürü incelendiğinde, ulusal kimliğin büyük ölçüde ulus-devlet aracılığıyla şekillendiği ve belirginlik kazandığı görülmektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti örneğinde, Azerbaycan ulusal kimliği kendi özgün modelini tanımlamış ve bu süreçte önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Ancak, Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’ı işgal etmesiyle birlikte, bu kimlik kamusal alanda geri plana itilmiş ve bağımsızlık dönemine kadar büyük ölçüde bastırılmıştır. Buna rağmen, AHC’nin ortaya koyduğu ulusal kimlik anlayışı, tarihsel sürekliliğini koruyarak bağımsız Azerbaycan için bir ilham kaynağı ve toplumsal bellekte güçlü bir referans noktası olmaya devam etmiştir.”

L Katılımcısı ise Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin varlığını özdeş olarak değerlendirmektedir. Katılımcı, Resulzade’nin kimlik inşasında oynadığı rolü şu şekilde ifade etmektedir:

“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri Mehmet Emin Resulzade’dir. Ayrıca, Resulzade denildiğinde de AHC’nin temsil ettiği değerler ve idealler anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Resulzade’nin öngördüğü kimlik, Batı tarzı ulus-devlet modelini esas almış ve AHC de bu doğrultuda şekillenmiştir. Dolayısıyla, onun geliştirdiği kimlik anlayışı, Azerbaycan’ın modernleşme ve Batılaşma süreci açısından önemli bir referans noktası oluşturmuş; ulusal kimliğin inşasında çağdaş, anayasal temellere dayalı bir devlet yapısının gerekliliğini vurgulamıştır. Resulzade’nin bu yaklaşımı, AHC’nin siyasi ve kültürel mirasıyla birleşerek, Azerbaycan’ın bağımsızlık sürecinde ve sonrasında milli kimlik tartışmalarında güçlü bir etki yaratmıştır.”

Dolayısıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Resulzade’nin kimlik inşasındaki rolü, modernleşme ve Batılaşma sürecini ulus-devlet temelinde şekillendiren önemli bir aşama olarak görülmelidir. Bu süreç, yalnızca Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesine değil, aynı zamanda onun modern bir ulusal kimlik oluşturmaya da katkıda bulunmuştur.

Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), yaşadığı dönemin belirleyici unsurunun uluslar olduğunu kabul etmiş ve bu doğrultuda siyasi faaliyetlerini şekillendirmiştir (Rəsulzadə, 2014b: 461). Resulzade, ulusal kimlik inşası bağlamında Azerbaycan ulusunu “*Azerbaycan Türkü*” olarak tanımlamış ve bu kimliğin, etnik ve kültürel öğeler temelinde şekillendiğini savunmuştur. “*Milli Dirlik*” adlı dergide yayımlanan makalelerinde, bir ulusu oluşturan temel faktörün din değil, milli dirlik ve medeniyet birliği olduğunu öne sürmüştür (Rəsulzadə, 2014b: 466-467). Bu görüş, ulus-devlet modelinin seküler ve modernleşmecî yapısını destekler niteliktedir.

Resulzade'nin yaklaşımı, Batılaşma sürecinin ulusal kimlik inşasındaki belirleyici rolünü de ortaya koymaktadır. Avrupa'daki ulus-devlet inşası deneyimlerinden etkilenen Azerbaycan aydınları, modern bir devlet yapısı kurmak için, geleneksel kimlik anlayışlarını siyasi ve kurumsal bir temele oturtma gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, AHC yalnızca bir bağımsızlık girişimi değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın Batılı modernleşme paradigmasına eklemlenme sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası sürecinde kültürel kimlikten politik kimliğe geçişin en belirleyici aktörlerinden biri Müsavat Partisi olmuştur. Dolayısıyla, Müsavat Partisinin Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin inşası sürecindeki öneminin daha iyi analiz edilebilmesi için öncelikle politik milliyetçilik kavramının kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

1.4.1. Kültürel Kimlikten Modern Ulus Devlete: Müsavat Partisi ve Milliyetçiliğin Politikleşmesi

Milliyetçilik kavramı üzerine yapılan kuramsal çalışmaların büyük bir kısmı, bu kavramın modernleşme sürecinin bir ürünü olduğu görüşünde birleşmektedir (Smith, 2013: 15). Milliyetçilik kavramı, “milliyet” ve “millilik” ile benzerlik taşıdığı savunulsa da akademik literatürde daha kapsamlı bir anlam çeşitliliğiyle ele alınmaktadır. Bu kapsam; milletlerin oluşum süreci, aidiyet ve kimlik bilinci, dil ve sembollerle temsil, toplumsal-siyasal hareketler ile politik bir ideoloji olarak milliyetin sürdürülmesini içerir.

Bu anlamlardan özellikle “simgesel temsil”, “toplumsal-siyasal hareket” ve “ideoloji”, milliyetçilik olgusunun kapsamlı bir şekilde açıklanmasını sağlamaktadır. Milliyetçilik bağlamında simgesel temsil, dilin, tarihin ve dinin milletin kolektif hafızasında ve kimlik inşasında oynadığı rolü ifade ederken; toplumsal-siyasal hareket, milletin hedefleri doğrultusunda kolektif iradesini şekillendiren ve harekete geçiren dinamikleri kapsamaktadır. İdeoloji ise, bu hareketleri yönlendiren temel ilkeleri ve politik stratejileri içermektedir (Smith, 2017: 119).

Milliyetçilik ideolojisi, milletin kültürel unsurlarıyla şekillenen ve zaman içinde kendini yeniden üretebilen bir yapıya sahiptir. İdeoloji, yalnızca siyasal hedefleri belirlemekle kalmaz, aynı zamanda simgesel temsili ve toplumsal-siyasal hareketleri güçlendirerek yönlendirme işlevini de üstlenir. Bu bağlamda, toplumsal-siyasal hareketlerin belirlediği amaçlar yalnızca hareketin aktörleri tarafından değil, aynı zamanda milliyetçilik ideolojisinin temel ilkeleri doğrultusunda şekillenmektedir. Benzer şekilde, milletçiliğin simgesel temsil araçları da milletin ideallerini açıklamak ve milliyetçilik ideolojisinin amaçlarını desteklemek üzere yeniden biçimlendirilmektedir.

Milliyetçilik, temelinde belirli amaçlara dayanır ve bu amaçlar üç ana başlıkta toplanır: milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik. Bu çerçevede, ulusun bağımsızlığı, toplumsal bütünlüğü ve ortak değerler etrafında şekillenen ulusal bilincin oluşturulması hedeflenir.

Batılaşma süreci çerçevesinde ele alındığında, modern ulus-devletlerin inşasında milliyetçiliğin oynadığı rol belirleyici bir konumdadır. Ulusal kimlik inşası sürecinde, dilin ve kültürel temsillerin simgesel bir işlev üstlenmesi, toplumsal-siyasal hareketlerin modern devletleşme sürecini yönlendirmesi ve ideolojinin bu dönüşümleri çerçevelemesi, modernleşme paradigması içinde milliyetçiliğin Batı merkezli siyasal sistemler ile etkileşime girerek şekillendiğini göstermektedir. Azerbaycan bağlamında ele alındığında ise milliyetçiliğin, ulusal kimlik inşasından ulus-devlet modeline geçiş sürecindeki en önemli itici güçlerden biri olduğu görülmektedir.

Milliyetçilik literatürü açısından değerlendirildiğinde, ulusal özerklik, milli birlik ve milli kimlik hedeflerini gerçekleştiremeyen milletlerin sürdürülebilir bir geleceğe sahip olması mümkün değildir. Bu üç temel hedef, kurumsallaşmış siyasi partiler ve ulus-devlet modeli aracılığıyla somutlaşmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasının kurumsallaşma aşamasında en önemli aktörler Müsavat Partisi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olmuştur. Bu iki yapı,

milliyetçiliğin yalnızca kültürel bir söylem olmaktan çıkarak siyasal ve kurumsal bir çerçeveye oturmasını sağlamış ve Azerbaycan'ın modernleşme sürecine entegrasyonunu hızlandırmıştır.

1905 Devrimi'nin yarattığı toplumsal ve siyasal dinamikler, Çarlık Rusya'sının sömürgesi altında yaşayan halklar arasında ulusal bilinç ve bağımsızlık taleplerini güçlendirmiştir. Devrimin getirdiği dönüşümlere ayak uydurma çabası ve dünya genelinde hızla yayılan milliyetçi hareketlerin etkisi, Azerbaycan'da milliyetçiliğin bir fikir akımı olmaktan çıkıp, teşkilatlı bir siyasi harekete dönüşmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Çarlık Rusya'sında yaşanan olayların Azerbaycan ulusal kimlik inşası sürecini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Katılımcı K, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“1905 Rus Devrimi ve 1905 Rus-Japon Savaşı sonuçları, 1905-1920 yılları arasında Azerbaycan'da ulusal kimliğin oluşum sürecini tetikleyen Türkçe yayın yapan gazeteler, kitaplar, açılan Türkçe eğitim veren okullar ve kurulan kültürel derneklerin ortaya çıkmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu dönemde basın ve eğitim kurumları, halkın milli bilinç kazanmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda modern Azerbaycan kimliğinin şekillenmesine de büyük önem taşımaktadır. Özellikle 1918 yılında Bakü'nün Osmanlı İmparatorluğu tarafından gönderilmiş “Kafkas İslam Ordusu” tarafından kurtarılması ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, milli kimlik inşasında dönüm noktalarından biri olmuştur. Bağımsız bir devletin varlığı, Azerbaycan halkının tarihsel ve kültürel kimliğini pekiştirmiş, ulusal aidiyet duygusunu derinleştirmiştir. Bu süreç, yalnızca siyasi bir kazanım olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızada güçlü bir kimlik inşa sürecinin temel taşlarından biri olarak değerlendirilmelidir.”

Dolayısıyla, 1905 Devrimi'nin Azerbaycan'daki etkileri yalnızca siyasi bir kazanım olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızada güçlü bir kimlik inşa sürecinin temel taşlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç, Azerbaycan'ın modernleşme ve ulusal kimlik inşasını hızlandıran ve kurumsallaştıran bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir.

1911 yılında, Azerbaycan aydınlarından Mehmet Ali Resuloğlu, Abbaskulu Kazımzade, Tağı Nağioğlu ve Mehmet Emin Resulzade öncülüğünde bir araya gelen bir grup entelektüel, Arapça “eşitlik” anlamına gelen “Müsavat” adlı siyasi teşkilatı

(parti) kurmuştur. Müsavat Partisi, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşası bağlamında Türkçülük düşüncesini siyasal bir temele oturtan ilk örgütlenmelerden biri olarak kabul edilmektedir (Süleymanlı, 2006: 116). Bu yönüyle parti, yalnızca bir siyasi yapılanma olmanın ötesinde, ulus-devlet modeline geçiş sürecinde önemli bir ideolojik dönüşümü temsil etmektedir.

Mehmet Emin Resulzade, editörlüğünü yaptığı “*Açık Söz*” gazetesinde Müsavat Partisi’nin misyonunu şu şekilde özetlemektedir:

“Siyasi düşünce, teokratik sistemden kurtularak milli hars sistemine doğru köklü bir dönüşüm geçiriyor. Milliyet ve Türklük davasını savunmak amacıyla yayın hayatına başlayan gazetelerin yanı sıra, milliyet düşüncesini ve Türk Birliği idealini benimseyen bir siyasi oluşum ortaya çıkıyor: Türk Federal Müsavat Halk Fırkası” (Resulzade, 1993).

Müsavat Partisi’nin kuruluşu, Azerbaycan’daki siyasal ve kültürel modernleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Partinin benimsediği “Türkçülük” ve federalizm fikri, dönemin Batılı uluslaşma modelleriyle paralellik göstermekte ve Azerbaycan’ın siyasal kimlik inşasında milli ve demokratik bir yönelimi temsil etmektedir. Bu bağlamda, Müsavat Partisi yalnızca Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesinin bir sonucu değil, aynı zamanda Batılı anlamda ulus-devlet modeline geçiş sürecinin bir aracı olarak görülmelidir.

Müsavat Partisi’ni Azerbaycan’da ulusal kimlik inşası ve Batılaşma süreci açısından önemli kılan unsurlardan biri, yalnızca partinin siyasal varlığı değil, aynı zamanda yürürlüğe koyduğu programın içeriğidir. Kuruluşunun ilk yılları incelendiğinde, Müsavat Partisi’nin siyasal mücadeleyi bir araç olarak kullanarak millet ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm Müslümanları birleştirme ve onların bağımsızlığını savunma amacı güttüğü görülmektedir. Bu doğrultuda, partinin kuruluş aşamasında “İslamcılık” ve ümmetçilik ideolojisinin etkisi altında olduğu ve ulusal kimlik oluşum sürecine bu perspektiften yaklaştığı anlaşılmaktadır. Ancak zaman içinde, parti lideri Mehmet Emin Resulzade’nin İran ve Osmanlı İmparatorluğu’na iltica etmesi ve özellikle Osmanlı’daki “Türkçülük” hareketleriyle kurduğu doğrudan ilişkiler, Müsavat Partisi’nin ideolojik yöneliminde köklü bir dönüşüme neden

olmuştur. Bu süreç, partinin programında “ümmeççilikten” “milletçiliğe” ve “İslamcılıktan” “Türkçülüğe” geçişı beraberinde getirmiştir (Mehmetzade, 1991: 42).

Resulzade'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda “Türkçülük” ve milliyetçilik alanlarında edindiğı deneyimler, onun daha sonra “*Milli Dirilik*” adlı makaleler serisini kaleme almasına ve burada milliyet kavramı ile bu milliyeti oluşturan öğeleri sistematik olarak incelemesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Müsavat Partisi, ilk kez kendi programını “*Açık Söz*” gazetesinde Resulzade'nin kalemiiyle şekillendirmeye çalışmış ve bu çerçevede, “*Müslüman*” ve “*Tatar*” kavramlarının yerine doğrudan “*Türk*” ifadesini kullanmaya başlamıştır. Gazete, ulusal kimliğe vurgu yapan yeni bir söylem geliştirerek, topluma “*Sen Türk'sün*” ve Çarlık Rusya'sı yönetimine “*Biz Türk'üz*” gibi ifadelerle seslenmiştir (Mehmetzade, 1991: 46). Bu gelişme, Müsavat Partisi'nin öncülüğünde ümmeççi ve İslamcı bir söylemden ulusal temelli Türk milliyetçiliğine geçişin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

Bu dönüşüm, yalnızca ideolojik bir değışim değıl, aynı zamanda milliyetçiliğın siyasal ve toplumsal bir hareket olarak örgütlenmesini de zorunlu kılmıştır. Müsavat Partisi, zamanla Azerbaycan toplumunda sadece bir siyasal parti olmaktan çıkıp geniş çaplı bir siyasal-toplumsal hareket hâline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, Çarlık Rusya'sı sınırları içinde yaşayan Müslüman ve Türk toplulukları arasında Müsavat'ın popülarliğini artırmış ve partinin ideolojisinin bölgesel düzeyde de etkili olmasını sağlamıştır. Özellikle, Çarlık Rusya'sı genelinde farklı şehirlerde düzenlenen kongrelerde Müsavat Partisi temsilcileri aracılığıyla dile getirilen ulusal özerklik talepleri, partinin yalnızca Azerbaycan bağlamında değıl, geniş bir coğrafyada politikleşmesine ve ulus-devlet fikrinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Halk arasında artan popülaritesine güvenen Müsavat Partisi, Ekim 1917'de Bakü'de düzenlenen parti kongresinde yenilenmiş parti programını açıklamıştır. Bu program, daha sonraki süreçte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temel ilkelerini şekillendirmiştir. Parti kongresinde benimsenen ilkeler, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşüm süreçleri bağlamında, federalizm, özerklik ve demokratik haklar üzerine inşa

edilmiştir. Özellikle Batı'daki anayasal devlet modelleriyle paralellik gösteren bu ilkeler, Rusya'nın çöküş sürecinde çok uluslu yapıyı koruma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kongrede, Çarlık Rusya'sının ardından kurulacak yeni devletin, milli ve mahalli özerklikler temelinde şekillenen federal halk cumhuriyetlerinden oluşması gerektiği savunulmuştur. Her milletin toprak ve nüfus yapısına göre bölgesel ya da kültürel özerklik hakkı tanınmalı; bu özerklikler kendi millet meclisleri tarafından anayasal düzenlemelerle yönetilmelidir. Ayrıca özerk bölgeler, savunma, dış politika gibi sınırlı alanlar dışında yönetim, maliye, yasama ve yargı işlerini bağımsız yürütme ve kendi Temsilciler Meclisi ile Bakanlar Kurulu aracılığıyla yönetilme hakkına sahip olmalıdır (Baykara, 2017: 232-234).

Bu ilkeler, Batılı anayasal ve federal devlet modelleri çerçevesinde şekillendirilmiş olup, dönemin modern siyasal düşünce yapısını yansıtmaktadır. Müsavat Partisi, ulusal kimlik inşasının yanı sıra, siyasal örgütlenmenin kurumsallaşması ve devlet yönetiminin demokratik ilkeler çerçevesinde şekillendirilmesi noktasında Batılı devlet anlayışına paralel bir siyasal program benimsemiştir.

Müsavat Partisi'nin ilgili kongresinde dile getirdiği talepler tezin hipotez ve amacı doğrultusunda değerlendirildiğinde, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasının, Mirza Fatali Ahundzade ile başlayan modernleşme sürecinin bir sonucu olarak şekillendiği söylenebilir. Ahundzade'nin ortaya koyduğu kimlik tanımı, Hüseyinzade Ali Bey'in kültürel kimlik anlayışının temelini oluştururken, Müsavat Partisi ve onun benimsediği politik ulusçuluk anlayışı, kültürel kimlikten kurumsal kimliğe geçişi sağlamıştır. Bu süreç; belirli bir dilin kullanımı, tarihsel belleğin inşası, kültürel ortaklık, kolektif hafızanın paylaşılması ve coğrafi sınırları belirlenmiş bir "*Vatan*" anlayışı temelinde bölgesel özerklik taleplerini gündeme getirmiştir. Böylece, modern ulus-devlet modelinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğu düşüncesini pekiştirmiştir.

Siyasal-toplumsal hareketlerin, simgesel unsurların ve belirli ideolojik hedeflerin birleşimiyle siyasallaşan Müsavat Partisi'nin milliyetçilik anlayışı,

Azerbaycan ulusunun kimliğini biçimlendirmiştir. Dolayısıyla, Müsavat Partisi'nin Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasına yönelik çabaları, Batılaşma süreciyle bir çelişki oluşturmak yerine, aksine bu sürecin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Müsavat Partisi'nin Azerbaycan milliyetçiliği ve ulusal kimliğin kurumsallaşma sürecindeki rolünü anlamak adına, partinin lideri ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu üyelerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade'nin siyasal söylemleri, eserleri ve makaleleri büyük önem taşımaktadır. Özellikle, Azerbaycan milleti kavramını ilk kez editörlüğünü yaptığı “*Açık Söz*” gazetesinde dile getiren Resulzade'nin fikirleri, bu sürecin kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Resulzade'nin çalışmaları incelendiğinde onun araştırmalarının Anthony D. Smith'in milliyetçilik kuramında vurguladığı tarih, simgesel değerler, kültürel çağrışımlar ve ideoloji kavramlarla örtüştüğünü görebiliriz. Dolayısıyla, Mehmet Emin Resulzade araştırmalarında Smith'in de üzerinde durduğu sözü geden bu unsurların millet inşasında zorunlu bileşenler olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Resulzade'nin görüşlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, yalnızca araştırmamızın kapsamını genişletmekle kalmayacak, aynı zamanda literatüre de önemli katkılar sunacaktır.

1.4.2. Mehmet Emin Resulzade: “Azerbaycançılık” Düşüncesi ve Batılaşma Süreci Çerçevesinde Politik Kimliğin Kurumsallaşması

Mehmet Emin Resulzade, 31 Ocak 1884 tarihinde Azerbaycan'ın Bakü iline bağlı Novhanı kasabasında, dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yükseköğrenim görmemesine rağmen, gençlik yılları Çarlık Rusya'sında devrimci hareketlerin yoğun yaşandığı bir döneme denk gelmiş, bu süreçte çeşitli gizli devrimci örgütlerde aktif olarak yer alarak siyasal deneyim kazanmıştır (Süleymanlı, 2006: 120).

Bu süreçte kazandığı deneyimler, Resulzade'nin gençlik yıllarında sosyalist düşüncüyü benimsemesine neden olmuş ve onu, doğrudan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren ve Azerbaycan'daki ilk sosyalist örgütlerden

biri olan “Himmet’in” kurucularından biri haline getirmiştir. Dolayısıyla, Resulzade’nin siyasi kariyerinin başlangıcı, sosyalist ideoloji çerçevesinde şekillenmiştir.

Ancak, “Himmet’in” ilerleyen yıllarda Bolşevik ideolojiyi benimseyerek siyasal çizgisini değiştirmesi, Resulzade’nin bu örgütten ayrılmasına neden olmuştur. Resulzade, sosyalist düşünceden kopuşunun temel gerekçesini, “*Şark-ı Rus*” gazetesinde yayımladığı bir makalesinde, “Türk aydınları kendi aralarında Rusça değil, Türkçe konuşmalıdır” ifadeleriyle açıklamış ve milli kimliğin korunmasını öncelikli bir mesele olarak görmüştür.

Mehmet Emin Resulzade’nin kimlik anlayışı, Hüseyinzade Ali Bey’in kültürel milliyetçilik üzerine yazdığı makale ve eserlerle tanışmasıyla şekillenmiş ve derinleşmiştir. Bu etkileşim sonucunda, Resulzade Müslümanlığı bir inanç sistemi, Türklüğü ise etnik ve milli bir kimlik olarak tanımlamaya başlamış ve bu düşüncüyü hayatı boyunca savunmuştur. Onun kimlik ve özgürlük anlayışı, ulusal bağımsızlık düşüncesiyle bütünleşerek, Azerbaycan ulusal kimliğinin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Resulzade’nin kimlik anlayışının kapsayıcı bir yapıya sahip olduğunu ve günümüzde bile etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Katılımcı A, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Onun vurguladığı milli kimlik, dışlayıcı veya tek boyutlu bir yapı değil, aksine toplumsal çeşitliliği göz ardı etmeden ortak bir aidiyet duygusu yaratmayı hedefleyen kapsayıcı bir düşüncedir. Bu nedenle, Resulzade’nin kimlik ve bağımsızlık anlayışı, yalnızca kendi döneminde değil, bugün dahi ulusal bilinç ve özgürlük mücadelesi açısından güçlü bir referans noktası olmaya devam etmektedir.”

Resulzade’nin kimlik ve bağımsızlık anlayışının temelinde, onun en bilinen sloganlarından biri olan “İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal” ilkesi yer almaktadır. Bu ilke, onun siyasi ideolojisinin temelini oluşturmuş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurucu felsefesine dönüşmüştür. Resulzade, bireysel özgürlükleri ve

ulusal bağımsızlığı birbirinden ayrı düşünmemiş, her ikisini de demokratik bir ulus-devlet modeli içinde ele almıştır.

Dolayısıyla, Resulzade'nin fikirleri, yalnızca Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda modern Azerbaycan'ın kimlik inşasında da önemli bir entelektüel miras oluşturmuştur. Onun benimsediği kimlik modeli hem tarihsel hem de güncel ulusal bilinç tartışmalarında referans alınan bir düşünce çerçevesi sunmaktadır.

1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler tarafından başlatılan Meşrutiyet Devrimi'nin temel ideolojilerinden biri olan Türkçülük, Mehmet Emin Resulzade üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Aynı yıl İran'a giderek burada Türkçü fikirlerini savunmaya başlamıştır. İran'da yayımlanan "*İran-Nov*"(Yeni İran) gazetesinin editörlüğünü üstlenen Resulzade, bu gazete aracılığıyla İran'da Türk milletçiliği ve İran Türklüğü kavramlarını ilk kez ele alma fırsatı yakalamış ve bu konulara dair seri makaleler kaleme almıştır (Mehmetzade, 1991: 70).

Polonyalı tarihçi Swietochowski, Resulzade'nin İran'da bulunduğu süre boyunca kaleme aldığı makaleleri ve milliyetçi düşüncelerini analiz ederken onu "*İran milletçisi*" olarak nitelendirmiştir (Swietochowski, 2022: 104). Ancak, Resulzade'nin İran'da kaleme aldığı "*İran Türkleri*" başlıklı seri makalelerinin analizi, Swietochowski'nin ona yönelik bu tanımlamasını desteklememektedir. Bu iddianın geçerliliğini yitirdiğini gösteren en önemli kanıtlardan bir diğeri ise İran yetkililerinin, Resulzade'yi Türk milletçiliği propagandası yaptığı gerekçesiyle ülkeden sınır dışı etme talebiyle Rusya hükümetine başvurmuş olmasıdır.

İran'dan sınır dışı edilmesinin ardından Türkiye'ye sığınan Resulzade, İstanbul'da yayımlanan "*Türk Yurdu*" dergisi çevresinde, dönemin önde gelen Türkçü ideologlarından Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp ile doğrudan temas kurma fırsatı yakalamıştır. Türk milletçiliğini savunan bu düşünürlerle kurduğu doğrudan temas, Resulzade'nin siyasi fikirlerinde köklü bir

dönüşüme yol açmış ve onun entelektüel kimliğinde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Metin, 2006).

İstanbul'daki bu süreçte, Resulzade "*Türk Yurdu*" dergisinde İran'da yazmaya başladığı "*Türk milletçiliği*" konulu seri makalelerini yayımlamaya devam etmiştir.

Bu dönemde milliyetçilik, Türkçülük ve Türk milletçiliği ideolojilerinden etkilenmiş ve kazandığı entelektüel birikim, onun Azerbaycan'a döndüğünde "*Azerbaycan milletçiliği*" düşüncesini sistematik bir ideoloji haline getirmesine zemin hazırlamıştır.

Mehmet Emin Resulzade, Türkiye'den Azerbaycan'a döndükten sonra, 1914-1916 yılları arasında yayımlanan "*Dirilik*" dergisinde, Azerbaycan ulusunun bilimsel tanımını yapmak amacıyla bir dizi makale kaleme almıştır. Bu makalelerde, millet kavramının temelini din birliği yerine dil ve kültürel değerlerin ortaklığı olarak tanımlamış ve bu düşüncayı savunmuştur.

Resulzade, Müslümanlığın bir millet tanımını değil, dine dayalı bir ümmet anlayışını ifade ettiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, ulusun; ortak bir dile, edebiyata, tarihsel belleğe ve belirli bir kültürel kimliğe sahip bir yapı olduğu görüşünü savunmuştur.

Resulzade, söz konusu dergide yayımladığı makalelerinde, dil ile din arasındaki farkları açıklamaya çalışmış; dilin değişmez bir yapı taşı olduğunu, ancak tarih boyunca birçok milletin dinini değiştirdiğini savunmuştur.

Resulzade, editörlüğünü yaptığı "*Açık Söz*" gazetesinde Azerbaycan ulusuna dair yazılar yayımlamış ve milletin varlığını üç temel unsurla açıklamıştır. Bu unsurlar; etnik ve kültürel kimliği ifade eden Türkleşmek, inanç ve değerler sistemine dayanan İslamlaşmak ve Batılaşma anlamında Modernleşmektir (Rəsulzadə, 2012a).

Bu üçlü tezi ilk kez ortaya atan Hüseyinzade Ali Bey'den farklı olarak Resulzade, ulusallaşma sürecinin yalnızca kültürel kimlikle sınırlı kalmaması

gerektiğini savunmuş ve bunun politik kimliğe dönüşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Süleymanlı, 2006: 123).

Bu üçlü tez, aynı zamanda Resulzade'nin "*Azerbaycançılık ideali*" olarak bilinen ideolojisinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın ulusal kimliği; Türk milliyeti, İslam inancı ve Batı değerleriyle bütünleşmiş bir kültürel yapı olarak şekillendirilmiştir.

Resulzade, "*Azerbaycan Cumhuriyeti*" adlı eserinde, Azerbaycan halkının Türk kimliğine ilişkin şu açıklamayı yapmaktadır: "Azerbaycan'da yaşayan halk, milliyet açısından Türk, dini bakımdan Müslüman ve kültürel olarak Doğuludur. Ancak Azerbaycan halkı, büyük Türkiye Türkçesine yakın bir şive ile konuştuğu için bu halk, büyük Türk dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır" (Rəsulzadə, 1990: 6-7).

Bu bağlamda, Resulzade, başka bir konuşmasında, Azerbaycan ulusçuluğunun tarihsel ve kültürel açıdan Türkçülüğün bir parçası olduğunu belirtmekle birlikte, siyasal anlamda Azerbaycan halkının özerkliğini ve bağımsızlığını savunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, ulusçuluk hareketinin bir sonucu olarak "*Azerbaycançılık ideali*" ortaya çıkmıştır (Rəsulzadə, 2014c: 21-23).

Balayev'e göre, Resulzade, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca temas ettiği diğer Azerbaycan'dan olan Türkçüler, Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'den farklı olarak, Osmanlı Devleti'nin Türkler üzerindeki etkisini daha gerçekçi bir perspektiften ele almış ve ulusal ideolojisi olan "*Azerbaycançılık*" fikriyatını bu etki temelinde şekillendirmeyi başarmıştır (Balayev, 2014: 85-86).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Resulzade'nin "*Dirilik*" dergisinde yayımlanan seri makaleleri, doğrudan onun "*Azerbaycançılık İdeali*" ideolojisinin kuramsal temelini oluşturmaktadır.

Resulzade, söz konusu dergide yayımlanan makalelerinden birinde, bir milletin varlığının onun ideolojisine bağlı olduğunu şu şekilde savunmaktadır:

"Yalnızca her milletin değil, her bireyin de kendi ideali vardır. Birey nasıl ki eylemsiz kalamazsa, millet de eylemsiz kalmaz. Ancak bireyin eylemi, tek başına anlam taşıyabilir.

Fakat her bireyin kendi milleti için bir ideali ve bu ideali doğrultusunda bir eylemi olursa, buna büyük ideal ve büyük eylem denilebilir. Bu tür eylemleri gerçekleştirebilen kişiler aydınlar olarak nitelendirilir ve bu aydınlar, aynı zamanda bir ideolojinin taşıyıcısı olarak kabul edilir” (Rəsulzadə, 2014b: 468-469).

Dolayısıyla, özetlersek Mehmet Emin Resulzade’nin hem politik hem de kişisel hayatı Azerbaycan’ın ulusal kimliğinin kurumsallaşmasıyla doğrudan orantılıdır. Ona göre, ulusal kimlik, etnik köken, tarihsel bellek ve ortak kültürel değerlerle inşa edilmeli, modernleşme süreci ise Batılı devlet modeline uygun bir yapıya oturtulmalıdır. Bu anlayış, Hüseyinzade Ali Bey’in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak” formülünün kurumsallığa geçiş sürecinde “Azerbaycançılık İdeali” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda, tarih ve dil Resulzade düşünceleri açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Resulzade’nin düşüncesine göre, milletlerin bağımsızlığı onların ortak tarih bilincine sahip olmasını ve ortak dil etrafında birleşmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, Resulzade’nin bahsi geçen düşünceleri, dil ve tarih bilincinin Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşasındaki rolüne de dikkat yetirilmesini önemli kılmaktadır.

1.4.3. Mehmet Emin Resulzade’nin Milliyetçilik Kuramı: Batılaşma Sürecinde Dil ve Tarihin Dönüştürücü Rolü

Modernleşme süreci bağlamında ele alındığında, ulusal kimliğin temel unsurlarından biri olarak dilin önemi, ilgili literatürde de vurgulanmaktadır. Modern ulusların inşasında dilin belirleyici bir faktör olduğu kabul edilmekte olup, bu görüş Mehmet Emin Resulzade tarafından da savunulmuştur (Rəsulzadə, 2014b: 230-231). Resulzade’ye göre, dil yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, ulusal kimliğin inşasında ve ulusun kendini tanımlama sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir.

Çarlık Rusya’sı egemenliğindeki Azerbaycan’da ulusallaşma süreci kapsamında dil meselesi, Mirza Fatali Ahundzade ve Hüseyinzade Ali Bey gibi entelektüeller tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Ahundzade, dili halkın aydınlanması ve dini etkilerden arındırılarak evrensel bilince ulaşması için bir araç olarak görmüş, onu

politik deęil, bireysel dūřünceyi geliřtiren bir unsur olarak deęerlendirmiřtir. Buna karřılık Hūseyinzade, dili kūltūrel kimlięin temeli saymıř, onu milli bilinci oluřturan ve halkı ortak kimlik altında birleřtiren bir unsur olarak tanımlamıřtır. Osmanlı Tūrkęesini yazı dili olarak benimseyen Hūseyinzade, dili ulus-devlet kurma sūrecinde doęrudan stratejik bir araę olarak gōrmemiřtir. Bu iki dūřūnūrūn yaklařımları, dilin ulusallařma sūrecindeki iřlevi konusunda farklı perspektifler sunmuřtur.

Mehmet Emin Resulzade ise, Hūseyinzade Ali Bey'den farklı olarak Osmanlı Tūrkęesinin Azerbaycan'da yazı dili olarak benimsenmesini, halkın ana dilinden kopması ve kimlięinden uzaklařması olarak deęerlendirmiřtir (Rəsulzadə, 2014b: 223). Ona gōre, ulusallařma sūrecinde dilin en önemli iřlevlerinden biri, halkın kendi dilini konuřmasını saęlamak ve bu dili milli birlik mūcadelesinin temel tařı haline getirmektir.

Bu doęrultuda, Osmanlı Tūrkęesinin Azerbaycan'da basın ve yayım dili olarak kullanılmasını savunanları eleřtiren Resulzade, bunun Azerbaycan'ın uluslařma sūrecine zarar verdięini ve milli kimlik bilincinin halkın ana diliyle inřa edilmesi gerektięini ileri sūrmūřtur.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mūlakatlardan elde edilen veriler de Resulzade'nin dil konusundaki yaklaşımının ulusal kimlik inşasındaki önemini vurgulamaktadır. Katılımcı B bu sūreci değerlendirirken Resulzade ağısından dilin ulusal kimlikte temel taşlardan biri olduğunu savunmaktadır. Őrneęin Katılımcı B bu sūreci řu şekilde değerlendirmektedir:

“Resulzade'nin bir ulusun kimlięini inřa etme sūrecinde, halkın kendi ana dilini kullanmasının hayati bir önem tařıdıęına inancı ęok önemlidir. Dil, yalnızca bir iletiřim aracı deęil, aynı zamanda kūltūrel belleęi tařıyan ve ulusal kimlięi pekiřtiren en gūęlū unsurlardan biridir. Resulzade aęısından Osmanlı Tūrkęesi, zengin ve kōklū bir yazı dili olmakla birlikte, Azerbaycan halkının geniř kesimleri tarafından kolayca anlařılamayacak bir yapıya sahiptir. Eęer bir ulus kendi halkıyla būtūnleřmek ve ortak bir milli bilinę oluřturmamak istiyorsa, Őnce halkın kendi ana dilinde dūřūnmesini, yazmasını ve okumasını saęlamalıdır.”

Dolayısıyla, Osmanlı Tūrkęesine karşın Azerbaycan halkının kendi Tūrkęesinde konuşmasını teşvik etmesi, Resulzade'nin ulusal kimlik anlayışının temel taşlarından

biri olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, Azerbaycan ulusal kimlik inşasında dilin önemini destekleyen güçlü bir argüman olarak görülmelidir.

Mirza Fatali Ahundzade ve Hüseyinzade Ali Bey'den farklı olarak Resulzade, dili yalnızca kültürel bir unsur değil, ulusal kimlik ve ulus-devletin varlığının temel taşı olarak görmüştür. Onun düşüncesine göre, ulusal bilinci inşa etmek ve halkı politik süreçlere dahil etmek için halkın kendi ana diliyle iletişim kurması gerekmektedir. Resulzade'nin bu yaklaşımı, Benedict Anderson'un milliyetçilik kuramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Anderson'a göre, ulusal bilinç oluşturulabilmesi için kitlelerin geçmişin ortak değerleri ve tarihsel mirasıyla bağ kurması gereklidir; bu bağın sağlanması ise ancak halkın kendi diliyle konuşmasıyla mümkün olabilir (Anderson, 2017: 95-96). Benzer şekilde, Anthony D. Smith de ulusal kimliğin inşasında halk diline özel bir vurgu yaparak, ulusun yalnızca seçkinlerin hayallerinde ve icatlarında değil, halkın kültürel duyarlılıklarında ve ortak yaşam pratiklerinde şekillendiğini savunmaktadır (Smith, 2013: 138).

Dili, modern milletlerin temel unsurlarından biri olarak kabul eden Resulzade, ulusal bir dil oluşturma çabası içinde olmuştur. Ona göre, dil yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda eğitim, edebiyat ve basın-yayın faaliyetleri yoluyla ulusun kimliğini inşa eden en önemli unsurdur (Resulzade, 2014b: 465). Resulzade, konuşulan dilde alınan eğitimin, bireylerin kendi uluslarına ve toplumsal sorunlarına karşı bilinç kazanmalarına katkı sağlayacağını savunmuştur. Bu bağlamda, politikleşmiş bir toplum veya millet oluşturabilmek için halkın önce kendi anadilinin politik ve kurumsal düzeyde kabul edilmesini sağlaması gerektiğini vurgulamıştır.

Dil gibi tarih de ulusal kimlik inşasından çok önemli yer tutmaktadır. Her çağın kendine özgü hâkim bir düşünce sistemi olduğu gibi, modernleşme sürecinin de en belirleyici unsurlarından biri tarih bilinci olarak değerlendirilebilir (Ülken, 2016: 205). Bu bağlamda Resulzade, tarih bilincini ulusal kimliğin inşasında merkezi bir unsur olarak ele almış, Hüseyinzade Ali Bey gibi romantik Türkçülerden farklı olarak Azerbaycan'ı modern Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür.

Ulusal tarih bağlamında kaleme aldığı en önemli makalelerinden biri olan “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” adlı eserinde, Azerbaycan’ı belirli coğrafi sınırlar içinde tanımlamış ve bu sınırları temel alarak bir ulus inşası öngörmüştür (Rəsulzadə, 2014c: 11-12). Ona göre, kurgulanan tarih yalnızca soyut bir geçmiş anlatısı değil, aynı zamanda ulusal kimlik inşasında topluma anlam kazandıran bir unsur olmalıdır. Dolayısıyla, Resulzade ulusal tarihin, bağlı olduğu milletin bireyleri için anlam taşıması gerektiğini savunmuş ve bu anlayışı modern ulus-devlet modeli çerçevesinde şekillendirmiştir.

Resulzade, kurgulanmış tarih perspektifi açısından Azerbaycan’ı Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Ancak, onun Azerbaycan için öngördüğü tarihsel çerçeve, dar anlamda bir Türkçülük anlayışıyla sınırlı kalmamış tam aksine, genel Türk tarihi bağlamında anlam kazanan bir kimlik inşasına dayanmıştır. Resulzade, “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” (1919) adlı makalesinde, Azerbaycan milletini kuzeyde Bakü, güneyde Tebriz ile sınırlandırarak, Aras Nehri’nin her iki yakasında yaşayan, ortak bir dili, edebiyatı, kültürel değerleri ve tarihsel belleği paylaşan bir toplum olarak tanımlamıştır (Rəsulzadə, 2014d: 249-250).

Genel Türk tarihini temel alma konusunda Hüseyinzade Ali Bey ve Resulzade farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Hüseyinzade Ali Bey, “*Türkler kimdir?*” sorusuna yanıt verdiği seri makalelerinde, tüm Türkleri Osmanlı Türkleri merkezinde birleştirmeye çalışmış; Osmanlı Devleti’ni Türk dünyasının merkezi olarak kabul etmiştir. Resulzade ise tam tersine, Azerbaycan’ı genel Türk tarihinin bir parçası olarak görmekle birlikte, kendi kaderini tayin etme hakkına sahip, bağımsız bir ulus-devlet olarak hayal etmiştir. Bu bağlamda, Resulzade’nin tarih anlayışı, Batılaşma sürecinin etkisiyle şekillenmiş modern milliyetçilik anlayışına dayanmakta olup, ulusal egemenlik ve bağımsızlık vurgusuyla öne çıkmaktadır.

Mehmet Emin Resulzade, yaşadığı dönemi “milliyet çağı” olarak tanımlamış ve ulusal kimliğin oluşumu için tarih bilincinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu savunmuştur. Ona göre, kendi tarihini bilinçli bir şekilde kurgulayamayan topluluklar,

gerçek anlamda bir millet olma vasfına erişemezler. Bu bağlamda, modern millet, halkının tarihini sistematik bir anlatı çerçevesinde inşa etmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Rəsulzadə, 2014b: 484). Resulzade'nin tasavvur ettiği ulusal kimlik, yalnızca kültürel ve tarihsel bir ortaklık değil, aynı zamanda bu kurgulanmış tarihin bir ulus-devletin varlığıyla kurumsallaşmasını zorunlu kılan bir süreçtir. Dolayısıyla, politize olmuş milliyetçilik, ulusal birliği sağlayan ve onu koruyan kurumsal bir yapıya, yani ulus-devlete ihtiyaç duyar.

Resulzade açısından bu yapı, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'dir. Her ulus, en nihayetinde varlığını sürdürebilmek ve koruyabilmek için bir devlete sahip olmalıdır. Resulzade, hayatı boyunca Azerbaycan milleti adına ulusal bir devlet fikrini savunmuş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni bir bağımsızlık ideali olarak benimsemiş ve bu devletin kurucu babası, aynı zamanda entelektüel mimarı olmuştur.

Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasındaki önemi, Ramin Ahmetoğlu'nun "*Nationalism, Secularism, and Islam: Azerbaijani Turks in Azerbaijan and Iran*" (2015) başlıklı doktora çalışması temelinde de desteklenebilir. Ahmetoğlu'na göre Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası, seküler milliyetçi bir elitin ortaya çıkışıyla başlamış ve bu elit, ulusu laik bir kimlik temelinde tanımlayarak ümmet anlayışından ayıştırmıştır. Bu sürecin devamında, seküler elitin siyasal ve toplumsal dinamikleri doğru analiz etmesiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda politik adımlar atılmıştır (Ahmadoghlu, 2015: 41-43).

Ahmetoğlu'nun tespit ettiği gibi, Azerbaycan'da ulusal kimliğin inşası, öncelikle ulus kavramının ortaya çıkmasını sağlayan entelektüel söylemlerle şekillenmiştir. Bu sürecin temel taşlarını, Mirza Fatali Ahundzade, Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Mehmet Emin Resulzade gibi düşünürlerin çalışmaları oluşturmuştur. Ancak, Ahundzade ve Hüseyinzade Ali Bey'in kimlik üzerine yaptıkları çalışmalar politik bir hedef doğrultusunda şekillendirilmediği için, siyasal bir ulus inşası açısından doğrudan destekleyici nitelikte değildir. Bu noktada, Resulzade

diğerlerinden ayrılmaktadır. Resulzade politik bir hedef belirleyerek ulus-devlet modelini kurgulamış ve nihayetinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasına giden sürecin araştırılması tezim amacı kapsamında gereklilik taşımaktadır.

1.5. Ulusal Kimlikten Modern Devlete: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Batılaşmanın Etkisi

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte, Çarlık Rusya'sında meydana gelen Şubat ve Ekim Devrimleri, savaşın sebep olduğu ekonomik kriz, toplumsal huzursuzluk ve siyasal sistemin çöküşüyle birleşerek modern ulus-devletlerin doğuşunu hızlandıran önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (Nesibli, 2021: 310). Romanov Hanedanı'nın çöküşü ve ardından Bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirmesi, Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki halklar için yeni siyasal ve ulusal kimlik arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle, Bolşevik yönetiminin ilan ettiği “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” ilkesi, Azerbaycan gibi Çarlık Rusya'sı yönetimi altında bulunan halklar için bağımsızlık taleplerini meşru bir zemine oturtarak ulusal kimlik inşasının kurumsallaşmasına ve nihayetinde modern ulus-devlete geçiş sürecine zemin hazırlamıştır.

Batılaşma sürecinin temel unsurlarından biri olan modern ulus-devlet modeli, siyasal kimliğin etnik, kültürel ve tarihsel öğeler çerçevesinde tanımlanarak belirli bir sınırları belirlenmiş egemenlik yapısı içinde örgütlenmesi fikrine dayanmaktadır. Çarlık Rusya'sı döneminde merkezîyetçi yönetim anlayışı içinde varlık gösteren Azerbaycan gibi toplumlar, Bolşevik Devrimi'nin sunduğu yeni siyasal çerçevede modern ulusal kimliklerini inşa etme ve bağımsız bir siyasal yapı kurma fırsatını elde etmişlerdir.

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası süreci, yalnızca etnik ve kültürel faktörlerle değil, aynı zamanda batılı anlamda bir ulus-devletin temel

dinamiklerine uygun biçimde şekillendirilmiştir. Bu süreç, geleneksel hanedan yönetimlerinden, çokuluslu imparatorluklardan ve dinsel temelli topluluklardan kopuşu temsil eden Batılaşma sürecinin doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan, batılı modernleşme paradigmasının bir uzantısı olarak ulus-devlet modelini benimseyerek, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Bu süreç, Azerbaycan’ın ulusal kimliğinin siyasal anlamda kurumsallaştığı ve Batı’da gelişen ulus-devlet anlayışıyla bütünleştiği bir dönemi temsil etmektedir. Halk egemenliğine dayalı, anayasal temellere oturtulmuş, laik ve modern bir devlet anlayışı, Azerbaycan’ın siyasal bağımsızlığını yalnızca fiziksel sınırlarla değil, aynı zamanda ulusal kimlik inşasında da önemli bir aşama olarak pekiştirmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşu, yalnızca bir bağımsızlık ilanı değil, aynı zamanda Batılı ulus-devlet inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmeli ve Azerbaycan’ın siyasal modernleşme sürecinin bir zirve noktası olarak okunmalıdır.

Dönemin Müsavat Partisi lideri ve Azerbaycan ulusçuluğunun mimarı olan Mehmet Emin Resulzade, yeni kurulan devletin yönetimini üstlenen Milli Şura’nın başkanı olarak seçilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ilan edilmesiyle birlikte, devletin bağımsızlığını ve temel ilkelerini belirleyen “İstiklal Bildirisi” kabul edilmiştir. Altı maddeden oluşan bu bildiri, devletin yönetim şeklini, hukuki temelini ve siyasal ilkelerini içermesi bakımından, İngiltere’nin tarihsel “Magna Carta” belgesini andırmaktadır. Altı maddelik İstiklal Bildirisi şu esasları içermektedir:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı, egemen halklar arasında yer almakta olup, bağımsız ve egemen bir devlete sahiptir.

2. Bağımsız Azerbaycan Devleti’nin yönetim biçimi cumhuriyet olarak belirlenmiştir.

3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tüm milletlerle, özellikle de komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlere özgürce yaşama hakkı tanımaktadır.

5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları içinde yaşayan tüm halklara eşit siyasi ve hukuki haklar sağlamaktadır.

6. Millet Meclisi toplanana kadar devletin yönetimi Milli Şura'ya devredilecek ve bu yönetimi denetleyecek yapı Geçici Hükümet olacaktır (Swietochowski, 2022: 179).

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de AHC'nin ulusal kimlik inşasında ve Batılaşma sürecindeki rolünü desteklemektedir. Katılımcı D, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“28 Mayıs 1918’de ilan edilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin (AHC) bağımsızlık bildirgesi, yalnızca siyasi bir olay değil, aynı zamanda Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde tarihi bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. AHC’nin kurulması, Azerbaycan’ın modernleşme ve Batılaşma sürecinde attığı en büyük adımlardan biri olmuştur. AHC’nin yönetim biçimini cumhuriyet olarak belirlemesi, halkın iradesini esas alan bir yönetim anlayışına yöneldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, AHC’nin ilan ettiği temel ilkeler, batı tarzı bir ulus-devlet modelini esas alarak, halkın eşit vatandaşlık haklarına sahip olduğu, çok etnisiteli ve çoğulcu bir devlet anlayışını benimsemektedir. AHC’nin Batılaşma sürecindeki en önemli hamlelerinden biri, halkın eşit siyasi ve hukuki haklara sahip olduğunu ilan etmesi olmuştur. Bu karar, Azerbaycan toplumunda modern yurttaşlık bilincinin yerleşmesine zemin hazırlamış ve geleneksel toplumsal yapının dönüşümüne katkı sağlamıştır. Ayrıca, özellikle Müslüman dünyasında bir ilk olarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, Azerbaycan’ın Batılaşma sürecinde ne denli ilerici bir vizyon benimsediğini göstermektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ilanı, ulusal kimliğin oluşum sürecinde ve Batılaşma yolunda kritik bir adım olmuştur. AHC, geleneksel yapıları aşarak halk egemenliğini esas alan bir yönetim modeli ortaya koymuş ve modern bir devlet inşası sürecini başlatmıştır. Bu bağlamda, AHC’nin varlığı kısa süreli olsa da bıraktığı miras Azerbaycan’ın ulusal kimliği üzerinde kalıcı etkiler yaratmış ve ülkenin sonraki bağımsızlık sürecine ilham kaynağı olmuştur.”

Her ne kadar İstiklal Bildirisi, devletin temel ilkelerini belirleyen hukuki bir belge niteliği taşısa da modern anlamda bir anayasa olarak kabul edilmez. Hükümet, anayasal bir düzenin oluşturulması için çalışmalar başlatmayı hedeflemişse de dönemin siyasi ve tarihsel koşulları nedeniyle bu süreç tamamlanamamıştır. Ancak, AHC’nin bağımsızlık ilanı ve bu bildirinin kabulü, Azerbaycan halkının ulusal kimlik

inşasında yeni bir aşamaya geçmesini sağlamış, modern ulus-devlet inşasının kurumsal temellerini oluşturmuştur.

Batılaşma süreci çerçevesinde değerlendirildiğinde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilanı ve kabul edilen ilkeler, ulus-devletleşme sürecinin doğrudan bir yansımasıdır. Egemenlik kavramının halk iradesine dayandırılması, yönetim biçimi olarak cumhuriyetin benimsenmesi ve tüm vatandaşlara eşit haklar tanınması gibi hususlar, Batı'daki modern devlet anlayışıyla paralellik göstermektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, yalnızca siyasi bağımsızlığın kazanılması değil, aynı zamanda modernleşme ve batılı anlamda bir ulusal kimlik oluşturma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Bağımsızlığını kazanana kadar farklı kimlik adlarıyla anılan bu genç devletin vatandaşları, “*Tatar*”, “*Müslüman*”, “*Kafkas Türkleri*” gibi çeşitli adlandırmalarla tanımlanmış ve bağımsızlık sonrası, Mehmet Emin Resulzade'nin öngördüğü gibi, “*Azerbaycanlı*” kimliği etrafında birleşmiştir. Devletin adı, ulusal kimlikle özdeşleşmiş, böylece ulus-devletin ismi, ulusal kimliğin adını da belirleyici bir unsur haline gelmiştir (Swietochowski, 2022: 180). Bu süreç, modern ulus-devletleşme sürecinin doğal bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Avrupa'daki modernleşme süreçlerine benzer şekilde, Azerbaycan'da da ulus ve devlet arasındaki organik bağ, kimlik inşasının temel dinamiklerinden biri olmuştur.

Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, bağımsızlık öncesinde devletin temel ideolojisini oluşturmuş ve ulus-devletleşme sürecinin kuramsal çerçevesini hazırlamıştır. Bağımsızlık sonrası da bu ideolojik temel üzerinde inşa edilen yeni devletin siyasal yapılanması, Müsavat Partisi'nin düşünsel mirasını taşımaktadır. Nitekim, Müsavat Partisi ve teşkilatı, Çarlık Rusya'sına karşı özerklik talepleri ve kendi kaderini tayin hakkını savunan söylemleriyle, ulusal bağımsızlık sürecinin en önemli siyasal aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, yalnızca tarihi bir olgu değil, aynı zamanda Müsavat

Partisi'nin ulusal kimlik ve bağımsızlık mücadelesindeki rolünün bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ulusçuluk kuramları bağlamında ulus-devlet, ulusun kurumsallaşmasını sağlayan bir yapı olarak değerlendirilirken, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti de Resulzade'nin "Milli devlet olmadan millet olunmaz" düşüncesinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Batılaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşası, modernleşme ve sekülerleşme dinamikleriyle birleşerek, yeni bir ulus-devlet modelinin şekillenmesine öncülük etmiştir.

Bağımsızlığını ilan eden genç devletin ulusal kimlik inşası adına aldığı ilk kararlardan biri, "Azerbaycanlı" kimliğinin kurumsallaştırılması olmuştur. Bu kimlik inşasının temel unsurlarından biri olarak eğitim alanında alınan kararlar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin modernleşme ve uluslaşma sürecindeki stratejik hedeflerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Eğitim, yeni devletin ulusal bilinci oluşturma ve toplumun tüm katmanlarına yayma sürecinde temel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti, eğitim yoluyla ümmet anlayışından millet bilincine geçişi sağlamak ve ortak bir dil ile düşünce birliği oluşturarak ulusal kültürü yaygınlaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, milli kültürü temel alarak uluslaşma sürecini hızlandırmak ve modernleşmeyi sağlam temeller üzerine inşa etmek hedeflenmiştir (Süleymanlı, 2006: 243).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslaşma sürecinin merkezine dil ve tarih eksenini koyarak, eğitim politikalarını ulusal kimliğin güçlendirilmesi ve modernleşme sürecinin hızlandırılması açısından kritik bir araç olarak kullanmıştır.

Bu bağlamda, AHC'nin eğitim alanındaki en dikkat çekici girişimlerinden biri, 1919 yılında Türkçe eğitim veren Bakü Devlet Üniversitesi'nin kurulmasıdır. Bu girişim, milli bağımsızlık fikrinin kurumsallaşması ve ulusal ideolojinin sistematik bir biçimde aktarılması açısından büyük bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Batılaşma süreci bağlamında ele alındığında, eğitim reformları, modern ulus-devlet inşasının

kaçınılmaz bir aşaması olarak görülmüş ve Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi dönüşüm sürecinde merkezi bir rol oynamıştır.

Bu doğrultuda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de AHC'nin eğitim reformlarının ulusal kimlik inşası ve Batılaşma sürecindeki önemini vurgulamaktadır. Katılımcı F, AHC'nin eğitim politikalarını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin eğitim politikaları, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin inşası açısından iki temel gelişmeye hizmet ettiğini düşünebiliriz. Bunlar temel olarak ortak dil ve modernleşme bağlamında Batılaşma sürecidir. Özetle, Cumhuriyetin bahsi geçen reformları hem ulusal kimliğin pekişmesini hem de Batı tarzı devlet yapısının oluşturulmasını temel aldığı iddia edebiliriz.”

Özellikle Türkçe eğitimin teşvik edilmesi, ulusallaşma sürecinde ortak bir dil ve kültür anlayışının oluşturulmasını sağlamış, halkın kendi tarihi ve kimliğiyle bütünleşmesine katkıda bulunmuştur. Bakü Devlet Üniversitesi'nin kurulması, bu sürecin yalnızca pratik bir uygulama değil, aynı zamanda modernleşmenin akademik temellerle desteklenmesi adına bir dönüm noktası olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Ancak, kurumsal uluslaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığı, Rusya'daki iç savaşın yarattığı siyasi kaosun etkisiyle büyük bir tehdit altına girmiştir. Beyaz Ruslar ve Bolşevikler arasında yaşanan iktidar mücadelesi, Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığını korumasını zorlaştırmış ve nihayetinde Bolşeviklerin “Kızıl Ordu'su” 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal etmiştir. Bu işgal, yalnızca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına son vermekle kalmamış, aynı zamanda Resulzade'nin önderlik ettiği kurumsal Azerbaycan ulusçuluğunun tamamlanamayan ulusal kimlik inşasını da sekteye uğratmıştır. Dolayısıyla, bu durum Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasının tamamlanma sürecini, gelecek nesillere bırakmıştır.

Modernleşme ve Batılaşma perspektifinden bakıldığında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yirmi üç aylık kısa ömrü, bir ulus-devletin inşası sürecinde eğitim, dil ve tarih eksenli politikaların ne denli kritik olduğunu göstermektedir. Bu kısa sürede

atılan adımlar, ilerleyen yıllarda Azerbaycan'ın ulusal bilincinin güçlenmesine ve bağımsızlık mücadelesinin devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, AHC'nin ilanı, Azerbaycan toplumu açısından bağımsızlık düşüncesinin somut olarak deneyimlenmesi bakımından kritik bir dönem olarak değerlendirilmelidir. Bağımsızlık sürecinin toplum tarafından doğrudan tecrübe edilmesi, Azerbaycan halkının ulusal kimlik bilincini güçlendirmiş ve ulusun geleceğe yönelik vizyonunun şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Bu sürecin toplumsal dinamikler üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek adına, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de bağımsızlık deneyiminin ulusal kimlik üzerindeki belirleyici rolünü desteklemektedir. Katılımcı B, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“İki yıllık bağımsızlık dönemi, Mehmet Emin Resulzade'nin ifadesiyle, Azerbaycan halkına bağımsızlık duygusunu deneyimleme fırsatı sunmuş ve ulusal kimliğin şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bağımsızlık, Azerbaycan toplumuna bir ulus olma bilincini kazandırmış, toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş ve kendi kültürel değerlerini özgürce yaşama imkânı tanımıştır. Bu süreçte, kısa sürede milli banka, milli basın, milli ordu, milli eğitim sistemi ve vergi sistemi gibi temel devlet kurumlarının oluşturulması modern devlet inşası yönünde önemli adımlar atılmasına olanak sağlamıştır.”

Bu dönemde milli banka, milli basın, milli ordu, milli eğitim sistemi ve vergi sistemi gibi temel devlet kurumlarının oluşturulması, modern devlet inşası açısından atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Bu gelişmeler, AHC'nin sadece kısa süreli bir bağımsızlık dönemi olarak değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uzun vadeli ulusal kimlik ve devletleşme sürecinin temel taşlarını döşeyen bir dönem olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Dolayısıyla, Katılımcının değerlendirmesi, bağımsızlık kavramının ulusal kimlik inşasındaki belirleyici rolünü vurgulamakta olup, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Batılaşma süreci bağlamında taşıdığı önemi desteklemektedir. AHC'nin modern ulus-devlet modelini esas alan yapısı, Azerbaycan'ın gelecekteki bağımsızlık sürecine güçlü bir temel oluşturmuş ve halkın özgürlük bilincini şekillendirmiştir.

Dönemin tarihsel bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, 1850-1920 yılları arasındaki yaklaşık yetmiş yıllık süreç, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında belirleyici bir dönem olmuştur. Bu süreç, Çarlık Rusya'sında gerçekleşen devrimler, savaşlar ve siyasal krizler çerçevesinde şekillenmiş olup, Azerbaycan'ın kendi kimliğini tanımlama ve ulusal bilinç oluşturma açısından önemli bir fırsat sunmuştur.

Ancak, Rusya'daki iç savaşın sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgal edilmesiyle, modern ulus-devlet modeline geçiş tamamlanamamış ve ulusal kimlik inşası sekteye uğramıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da ulusal kimlik inşasının Batılaştırma süreci açısından değerlendirilmesi, kimlik dönüşümünün yalnızca elit sınıf tarafından şekillendirildiği, ancak toplumun geneline yayılmakta zorlandığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla, 1850-1920 yılları arasında Azerbaycan'da ulusçuluk ideolojisinin gelişimi, entelektüel kesimin öncülüğünde çeşitli evrelerden geçmiştir. Başlangıçta Panislamizm çerçevesinde şekillenen kimlik bilinci, zamanla Türkçülüğe, ardından da Azerbaycançılık anlayışına evrilmiştir. Ancak, bu ideolojik dönüşümler büyük ölçüde aydınlar arasında etkili olmuş, toplum genelinde ümmet kimliğinden ulusal kimliğe geçiş tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Bu durum, Azerbaycan'daki Batılaştırma sürecinin esas itibarıyla bir aydın hareketi olarak kaldığını ve halkın geniş kesimlerinde yeterince karşılık bulmadığını göstermektedir.

Yalnızca yirmi üç ay süresince varlık gösterebilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ulusal kimlik inşası, ulusçuluk ideolojisinin kurumsallaşması ve ulus-devletleşme süreci kapsamında Batı değerlerini benimsemeye yönelik önemli adımlar atmıştır. Ancak, toplumun geniş kesimlerinde bu değerlerin içselleştirilmesi aynı ölçüde başarılı olamamıştır. Bu süreç, modernleşme ve Batılaştırma hareketlerinin yalnızca hukuki ve kurumsal reformlarla değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm mekanizmaları ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özetle, Azerbaycan'ın ulusallaştırma süreci, modernleşme ile geleneksel kimlikler arasındaki gerilimin belirgin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Sovyet İşgali Sonrası Azerbaycan’da Ulusal Kimliğin Yeniden Tanımlanması: Modernleşme ve Batılaşma Perspektifi

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kısa ömürlü olmasına rağmen gerçekleştirdiği reformlar, ulus-devletleşme sürecinde Batılı değerlerin benimsenmesine yönelik önemli bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Ancak, toplumun genelinde bu değerlerin kökleşmesi, yalnızca kurumsal çabalarla mümkün olmamış ve ulusal kimlik inşası, modernleşme ile geleneksel kimlikler arasındaki gerilim içerisinde şekillenmiştir. 1920’de Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’ı işgal etmesiyle birlikte, ulusal kimliğin inşasında yeni bir dönem başlamış ve bu süreçte Sovyet ideolojisi, milliyetçilik anlayışına yön vermeye başlamıştır.

Dolayısıyla, bu bölümde Sovyet dönemi Azerbaycan’ında milliyetçilik ve ulusal kimlik konularının nasıl şekillendiğini anlamak için Sovyet devletinin vatandaşlık ve millet kavramına yönelik politikalarının incelenmesi konusu tartışılmaktadır. Özellikle Stalin’in ulus kavramı üzerine geliştirdiği düşünceler, Sovyetler Birliği’nin etnik ve ulusal kimlik politikalarının temelini oluşturmuş olması bahsi geçen dönemin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Stalin’e göre millet, “tarih içinde meydana gelmiş olan sağlam bir insan topluluğunu” karakterize eden ve dil, toprak, ekonomik yaşam ile ortak bir kültürel temel üzerinde şekillenen bir sosyal varlık olarak tanımlanmaktadır (Stalin, 1949: 8). Sovyet modelinde ulus, etnik sürecin kapitalist ilişkilere geçişiyle ortaya çıkan sosyal bir varlık olarak ele alınmıştır (Mustafa, 2014: 479).

2.1. Sovyet Modernleşmesi ve Azerbaycan: Ulusal Kimlik Kurgusu ve Dönüşümü

Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında, kurucu liderler Lenin ve Stalin, 130’dan fazla etnik grubu barındıran çok uluslu bir devlet kurma hedefiyle hareket etmiştir. Bu çeşitliliği tek bir siyasal çatı altında birleştirme süreci, ciddi yönetsel zorlukları

beraberinde getirmiştir. Lenin ve Stalin, Çarlık Rusya'sının Rus olmayan milliyetlere yönelik uyguladığı asimilasyon politikasını belirli değişikliklerle devam ettirme kararı almıştır. Ancak Lenin'in geliştirdiği politika, Çarlık rejiminin sert asimilasyon yöntemlerinden farklı olarak, teorik düzeyde “kendi kaderini tayin hakkı” ilkesine dayanmaktaydı. Lenin'e göre bu hak, Sovyetler Birliği'ne katılan milliyetlerin devlete olan bağlılığını artırmayı amaçlayan bir strateji olarak öngörülmüştür (Terry, 2001: 3). Aynı zamanda bu politika, Sovyetler Birliği'ne bağlı ulusal bölgelerin resmi olarak tanınmasına ve idari yapının şekillendirilmesine de hizmet etmiştir.

Görünürde paradoksal olsa da Lenin ve Stalin, sosyalist sistem içinde milliyetçiliğin varlığını kaçınılmaz bir olgu olarak kabul etmiştir. Ancak onların milliyetçilik anlayışı, kapitalist toplum yapısına karşı sosyalist ulus inşası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda, işçi sınıfı ve köylülerden oluşan bir “sosyalist ulus” yaratılması hedeflenmiştir. Bu sürecin kuramsal temelleri Stalin'in milliyet tanımıyla belirlenmiştir (Stalin, 1949: 5). Stalin'e göre ulus, ilkel kabile yapılarından ve etnik karakterlerden arınmış, daha ileri bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir.

Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'ne dahil olan etnik grupların kültürel gelişimi, yalnızca bir geçiş aşaması olarak görülmüştür. Nihai hedef, tüm milliyetleri birleştiren ortak bir “Sovyet insanı” kimliği oluşturmak olmuştur. Bu süreç, Batılaşma çerçevesinde değerlendirildiğinde, ulusal kimliklerin ortadan kaldırılması ve modernleşme politikalarının ideolojik temeller üzerinden şekillendirilmesi bakımından bir çeşit devlet merkezli sekülerleşme hamlesi olarak okunabilir. Özetle, Sovyet modernleşmesi, ulusal kimlikleri baskılayan ve tüm halkları tek bir sosyalist kimlik etrafında homojenleştirmeyi amaçlayan politikalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm baskı mekanizmalarına rağmen ulusal kültür yok olmadı tam aksine, etnik milliyetçilik, ulusal düzeyde kendine yeni bir alan yarattı. Bu durum, Stalin'in milliyetçilik politikalarını yeniden şekillendirmesine ve daha katı yöntemlere

başvurmasına yol açtı. İlk aşamada, yani 1920’li ve 1930’lu yılların başlarında, Stalin’in yerel milliyetlere karşı görece esnek bir politika izlediği söylenebilir. Ancak 1930’lardan itibaren, özellikle ölümüne kadar (1953), milliyetçiliğe karşı daha sert ve otoriter bir strateji benimsemiş, “*böl ve yönet*” anlayışı doğrultusunda bir politika geliştirmiştir (Aydingün, 2014).

Bu bağlamda Sovyet yönetimi, ilk aşamada yerel halklar arasında kendi otoritesini pekiştirmek amacıyla, ulusal kimlikleri tamamen bastırmak yerine, kontrollü bir şekilde ulusal unsurların yönetim süreçlerine dâhil edilmesine olanak tanımıştır. Dolayısıyla, yerel yöneticilerin milliyetlerinden gelen kadrolardan seçilmesi teşvik edilmiş ve bu uygulama, Sovyet yönetiminin ulusal kimlikler üzerindeki etkisini artırmasını sağlamıştır. Bu süreçte atılan en önemli adımlardan biri, yerel halkların kendi dillerinde eğitim almalarına, basın ve yayın hayatlarını geliştirmelerine olanak tanınması olmuştur. Böylece, halkların kendi dillerinde konuşmaları, eğitim almaları ve yerel basının güçlendirilmesi gibi reformlar desteklenmiştir.

Stalin, Mart 1929’da yayımladığı bir makalesinde, halkların kendi dillerinde eğitim görmesi ve yayın yapmasının, Sovyet yönetiminin etkinliğini artıracığı yönündeki görüşünü savunmuştur (Evan, 2003: 65). Bu perspektif doğrultusunda, 1920’lerin başlarında, Sovyetler Birliği’ne bağlı tüm uluslar için geniş kapsamlı bir dil reformu hayata geçirilmiştir. Ancak bu reform, ulusal dillerin güçlendirilmesi yoluyla milliyetçiliğin teşvik edilmesi anlamına gelmemiş; aksine, bu süreç, uzun vadede Sovyet kimliği oluşturma stratejisinin bir parçası olarak görülmüştür. Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, bu politika, merkeziyetçi bir modernleşme stratejisi olarak, yerel dillerin korunmasını başlangıç aşamasında desteklemiş, ancak nihai hedef olarak tüm halkları tek bir ideolojik ve kültürel çatı altında birleştirmeyi amaçlamıştır.

Bu dil reformu, Latin alfabesine geçiş politikasını başlatmış ve Sovyetler Birliği’ne dahil olan halkların tarihsel ve kültürel birikimlerini zayıflatmayı amaçlamıştır. Resmî söylemde daha başarılı bir yönetim oluşturma iddiası taşısa da

gerçekte hedeflenen, halkların sahip olduğu dilsel ve kültürel değerlerin Latin alfabesi üzerinden dönüştürülmesi ve bu sayede tarihsel sürekliliğin kesintiye uğratılmasıdır. Dil, bir ulusun temel değerlerinden biri olduğu gibi, aynı zamanda kültürel belleğin en önemli taşıyıcı unsurlarındandır. Bu nedenle, Sovyetler Birliği gibi merkeziyetçi bir gücün, gelecekte olası yerel ve millî direnişleri önlemek adına, dilin dönüşümüne yönelik kapsamlı bir reform başlatması stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir (Aslan, 2009).

Dil reformuna paralel olarak, din üzerinde de benzer dönüşüm projeleri uygulanmıştır. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında, halkın büyük bir kısmının kendini kimlik olarak "Müslüman" şeklinde tanımlaması, dinin ulusal kimlik üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Bu nedenle, Sovyet yönetimi, dini kimliğin aşamalı olarak dönüşmesini sağlamak ve sekülerleşmeyi hızlandırmak amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Anthony Smith'in de vurguladığı gibi, ulusal kimliğin oluşumunda din üzerinde gerçekleştirilen dönüşümler, en az dil reformları kadar önemlidir (Smith, 2017: 64).

Stalin'in Sovyet halkları için öngördüğü "sosyalist kültür" anlayışı, içerik olarak proleter, biçim olarak ise ulusal bir karakter taşımaktaydı. Örneğin, yerel okullarda eğitim dili ulusal diller olarak belirlenmiş olsa da eğitim programlarının içeriği, merkezi otorite tarafından belirlenen sosyalist ve proleter ideoloji temelinde şekillendirilmekteydi. Bu durum, ulusal bilinç ve ulusal kimlik kavramlarının tamamen ortadan kaldırılmasını değil, Sovyet kimliği ile sentezlenerek yeni bir "uluslarüstü" sosyalist kimliğin inşa edilmesini hedeflemiştir. Sovyet modernleşme politikaları, Batı tarzı sekülerleşme ve ulus inşa süreçlerinden farklı olarak, merkeziyetçi ve ideolojik bir kontrol mekanizmasıyla şekillendirilmiş, ancak modernleşme ve ulusal kimlik inşasında Batılı paradigmalara belirli ölçüde örtüşen bir model geliştirmiştir (Kakışım, 2014).

Sovyetlerin ideolojik yaklaşımına göre, yerel halkların lehçelerinin farklı diller gibi kullanılması, Türkler arasında dil ve kültür birliğinin zayıflamasına ve giderek ortadan kalkmasına yol açacaktı (Süleymanlı, 2006: 158).

Bu doğrultuda geliştirilen “*Latinleştirme*” politikası, yalnızca alfabe değişimi ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda Türk halklarının ortak kültürel ve tarihsel bağlarını koparmayı hedefleyen daha geniş kapsamlı bir stratejinin parçasıydı. Sovyet yönetimi, Arap alfabesinin İslami ve milli kültürü muhafaza ettiğine dair yaygın inanıştan hareketle, bu alfabeyi terk etmenin sekülerleşme sürecini hızlandıracağını öne sürmekteydi. Latin alfabesine geçişin gerekçesi olarak ise, bu alfabenin okuma ve yazma açısından öğreniminin daha kolay olduğu, Arap harflerinin ise ders kitaplarının basımına ve kitle iletişiminde elverişli olmadığı ileri sürülmekteydi. Böylece, Latin alfabesinin Türkler arasında okuma-yazma oranını artıracakı iddia edilmekteydi. Ancak bu reform, yalnızca eğitim ve okuryazarlık oranlarını yükseltme amacı taşıyor, aynı zamanda Türk halklarının ortak kültürel ve tarihsel miraslarını zayıflatma girişiminin bir parçası olarak değerlendiriliyordu.

Sovyetler Birliği, alfabe reformuna paralel olarak, tarih yazıcılığını da bu doğrultuda yönlendirme çabasına girişti. Türk halklarını köklerinden koparmayı hedefleyen Sovyet tarih anlayışı, ortak Türk tarihinin yerine bölgesel tarih yazımını teşvik etmekteydi (Süleymanlı, 2006: 168).

Bu yaklaşımı meşrulaştırmak için kullanılan en önemli yöntemlerden biri ‘*etnogene*z’ olarak adlandırılan tarihsel sınıflandırma modeliydi. Ancak bu yöntem, Sovyet yönetiminin emperyalist politikalarını meşrulaştırmak için bir araç haline getirilmişti.

‘Etnogene

Türklerin tarihsel önemini ikinci planda bırakmış ve bölgedeki Kafkas dilli ve Fars dilli halkları ön plana çıkaran “tarihi milletler” tezini benimsemişlerdir. Bu politika, Azerbaycan halkının ulusal kimlik inşasını doğrudan etkileyerek, bölgesel kimlik anlayışının ulusal kimliğin önüne geçmesini amaçlamıştır. Dolayısıyla bu durum, Batılaşma sürecinden farklı olarak, ulusal kimliklerin modernleşme süreci çerçevesinde özgürleşmesi yerine, devlet kontrolünde yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Batı dünyasında ulusal kimlikler modernleşme süreçleriyle güçlendirilirken, Sovyet sisteminde kimliklerin merkezileştirilmesi ve tek tipleştirilmesi amaçlanmıştır.

Sovyetler Birliği’nde tarih alanında yürütülen çalışmalar, doğrudan Stalin’in ideolojik yönlendirmesi doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu yönlendirmeler sonucunda, 1930’lu yıllarda Azerbaycan Türklerinin kökenine ilişkin “*Med kökenli*” olduğu iddia edilen “bilimsel varsayımlar” ortaya atılmıştır (Sumbatzade, 1990: 121-123).

Dolayısıyla, ‘etnogenezi’ yönteminin tarih yazımında kullanılması, Sovyetler Birliği’nin Rus vatanseverliği ideolojisini güçlendirmek ve Rus olmayan halkların tarihsel kimliklerini Sovyet çerçevesinde yeniden şekillendirmek amacıyla uygulanmıştır. Bu yaklaşım, halkların kendi tarihlerini özgürce tanımlama haklarını kısıtlamış, ulusal kimliklerin Sovyet ideolojisine uygun biçimde yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmıştır (Şahin, 2023).

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, Sovyetler Birliği’nin ulusal kimlik politikası, Batı’da yaşanan sekülerleşme ve ulus inşa süreçlerinden farklı bir çizgide ilerlemiştir. Batı modernleşmesi genellikle ulusal kimlikleri pekiştiren bir süreci teşvik ederken, Sovyet modernleşmesi, ulusal kimlikleri zayıflatarak merkezi bir “Sovyet kimliği” yaratmayı amaçlamıştır.

Sovyetler Birliği’nin kuruluşuyla birlikte, nihai hedef tüm milliyetleri birleştiren ortak bir “*Sovyet insanı*” kimliği oluşturmak olmuştur. Bu süreç, ulusal kimliklerin ortadan kaldırılması ve modernleşme politikalarının ideolojik temeller üzerinden

şekillendirilmesi bakımından devlet merkezli bir sekülerleşme hamlesi olarak okunabilir (Günaydın, 2009).

Tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de bu sürecin ulusal kimlikler üzerindeki etkisini desteklemektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı, Sovyet kimliğinin homojenleştirici yapısını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Sovyet insanı kimliği, tüm halkların aynı kimlik çatısı altında birleştirilmesini öngörmektedir. Bu kimlik türü, modernleşmenin Sovyet modeli olarak geliştirilmiş ve bireylerin etnik, dil, din vb. temel kimlik unsurlarından arındırılmasını amaçlamıştır. Sovyet insanı, yalnızca Sovyet kimliğiyle özdeşleşen ve önceki kimlik bağlarından bertaraf edilmiş birey olarak tasarlanmıştır.”

Dolayısıyla, Sovyet kimliği, ulusal kimlikleri tamamen bertaraf etmeyi ve yerine ideolojik temellere dayalı, homojen bir toplumsal yapı oluşturmayı hedefleyen bir model olarak okunabilir (Hasanoğlu, 2014).

Sovyetler Birliği’nin ulusal kimlik politikalarında belirleyici değişimler, 1941’de başlayan Almanya-Sovyetler Birliği Savaşı (II. Dünya Savaşı) ile kaçınılmaz hale gelmiştir. Savaşın yol açtığı iç krizler ve halkların birliğini sağlama gerekliliği, Sovyet yönetimini milliyet politikalarında daha esnek bir yaklaşım benimsemeye zorlamıştır. Özellikle Alman yönetiminin, Sovyetler Birliği’ndeki Türk ve Müslüman halklara yönelik yürüttüğü propaganda ve ittifak arayışları, Moskova’nın kendi halkları üzerindeki baskıcı politikalarını gözden geçirmesine yol açmıştır. Bu dönemde Sovyetler, Rus olmayan halklara yönelik politikalarını yeniden şekillendirme ihtiyacı hissetmiş, milliyetçi unsurların tamamen bastırılmasından ziyade, vatanseverliğe dayalı bir birlik söylemi geliştirilmiştir.

Bu süreçte, “Büyük Vatan Savaşı” olarak adlandırılan savaş, “Sovyet yurtseverliği” kavramının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemin en çarpıcı gelişmelerinden biri, daha önce milliyetçiliği körükleyebileceği gerekçesiyle yasaklanan bazı ulusal kimlik unsurlarına savaş sırasında kısmen izin verilmesidir. Örneğin, milli kahramanlar hakkında bestelenen şarkılar, yazılan romanlar ve şiirler

yeniden gündeme gelmiş, böylece halkların Sovyet ideolojisiyle bütünleşmesi hedeflenmiştir (Musaoğlu, 2009).

Ancak, 1945'te II. Dünya Savaşı'nın Sovyetler Birliği tarafından kazanılmasıyla birlikte, Sovyet halkları ile Ruslar arasındaki ilişki yeni bir döneme girmiştir. Savaş zaferiyle birlikte Sovyet yönetimi, Rus milliyetçiliğini öne çıkaran yeni bir propaganda sürecine yönelmiştir. Daha önce Sovyet halklarının eşitliği temelinde inşa edilen yurtseverlik söylemi, giderek Rusların "büyük kardeş" olarak tanımlandığı bir hiyerarşik yapıya evrilmiştir. Bu dönüşüm, Sovyet yönetiminin resmî ideolojisini de etkilemiş, Rus olmayan halkların ulusal kimlik arayışları burjuva milliyetçiliği olarak damgalanarak baskılanmıştır (Süleymanlı, 2006: 179).

Sovyet ideolojisi, Rus milliyetçiliğini yücelttiği bu dönemi, Sovyet devletinin halkları feodalizmden kurtardığı ve Batılı emperyalist müdahalelere karşı koruma sağladığı gerekçesiyle meşrulaştırmıştır. Ulusal kimliğe dayalı hareketler ise emperyalizme hizmet eden girişimler olarak görülmüş ve bu nedenle bastırılarak Sovyet birliği öncelikli hale getirilmiştir (Süleymanlı, 2006: 179).

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümü, Sovyetler Birliği için köklü değişimlerin başlangıcını simgelemiştir. Bu dönemde, Sovyet yönetimi Stalin döneminin otoriter ve baskıcı politikalarını gözden geçirmiş ve kademeli olarak daha yumuşak bir yönetim anlayışına yönelmiştir. Nikita Kruşçev'in liderliğinde başlatılan '*Stalinsizleştirme*' süreci, önceki dönemin sert ideolojik baskılarının hafifletilmesini ve Stalin rejimi altında mağdur edilmiş kesimlerin bir kısmının itibarının iade edilmesini amaçlamıştır. Kruşçev'in liderliğiyle birlikte Sovyetler Birliği, daha ılımlı politikalar izlemeye başlamış ve merkezi yönetimin baskıcı yapısını yumuşatmaya yönelik adımlar atılmıştır (Görgen, 2021).

Kruşçev dönemi genellikle *Stalinizmden* bir uzaklaşma süreci olarak değerlendirilse de milliyetler politikası konusunda zaman zaman *Stalinist* yaklaşımlara geri dönüşler gözlemlenmiştir. Yönetimin ilk yıllarında Stalin'in sert politikaları eleştirilmiş ve etnik grupların ulusal hakları konusunda daha esnek bir

yaklaşım benimsenmişse de ilerleyen yıllarda Sovyet ulusu projesine yönelik politikalar yeniden sıkı bir merkeziyetçiliğe kaymıştır.

Kruşçev, Parti Kongresi'nde Sovyet milliyet politikasıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şüphesiz, ulusal farklılıkların ortadan kaldırılmasından rahatsızlık duyanlar vardır. Onlara cevabımız şudur: Komünistler ulusal farklılıkları korumayacak ve onları kalıcı hale getirmeyecektir. Ayrıca, ulusal farklılıkların tüm kökleri Bolşevizm ile uyumsuzluklarından arındırılmalıdır” (Programma KPSS, 1961).

Bu ifadeler, Sovyet uluslaşma sürecinin temel dinamiklerini ortaya koymakta ve ulusal kimliklerin zamanla eritilerek ortak bir “Sovyet milleti” oluşturulmasını hedeflemektedir. Ancak, bu politika zorunlu bir kimlik birleşmesi yerine, yerel kültürlerin belirli ölçüde korunarak şekillendiği “çok uluslu Sovyet toplumu” paradigmasına evrilmiştir.

Sovyet liderleri, küçük ulusların “büyük Rus milleti” etrafında birleşmesiyle homojen bir Sovyet toplumu yaratılabileceğini savunmuşlardır. Bu düşünce doğrultusunda, Kruşçev'in istifasının ardından gelen liderler de ulusları daha da bütünleştirme politikalarını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1964-1982 yılları arasındaki lideri Leonid Brejnev'in politikaları, Sovyet ulusunun tamamlanma süreci olarak değerlendirilmektedir.

Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından 1972 ve 1974 yıllarında yayımlanan bir bildiride bu konuya ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Sovyet ulusu yeni bir ulus değildir. O, tüm SSCB uluslarını kapsadığı için, ulustan daha fazlası olan tarihsel bir insan topluluğudur. Yani, Sovyet milleti Sovyet halklarının doğası ve karakterindeki kapsamlı bir değişimi yansıtan genel bir terimdir. Bu terim, halkların ne kadar yakın ve uluslararası hale geldiğini de ifade eder. Dolayısıyla, tüm sosyalist uluslar aynı zamanda ulusal bileşenleri olan tek bir Sovyet milletini de oluşturmuştur” (Wierzbicki, 2017: 252).

Bir milletin tarihsel ve kültürel birikiminden koparak tamamen yeni ve yapay bir kimlik benimsemesi, toplumsal yapılar ve kimlik inşası süreçleri açısından son derece tartışmalı bir olgudur. Etnik ve kültürel kimlikler tarihsel birikimlerin sonucu olarak şekillenmekte ve kolayca değiştirilememektedir. Bu nedenle, Sovyet yönetiminin

ulusal kimlikleri dönüştürme çabası, yerel halklar açısından büyük bir toplumsal dönüşüm süreci gerektirmiştir. Zamanla, bu yaklaşımda bazı değişiklikler yapılmış ve 1980’li yıllara gelindiğinde “Sovyet Milleti” yerine “Çok Uluslu Sovyet Ulusu” kavramı tercih edilmeye başlanmıştır.

Bu süreç, Batılaşma ile kıyaslandığında farklı bir modernleşme modelini temsil etmektedir. Batılı ulus-devletlerin ulusal kimliklerini modernleşme ve demokratikleşme süreçleriyle güçlendirdiği görülürken, Sovyetler Birliği’nde kimlik inşası daha çok merkezi otoritenin yönlendirdiği bir sosyal mühendislik projesi olarak şekillenmiştir. Bu durum, ulus inşası ve kimlik politikalarının, siyasi sistemlerin ideolojik temelleriyle nasıl doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

1985 yılında Mihail Gorbaçov’un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı olarak göreve gelmesiyle birlikte, ‘*perestroyka*’ (yeniden yapılanma) ve ‘*glasnost*’ (açıklık) dönemi başlamıştır. Bu süreç, Sovyet yönetiminin ekonomik ve siyasi politikalarında köklü bir dönüşüm başlatmayı amaçlamış ve özellikle demokratikleşme kavramı reformların merkezine yerleştirilmiştir. Ekonomik ve siyasi karar alma süreçlerinde artan demokratikleşme eğilimi, yeni reformların hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır (Özer & Iskandarov, 2023).

Perestroyka ve glasnost sürecinin bir sonucu olarak, Sovyetler Birliği’nin bütünlüğü tartışmaya açılmış ve ülkede milliyetçi söylemler giderek artmıştır. Bu süreçte, bağımsızlık düşüncesi geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve SSCB’den ayrılma talepleri seslendirilmiştir. Bağımsızlık mücadelesinde ilk adımı atan ülkeler Baltık Cumhuriyetleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya olmuştur.

Bu hareketlerin temel amacı, ulusal kimliği yeniden inşa etmek, tarihi adaletsizlikleri gidermek, ana dili ve kültürü koruyarak yok olmasını önlemektir. Ancak, bağımsızlık talepleri yalnızca Baltık ülkeleriyle sınırlı kalmamış, Sovyetler Birliği’nin diğer cumhuriyetlerinde de benzer mücadeleler başlamıştır. Bu süreç, çok uluslu bir yapı olan Sovyetler Birliği’nin çözülmesine zemin hazırlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur (Musaoğlu, 2009).

Özetle, birbirinden oldukça farklı 130'dan fazla etnik topluluğu bir arada tutmayı amaçlayan tüm Sovyet liderleri, bu yapıyı sürdürebilme konusunda başarısız olmuştur. Bu başarısızlık, SSCB'nin dağılmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Sovyet rejiminin hedeflerinden biri olan “*Sovyet Milleti*” yaratma çabası, yükselen etnik milliyetçilik hareketleri karşısında etkisiz kalmıştır. Etno-sembolist yaklaşımıyla bilinen Anthony Smith'in görüşlerine dayanarak, Sovyet kimliğinin başarısız olmasının temel sebebinin yapay olması ve güçlü bir etnik köken temelinden yoksun bulunması olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, çok uluslu bir yapıya sahip olan Sovyetler Birliği, bu zayıf ulusal kimlik inşası nedeniyle çökmüş ve dağılmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlık kazanan cumhuriyetlerde, ulusal kimlik inşası sürecinde Sovyet ideolojisinden uzaklaşma eğilimi belirgin bir şekilde gözlemlenmiş ve birçok ülke ulusal politikalarını şekillendirirken Sovyet mirasını reddetme yönünde adımlar atmıştır. Bu bağlamda, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin büyük bir kısmı, ulusal kimlik inşasını pekiştirmek amacıyla tarihsel ve kültürel mitler ile sembolleri yeniden inşa etme sürecine girmiştir (Musaoğlu, 2009).

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne dahil edilmesiyle birlikte batılama süreci çerçevesinde ulusal kimliğinin nasıl şekillendiğinin araştırılması gerekmektedir. Bu süreç, 1920-1990 yılları arasındaki 70 yıllık dönemi kapsamakta olup, Sovyet modernleşme politikalarının Azerbaycan üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, Sovyet Azerbaycan'ındaki ulusal kimlik inşası sürecinin gelişimi, üç temel dönemi ele alınarak incelenecektir: İlk dönem 1920-1930 yıllarını, ikinci dönem 1940-1960 yıllarını ve üçüncü dönem ise, 1970-1980 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemlendirme, Azerbaycan'da Sovyet modernleşmesiyle ulusal kimliğin nasıl yeniden yapılandırıldığını, değişim ve dönüşüm süreçlerini analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

2.2. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik Kurgusu

28 Nisan 1920’de Sovyet güçlerinin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni işgali, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Yalnızca yirmi üç ay süren bağımsızlık dönemi, Bolşevik müdahalesiyle sona ermiş ve uluslararası hukukun bir öznesi olarak varlık gösteren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, dış müdahale sonucunda egemenliğini kaybetmiştir (Həsənli, 2012: 22). 1920-1922 yılları arasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin yerini Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Azerbaycan SSC) almıştır.

1922 yılında Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC’nin katılımıyla Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (TSFSC) kurulmuş ve bu yapı, Sovyetler Birliği dahilinde özerk bir statüye sahip olmuştur. Başkenti Tiflis olan bu federatif cumhuriyet, 1936 yılına kadar Sovyetler Birliği içerisinde ‘bağımsız’ bir cumhuriyet olarak faaliyet göstermiştir. Ancak, pratikte tüm kararlar, doğrudan Moskova’daki SSCB yönetimi tarafından alınmaktaydı.

Aralık 1936’da Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin feshedilmesiyle birlikte Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC doğrudan SSCB’nin üyesi haline gelmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, Azerbaycan SSC, 1936’dan 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar resmen SSCB’nin bir parçası olarak kalmıştır (Bayramova, 2007: 34-35).

Sovyetler Birliği’ne katılan Azerbaycan SSC, 6 Haziran 1923 tarihinde kabul edilen Sovyetler Birliği Teşkilat Kanunu’nun 4. maddesi uyarınca birlikten “serbestçe ayrılma” hakkına sahipti (Rəsulzadə, 1994: 27). Teorik olarak, Azerbaycan SSC, Rusya ve diğer kurucu cumhuriyetlerle eşit statüde kabul edilmekteydi. Ancak, Bolşevik akademisyenler ve hukukçular bu hakkı yalnızca bir “hayal ürünü” olarak değerlendirmiştir. Pratikte, bu hakkın hukuki bir karşılığı olmamış ve devrimci komünizm ideolojisi çerçevesinde, milliyetçiliğe ve devrim karşıtlığına yönelik bir tehdit olarak görülmüştür (Rəsulzadə, 1994: 27-28).

Bu bağlamda, Müsavat Partisi, 1920-1937 yılları arasında komünist rejime ve Sovyet yönetimine karşı mücadelesini sürdürmüş; çeşitli bildiriler yayımlayarak bu

bildirileri halk arasında gizlice dağıtmayı başarmıştır. 27 Nisan 1923 tarihli bildirisinde Müsavat Partisi, halka şu şekilde seslenmiştir:

“Yurttaşlar, Yoldaşlar! Bugün 27 Nisan işgalinin üzerinden üç yıl geçmiştir. Üç yıl önce Rus ordusu, “devrim” ve “komünizm” sloganlarıyla, yerel iş birlikçilerin desteğiyle anavatanımız Azerbaycan’a saldırmış ve onu işgal etmiştir. Bu tarih, yalnızca Rus ordusunun işgalinden ibarettir. Yüzyıl önce Çarlık Rusya’sı da Azerbaycan hanlıklarını benzer bir şekilde işgal ve ilhak etmiştir. O dönemde Azerbaycan Türkleri, Sisianov’un ‘kirli çizimleri’ altında eziliyordu. 27 Nisan trajedisıyla birlikte, Azerbaycan Türkleri ikinci kez özünde Rus olan bir başka devletin egemenliği altına girmiştir. Önce Sisianov, şimdi ise Orjonikidze! Her ikisinin de getirdiği sonuç aynıdır.” (Yaqublu, 2012: 118-121).

Bu tür bildiriler, toplumda huzursuzlukların artmasına, milliyetçi söylemlerin yükselmesine ve neticede Sovyet yönetiminin Müsavatçılara karşı sert önlemler almasına yol açmıştır. Müsavatçılık, o dönemde vatanseverliğin bir simgesi olarak kabul edilmekte ve Azerbaycan Komünist Partisi tarafından hem iç hem de dış politikada mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak görülmekteydi (Rəsulzadə, 1994: 91-93).

Bu mücadeleyi daha iyi anlamak için, Stalin ile Mehmet Emin Resulzade arasında geçen diyalog özel bir önem taşımaktadır. Stalin, Resulzade’ye hitaben şu ifadeleri kullanmıştır:

“Siz yalnızca 23 ay süren bir devlet kurdunuz; ancak biz hala o devletin etkilerini halkın ruhundan silemiyoruz. Özellikle entelektüeller arasında bu etki daha belirgin şekilde hissedilmektedir”.

Bu sözler üzerine, Stalin bu durumun nedenlerini ve ardındaki temel faktörü sormuştur. Resulzade ise, “*milliyetçilik*” diye yanıt vermiş ve ardından şu açıklamada bulunmuştur:

“Bireylerin kendilerini korumaları nasıl doğal ve yasal bir haksa, milletlerin de kendi kimliklerini savunmaları ve korumaları o kadar doğaldır.” (Rəsulzadə, 2010: 47).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin işgalinin ardından, 1920 yılında Gence, Tartar, Ağdam ve Şuşa gibi şehirlerde Bolşevik baskısına karşı ilk silahlı direniş hareketleri ortaya çıkmış ancak Sovyet güçleri tarafından hızla bastırılmıştır. Bu süreçte Sovyet yönetimi, ulusal kimliği bastırmak ve Azerbaycanlı entelektüelleri

geçmişlerinden koparıp Sovyet ideolojisine entegre etmek amacıyla Ruslaştırma politikalarını zorla uygulamıştır.

Zaman zaman bu baskıcı politikalara karşı, Azerbaycan SSC'nin ilk Genel Sekreteri Nariman Narimanov tepki göstermiştir. Ancak, Sovyet yönetiminin genel politikası karşısında onun etkisi sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, Narimanov'un çabaları sonucunda Azerbaycan Türkçesinin eğitim ve yayın hayatında bir dönem korunması sağlanabilmiştir (Narimanov, 2022: 78).

Narimanov, görev süresince yalnızca kendi ulusunun değil, genel olarak Doğu'nun da sömürgecilikten ve kölelikten kurtulmasının tek yolunu komünist ideolojide görmüş ve bu düşüncenin savunucusu olmuştur. Ancak kendisi komünist ideolojinin taşıyıcısı olmasına rağmen, Sovyet yönetiminin uyguladığı Ruslaştırma politikasının asıl niyetini tam olarak kavrayamamış ve bunu komünizmin doğal bir sonucu olarak değerlendirmiştir (Baberovski, 2022: 220).

Narimanov'un liderliği sırasında ve Sovyet yönetiminin ilk on yılında, dil konusunda görece yumuşak bir politika izlenmiş, yerelleştirmeye belirli ölçüde önem verilmiştir. Bu süreç, ana dilde eğitim alan nüfusun artmasına ve milliyetçi entelektüel sınıfın güçlenmesine katkı sağlamıştır. Swietochowski'ye göre, Azerbaycan SSC'de uygulanan bu politika, belirli sonuçlar doğurmuş ancak uzun vadede Sovyetleşme sürecinin bir parçası olarak kullanılmıştır (Swietochowski, 2000: 148).

Sovyet yönetimi tarafından uygulanan yerelleştirme politikaları, Azerbaycan'daki entelektüel gelişimi ve ulusal kimliğin modernleşme sürecini doğrudan etkilemiştir. Özellikle eğitim alanında yapılan düzenlemeler, Azerbaycan Türklerinin üniversitelerde eğitim oranının artmasına zemin hazırlamış ve toplumun kültürel dönüşümünü hızlandırmıştır (Swietochowski, 2000: 150).

Bu durum, Müslüman aydınlar ve Azerbaycan Türkleri açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiş ve bazı sosyal gruplar tarafından milliyetçi duygulardan bağımsız bir şekilde Batılaşma sürecinin bir parçası olarak yorumlanmıştır (Swietochowski, 2000: 151).

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Sovyet yerelleştirme politikalarının Azerbaycan üzerindeki etkisini desteklemektedir. Katılımcı L, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Sovyet yönetiminin ilk yıllarında uygulanan yerelleştirme politikası, Sovyet devletinin yerel bölgede daha kolay yönetimi hayata geçirmeyi hedeflemekteydi. Ciddi kadro eksikliği sorunu, Sovyet merkezi yönetimini yerel düzeyde komünist ideolojiye sahip kadroların yetiştirilmesini öngörmeye yöneltmişti. Fakat bu durum, 1937 yılı Kızıl Terör ’ünün yaşanmasını engellememiştir.”

Dolayısıyla, yerelleştirme politikaları her ne kadar başta halkların ekonomik ve kültürel kalkınmasını destekleyen bir reform olarak değerlendirilse de Sovyet yönetiminin merkezi otoritesini artırma çabasıyla birleşerek 1930’lu yılların sonunda baskıcı bir yapıya dönüşmüştür.

Yerelleştirme politikaları sonucu, Rus dili artık diğer etnik gruplar için yalnızca bir sömürge dili olarak görülmemiş, aksine, Sovyet yönetimi tarafından Rus olmayan halkların daha “yüksek” bir medeniyet seviyesine ulaşmasını sağlayan bir araç olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, yerelleştirme politikaları mutlak ve değişmez bir değer olarak görülmemiş, aksine, uzun vadede Sovyet devletinin çıkarları için potansiyel tehditler barındırdığı düşünülmüştür (Hacıoğlu, 2020).

Sovyet Azerbaycan’ında hayata geçirilen alfabe reformu, yani Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, 27 Haziran 1924’te resmen ilan edilmiş ve 1926 yılında Bakü’de gerçekleştirilen ilk Sovyet Türkoloji Kongresi ile resmiyet kazanmıştır. Bu kongrede, tüm Sovyet Türk halkları için yeni alfabe konusu en öncelikli meselelerden biri haline gelmiş ve alfabe reformu, ulusal kimlik inşasının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Sovyet yönetimi, bu reformu aynı zamanda okuryazarlık oranını artırmayı hedefleyen bir “cehaletle mücadele” projesi olarak sunmuş ve belirli başarılar elde etmiştir. Örneğin, 1926 yılında Azerbaycan’da yüzde 25,2 olan okuryazarlık oranı, 1931’de yüzde 31,4’e, 1933 yılı sonunda ise yüzde 50’ye kadar yükselmiştir. Bu yükselişin temel nedenlerinden biri de eğitimin zorunlu hale getirilmesidir (Swietochowski, 2000: 156).

Ulusal bilincin gelişimi amacıyla yürütülen bu reformlar, yükseköğretimde “*Türkleştirme*” politikası olarak adlandırılan sürecin daha başarılı bir şekilde uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, Azerbaycan Türkçesinin üniversitelerde eğitim dili olması kararlaştırılmış ve yerel dillerde eğitim veren öğretmen-öğrenci sınıfının gelişmesine olanak sağlanmıştır. Türkleşme politikası sonucunda, Azerbaycan üniversitelerinde eğitim gören Azerbaycan’dan olan öğrencilerin oranı yüzde 70’in üzerine çıkmıştır. Bu politikaların bir diğer sonucu ise, Bakü ve kırsal bölgelerde milliyetçi eğilimlerin güçlenmesiyle, Rusça bilen kesimlerin bu dilde eğitim veren kurumlara başvuruda bulunmaktan kaçınmaları olmuştur (Həsənlı, 2012).

Ancak, 1930’ların ortalarından itibaren, Stalin yönetimi yerelleştirme politikasını askıya alarak, onun yerine Ruslaştırma politikalarını yeniden ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu dönüşümün bir parçası olarak, Azerbaycan’da, özellikle Bakü’de Rusça eğitim veren okulların sayısı hızla artırılmış ve Rusça eğitimin yaygınlaştırılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu süreçte, beşinci sınıftan itibaren tüm öğrenciler için Rusça öğrenimi mecbur kılınmıştır. Rusçanın yaygınlaştırılması, Azerbaycan’da ikinci bir alfabe değişikliğine de zemin hazırlamış ve 1940 yılında Latin alfabesi yerine Kiril alfabesi yürürlüğe girmiştir.

Bu değişiklik yalnızca Ruslaştırma politikasını daha geniş bir ölçekte yaygınlaştırmayı değil, aynı zamanda Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel ve dilsel bağları koparmayı da hedeflemiştir.

Ayrıca, 1930’lu yıllar, Azerbaycan SSC’de siyasal tasfiyelerin zirveye ulaştığı ve büyük çaplı toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak da kabul edilmektedir. Bu süreç, yalnızca siyasi baskı ve tasfiyelerle sınırlı kalmayıp, Sovyet modernleşme projeleri çerçevesinde ideolojik, ekonomik ve kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Sovyet yönetimi, modernleşmeyi merkezileşmiş bir kalkınma ve kültürel homojenleşme projesi olarak benimseyerek, Azerbaycan’da İslam karşıtı propagandaları yoğunlaştırmış, kırsal bölgelerde *kolektifleştirme* politikalarını

uygulamış, şehirlerde sanayileşme sürecini hızlandırmış ve kültürel devrim adı altında kapsamlı ideolojik dönüşümleri hayata geçirmiştir. Bu süreç, Azerbaycan'ın geleneksel sosyal yapısını dönüştürerek yeni bir Sovyet yurttaş modeli yaratmayı amaçlamaktaydı (Yakar, 2018).

Bu amaç doğrultusunda SSCB yerel figürlerinden de çok fazla yararlanmıştır. Dönemin en dikkat çeken figürlerinden biri, Azerbaycan SSC'nin Genel Sekreteri Mir Cafer Bağirov'tur. Bağirov'un yönetimi altında, yalnızca siyasi muhalifler değil, Sovyet modernleşme sürecine entegre olmakta zorlanan geleneksel yapılar da hedef alınmıştır.

Bağirov, kendisinden önceki liderlerden biri olan Nariman Narimanov'a karşı sert bir tutum sergilemiş ve onun etkisini tamamen ortadan kaldırmaya yönelik sistemli bir propaganda kampanyası başlatmıştır. Narimanov'u "*burjuva milliyetçisi*", "*yozlaşmış*" ve "*komünizm karşıtı*" gibi suçlamalarla itibarsızlaştırmaya çalışmış ve onun sosyalist hareket içindeki rolünü tamamen silmeyi amaçlamıştır. Yürütülen bu politikanın temel nedeni, Narimanov'un ulusal kalkınma ve Azerbaycan kültürünü koruma çabaları ve Sovyet modernleşme projesiyle, yani 'sovyetleşmeyle' doğrudan çelişmesi gösterilmektedir.

Bu dönemde, Stalin'in siyasal tasfiye politikaları yalnızca Azerbaycan'da değil, tüm Sovyetler Birliği'nde büyük bir baskı ve korku atmosferi yaratmıştır. Bu süreçte, sahte mahkemeler aracılığıyla milyonlarca insan hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir (Həsənli, 2012: 22).

Stalin yönetimi, tasfiye hareketlerini yürütürken 1936 yılında SSCB Anayasası'nda kapsamlı değişiklikler yaparak Sovyet milletini oluşturma ve Ruslaştırma politikalarını hızlandırma amacını taşımıştır. Bu değişikliklerin temel hedeflerinden biri, etnik kimlikleri zayıflatarak tek bir Sovyet kimliği inşa etmektir.

Bu kapsamda, Azerbaycan'da kullanılan dilin resmi adı "Azerbaycan Türkçesi" yerine "Azerbaycan Dili" olarak değiştirilmiş, halkın kimliği de "Azerbaycan Türkleri" yerine "Azerbaycanlı" olarak tanımlanmıştır. Bu terminolojik dönüşüm,

Türk dilli halklar arasındaki kültürel ve etnik bağları zayıflatmayı amaçlayan geniş çaplı bir Sovyet ulus mühendisliği projesinin parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu değişim yalnızca dil ve kimlik alanında değil, modernleşme ve Batılaşma sürecinin zorunlu bir unsuru olarak görülen eğitim reformları aracılığıyla da ulusal kimlik ile devlet ideolojisi arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. Bu süreç, Azerbaycan halkının etnik kimliğini hedef alan bir asimilasyon politikasıyla şekillendirilmiş ve Sovyet devletinin totaliter yapısını pekiştirmiştir.

1937 yılı, Sovyetler Birliği'nde siyasal tasfiyelerin zirveye ulaştığı ve baskının en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olmuştur (Çetin & Topsakal, 2023).

Bu süreçte, Müsavatçılık, Panislamizm, Panturanizm, Burjuva Milliyetçiliği ve Ayrılkçılık gibi suçlamalarla binlerce kişi hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir.

1937 Yılında Azerbaycan'da yaşanan tasfiyeler sonucunda yaklaşık 70 bin kişi doğrudan baskı politikalarından etkilenmiştir. Bunlardan 29 bini entelektüel sınıfa mensup bireylerden oluşmuştur. Azerbaycan SSC, Ukrayna dışında en fazla siyasal tasfiye yaşanan Sovyet cumhuriyetlerinden biri olmuştur (Swietochowski, 2000: 172).

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Sovyet politikalarının Azerbaycan ulusal kimliğine etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcı A, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“28 Nisan 1920’de Sovyet güçleri tarafından işgal edilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan ulusal kimliğinin tamamlanmasını engellemiştir. 1937 yılına kadar nüfus cüzdanlarına Türk yazılan Azerbaycan Türkleri, Stalin’in birliğe üye olan halklarla ilgili öngördüğü politikayla birlikte “Azerbaycanlı” siyasi kimliği oluşturulmuştur. Bu kimlik, coğrafi bir ada dayalı ve siyasal bir kimlik türüdür. Üst kimlik olarak tanımlanan bu yapı, etnik unsurları göz ardı etmektedir. Temel amaç, Türklüğün yok edilmesi olmuştur.”

Benzer şekilde, Katılımcı C de bu süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

“28 Nisan 1920’de Sovyet güçleri tarafından işgal edilen AHC, Azerbaycan ulusal kimliğinin tamamlanmasını engellemiştir. Ancak bu işgal, onu tarih sahnesinden silmemiştir. Sovyet devleti, Azerbaycan ulusal kimliğinin temelini oluşturan ‘Türklük’ düşüncesine karşı ‘Azerbaycanlı’ coğrafi temelli kimliği öngörmüştür.”

Katılımcıların da vurguladığı gibi, bu süreç, Azerbaycan halkının Türklük kimliği ile bağlarını koparmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Sovyetler Birliği'nin siyasal tasfiye politikaları, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte zorunlu olarak kesintiye uğramış ve Sovyet yönetimi, doğrudan savaşın etkileriyle şekillenen yeni bir strateji izlemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı ve sonrasında Sovyet siyasal sürecinin farklı dinamiklerle şekillendiği gözlemlenmektedir (Çetin & Topsakal, 2023).

Savaşın getirdiği zorunlu değişimler, Sovyet modernleşme sürecinde milliyet politikalarının yönünü belirleyici bir faktör olmuş, savaş sonrası dönemde ise ulusal kimlik ve kültürel kimlik arasındaki ilişki yeni bir çerçevede ele alınmıştır. Bu nedenle, Azerbaycan SSC'de II. Dünya Savaşı ile şekillenen politik süreçlerin, Sovyet merkezi yönetiminin öngördüğü yeni yönelimler doğrultusunda değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.1. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1940-1960 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik Kurgusu

SSCB ve Azerbaycan SSC için 1941-1945 yılları, Sovyet literatüründe “Büyük Vatan Savaşı” dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, bilimsel literatürde aynı zamanda “Vatanseverlik Tarihi” olarak da kabul edilmektedir. Büyük Vatan Savaşı, Nazi Almanyası'nın SSCB'ye yönelik saldırılarıyla başlamış ve Bakü şehri, bu saldırı planlarında kritik bir jeopolitik ve stratejik öneme sahip olmuştur. Petrol rezervleri açısından büyük bir potansiyele sahip olan Bakü, Hitler Almanyası için hayati bir enerji kaynağı niteliği taşımaktaydı.

Savaşın başlamasıyla birlikte Sovyet yönetimi, SSCB'ye üye olan farklı ulusları ortak bir amaç etrafında birleştirmek ve Nazi işgaline karşı mücadelede mobilize etmek amacıyla merkezi otoritesini güçlendirme gereği duymuştur.

Savaşın başlamasıyla birlikte Stalin, SSCB içindeki Rus olmayan uluslara yönelik politikalarında geçici bir yumuşamaya gitmiştir. Stalin, Rus olmayan halkları

Almanlarla savaşmaya teşvik etmek için vatan sevgisi temelli sylemleri ne çıkarmış ve bu bağlamda milliyetçi hareketlere karşı yürütülen sert politikalara kısa bir süreliğine ara vermiştir (Hsnli, 2008).

Ulusların kendi kahramanlarını sahiplenmesine, bu kahramanlar hakkında kitaplar yazılmasına, şiirler kaleme alınmasına ve filmler yapılmasına yönelik belirli serbestlikler tanınmıştır. Bu tür politikalara, Azerbaycan'da ulusal kimliğin gelişimine ve kültürel uyanışa dolaylı yoldan katkı sağlamıştır.

1930'ların sonlarına doğru, özellikle İşlam dinine ve camilere karşı yürütülen yasaklar, savaşın getirdiği zorunluluklar nedeniyle ya hafifletilmiş ya da tamamen kaldırılmıştır. Bu süreçte oluşan görece serbestlik ortamını değerlendiren milliyetçi gençler, bağımsız Azerbaycan fikri çerçevesinde "Yıldırım" adlı bir örgüt kurmayı başarmışlardır. Ancak, savaşın sona ermesiyle birlikte Sovyet yönetimi, bu rgt yasadışı ilan etmiş, üyelerini tutuklamış ve milliyetçi hareketleri tekrar sert bir şekilde bastırmıştır (Hsnli, 2008).

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüyle birlikte, Sovyetler Birliği'nde yeni bir politik dönem başlamıştır. Onun yerine geçen Nikita Kruşçev, Stalinist baskıcı politikaları kademeli olarak gevşetmiş ve bu dönem siyaset biliminde "*Kruşçev çözülmesi*" olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte, Sovyet yönetimi daha liberal bir atmosfer yaratmaya çalışmış ve merkezietçi politikalara belirli ölçüde yenilenmiştir.

şubat 1954'te gerçekleştirilen 20. Parti Kongresi'nde Azerbaycan SSC'nin Genel Sekreteri Mir Cafer Bağırov görevden alınmış ve yerine İmam Mustafayev atanmıştır. Bu değişim, Azerbaycan SSC'de yönetim kadrolarının kısmi olarak yeniden şekillenmesine ve yerel liderlerin yönetimde daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanımıştır.

1950'lerin ortalarından itibaren Sovyet modernleşme politikalarının Azerbaycan SSC zerindeki etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte, SSCB yönetimi yaşam standartlarını iyileştirmek ve toplumsal refahı artırmak amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların Azerbaycan SSC açısından en önemli yansıması,

1956 yılında Azerbaycan dilinin anayasal olarak devlet dili statüsüne kavuşması olmuştur. Bu karar, Azerbaycan ulusal kimliğinin güçlenmesi açısından kritik bir adım olmuş ve dilin kamusal alanda yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır (Həsənli, 2008).

Aynı zamanda, bu dönem Azerbaycan’da ulusal kültür, entelektüel üretim ve akademik gelişim açısından en hareketli yıllardan biri olmuştur.

Bu çerçevede, Azerbaycan dilinin resmîleşmesi, ulusal bilincin pekiştirilmesi ve kültürel faaliyetlerin artırılması gibi süreçler, ulus inşası bağlamında modernleşmeci bir perspektif kazandırmıştır. Ancak, bu sürecin Batılaşma ile olan ilişkisi tartışmalıdır; çünkü Sovyet modernleşmesi, ulusal kimliklerin gelişimine kısmen izin verse de merkezi otoritenin kontrolü altında tutulan bir dönüşüm modeli sunmuştur.

Öte yandan, Sovyetler Birliği’nin savaş dönemi boyunca uyguladığı görece esnek politikalar, savaş sonrasında yerini tekrar merkezîyetçi ve baskıcı uygulamalara bırakmıştır. Bu durum, modernleşmenin Sovyet bağlamında “kontrollü ulus inşası” şeklinde uygulandığını ve gerçek anlamda kültürel özerklik sağlamaktan ziyade, Sovyetler Birliği’nin politik çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 1941-1956 yılları arasındaki dönem, Azerbaycan SSC’nin Sovyet modernleşme sürecinden en fazla etkilendiği zaman dilimlerinden biri olmuştur. Bu süreç, Batılaşma unsurlarını içermekle birlikte, nihayetinde Sovyetler Birliği’nin merkezîyetçi yapısına hizmet eden bir çerçevede şekillendirilmiştir.

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi, Sovyetler Birliği için yeni bir siyasal ve ideolojik dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreç, SSCB içinde “*Yeni Sovyet İnsanı*” kavramının yaygınlaştırılmasıyla birlikte, farklı ulusların kendilerine özgü kimliklerini yeniden tanımlama çabasına girdiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Azerbaycan bağlamında yerel kimlik unsurlarının tamamen kaybolmadığı gözlemlenmektedir.

Stalin döneminde “*halk düşmanı*” ilan edilerek infaz edilen Hüseyin Cavit, Mikail Müşfik ve Ahmet Cevat gibi Azerbaycanlı aydınların 1950’li yıllarda iade-i itibar kazanması, Sovyet modernleşme politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Stalin’in baskıcı yönetiminden farklı olarak, savaş sonrası dönemde edebi ve kültürel mirasın bazı bölümlerinin yeniden canlandırılması, merkezi yönetimin ulus-devlet reflekslerinden uzaklaşarak, çok uluslu bir Sovyet toplumu yaratma amacını taşıyan kontrollü bir açılım olarak okunabilir.

Bu bağlamda, Azerbaycan edebiyatının temel eserlerinden biri olan “Kitab-ı Dede Korkut” destanı da bu dönemde yeniden basılmış ve ulusal kimliğin inşasında önemli bir referans noktası olmuştur.

Ayrıca, Bahtiyar Vahabzade’nin “Gülistan” adlı romanı, Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan topraklarının İran ve Çarlık Rusya’sı arasında bölünmesini konu alarak, tarihsel adaletsizliklere dikkat çeken bir eser olarak öne çıkmıştır. Bu eser, Sovyet modernleşmesi içinde ulusal bilincin nasıl şekillendiğine dair önemli bir gösterge olup, tarih anlatılarının toplumsal kimlik üzerindeki etkisini göstermektedir.

Savaş sonrası dönemde Azerbaycan SSC’de Azerbaycan dili kamusal alanda daha görünür hale gelirken, ulusal kimliğin kültürel ve entelektüel temelleri yeniden şekillenmiştir. Milliyetçi edebiyat ve sanatın etkisiyle halkın tarihine ve kimliğine ilgisi artmış, bu da milliyetçi duyguların yükselmesine ve Sovyet yönetiminin denetimini sıkılaştırmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de savaş sonrası Sovyet modernleşmesi sürecinin Azerbaycan üzerindeki etkisini desteklemektedir. Katılımcı D, bu süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Daha fazla yerel kadroların Azerbaycan SSC’de yönetime atanması, Azerbaycan’da ulusal kimlik açısından millilik düşüncesinin yeniden gelişimine olanak sağlamıştır. Azerbaycan Türkçesinde yazılan ve daha çok ülkenin adına ve II. Dünya Savaşı’nda kahramanlık göstermiş kişilere öncelik tanıyan şiirler, romanlar, destanlar, müzikler, tiyatro

oyunları ve diğer sanat türlerine ilişkin faaliyet alanları gelişim göstermiştir. Bu da ulusun kendi tarihine, dinine ve diline olan ilgisini artırmıştır.”

Dolayısıyla, 1950 sonrası Sovyet dönemi, Stalin’in baskıcı kimlik politikalarından farklı olarak Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliğini koruma ve geliştirme çabalarının kısmen güçlendiği bir dönem olmuştur. Bu süreç, Azerbaycan halkının tarih ve kimlik bilincinin canlı tutulmasına olanak sağlamış ve gelecekteki bağımsızlık hareketlerine zemin hazırlamıştır (Günaydın, 2009).

Bu süreçte, liberal reformları destekleyen ve Azerbaycan dilinin anayasal olarak resmî dil statüsüne yükselmesini sağlayan İmam Mustafayev’in görevden alınması ve yerine Veli Ahundov’un atanması, Sovyetlerin kimlik politikalarında yeni bir yönelim olarak değerlendirilmelidir.

Ahundov’un görev süresi (1959-1969), Azerbaycan ulusal kimliğinin yeniden şekillendiği ve kültürel gelişimin hız kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Sovyet modernleşme sürecinin yerel kimlikler üzerindeki etkisi, Azerbaycan bağlamında kültürel uyanışı teşvik eden ve belirli milliyetçi motiflere kapı aralayan kontrollü bir dönüşüm şeklinde tezahür etmiştir (Həsənli, 2008).

Bu dönemde, Gence şehrinin Stalin döneminde verilen “Kirovabad” adının kaldırılarak eski ismine geri dönmesi, ulusal kimliğin restorasyonu açısından önemli bir adım olmuştur.

Güney Azerbaycanlı ünlü şair Muhammed Hüseyin Şehriyar’ın “*Haydar Baba’ya Selam*” adlı şiirinin ilk kez Bakü’de yayımlanması, Sovyetlerin, edebi üretimi kimlik inşasında nasıl kullandığını gösteren bir diğer örnek olarak değerlendirilebilir.

Bu süreç, Sovyet modernleşmesinin kontrollü ve sınırlı bir kültürel özerkliği mümkün kılan dinamiklerinden biri olarak yorumlanabilir.

1960’ların başında, Azerbaycan’da ulusal kimliğin daha güçlü bir şekilde yeniden tanımlanmasına yönelik hareketlenmeler gözlemlenmiştir. Bu dönemde Bakü Devlet Üniversitesi’nde bir grup liberal öğrenci, genç Ebülfez Elçibey’in liderliğinde siyasal mücadele vermek amacıyla gizli bir örgüt kurmuştur.

Bu örgüt, Azerbaycan'ın bağımsızlığını talep etmek ve halkın özgürleşmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Elçibey, örgütün amacını şu sözlerle açıklamıştır:

“Her bireyin en büyük şerefi, insanlığa ve insan haklarına hizmet etmektir. Kim olursa olsun, özgürlüğü olmayan bir insan ya da ulus ne kendisine ne de diğer insanlara ve uluslara yarar sağlayabilir. Bu nedenle, öncelikle kendimizi, ardından halkımızı özgürleştirmeliyiz” (Elçibey, 2004: 198).

Bu hareket, Sovyet modernleşme süreci içinde yerel kimliklerin bastırılmasına karşı gelişen milliyetçi dalganın somut bir örneğidir. Aynı zamanda, Batılaşma sürecindeki ulusal bilinçlenme hareketlerine benzer şekilde, siyasi bağımsızlık ve bireysel özgürlük vurgusunun öne çıktığı bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Sovyet modernleşmesi bağlamında değerlendirildiğinde, Elçibey'in görüşleri, SSCB'nin çok uluslu toplum inşa etme çabalarına karşı, ulusal bağımsızlık ve etnik dayanışmayı vurgulayan bir duruş olarak öne çıkmaktadır. SSCB, modernleşme sürecini Ruslaştırma politikalarıyla pekiştirmeye çalışırken, Elçibey ve onun gibi düşünen entelektüeller, ulusal bilinçlenme ve özgürlük mücadelesi ekseninde bir *“alternatif modernleşme”* arayışı içinde olmuşlardır.

Bu görüşleri nedeniyle Sovyet devleti tarafından tehdit olarak algılanan Elçibey, tutuklanmış ve hapsedilmiştir. Cezaevindeyken şu düşüncelerini kaleme almıştır:

‘1. Azerbaycan ulusu bağımsız değildir ve Rusya'dan ayrılması gereklidir. 2. Bağımsız bir Azerbaycan devleti oluşturulmalıdır. 3. Türk dili konuşan tüm halkların birleşmesiyle tek bir Turan devleti kurulmalıdır.’ (Elçibey, 2004: 218).

Bu ifadeler, Elçibey'in, Sovyet modernleşmesi ve ideolojik çerçevesine karşı koyarak, bağımsızlık ve kültürel birlik temelinde bir ulus-devlet anlayışını öne çıkardığını göstermektedir.

Elçibey, 1965'ten 1975'e kadar SSCB içinde sömürgecilığe karşı mücadele eden bir entelektüel çevre oluşturmayı başarmış ve bağımsızlık yanlısı düşüncelerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ziya Bünyatov, Bahtiyar Vahabzade, Khudu Mammadov ve Süleyman Aliyarov gibi iki yüze yakın vatanseveri etrafında toplamış ve SSCB yönetiminin ulusal kimlik politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.

Bu entelektüeller, sadece siyasal düzlemde değil, akademik ve kültürel alanlarda da sömürgecilik karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. Özellikle, Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sına katılmasının “bayram” olarak kutlanmasını, ulusal tarih açısından bir çarpıtma olarak görmüş ve buna karşı sert bir duruş sergilemişlerdir.

Sovyet modernleşmesi, kendisini “*tarihin ilerici gücü*” olarak lanse ederken, Azerbaycan Türkü entelektüellerin bu karşı çıkışı, modernleşmenin yalnızca ekonomik ve teknik reformlarla sınırlı kalamayacağını, aynı zamanda ulusal kimliği koruma ve güçlendirme süreciyle birlikte ilerlemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1960-1970’li yıllarda gerçekleştirilen milliyetçi eylemler, Azerbaycan SSC’nin ulusal kurtuluş mücadelesinde ve ulusal kimliğinin inşasında önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu hareketler, Sovyet hegemonyası altında varlığını sürdüren Azerbaycan Türklerinin, bağımsızlık ve kimlik bilinci yönünde attıkları ilk büyük adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Ancak, bu eylemler, çeşitli faktörlerin etkisiyle kısa vadede başarısız olmuş, fakat uzun vadede Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlayan bir öncü rol üstlenmiştir (Turan, 2019).

Sovyet modernleşmesi, bireylerin devlet karşısındaki konumunu belirlerken, ideolojik olarak güçlü bir devlet imajı yaratmış ve halk üzerinde mutlak otoriteyi pekiştiren bir korku atmosferi oluşturmuştur. Bu durum, halkın kolektif bir direniş göstermesini zorlaştırmış ve milliyetçi hareketlerin geniş taban bulmasını engellemiştir.

Ancak, bu eylemler ve akımlar, yalnızca belirli bir döneme ait başarısız girişimler olarak değil, Azerbaycan’ın ulusal kimliğinin ve bağımsızlık mücadelesinin gelişiminde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmelidir. 1960’lardan itibaren ortaya çıkan bu milliyetçi hareketler, gelecekteki mücadelelerin daha bilinçli ve organize bir şekilde hazırlanmasını sağlamış ve bağımsızlık sürecinin kurumsal ve ideolojik temellerini atmıştır.

Bu bağlamda, 1970-1980 yılları, Azerbaycan SSC’nin ulusal kimlik inşası ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin temellerinin atılması açısından kritik bir

dönemi temsil etmektedir. Bu süreç, bir yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına zemin hazırlayan dinamiklerin ivme kazanmasına, diğer yandan Azerbaycan'ın yeniden bağımsız bir devlet olarak yapılandırılmasına yönelik önemli gelişmelerin yaşanmasına olanak sağlamıştır.

2.2.2. Sovyet Modernleşmesinin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri: 1970-1980 Yıllarında Azerbaycan'da Kimlik İnşası ve Bağımsızlık Mücadelesi

Azerbaycan SSC için 1969 yılı, önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Nitekim, Veli Ahundov'un görevden alınması ve yerine Haydar Aliyev'in atanmasıyla, Azerbaycan'ın sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimi açısından yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştır. 1969'da görevi devralan Haydar Aliyev, Azerbaycan halkının ulusal uyanışında ve kimlik bilincinin güçlenmesinde etkili isimlerden biri olmuştur.

Aliyev'in en önemli icraatlarından biri, 1978 yılında SSCB genelinde yapılan anayasa değişikliği sonrasında Azerbaycan SSC anayasasında da düzenlemeler yaparak, Azerbaycan dilini yeniden resmi devlet dili statüsünde kalmasını sağlamasıdır. Ayrıca, onun yönetimi döneminde, milliyetçi eğilimleriyle öne çıkan bireylere yönelik baskıların hafiflemesi ve vatanseverlik duygularının yeniden canlanması dikkat çekmiştir.

Bu süreç, Sovyet modernleşmesi ve Batılaşma dinamikleri açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan'da ulusal bilincin gelişimine yönelik politikaların merkezi otoriteyle dengelenerek yürütüldüğü bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçi yapısına rağmen, Azerbaycan'da kültürel ve dilsel farkındalığın artırılması, ulusal kimlik inşasında önemli bir adım olarak görülmektedir. Aliyev'in reformları, bir yandan Sovyet modernleşme sürecinin parçası olarak değerlendirilebilecek kalkınma ve eğitim hamlelerini içerirken, diğer yandan ulusal kimliğin korunmasına yönelik atılan bilinçli adımları da barındırmıştır. Bu bağlamda,

Azerbaycan SSC, Sovyetler Birliği içinde görece daha güçlü bir kültürel kimlik oluşturma sürecine girmiştir.

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başlarında, Azerbaycan SSC'de ulusal kimlik üzerine yapılan araştırmalar, aydınlar tarafından giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Bu dönemde kaleme alınan önemli eserler arasında Azize Caferzade'nin "*Bakü-1501*" (1981), Alisa Nijat'ın "*Kızılbaşlar*" (1983) ve Ferman Kerimzade'nin "*Hudaferin Köprüsü*" (1983) adlı tarihi romanları yer almaktadır. Bu eserlerde, I. Şah İsmail'in kurduğu Safevi Hanedanlığı, geleneksel tarih yazımında olduğu gibi Fars hükümdarı ve hanedanı olarak değil, Azerbaycan Türkü kökenine sahip bir hanedan olarak ele alınmıştır. Söz konusu eserlerde, I. Şah İsmail, sadece Azerbaycan Türklerinin değil, tüm Türk dünyasının en büyük hükümdarlarından biri olarak sunulmaktadır (Shaffer, 2008: 111).

Bu dönemin bir diğer önemli özelliği, Azerbaycan Türkçesine olan ilginin artmasıdır. Yeni gramer kuralları oluşturulmuş ve dildeki Rusça kökenli sözcüklerin yerine Türkçe kökenli sözcüklerin kullanılmasını teşvik eden reformlar yapılmıştır. Ancak, Anayasal düzeyde Azerbaycan Türkçesi yerine "Azerbaycan dili" terimi benimsenmiş ve resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Shaffer, 2008: 109).

Ebülfez Elçibey, Haydar Aliyev'in genel politikasına yönelik eleştirilerinde dahi, onun ulusal dilin gelişimi konusunda attığı adımları takdir etmiş ve Aliyev'in dilbilimcilere gösterdiği özel ilgiyi özellikle vurgulamıştır. Bir ulusun dilinin gelişimi, o ulusun kültürel mirasının korunması, ulusal bilincinin ve kimliğinin pekiştirilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, Haydar Aliyev'in dilbilimcilere devlet desteği sağlaması ve onları belirli dönemlerde onursal madalyalarla ödüllendirmesi, Azerbaycan ulusal kimliğinin kurumsallaşmasına katkıda bulunmuş ve bu alandaki çabaları teşvik etmiştir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen veriler de Haydar Aliyev döneminin Azerbaycan Türkçesi açısından gelişim dönemi olarak

değerlendirilmesini desteklemektedir. Katılımcı B bu süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

“Stalin’in ölümünün ardından Sovyet devleti, “yumuşama” (destalinizasyon) politikasını daha belirgin bir şekilde uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda, Haydar Aliyev’in liderliği, Azerbaycan ulusal kimliği açısından önemli dönüşümlerin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Aliyev dönemi, özellikle dil politikaları aracılığıyla ulusal kimlik inşasına yönelik desteklerin arttığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu dönemde Sovyet devletine karşı gerçekleştirilen protestolara yönelik baskı politikalarının, önceki dönemlere kıyasla daha kontrollü ve görece kontrollü yöntemlerle uygulandığı gözlemlenmektedir.”

Dolayısıyla bu durum, Azerbaycan SSC’de modernleşme ve ulusal kimlik inşasının, Sovyet modernleşme politikaları çerçevesinde nasıl şekillendiğini gösteren önemli bir süreçtir. Sovyetler Birliği, genel olarak sosyalist modernleşme modelini benimsemiş, ekonomik kalkınmayı merkezîleştirmiş ve kültürel politikaları denetim altına almıştır. Ancak, bu çerçevede Azerbaycan gibi bazı cumhuriyetler, ulusal dillerini ve kültürel miraslarını koruma konusunda görece daha fazla alan bulmuştur. Dilin kurumsallaştırılması ve edebî eserler aracılığıyla ulusal tarihin yeniden yorumlanması, bir yandan Sovyet modernleşmesi içinde şekillenirken, diğer yandan yerel bir kimlik bilinci oluşturma sürecini desteklemiştir.

Bu durum, Batılaşma süreci ile ilişkilendirildiğinde, ulusal dillerin güçlendirilmesinin, Batılaşmanın temel unsurlarından biri olan kültürel özerklik ve entelektüel bağımsızlık ilkeleriyle örtüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla, Azerbaycan dilinin resmî olarak kabul edilmesi ve ulusal tarih yazımında Safevi Hanedanlığı gibi figürlerin Azerbaycan ulus kimliği içinde yeniden konumlandırılması, Sovyet modernleşmesi ile Batılaşma sürecinin kesiştiği noktalar olarak değerlendirilebilir.

Haydar Aliyev’in Azerbaycan SSCB’deki liderliği döneminde, ulusal kadrolaşma süreci hız kazanmış ve parti organlarında Azerbaycanlı bürokratların etkinliği artmıştır. Bu süreçte, binlerce Azerbaycanlı genç, SSCB’nin en prestijli üniversiteleri ve bilim merkezlerine öğrenim görmek üzere gönderilmiş, böylece ülkenin entelektüel sermayesi güçlendirilmiştir. Ayrıca, 1971 yılında ulusal askeri personel yetiştirmek amacıyla *Cemşit Nahçıvanski Askeri Akademisi* kurulmuş ve

bununla da sınırlı kalınmayarak, Azerbaycan gençlerinin SSCB'nin farklı askeri okullarında uzmanlık eğitimi alması için devlet tarafından geniş çaplı destek sağlanmıştır (Abiyeva, 2019).

Aliyev'in milliyetçi eğilimleri doğrultusunda attığı önemli adımlardan biri, Stalin döneminde “*Pantürkist*” suçlamasıyla sürgüne gönderilen ve orada hayatını kaybeden Azerbaycan'ın önde gelen edebi figürlerinden Hüseyin Cavit'in naaşının, sürgün edildiği İrkutsk'tan kendi memleketi Nahçıvan'a getirilerek burada defnedilmesini sağlamasıdır. Bu adım, Azerbaycan ulusal kimliğinin güçlendirilmesine yönelik sembolik ve tarihsel bir hamle olarak değerlendirilmiştir.

Aliyev'in 1969-1982 yılları arasındaki Azerbaycan SSC Genel Sekreterliği dönemi, onu SSCB içinde reformist bir figür olarak konumlandırmıştır. Merkezi yönetimin katı yapısını iyi analiz eden Aliyev, Sovyetler Birliği'nde tek merkezli yönetimin çıkmazlarını fark ederek, yerelleştirme politikalarının yeniden uygulanmasını savunmuştur (Süleymanlı, 2006: 180). Bu bağlamda, yerel kadroların yetiştirilmesi ve Azerbaycan kimliğinin kurumsal çerçevede pekiştirilmesi adına önemli adımlar atmıştır.

Azerbaycan ulusal kimliğine yönelik en dikkat çekici katkılarından biri de Azerbaycan Türkleri üzerine yapılan akademik araştırmaların desteklenmesi olmuştur. Sovyet tarih yazımında ilk kez Azerbaycan Türklüğü tezini savunan Ziya Bünyatov'un yayımladığı “*VII-IX. Asırlarda Azerbaycan*” adlı eseri, Ermeni tarihçiler tarafından eleştirilmiş ve ciddi bir tartışma yaratmıştır. Bünyatov'un bu çalışması, Azerbaycan Türklerinin başlangıcı konusundaki önemli iddiaları ortaya koymuş ve Sovyetler Birliği'nin genel tarih anlatısı içinde yeni bir perspektif sunmuştur (Süleymanlı, 2006: 181). Aliyev, bu akademik çabaları yüksek düzeyde desteklemiş, Bünyatov'u ödüllendirerek bu alandaki çalışmaların devamlılığını teşvik etmiştir.

Bunun yanı sıra, askeri eğitime verilen önem ve *Cemşit Nahçıvanski Askeri Akademisi*'nin açılması, Azerbaycan'ın kendi güvenlik elitini yetiştirme sürecine girişinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu tür girişimler, yalnızca Sovyet

askeri sistemine entegre olma değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın kendi ulusal askeri geleneğini güçlendirme çabası olarak da okunabilir.

Bu bağlamda, Haydar Aliyev'in yönetimi, Sovyet modernleşmesi içinde Azerbaycan'ın ulusal kimliğini koruma ve güçlendirme çabalarıyla öne çıkan bir dönem olarak değerlendirilebilir. Batılaşma perspektifinden bakıldığında, Aliyev'in yürüttüğü politikalar, ulusal kimliğin bilimsel ve akademik çalışmalarla desteklenmesi, eğitim yoluyla entelektüel sermayenin artırılması ve uluslararası bilgi sistemine entegrasyon sağlanması açısından Batılı modernleşme ilkeleriyle örtüşmektedir.

Bu bağlamda, 1985 yılı, Azerbaycan ulusu için önemli bir dönüşüm noktası olarak kabul edilmektedir. Mihail Gorbaçov'un SSCB Genel Sekreteri olarak göreve başlaması ve onun liderliğinde uygulamaya konulan "*glasnost*" (açıklık) ve "*perestroyka*" (yeniden yapılanma) politikaları, yalnızca SSCB'nin değil, aynı zamanda Azerbaycan SSC'nin siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Bu süreç, Azerbaycan'da ulusal kimlik bilincinin yeniden şekillenmesine zemin hazırlarken, Karabağ meselesi gibi tarihi ve etnik çatışmaları da tetiklemiştir.

1988 yılı itibarıyla Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde yaşayan Ermenilerin, bölgenin Ermenistan'a bağlanması yönündeki talepleri, Azerbaycan toplumunda milliyetçi duyguların daha da güçlenmesine neden olmuştur. 19 Şubat 1988'de, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı ayrılıkçı sloganlarla başlattıkları gösteriler, iki toplum arasında artan gerginliği silahlı çatışmalara dönüştürmüştür. 1988-1991 yılları arasında yaklaşık 200 bin Azerbaycan Türkü, Ermenistan'dan zorla çıkarılmış, sürgün edilmiş ve büyük çoğunluğu Sumgayıt ve Bakü'ye gelerek mülteci konumuna düşmüştür (Ekici, 2022).

Bu olaylar, Azerbaycan ulusal hareketinin hız kazanmasına ve SSCB yönetimine karşı halk tepkisinin örgütlenmesine yol açmıştır. Karabağ'daki gerilim, uluslararası medyada geniş yankı uyandırmış, özellikle Batı basınında Ermenilerin talepleri ön plana çıkarılmıştır. Bu durum, Azerbaycan halkında yalnızca Ermenilere karşı değil,

aynı zamanda SSCB'nin iki yüzlü politikalarına karşı da öfkeyi artırmıştır. Her iki tarafın Karabağ üzerindeki hak iddiaları, gelecekteki savaşların ve siyasi çekişmelerin temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan ulusu, kendi topraklarını savunmak için sokaklara dökülmüş, bu ayaklanmalar yalnızca SSCB yönetimi tarafından değil, aynı zamanda uluslararası kamuoyu tarafından da dikkatle izlenmiştir. Dünyanın farklı ülkelerinden diplomatlar, büyükelçiler, gazeteciler ve akademisyenler, Azerbaycan'daki olayları anlamak ve raporlamak üzere ülkeye gelmiştir.

Bu trajik olaylar, Azerbaycan halkının yönetimden Ermenistan'a karşı daha kararlı adımlar atmasını talep etmesine ve halkın Bakü'deki "Azadlık Meydanı'nda" kitlesel protestolar düzenlemesine yol açmıştır. Özgürlük Meydanı'nda toplanan halk, adaletin sağlanmasını, Ermenistan'a karşı somut önlemler alınmasını ve vatanlarını kaybeden mültecilerin korunmasını talep etmiştir.

Karabağ'dan sürgün edilen mültecilerin haklarını savunmak adına düzenlenen mitingler, zamanla örgütlü yapıya kavuşarak daha resmî gruplar halinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde, "Varoluş", "Anavatan" ve "Azerbaycan Halk Cephesi" gibi siyasi hareketler ortaya çıkmış, bu gruplar seminerler, bildiriler ve konferanslar düzenleyerek, ulusun siyasi bilincini artırmış ve halkın SSCB yönetimine karşı siyasi taleplerini daha sistemli bir şekilde dile getirmesini sağlamıştır.

Bu çerçevede, 18 Mayıs 1988'de büyük bir protesto hareketi düzenlenmiş, binlerce Azerbaycanlı, "Yaşasın Azerbaycan Milleti" gibi sloganlar atarak tepkilerini ortaya koymuştur. 9 Haziran 1988'de Azerbaycan'daki protestoların talepleri resmî hale getirilmiş ve Dağlık Karabağ'da anayasal düzenin yeniden tesis edilmesi ile sınır dışı edilen Azerbaycan Türklerinin güvenli dönüşü öncelikli talepler arasında yer almıştır. Ayrıca, Ermenistan'dan çıkarılan Azerbaycan Türklerine kendi kendini yönetme hakkı verilmesi ve Dağlık Karabağ Özerklik Statüsü'nün kaldırılması istenmiştir. Bu taleplerin yanında, Azerbaycan dilinin resmî kurumlarda tek dil olarak

kullanılması, halkın tarihî “Türk” kimliğinin tanınması ve Latin alfabesine geçilmesi de gündeme getirilmiştir (Tantekin, 1998: 18).

Karabağ’daki çatışmalar durdurulmadıkça, bu kriz Azerbaycan ulusunu daha da harekete geçirmekteydi. 1988-1989 yıllarında “Meydan Hareketleri” olarak adlandırılan kitlesel protestolar, Azerbaycan’daki ulusal hareketlerin zirve noktasına ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte, halkın talepleri daha belirgin ve radikal hâle gelerek “Egemenlik”, “Bağımsızlık” ve “Özgürlük” sloganlarıyla ifade edilmiştir. İlk kez bu hareketlerde, AHC’nin üç renkli bayrağı dalgalandırılmış ve bu durum, ulusal kimlik bilincinin güçlenmesi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur.

Meydan hareketlerinin en önemli liderlerinden biri, 1960’lı yıllardan itibaren milliyetçi söylemleriyle tanınan Ebülfez Elçibey ve onun meslektaşlarıydı. Bakü’deki Azadlık Meydanı’nda atılan sloganlar, SSCB yönetimi üzerinde derin bir etki yaratmış ve merkezi otoritenin Azerbaycan’daki durumu kontrol altına almak için sert müdahalelerde bulunmasına neden olmuştur. Hareket katılımcılarına yönelik düzenlenen “temizlenme” operasyonu sonucunda, 500’den fazla kişi yaralanmış ve bir kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaylar, SSCB’nin çöküş sürecinin başlangıcı olarak değerlendirildiği gibi, Azerbaycan ulusunun özgürlük ve bağımsızlık yolundaki en önemli adımlarından biri olarak tarihe geçmiştir (Yoska, 2020).

Azerbaycan özelinde bakıldığında, bu süreç, ulusal kimliğin yeniden tanımlanması, tarihsel hafızanın canlanması ve milliyetçi hareketlerin örgütlenmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Batılaşma perspektifinden bakıldığında, demokratikleşme, ulusal bilinçlenme ve siyasi örgütlenme gibi süreçlerin hız kazanması, Azerbaycan’ın bağımsızlık yolunda atacağı adımların temelini oluşturmuştur.

Özellikle Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesi ve buna karşı halkın örgütlü tepkisi, ulus devlet bilincinin pekişmesini ve milliyetçi hareketlerin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cephesi gibi siyasi

hareketlerin doğuşu hem Sovyet modernleşmesine bir başkaldırı hem de Batılı ulus-devlet modeline geçişin bir işareti olarak okunabilir.

Latin alfabesine geçiş ve Türk kimliğinin resmi olarak tanınması talepleri, Azerbaycan'ın dil ve kimlik politikalarında bağımsızlaşma arayışının bir göstergesi olmuştur. Bu talepler, yalnızca bir dil reformu değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nden kültürel ve ideolojik olarak kopuş anlamına gelmekteydi. Bu yönüyle bakıldığında, Batılaşma süreci, Azerbaycan'da Sovyet modernleşmesinden uzaklaşıp, daha özgürlükçü ve ulus-devlet temelli bir sisteme yönelme eğilimi ile kendini göstermektedir.

Her ne kadar SSCB resmen 26 Aralık 1991'de dağılmış olsa da Azerbaycan'daki meydan hareketleri, bu çözülmenin başlangıcını getiren en önemli süreçlerden biri olarak görülmelidir. Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, bu halk hareketleri, demokratikleşme, ifade özgürlüğü ve ulus-devlet modelinin inşasına yönelik bir bilinçlenmenin yükseldiğini göstermektedir.

Özetle, Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar boyunca yürüttüğü politikalar, Azerbaycan ulusunu etnik ve kültürel kimlik açısından baskı altında tutmuş, ancak bu baskı, beklenenin aksine halk arasında ulusal bilincin daha da güçlenmesine yol açmıştır.

Sovyet modernleşmesi, Azerbaycan'ı endüstriyel ve altyapısal gelişmelere yönlendirirken, aynı zamanda kimlik üzerindeki kontrol mekanizmalarını artırarak merkezîyetçi bir ulus inşa etmeyi amaçlamıştır. Ancak 1980'lerden itibaren, özellikle ulusal hareketlerin güçlenmesi ve bağımsızlık taleplerinin yükselmesiyle birlikte, demokratikleşme, çok partili siyaset ve kültürel özerklik yönünde ilerleyen bir süreç başlamıştır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin dayattığı yapay kimlik politikaları başarısız olmuş, Azerbaycan toplumu kendi ulusal kimliğini, kültürel mirasını ve siyasi bilincini koruyarak Batılı anlamda bir ulus-devlet modeline geçiş sürecini hızlandırmıştır (Turan, 2018).

Bu bağlamda tez kapsamında mülakat yapılmış A ve C Katılımcıları süreci şu şekilde değerlendirmiştir. Örneğin A Katılımcı, Sovyetlerin son döneminde Gorbaçov'un reform politikalarının Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki etkisini şu şekilde özetlemektedir:

“Gorbaçov döneminde yürürlüğe konulan 'glasnost' ve 'perestroyka' politikaları, Azerbaycan özelinde bağımsızlık düşüncelerinin güçlenmesine ve bu yöndeki eğilimlerin artmasına katkıda bulunmuştur. Sovyet yönetimi altında bastırılmış olan milliyetçi duygular yeniden canlanmış ve bağımsız Azerbaycan talebi gibi özgürlükçü söylemlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.”

C Katılımcı ise, bağımsızlık hareketlerinin yalnızca Sovyet reformlarıyla değil, aynı zamanda Ermenistan ve Azerbaycan çatışmalarının doğrudan etkisiyle hızlandığını belirtmektedir:

“Bu süreci etkileyen önemli faktörlerden biri de Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan çatışmalar olmuştur. Sumgayıt olayları ve Erivan şehri ve Zengezur bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından zorla göç ettirilmesi, her iki toplum arasında var olan tarihsel husumetin derinleşmesine ve karşılıklı düşmanlık duygularının artmasına neden olmuştur.”

Katılımcılar, bu olayların Azerbaycan halkı içinde bağımsızlık düşüncesinin daha fazla benimsenmesine ve siyasal örgütlenmelerin hız kazanmasına neden olduğunu vurgulamaktadır:

“Söz konusu gelişmeler, Azerbaycan halkı içinde bağımsız devlet söylemlerinin güçlenmesine ve bu doğrultuda siyasal örgütlenmelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde kurumsallaşmış ancak Sovyet işgaliyle sekteye uğramış ulusal kimlik bilinci, bu süreçle birlikte yeniden güçlenmiş ve Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin ideolojik zeminini oluşturmuştur.”

Dolayısıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirası, Sovyet işgali nedeniyle kesintiye uğramış olsa da 1980'lerin sonunda ulusal kimliğin yeniden güçlenmesine ve bağımsızlık mücadelesinin ideolojik temelini oluşmasına katkıda bulunmuştur.

2.3. İran Azerbaycan'ında Ulusal Kimlik ve Modernleşme Dinamikleri: Batılaşma Perspektifinden Bir İnceleme

Sovyetler Birliği'nin dağılması yalnız Azerbaycan SSC için değil, aynı zamanda İran Azerbaycan'ında yaşayan Azerbaycan Türkleri açısından da büyük bir dönüşüm

sürecinin başlangıcını simgelemiştir. SSCB döneminde Azerbaycanlı kimliği, merkeziyetçi Sovyet politikalarına karşı kültürel ve siyasal bir direniş mekanizması olarak şekillenirken, İran Azerbaycan'ında ulusal kimlik bilinci, farklı tarihsel ve sosyo-politik koşullar çerçevesinde gelişmek zorunda kalmıştır.

20.Yüzyıl boyunca İran'daki Azerbaycan Türkleri hem Pehlevi Hanedanı döneminde hem de 1979 İran İslam Devrimi sonrasında merkezi yönetimin uyguladığı asimilasyon ve kültürel baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Pehlevi rejimi, modernleşme ve Batılaşma politikalarını esas alan bir ulus-devlet inşa etmeyi amaçlarken, bu süreç Fars kimliğini merkeze almış ve çok etnikli yapıyı homojenleştirme çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan Türkleri gibi etnik grupların kimliklerini bastırmak, dil, eğitim ve kültürel haklarını kısıtlamak, Pehlevi modernleşme sürecinin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Özellikle 1930'lardan itibaren yürürlüğe konan sert kültürel asimilasyon politikaları, Azerbaycan Türklerinin kamusal alanda kendi dillerini kullanmalarını engellemiş ve ulusal kimliklerinin şekillenmesini zorlaştırmıştır (Başarır & Gülada, 2019)

İran Azerbaycan'ında ulusal kimlik inşası, yalnızca devletin baskıcı politikaları ile değil, aynı zamanda tarihsel süreçlerin ve dış etkenlerin yönlendirdiği dinamiklerle de şekillenmiştir. 1813 "Gülistan" ve 1828 "Türkmençay" antlaşmalarıyla Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesi, Aras Nehri'nin iki farklı rejim arasında sınır oluşturmaya yol açmıştır (Çelik, 2020).

Bu tarihsel bölünme, Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliklerinin gelişimini doğrudan etkilemiş ve bu kimliğin korunmasını daha da zorlaştırmıştır. Sovyet Azerbaycan'ında kimlik inşası, modernleşme ve sosyalist ideoloji çerçevesinde bir tür kültürel gelişim sağlarken, İran Azerbaycan'ında kimlik mücadelesi daha çok "merkeziyetçi" ve "asimilasyon" politikalara karşı bir direniş ekseninde şekillenmiştir.

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, zaman içinde ulusal kimliklerini koruma ve güçlendirme çabası içine girmiştir. Ancak İran devleti, Azerbaycan Türklerinin

‘Azerbaycanlı’ veya ‘Türk’ kimliğini öne çıkarmalarını engellemeye çalışmış ve bu kimliğin Fars milliyetçiliği ekseninde eritilmesini hedeflemiştir. Bu süreç, modernleşme ve Batılaşma politikalarının İran’daki uygulamalarının, Batı’daki ulus-devlet inşa süreçlerinden farklı işlediğini göstermektedir. Batılaşma, bazı ülkelerde çok kültürlülüğü destekleyen bir gelişim süreci olarak görülse de İran gibi devletlerde homojen bir ulus yaratma aracı olarak işlev görmüştür.

Özellikle 20.yüzyılın ortalarından itibaren, Azerbaycan Türkleri üzerindeki kültürel baskılar zaman zaman iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ulusal hareketlerin yükselişine neden olmuştur. Bu bağlamda, İran Azerbaycan’ında zaman zaman özerklik veya “Milli Hükümet” gibi talepler dile getirilmiş, ancak bu taleplerin büyük bir kısmı merkezi hükümet tarafından bastırılmıştır. 1945 yılında, Sovyetler Birliği’nin desteğiyle kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti deneyimi, İran’da Azerbaycan Türklerinin kendi kaderlerini belirleme yönündeki iradesini açıkça ortaya koymuştur. Ancak, bu hareketin başarısızlıkla sonuçlanması, ulusal kimlik inşasının önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Azerbaycan Türkleri ulusal kimlikleri, İran devletinin merkeziyetçi ulusal kimlik politikalarıyla zaman zaman çatışmaktadır. İran, ulusal birliği koruma ve tüm etnik grupları Fars merkezli bir İran kimliği içinde bütünleştirme amacıyla çeşitli politikalar uygulamaktadır. Ancak, İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri, tarihsel ve kültürel miraslarını sürdürme konusunda güçlü bir irade sergilemekte ve kendi kimliklerini koruma çabasını sürdürmektedirler. Bu çaba, dil, kültür, tarih ve kimlik bilinci alanlarında kendisini göstermekte olup, zaman zaman İran devletiyle siyasi ve toplumsal gerilimlere neden olmaktadır (Pehlivan, 2020).

Bu bağlamda yapılan akademik araştırmalar, İran’daki Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik mücadelesini ve İran devletinin bu kimliğe yönelik politikalarını daha kapsamlı bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır. Bu çalışmalar, Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliklerini nasıl inşa ettiklerini, devlet politikalarının bu süreçte nasıl yön verdiğini ve kimlik oluşum süreçlerinin hangi dinamikler çerçevesinde

şekillendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, modernleşme ve Batılaşma süreci perspektifinden bakıldığında, İran'daki uluslaşma politikalarının, Batı'daki modern ulus-devlet inşa süreçlerinden farklı bir seyir izlediği görülmektedir.

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, İran'da uygulanan ulus-devlet politikalarının, Batı'daki çok kültürlü ve çoğulcu ulusal kimlik anlayışından farklı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Pehlevi döneminden itibaren İran'da benimsenen modernleşme modeli, Batı'nın sanayileşme ve merkeziyetçi yönetim anlayışını esas almış, ancak çok etnikli bir yapıya sahip olan ülkede kültürel çeşitliliği bir zenginlik olarak değil, bir tehdit olarak algılamıştır. Bu doğrultuda, Fars kimliğinin merkeze alındığı ve diğer etnik unsurların bu kimlik içinde eritmeye çalışıldığı bir devlet politikası yürütülmüştür. Bu durum, Azerbaycan Türklerinin kimliklerini koruma ve geliştirme süreçlerini doğrudan etkilemiş, onları kültürel ve siyasi açıdan daha fazla örgütlenmeye yöneltmiştir (Elhan, 2019).

Özetle, İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Batılaşma sürecinin getirdiği modernleşme ve uluslaşma dinamikleri ile İran devletinin merkeziyetçi kimlik politikaları arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Kimlik inşa süreçlerinde kültürel miraslarını yaşatma isteği ile devletin homojenleştirici politikaları arasındaki gerilim, Azerbaycan Türklerinin ulusal bilinçlerini daha da güçlendirmiştir. Günümüzde, dil, eğitim ve kültürel haklar konusundaki talepler, yalnızca etnik kimlik bilinciyle sınırlı kalmayıp, demokratikleşme ve insan hakları ekseninde de ele alınmaktadır. Bu bağlamda, İran'daki Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik mücadelesi, yalnızca etnik bir direniş hareketi değil, aynı zamanda daha geniş çaplı bir modernleşme ve demokratikleşme talebinin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.4. Şiiliğin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkisi: İran'da Batılaşma ve Modernleşme Sürecinde Dini Kimliğin Konumlandırılması

19. yüzyılın ortalarına kadar, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri için ulusal kimlik, net bir çerçeveye sahip değildi. Bu dönemde toplumlar zaman zaman “Türk”, “Müslüman”, “İranlı” veya “Hanedanlık” kimlikleri

altında tanımlanmışlardır. Ancak 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Azerbaycan'da ulusal kimliğin siyasal ve kültürel bir güç merkezi olarak belirginleştiği süreçler yaşanmıştır (Shaffer, 2008: 17). Özellikle Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki rekabetin bölgeye olan etkisi, Azerbaycan'daki kimlik oluşum süreçlerini derinden etkilemiştir.

Pehlevi rejimi kurulana kadar İran'da egemen olan hanedanların büyük bir kısmı Türk kökenli yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Bu hanedanların ortak özelliği, devlet merkezli bir Şii kimliğini benimsemeleridir. Özellikle Şah İsmail'in 1501 yılında Safevi Devleti'ni kurmasıyla birlikte, Şiilik resmî devlet ideolojisi olarak benimsenmiş ve devletin temel birleştirici unsuru haline gelmiştir.

Bu durum, Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliklerinin oluşumunda belirleyici bir rol oynarken, aynı zamanda onları diğer Türk topluluklarından mezhepsel ve kültürel olarak ayıran bir faktör haline getirmiştir.

Bu bağlamda, tez kapsamında yapılan mülakatlar Azerbaycan kimliğinin tarihsel dönüşümünü farklı yönleriyle ele almaktadır. K, C ve L Katılımcılar konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

K Katılımcı, Şah İsmail'in Şiiliği devletin resmî mezhebi olarak benimsemesinin Azerbaycan kimliği üzerindeki etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Şah İsmail'in Şiiliği devletin resmî mezhebi olarak benimsemesi, Azerbaycan toplumunun ortak kimlik unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir.”

Ancak, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılması, bu kimliğin dönüşümünü farklı dinamiklere yönlendirmiştir.

C Katılımcı, bu bölünmenin Azerbaycan toplumu üzerindeki etkisini şu sözlerle dile getirmektedir:

“1813 ve 1828 yıllarında gerçekleşen İran-Rusya savaşları sonucunda imzalanan antlaşmalar, Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmasına neden olmuş ve bu bölünme, ulusal kimliğin farklı dinamikler doğrultusunda şekillenmesine zemin hazırlamıştır.”

Bu bölünme sonucunda, Güney Azerbaycan'da Şiilik, toplumsal ve kültürel kimliğin temel belirleyicisi olmaya devam ederken, Kuzey Azerbaycan'da modern ulus-devlet kimliği ve sekülerleşme süreci hız kazanmıştır.

L Katılımcı ise, bu dönüşümü şu şekilde değerlendirmektedir:

“Güney Azerbaycan'da Şiilik, toplumsal ve kültürel kimliğin temel belirleyicisi olmayı sürdürürken, Kuzey Azerbaycan'da hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle, ümmet merkezli aidiyet anlayışından modern millet kavramına doğru bir dönüşüm süreci yaşanmıştır.”

Özetle, Safevi Devleti'nin Şiiliği devletin temel ideolojisi haline getirmesi, Azerbaycan Türkleri arasında güçlü bir mezhepsel aidiyet oluşturmuş, ancak İran-Rusya savaşları sonrası yaşanan bölünme, bu kimliğin Kuzey ve Güney Azerbaycan'da farklı yönlerde evrilmesine neden olmuştur.

Safevi Devleti döneminde Azerbaycan Türkçesi'nin geniş bir kullanım alanına sahip olması, bölgedeki Farsçanın baskın gücünü kısmen zayıflatmıştır. Ancak bu iki dil arasındaki etkileşim engellenmemiş ve İran toplumunun çok dilli yapısı korunmuştur. Safevi Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ile olan siyasi ve ideolojik rekabetin bir sonucu olarak Şiiliği pekiştirerek, İran Azerbaycan'ında yaşayan Türklerin Fars kültürüyle daha güçlü bağlar kurmasına neden olmuştur. Öte yandan, Aras Nehri'nin iki yakasında yaşayan Azerbaycan topluluklarının kültürel olarak birleşmesine de katkı sağlayan bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinin çok katmanlı bir yapı kazanmasına yol açmıştır.

Safevi Devleti'nin çöküşü, İran'da istikrarsızlık ve kaos dönemlerini beraberinde getirmiştir. Bu kaos dönemi, Azerbaycan topraklarında küçük hanlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hanlıkların büyük çoğunluğu, Türk kökenli yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Hanlık sistemi, Azerbaycan Türkleri için yerel yönetim tecrübeleri kazandırmış, ancak aynı zamanda merkezi bir ulusal kimlik oluşumunu da geciktirmiştir (Altstadt, 1992: 7-8).

1779'da Türk kökenli Ağa Muhammed Şah Kaçar, İran'da yeniden merkezi bir otorite kurarak Kaçar Hanedanı'nı tesis etmiştir. Kaçar döneminde Tebriz, Güney Azerbaycan'ın siyasi, kültürel ve ekonomik merkezi hâline gelmiştir. Özellikle

Tebriz'in, İran ile Rusya ve Avrupa arasındaki ticaret yollarının kavşağında bulunması, Azerbaycan Türklerinin modernleşme ve Batılaşma süreçleriyle etkileşimini hızlandırmıştır.

Kaçar dönemi aynı zamanda, Azerbaycan Türkçesi'nin yeniden yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Farsçanın edebiyat dili olarak konumunu korumasına rağmen, Azerbaycan Türkçesi Kaçar yönetimi sırasında resmi yazışmalarda ve günlük hayatta yaygın bir kullanım kazanmıştır. Bu gelişme, Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik bilincinin güçlenmesine katkı sağlamış ve onların Fars kültürel hegemonyasına karşı kendi kimliklerini korumalarını kolaylaştırmıştır.

Özellikle Batılaşma sürecinin etkileri Kaçar yönetimi sırasında daha görünür hâle gelmiş, Avrupa'daki modernleşme hareketlerinden etkilenen Azerbaycan Türkleri, gazete, matbaa, eğitim reformları gibi Batılı araçları benimsemeye başlamışlardır.

Dolayısıyla, Azerbaycan Türkleri, 19. yüzyıl boyunca İran'daki merkeziyetçi politikalara ve Fars milliyetçiliğine rağmen, kendi ulusal kimliklerini koruma ve geliştirme yönünde önemli adımlar atmışlardır. Bu dönemde, Safevi mirası, Şii kimlik ve Batılaşma dinamikleri arasında bir denge kurulmaya çalışılmış, modernleşme süreçleri Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

2.5. Batılaşma ve Modernleşme Bağlamında İran'daki Devrimlerin Güney Azerbaycan Türklerinin Ulusal Kimlik İnşasına Etkisi

Azerbaycan Türklerinin sömürgesi altında oldukları İran ve Rusya imparatorluklarında yaşanan iç dinamikler ve bu dinamiklere etki eden dış faktörler, bu toplumlarda milliyetçilik duygularının yükselmesine neden olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen milliyetçi akımlar, özellikle imparatorlukların merkezileşme politikalarına ve modernleşme süreçlerine karşılık olarak yükselmiş; Pantürkizm, Panslavizm, Panislamizm, İran milliyetçiliği ve komünizm gibi çeşitli ideolojilerle

etkileşim içinde kalarak Azerbaycan Türklerinin kendi kimlik arayışlarını hızlandırmıştır (Özdemir, 2020).

Dış dinamikler kadar İran'da yaşanan iç gelişmeler de Azerbaycan toplumundaki kimlik tartışmalarının derinleşmesine yol açmıştır. Pehlevi rejimi öncesinde İran'da merkezîyetçi bir ulus-devlet anlayışı hâkim değildi ve Fars etnik kimliği belirleyici bir faktör olarak öne çıkmamıştı. 19.yüzyılın ortalarından itibaren, İran'daki Azerbaycan Türkleri arasında Panislamist ideolojinin yaygınlaşması dikkat çekici bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Panislamizm, dönemin koşulları gereği bir üst kimlik olarak görülmüş ve Azerbaycan Türklerinin önemli bir kısmı, kimliklerini İslam ekseninde tanımlamayı tercih etmiştir. Ancak, bu süreç içinde İslam kimliğiyle Türk kimliği arasında bir gerilim yaşanmış, bazı kesimler kendilerini İranlı kimliği içerisinde konumlandırırken, diğerleri Türk kimliğini ön plana çıkarmıştır (Özdemir, 2020).

Bu durumu değerlendiren Mehmet Emin Resulzade, Osmanlı'da yayımlanan "*Türk Yurdu*" dergisinde kaleme aldığı "*İran Türkleri*" başlıklı makalesinde, İran'daki Azerbaycan Türklerinin "Şiilik" kimliği üzerinden "Fars" kimliğine asimile olduğunu ve kendilerini İranlı olarak tanımlama eğiliminde olduklarını ifade etmektedir (Rəsulzadə, 2013: 19).

Azerbaycan ulusal kimliğinin gelişimi açısından doğrudan etkili olan üç büyük devrim öne çıkmaktadır: 1905 Rus Devrimi, 1906 İran Meşrutiyet Devrimi ve 1908 Osmanlı Jön Türk Devrimi. Bu üç devrim hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan'da ulusal bilincin şekillenmesinde ve ulusal kimliğin pekiştirilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

1905 Rus Devrimi, Çarlık Rusya'sındaki etnik grupların kimliklerini daha açık şekilde ifade etmelerine ve siyasi örgütlenmelere olanak sağlamıştır. 1906 İran Meşrutiyet Devrimi, İran'daki Azerbaycan Türkleri için özgürlükçü ve anayasal bir yönetim anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1908 Osmanlı Jön Türk Devrimi ise Osmanlı'daki Türk kimliğinin ön plana çıkmasını sağlayarak, Pantürkist

düşüncelerin İran Azerbaycan'ında etkisini artırmıştır. Bu düşüncelerin toplum nezdinde yaygınlaşması için siyasal örgütler de önemli bir rol oynamıştır.

Bu bağlamda, Kuzey Azerbaycan'da kurulan Müsavat Partisi'nin etkisi oldukça önemlidir. Müsavat Partisi'nin etkisi yalnızca Kuzey Azerbaycan ile sınırlı kalmamış, Tebriz, Erdebil, Hoy, Maku gibi Güney Azerbaycan şehirlerinde hücreler oluşturarak İran'daki Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik inşasına katkı sağlamıştır (Swietochowski, 2022: 129).

Müsavat'ın kurucu liderlerinden Nesib Bey Usupbeyov'un "Güney Azerbaycan olmadan bağımsız Azerbaycan düşüncesi kabul edilmez" söylemi, İran'daki Azerbaycan Türkleri açısından önemli bir çıkış noktası olmuştur. Ancak, 28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi, İran merkezi yönetimi tarafından şüpheyle karşılanmıştır. İran yönetimi, yeni kurulan cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğiyle Güney Azerbaycan'ın İran'dan koparılmasını hedeflediğini düşünmüştür. Bu nedenle, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, dış ilişkilerde kendisini "Kuzey Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak tanıtmak zorunda kalmıştır (Alizade, 2021).

1906 yılında İran'da gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi, İran Türkleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Batılama sürecinin İran'daki yansıması olan bu devrim, anayasal bir monarşi hedefiyle yola çıkmış, bireysel hak ve özgürlükleri genişletmeyi amaçlamıştır. Ancak, merkezi yönetimin baskıcı politikaları karşısında başarısız olmuş ve 1908'de Tebriz merkezli yeni isyanların patlak vermesine yol açmıştır.

Settar Han liderliğinde gelişen bu isyanlar, İran'daki Azerbaycan Türklerinin siyasal bilinçlenmesinde önemli bir etki yaratmıştır (Shaffer, 2008: 47). Bu süreç, İran'da modernleşme çabalarıyla birlikte Kuzey Azerbaycan Türkleri arasında ulusal kimlik arayışlarını da hızlandırmıştır.

Tebriz merkezli bu isyan, Güney Azerbaycan'ın İran içindeki konumunun güçlendirilmesi ve Farslaştırma politikalarının terk edilmesi talepleriyle öne çıkmıştır.

Aynı zamanda Kuzey Azerbaycan ile kültürel bağların pekiştirilmesini amaçlamış ve bu çerçevede Kuzey Azerbaycan’da yayımlanan edebi eserlerin Güney’de çevrilmesi yaygınlaşmıştır. Böylece, İran’daki Azerbaycan Türklerinin arasında Türk kimliği söylemi daha da belirgin hale gelmiştir. Bu gelişmeler, İran’da modernleşme ve Batılaşma sürecinin halklar üzerindeki etkisini de göstermektedir; çünkü modern kimlik inşası sürecinde dil ve kültür politikaları belirleyici bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Tebriz isyanı, Şah rejimi tarafından bastırılmış olsa da bölgedeki milliyetçi hareketlerin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Kaçar rejiminin çöküş süreci içinde İran’daki Azerbaycan Türkleri siyasi reform taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Bu çerçevede, Hiyabani Hareketi, İran’daki Azerbaycan Türkleri açısından en önemli milliyetçi hareketlerden biri olarak kabul edilmektedir. Hiyabani, 1920’de kurduğu Azerbaycan Demokrat Partisi ve “*Azadistan*” özerk yönetimiyle, İran rejimine karşı güçlü bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Hiyabani, Batılı anlamda demokratik haklar ve bireysel özgürlükleri savunan reformist bir lider olarak, İran Azerbaycan’ında modernleşme sürecine büyük katkı sunmuştur (Alkaç, 2024).

Hiyabani’nin en önemli girişimlerinden biri, Azerbaycan Türkçesinin tüm vilayette resmî dil olarak kabul edilmesi olmuştur. Bu karar, İran Azerbaycan’ında Türk kimliğinin korunması ve ulusal bilincin güçlenmesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Ancak, Hiyabani’nin Osmanlı etkisine mesafeli yaklaşımı, onun siyasi modernleşme sürecinde belirli sınırlamalarla karşılaşmasına yol açmıştır. Osmanlı modernleşme modelinden farklı olarak, İran’da Batılaşma süreci merkezi yönetimin daha otoriter ve baskıcı politikalar çerçevesinde şekillenmesine neden olmuş, bu da İran Azerbaycan’ındaki yerel özerklik talepleriyle çelişmiştir.

Bu bağlamda tez kapsamında yapılan mülakatlar, Hiyabani’nin dil politikaları, Osmanlı modernleşmesi ile İran’daki ulusal kimlik inşa süreçleri arasındaki farklar ve hareketin başarısızlık nedenleri üzerinden analiz edilmiştir. A ve C Katılımcılar, bu süreci aşağıdaki şekilde değerlendirmiştir:

A Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Güney Azerbaycan Türkleri açısından Settar Han ve Hiyabani liderliğindeki devrimler, ulusal kimlik inşa süreci bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Özellikle Hiyabani’nin Güney Azerbaycan’da Azerbaycan Türkçesini resmî dil statüsüne yükseltme girişimi, ulusal kimlik inşası ve Batılaşıma süreci çerçevesinde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.”

Bu değerlendirme, Hiyabani’nin dil politikalarının, Güney Azerbaycan’da ulusal kimlik bilincini güçlendiren bir faktör olduğu fikrini desteklemektedir. Ancak, bu sürecin İran’daki merkezîyetçi devlet yapısıyla doğrudan çelişmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir.

C Katılımcı ise, Hiyabani’nin modernleşme yaklaşımını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Kuzey Azerbaycan’da gelişen milliyetçilik hareketleri ve Osmanlı modernleşme süreci, zaman zaman İran Türkleri üzerinde de etkili olmuş ve çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Ancak Hiyabani, Osmanlı modernleşmesine mesafeli yaklaşarak kendi modernleşme anlayışını geliştirmiştir. Bu durum, İran’ın merkezîyetçi yapısı ile yerel özerklik talepleri arasında bir çelişkiye yol açmıştır.”

Bu görüş, Osmanlı modernleşmesinin bireysel hakları genişletirken aynı zamanda merkezi otoriteyi güçlendiren bir model sunduğunu, ancak İran’daki modernleşme süreçlerinin otoriterleşme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hiyabani’nin siyasal reform girişimlerinin bu bağlamda merkezi yönetimle çeliştiği ve başarısızlık nedenlerinden biri olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Hiyabani’nin hareketi, 1920 yılında İran rejimi tarafından sert bir şekilde bastırılmış ve Hiyabani idam edilmiştir. Ancak, onun bıraktığı miras, sonraki nesiller için önemli bir referans noktası olmaya devam etmiştir.

C Katılımcı bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Hem Settar Han hem de Hiyabani liderliğindeki hareketler Pehlevi rejimi tarafından bastırılmış ve dil temelli ulus inşası süreci, kısa süreli bir yükselişin ardından kesintiye uğramıştır.”

Dolayısıyla, Hiyabani hareketi, dil ve kültürel aidiyet üzerinden bir kimlik inşa süreci başlatmış, ancak İran’ın merkezîyetçi politikaları nedeniyle bu süreç devam

ettirilememiştir. Buna rağmen, Hiyabani'nin bıraktığı miras, sonraki nesiller için önemli bir referans noktası olmayı sürdürmüştür.

1920'de Kuzey Azerbaycan'daki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından işgal edilmesi, bölgedeki uluslaşma sürecini sekteye uğratmış ve SSCB'nin merkezileşmiş kimlik politikalarına maruz kalmasına neden olmuştur. Ancak SSCB'nin dağılması ve Kuzey Azerbaycan'ın 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanması, Azerbaycan ulusal kimliği açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu durum, Güney Azerbaycan açısından aynı şekilde değerlendirilemez.

Ancak, Pehlevi Hanedanı'nın iktidara gelmesiyle birlikte, devletin modernleşme ve ulusal bütünleşme politikaları doğrultusunda Fars kimliği esas alınmış ve diğer etnik grupların kimliklerinin bastırılması hedeflenmiştir. Bu süreç, Azerbaycan Türkleri arasında Türk kimliği üzerinden gelişen milliyetçiliğin yükselmesini tetiklemiş ve modern anlamda ulusal kimlik bilincinin pekişmesine katkıda bulunmuştur. Pehlevi yönetiminin Farslaştırma politikaları ve Türk dilinin kamu alanlarından dışlanması, Azerbaycan Türklerinin kimlik mücadelesini daha da belirginleştirmiştir. Bu bağlamda, İran'daki modernleşme süreci Batılaşma ekseninde şekillendirilirken, Azerbaycan Türkleri bu sürecin homojenleştirici yönüne karşı kendi kimliklerini koruma çabası içine girmiştir (İpek, 2012).

Pehlevi rejiminin İran devletinin kontrolünü ele geçirmesi, Güney Azerbaycan'da etnik kimlik baskılarının artmasına ve uluslaşma sürecinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. İran'da modernleşme ve Batılaşma süreci, Fars kimliği ekseninde şekillenmiş ve Azerbaycan Türkleri gibi toplulukların ulusal kimlik taleplerini baskı altına almıştır.

Bu bağlamda, Pehlevi rejimi döneminde Güney Azerbaycan'da, ulusal kimlik tartışmaları çerçevesinde üç temel akım ortaya çıkmıştır. Birinci grup, Pehlevi rejiminin merkezileştirme politikaları doğrultusunda Farslaşmayı savunmuş ve İran kimliğini Fars dili ve kültürü temelinde şekillendirerek, Azerbaycan Türkleri açısından ulusal kimlik olarak görmüştür. İkinci grup, İran'ın bütünlüğünü esas alarak hem Fars

hem de Türk kimliğini bir arada savunmuş ve bu doğrultuda Güney Azerbaycan'ın kültürel özerkliğini talep etmiştir. Üçüncü grup ise, SSCB'nin etkisi altında kalarak sınıf mücadelesini merkeze alan sosyalist ve komünist ideolojileri benimsemiş, etnik kimlikten çok sınıfsal yapıya vurgu yapmıştır (İpek, 2012)

Bu dönemde Güney Azerbaycan'ın kültürel özerklik talebi, 1945 yılında kurulan Fırka-i Demokrat Azerbaycan Hareketi tarafından doğrudan dile getirilmiştir. Hareketin lideri Seyid Cafer Pişeveri, İran'daki Azerbaycan Türklerinin ulusal haklarını savunmuş ve özellikle eyalet meclisinin kurulması ile okullarda Azerbaycan Türkçesinde eğitim verilmesi taleplerini ön plana çıkarmıştır (Bayramzadeh, 2024).

Fırkanın kurucuları, büyük ölçüde Kuzey Azerbaycan'da eğitim görmüş ve Sovyet ideolojisinden etkilenmiş kişilerden oluşuyordu. Bu durum, Güney Azerbaycan'ın İran'daki diğer etnik gruplardan farklı, ayrı bir ulus olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Pehlevi rejimine karşı Fırka; Azerbaycan Türkçesiyle eğitim, yerel vergilerin bölgeye harcanması ve anayasal eyalet meclisi hakkının uygulanması gibi üç temel talep öne sürmüştür (Swietochowski, 2022: 193).

Aralık 1945'te Fırka, bir siyasi partiye dönüşerek Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP) adını almıştır. Partinin programı, Azerbaycan Türklerinin ayrı bir millet olduğunu kabul etmekle birlikte, İran'ın toprak bütünlüğünü koruma fikrine de bağlı kalmıştır. ADP'nin savunduğu ilkeler, Pişeveri ve kurucu kadronun Azerbaycan ulusal kimliğini İran devleti çerçevesinde tanımlamaya çalıştığını göstermektedir. Partinin manifestosunda, Azerbaycan halkının tarihsel olarak farklı ulusal, dilsel ve kültürel özelliklere sahip olduğu ve bu nedenle ulusal özgürlük ile özerklik hakkının geçerli olduğu vurgulanmıştır. Ancak halk, İran'ın toprak bütünlüğünü bozmayı değil, kültürel etkileşimi sürdürerek kendi bölgesel yönetimini kurmayı ve kararlarını alma hakkını savunmaktadır. Manifestoda ayrıca, Azerbaycan Türkçesinin eğitim ve yönetim dili olarak resmen kullanılması gerektiği belirtilmiş ve bu doğrultuda Tebriz'de kurulan Ulusal Meclis'in gerekli adımları attığı ifade edilmiştir (Swietochowski, 2022: 195-196).

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (ADP) parti programı incelendiğinde, Pişeveri liderliğindeki bu siyasi hareketin Settar Han ve Hiyabani'den farklı olarak, Güney Azerbaycan'da özerk bir milli hükümet talep ettiği görülmektedir. Ancak, ADP'nin bağımsız bir ulus-devlet kurulması yönünde açık bir çağrıda bulunmamış olması, bölgenin ulusal kimliğinin kurumsallaşmasını kesin bir sonuca ulaştırmayı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, dilin korunması ve devlet yönetiminde kullanılması yönündeki talepler, Pişeveri ve ADP'nin İran'daki Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik bilincine katkı sunduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, tez kapsamında gerçekleştirilen mülakatlarda, ADP'nin İran'daki Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik inşasında oynadığı rol ve hareketin sınırları ele alınmıştır. F ve G Katılımcılar, süreci farklı perspektiflerden değerlendirmiştir:

F Katılımcı, ADP'nin Güney Azerbaycan'daki ulusal kimlik bilincinin gelişimine katkısını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Pişeveri liderliğindeki Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP) hükümeti, İran Şah rejimine karşı yalnızca kültürel bağımsızlık talebiyle hareket etmiş ve bu bağlamda Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik inşa sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir.”

Bu değerlendirme, ADP'nin siyasi taleplerinin bağımsız bir devlet kurma yönünde değil, dil ve kültür ekseninde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ADP'nin hedefleri, İran içinde özerk bir yönetim modeli ve Azerbaycan Türkçesinin resmî bir statü kazanması yönünde şekillenmiştir.

Müsavat Partisi, Azerbaycan'ın kuzeyinde bağımsız bir devlet kurmayı hedeflerken, ADP'nin bağımsızlık yerine kültürel hakları önceleyen bir strateji benimsemesi, iki hareket arasındaki temel farkı oluşturmaktadır.

G Katılımcı, ADP ile Müsavat Partisi arasındaki farkları şu şekilde değerlendirmektedir:

“ADP'nin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde belirleyici bir rol oynayan Müsavat Partisi ile karşılaştırılması mümkündür. Ancak aralarındaki temel fark, Müsavat'ın bağımsızlık talebiyle ortaya çıkması ve kendi ulusunun kaderini tayin etme hakkını siyasi programının merkezine yerleştirmesidir. Buna karşın, Pişeveri liderliğindeki ADP'nin

hareket sahası kültürel bağımsızlık sınırlarıyla sınırlı kalmış, yalnızca dilin statüsünün güçlendirilmesi hedeflenmiş ve ulus-devlet inşası veya anayasal dönüşümler gibi daha geniş çaplı talepler gündeme getirilmemiştir.”

Bu ifadeler, ADP’nin siyasi yönelimini belirginleştirmekte ve hareketin daha çok kültürel taleplere odaklandığını göstermektedir. Buna karşın, Müsavat Partisi, ulus-devlet inşası ve bağımsızlık fikrini temel alan bir strateji izlemiştir.

ADP’nin özerklik talepleri ve dilin güçlendirilmesine yönelik girişimleri, Güney Azerbaycan’da ulusal bilincin gelişmesine katkı sunmuş, ancak hareketin sınırları İran devletinin merkeziyetçi yapısıyla belirlenmiştir.

Dolayısıyla, ADP’nin kültürel bağımsızlık odaklı talepleri, Güney Azerbaycan’daki ulusal kimlik bilincinin oluşumunda önemli bir yer tutmuştur, ancak bu hareketin sınırları İran’ın merkeziyetçi yapısı nedeniyle daralmış ve ulus-devlet inşası yönündeki talepler karşılık bulamamıştır.

İran Azerbaycan’ındaki Türkler açısından İran İslam Cumhuriyetinin kurulmasıyla sonuçlanmış “İslam Devrimi” çok önemlidir. İlgili literatürde “İslam Devrimi” olarak adlandırılan 1979 Devrimi, İran tarihi açısından önemli bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuştur. Bu devrim, Pehlevi rejiminin devrilmesini ve ülkedeki otoriter yönetimin son bulmasını amaçlamış, farklı ideolojilere sahip çeşitli muhalif grupları aynı hedef doğrultusunda bir araya getirmiştir. Devrim sürecinde, etnik, siyasi ve dini grupların özgürlük kazanacağına dair bir beklenti oluşmuşsa da sonuç olarak İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla devrim, farklı kesimler açısından beklentileri tam olarak karşılamamıştır (Shaffer, 2008: 91).

Devrimin gerçekleşmesini sağlayan muhalif gruplardan bazıları, devrimin İslami bir rejim yaratacağını ön görmemekteydi. Bu kesimler açısından asıl hedef Şah rejiminin ortadan kaldırılmasıydı.

Şah rejiminin devrilmesinde etkili olan toplumsal gruplar arasında Güney Azerbaycan Türkleri de önemli bir rol oynamıştır. Tebriz, devrimin en yoğun yaşandığı şehirlerden biri olmuş ve bu süreçte Güney Azerbaycan Türkleri, devrime aktif destek vermiştir. Ayetullah Humeyni’nin liderlik ettiği devrim sürecinde, Güney

Azerbaycan Türklerinden Ayetullah Ali Hamaney ve Ayetullah Şeriatmedari gibi isimler önemli roller üstlenmiş ve İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek vermiştir. Bu destek, hem ilgili liderlerin İslam kimliğini ön planda tutmalarının hem de İran'ın bütünlüğüne duydukları bağlılığın bir sonucudur.

Güney Azerbaycan Türklerinin devrim sürecinde Pehlevi rejimine karşı birleşmesinin üç temel nedeni vardır. Birincisi, rejimin baskıcı politikaları nedeniyle farklı şehirlere göç eden Türk nüfusunun devrimde hızla mobilize olabilmesidir. İkincisi, Farslaştırma politikalarına duyulan rahatsızlık, Türkler ile diğer muhalif gruplar arasında ortak bir direniş zemini oluşturmuştur. Üçüncüsü ise, geçmişteki Hiyabani ve Pişeveri isyanlarında mağdur edilen kişilerin yakınlarının devrim hareketine katılması, Türklerin bu süreçteki etkisini güçlendirmiştir (Shaffer, 2000: 449-478).

Dolayısıyla, Güney Azerbaycan Türklerinin İslam Devrimi'ni desteklemesinin başlıca nedeni Şah rejiminin devrilmesi olmuştur. Ancak bu desteğin arkasında yatan diğer önemli bir neden, devrim liderlerinin etnik azınlıklarla ilgili öngördüğü demokratik açılım süreciydi.

Ancak, yeni kurulmuş İran İslam Cumhuriyeti Devleti zamanla İran'da tam hakimiyetini sağladıkça, devrim öncesi verilmiş vaatlerin devrim sonrası devlet politikası sonucu baskılara dönüşmesiyle, kültürel faaliyetlerin kısıtlanmasına ve yayım yasaklarına neden olmuştur. Devrim öncesinde Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliğinin derinleşmesinde önemli rol oynamış olan dergi ve gazeteler zamanla yeni devletin baskısına maruz kalmış ve kapatılmıştır. Bu gazete ve dergiler arasında sadece "Varlık" dergisi, yayın hayatını İran'ın başkenti Tahran'dan Türkiye'nin başkenti Ankara'ya taşımakla sürdürebilmiştir. Bu dergi, devrim yılları ve sonrasında da Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliği, kültürü ve diline ilişkin yazılarında Azerbaycan'a bağlılığı öne çıkarmış, ancak İranlılarla olan ortak kader paylaşımı vurgusunu da yaparak devlet kimliği açısından İranlı kimliğini desteklemesine engel olmamıştır (Shaffer, 2000: 449-478).

İslam Devrimi sürecinde, devrimin Güney Azerbaycan Türklerinden olan liderlerinden Ayetullah Şeriatmedari, devrime verdiği desteği, kendi ulusu açısından daha olumlu politikalar yürütüleceği inancına dayandırmıştır. Ancak Şeriatmedari'nin devrim sonrası İran yönetiminden özerklik veya bağımsızlık gibi talepleri olmamıştır. Bu çerçevede hem devrim öncesinde hem de devrim sonrasında, İran'ın geleneksel değerleri ile Şii kimliğini en üst kimlik olarak kabul etmesi, Güney Azerbaycan Türkleri açısından da genel olarak olumlu karşılanmıştır.

Tarihsel süreç incelendiğinde, Settar Han, Şeyh Muhammed Hiyabani ve Seyid Cafer Pişeveri liderliğinde gerçekleşen İran rejimine karşı ayaklanmaların, Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliği açısından doğrudan olumlu sonuçlar yaratmadığı görülmektedir. Bu isyanların temel taleplerinden biri olan Azerbaycan Türkçesinin eğitim dili olarak kabul edilmesi ve kültürel özerklik gibi isteklerin, İran merkezi yönetimi tarafından olumlu bir karşılık bulmaması, Güney Azerbaycan Türkleri arasında yeni isyanların ve siyasi örgütlenmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Metin, 2012).

İslam Devrimi ve onun sonucu olarak kurulan İran İslam Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliğinin güçlenmesi açısından beklenen demokratik ortamı sağlayamamıştır. Aksine, Pehlevi rejimi döneminde uygulanan Farslaştırma politikası, İran İslam Cumhuriyeti'nin de merkezi devlet politikalarının temel bir unsuru haline gelmiştir. Bu durum, Güney Azerbaycan Türkleri arasında hayal kırıklığı yaratmış ve merkezi İran yönetimine karşı artan bir yabancılaşma sürecini tetiklemiştir.

Bu yabancılaşmanın temel nedenlerinden biri, İran'daki en büyük ikinci etnik grup olan Güney Azerbaycan Türklerinin ana dillerinde eğitim alma hakkından mahrum bırakılmasıdır. Azerbaycan Türkçesinin kurumsallaşmasının engellenmesi, bu dilin kamusal ve akademik alanlarda kullanımının sınırlandırılması, kültürel faaliyetlerin yaygınlaşmasının önüne geçmiştir. Bu politikalar, Batılaşma sürecinde

ulusal azınlıkların modernleşme sürecine entegrasyonu açısından önemli bir çelişki oluşturmuştur.

Ancak, İran yönetiminin tüm halklar için ortak üst kimlik olarak Şii kimliğini öngörmesi, Güney Azerbaycan Türkleri açısından belirli açılardan uyumlu bir kimlik modeli olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Şii kimliğinin ulusal kimlik politikasında belirleyici bir unsur olarak korunması, Güney Azerbaycan Türklerinin İran İslam Cumhuriyeti'ne olan bağlılığını devam ettirmelerine katkıda bulunmuştur (Attar, 2008).

Ayrıca, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran Türkleri üzerindeki etkisi büyük bir öneme sahiptir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgal edilmesiyle kesintiye uğrayan ulusal kimlik inşa süreci, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeniden canlanmaya başlamıştır. Kazanılan bağımsızlığın ilk yılları, özellikle milliyetçi söylemlerin güçlenmesiyle karakterize edilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan söylemler arasında İran Türklerine yönelik yaklaşımlar belirgin bir farklılık arz etmekteydi. Bu durum, İran Türkleri açısından bağımsızlık taleplerinin gündeme gelmesine de zemin hazırlamıştır.

2.6. Bağımsız Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan Türkleri Üzerindeki Etkisi: Ulusal Kimlik ve Modernleşme Perspektifleri

SSCB'nin glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları, Sovyet Azerbaycan'ında ulusal kimliğin daha etkili bir biçimde gelişmesine, ulusçuluk hareketlerinin güçlenmesine ve bağımsızlık taleplerinin artmasına yol açmıştır. Bu politikaların etkisiyle, Türk ve Azerbaycanlı kimlikleri etrafında yeni söylemler oluşmuş, özellikle Azerbaycan Halk Cephesi gibi kitlesel örgütler, Türk dili ve etnik kimlik temelli bir Azerbaycan siyasi kimliğini ön plana çıkarmıştır. Bu süreç, İran İslam Cumhuriyeti'nin baskıcı Farslaştırma politikalarına karşı Güney Azerbaycan'da ulusçuluk bilincinin yükselmesine de katkıda bulunmuştur.

Ebülfez Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini yürütürken, Güney Azerbaycan'da da ulusal kimlik ve kültürel özerklik arayışlarını güçlendirmiştir. Elçibey'in milliyetçi söylemleri, İran İslam Cumhuriyeti tarafından endişeyle karşılanmış, ancak Güney Azerbaycan Türkleri arasında büyük yankı uyandırmıştır. Örneğin, Aralık 1989'da Nahçıvan'da gerçekleştirilen sınır protestoları, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin birleşme isteğinin sembolik bir ifadesi olmuştur. Tel örgülerin yıkılması ve halkın birbirine kavuşması, ulusal kimliğin yeniden hatırlanmasına ve güçlenmesine neden olmuştur. Bu tür protestolar, Bakü ve diğer şehirlerde de destek bulmuş, ancak SSCB yönetimi bu hareketleri baskıyla durdurmaya çalışmış ve Bakü'de askeri operasyon düzenlemiştir.

20 Ocak 1990'da gerçekleşen ve "Kanlı Ocak" olarak bilinen olay hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan Türkleri arasında Sovyet yönetimine karşı büyük bir öfke uyandırmış ve bağımsızlık taleplerini daha da güçlendirmiştir (Şimşir, 2012).

18 Ekim 1991'de Bağımsız Azerbaycan'ın kurulması ve "Birinci Karabağ Savaşı" sürecinde Güney Azerbaycan Türkleri Kuzeyli kardeşlerine destek amacıyla çeşitli eylem ve söylemlerde bulunmuş, bu da etnik temelli Azerbaycan Türk ulusal kimliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Ancak bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte, Azerbaycan'da benimsenen "Azerbaycanlı" siyasi kimliği, Güney Azerbaycan Türkleri arasında farklı tepkilere yol açmıştır. Bazı gruplar bu kimliği Türklük bilinciyle özdeşleştirip desteklerken, bazıları İranlı kimliğine daha fazla eğilim göstermiştir. Bu ayrışmanın temel nedenlerinden biri, iktidar sahibi kişilerin ulusal kimlik politikalarına yönelik tutumları olmuştur.

Bağımsızlık sonrasında iktidara gelen Ebülfez Elçibey, etnik Türk kimliğini ön plana çıkaran bir Azerbaycan ulusal kimliği öngörmüştür. Pantürkist söylemleri, Güney Azerbaycan Türkleri arasında coşkuyla karşılanmış, ancak İran yönetimi tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Elçibey, Güney Azerbaycan

Türkleriyle kültürel ve siyasi bağları güçlendirmek istemiş, ancak bu politika İran-Azerbaycan ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Elçibey'in kısa süren iktidarının ardından, Haydar Aliyev liderliğinde daha pragmatik bir kimlik politikası benimsenmiştir. 1995 Anayasası'nda "Azerbaycanlı" kimliğinin resmi olarak tanımlanması, etnik Türklük yerine vatandaşlık temelli bir kimlik anlayışını benimsemiştir. Bu değişiklik, Güney Azerbaycan Türkleri arasında daha farklı tepkilere neden olmuş, bazı kesimler bu kimliği benimserken, bazıları bu yaklaşımı İranlı kimliği içinde erime olarak değerlendirmiştir.

Haydar Aliyev'in ölümünden sonra İlham Aliyev dönemi, Azerbaycanlı kimliğinin modernleşme ve Batılaşma ile birleştiği bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye ile stratejik ilişkiler güçlendirilmiş, aynı zamanda, çok kültürlü ve laik bir kimlik politikası benimsenerek Batılaşma süreci ilerletilmiştir. İlham Aliyev, İran ile diplomatik dengeleri gözetmiş; Güney Azerbaycan Türklerinin taleplerini doğrudan desteklemekten kaçınsa da onların kültürel haklarını güçlendirmeye yönelik politikalar uygulamıştır. Bu yaklaşımlar, Azerbaycan kimliğinin hem geleneksel hem de modern unsurlarla yeniden şekillenmesini sağlamıştır.

Bu politikalar çerçevesinde İran'daki Azerbaycan Türkleri üzerindeki etki daha çok kültürel ve sembolik düzeyde kalmış, doğrudan siyasi müdahale yerine diplomatik hassasiyet gösterilmiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı sonrası milliyetçi duyguların artması, Güney Azerbaycan Türkleri arasında da kimlik bilincini güçlendiren bir etki yaratmıştır.

Bağımsız Azerbaycan'ın ulusal kimlik politikaları, tarihsel, etnik ve siyasi faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Ebülfez Elçibey dönemi, Türklük merkezli bir kimlik modelini desteklerken, Haydar ve İlham Aliyev dönemlerinde devlet merkezli ve çok katmanlı bir kimlik politikası benimsenmiştir. Bu süreç, Güney Azerbaycan Türkleri için hem kimlik bilincinin artmasına hem de siyasi ve kültürel açıdan yeni yönelimlerin oluşmasına neden olmuştur. Azerbaycan kimliği, Batılaşma sürecinde

modernleşme, laikleşme ve bölgesel kimlik unsurlarının sentezlendiği bir model olarak hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan'daki kimlik tartışmalarını etkilemeye devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ulusal Kimlik İnşası: Modernleşme, Küreselleşme ve Batılaşmanın Etkileri

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik oluşum süreci, ülkenin tarihindeki en önemli dönüşüm aşamalarından birini temsil etmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kazanılan bağımsızlık, Azerbaycan'ın etnik, kültürel ve siyasi kimliğinin yeniden şekillenmesine olanak tanımış, ulusal kimliğin inşasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu süreç, farklı etnik ve dini topluluklar arasında kimliksel uzlaşma ve devlet tarafından benimsenen kimlik politikalarının yönlendirilmesiyle şekillenmiştir. Siyasal liderlerin kararları, kültürel politikalar ve uluslararası ilişkilerin etkisi, ulusal kimliğin güçlenmesi ve “Azerbaycanlılık” kimliğinin kurumsallaşmasında belirleyici olmuştur.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'daki ulus inşa süreci hem hükümet hem de muhalefet tarafından temsil edilen iki söylemle beslenmiştir. Bunlar 1. Azerbaycançılık ve 2. Türkçülüktür. Bu bağlamda, ulusal kimlik üzerindeki tartışma, devlet inşası ve ulus inşası konusunda elitler arasında bir rekabet alanı oluşturmuştur (Ergun, 2022).

Azerbaycan Devleti'nin benimsediği politikalar ideolojik olarak milliyetçi bir çerçevede şekillenmiş ve Türkçülük temelli söylemler ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da milliyetçiliğin üç aşamada gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Öncelikle milliyetçilik bir savunma aracı olarak gelişmiştir. Daha sonra devletin ulus inşa sürecinin tetikleyici gücü, en son ise demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergun, 2022).

Azerbaycan'da milliyetçilik dalgasının doğrudan düşmanların tanımlanmasıyla şekillendiğini söyleyebiliriz. Özellikle, burada düşmanlar olarak Ruslar ve Ermeniler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu durum Azerbaycan'da milliyetçilik

söylemlerinin ilk yıllarının daha çok savunmacı mücadele ideolojisinde belirlendiğini iddia edebiliriz.

Tez kapsamında mülakat yapılmış L ve B Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmiştir. Örneğin B Katılımcı durumu aşağıdaki gibi özetlemiştir:

“Bağımsızlık süreci boyunca milliyetçiliğin Azerbaycan toplumunda bir savunma refleksi olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Özellikle 1988’de başlayan Ermenistan-Azerbaycan çatışmaları, bu milliyetçi refleksi körüklemiş, halkın kimlik algısını pekiştirmiştir. Bu dönemde kimlik bilinci, daha çok dış tehditler ekseninde şekillenmiş ve Ermeniler ile Ruslar ötekileştirici bir söylemde tanımlanmıştır.”

Ayrıca L Katılımcı aşağıdaki gibi değerlendirme yapmıştır:

“Meydan Hareketleri, sadece bağımsızlık isteğini değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın kimlik mücadelesinin bir göstergesiydi. Bu süreçte halk, Türk kimliği ile Sovyet kimliği arasında bir ayrım yapmaya başlamış ve Sovyet geçmişine karşı daha güçlü bir ulusal bilinç geliştirmiştir.”

Sonuç olarak, bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan milliyetçiliği, tehdit algısına dayalı bir savunma mekanizması olarak gelişmiş, ancak zamanla ulus inşası ve demokratikleşme süreçleriyle daha farklı bir kimlik anlayışına evrilmiştir. Mülakat verileri, kimlik inşasının yalnızca siyasal bir süreç olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamiklerle de şekillendiğini göstermektedir.

Ancak, iç politik istikrarsızlık, ekonomik krizler ve bölgesel jeopolitik gelişmelerin etkisiyle hükümet değişiklikleri yaşanmış ve zamanla devlet kimlik politikasında daha kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemek zorunda kalmıştır. Özellikle, Ermenistan ile yaşanan Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları ve savaşın doğrudan etkileri, ulusal kimlik tartışmalarını derinleştirmiş ve Azerbaycan ulusunun kimliksel dönüşümünü hızlandırmıştır.

Bu dönemde yaşanan siyasi ve askeri krizler, Haydar Aliyev’in iktidara gelmesine ve Azerbaycan’da ulusal kimliğin devlet politikası çerçevesinde yeniden şekillendirilmesine zemin hazırlamıştır. 1995 yılında kabul edilen Anayasa ile, vatandaşlık temelli “Azerbaycanlı” kimliği resmiyet kazanmış ve devletin ulusal

kimlik politikaları bu çerçevede şekillendirilmiştir. Bu süreç, etnik ve kültürel unsurları kapsayan ancak aynı zamanda vatandaşlık temelli bir ulus inşasını hedefleyen bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir.

Ancak, bu süreçte geleneksel kimlik unsurlarının korunması da önemli bir unsur olarak kalmıştır. Bir yandan laiklik, vatandaşlık temelli kimlik ve çok kültürlü devlet yapısı benimsenirken, diğer yandan Azerbaycan'ın Türk ve İslam dünyası ile olan bağları korunmaya devam etmiştir. Özellikle Türkiye ile olan stratejik iş birliği, Batılaşma süreci ile milli kimlik politikalarının iç içe geçmesine neden olmuştur.

Özetle, bağımsız Azerbaycan Devleti'nin ulusal kimlik inşası hem iç hem de dış faktörlerin şekillendirdiği dinamik bir süreç olmuştur. Başlangıçta Türkçülük ve etnik kimlik vurgusunun ağır bastığı bu süreç, zamanla daha kapsayıcı ve vatandaşlık temelli bir yapıya evrilmiştir. Bu dönüşüm, Azerbaycan'ın hem bölgesel hem de küresel düzeyde kimliğini nasıl konumlandığı ile doğrudan ilişkilidir.

3.1. Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinde Batılaşma: Ulusal Kimliğin Yeniden İnşası

1986 sonrası Sovyetler Birliği'nde uygulamaya konulan "açıklık" (glasnost) ve "yeniden yapılanma" (perestroyka) politikaları, merkezi yönetimin otoritesini zayıflatırken, Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerde ulusal bilinçlenme hareketlerini hızlandırmıştır (Süleymanlı, 2006: 247). Bu dönemde, Azerbaycan'da da kimlik bilincinin güçlenmesi hem siyasi hem de kültürel bir süreç olarak şekillenmiştir. Özellikle etnik kimlik, tarih bilinci ve dil gibi unsurlar, bu sürecin en önemli yapı taşları haline gelmiştir.

Bahsi geçen süreci değerlendirilmesi açısından C Katılımcının aşağıdaki değerlendirmesi büyük önem taşımaktadır:

"Tarih yazımı milliyetçi söylemin önemli bir aracı haline geldi. Özellikle Azerbaycan'ın bağımsız burjuvazisinin 19. yüzyıl sonlarında nasıl şekillendiği ve ulusal kimlik bilincinin nasıl oluştuğu üzerinde durulmaya başlandı. Sovyetler Birliği, Azerbaycan'ı ekonomik olarak bir Sovyet Cumhuriyeti olarak tanımlıyordu, ancak bu dönemde bağımsız bir ulusal ekonomi fikri de ortaya atıldı."

Bu dönemde, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşasının başlıca aktörleri, şairler, yazarlar, tarihçiler ve eğitimciler olmuştur. Milliyetçi söylemleriyle öne çıkan bu aydınlar, dil, din ve millet kavramlarını merkeze alarak çeşitli araştırmalar yapmış ve bu araştırmalar aracılığıyla toplumda ulusal bilinç oluşumuna katkıda bulunmuşlardır (Süleymanlı, 2006: 247).

Söz konusu araştırmalar genellikle Azerbaycan halkının tarihsel geçmişini günümüzle bağdaştırmaya yönelik olmuş, özellikle Sovyet devrimi öncesinde Azerbaycan ulusal burjuvazisinin oynadığı tarihsel role dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Sovyet tarih yazımının görmezden geldiği figürler yeniden ön plana çıkarılmış ve Azerbaycan kimliğinin bağımsız bir geçmişe dayandığı vurgulanmıştır.

1988 sonrası Meydan Hareketleri, Azerbaycan'da milliyetçilik dalgasının en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Bu geniş milliyetçilik dalgası, ulusal bilinçlenmenin yalnızca elit bir kesimle sınırlı kalmadığını, toplumsal bir harekete dönüştüğünü göstermektedir.

Bu bağlamda C Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Meydan Hareketleri ile başlayan milliyetçilik dalgası, farklı toplumsal kesimlerden bireyleri bir araya getirmeyi başardı. Bu hareketin içinde aydınlar, yazarlar, şairler ve sıradan vatandaşlar gibi geniş bir kitle yer aldı. Bu süreç, Azerbaycan'da milliyetçiliğin yalnızca siyasi bir mücadele olmadığını, aynı zamanda bir toplumsal bilinç hareketi olduğunu gösterdi.”

L Katılımcıyla yapılan mülakat süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Bu süreçte halk, kimlik bilincini geliştirmeye başladı. Sovyet kimliğinin dışında bir aidiyet tanımlaması yaparak, Azerbaycan kimliğini yeniden inşa etti. Bağımsızlık yalnızca bir siyasi hedef değil, aynı zamanda kimliksel bir dönüşüm süreci olarak da görülmüyordu.”

Dönemin basın organlarında, Azerbaycan'daki ilk ulusal Türk burjuvazisinin temsilcileri olarak kabul edilen Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev ve Murtaza Muhtarov'un çalışmaları, Azerbaycan toplumunun gelişimi bağlamında vurgulanmıştır. Bununla birlikte, milliyetçi aydınlar olarak tanımlanabilecek Ali Merdan Bey Topçubaşı ve Ağaoğlu Ahmet Bey üzerine yapılan çalışmalar da öncelikli konular arasına girmiştir. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve onun kurucu

lideri Mehmet Emin Resulzade ile ilgili yazılar, farklı gazete ve dergilerde yayımlanması mümkün hale gelmiştir.

Sovyetler'in son yıllarında uygulanan "yumuşak güç" politikası, Azerbaycan halkının giderek daha fazla politize olmasına ve kendi politik görüşlerini açıkça dile getirebilmesine olanak tanımıştır. Bu süreç, halkın hak taleplerini daha özgürce dillendirmesiyle sonuçlanmış ve milliyetçi aydınların öncülüğünde politik örgütlenmeleri beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, ulusal kültürün korunması ve geliştirilmesi amacıyla kurulan *Çamlıbel Birliğı* dönemin önemli hareketlerinden biri olmuştur. Öğrenciler, işçiler ve aydınlar bu birliğin çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Çamlıbel'in yanı sıra, *Bağımsızlar*, *Gelişme*, *Gala* gibi diğer teşkilatlar da bu sürece dahil olmuştur.

Sovyetler'in son döneminde Azerbaycan'da yeniden güçlenen milliyetçi hareketler, Batılaşma süreci ile doğrudan bağlantılı bir şekilde gelişmiştir. Özellikle açıklık ve yeniden yapılanma politikaları, Batılı liberal değerlerin ve demokratik fikirlerin Azerbaycan'daki entelektüel çevrelerde tartışılmasını kolaylaştırmıştır. Tarihsel olarak Azerbaycan'ın Batı ile ilişkileri, özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde liberal parlamenter sistemin benimsenmesiyle kendini göstermiştir. Ancak, Sovyetler Birliğı'nin uzun yıllar süren ideolojik baskısı, Batılaşma sürecini kesintiye uğratmış ve Sovyet modernleşmesi ön plana çıkarılmıştır.

1986 sonrası dönemde ise, Batılı düşünce yapısına dönüş ve ulusal kimlik bilinci yeniden gündeme gelmiştir. Sovyetler'in merkeziyetçi yapısına karşılık, Azerbaycan'da bireysel özgürlükler ve çok partili sistem fikri tartışılmaya başlanmış ve Batı'daki modernleşme modelleri ile yerel ulusal kimlik anlayışının nasıl uyum içinde geliştirilebileceğı üzerine yoğunlaşmıştır.

Özetle, Sovyetler'in çöküş sürecinde Azerbaycan'da güçlenen milliyetçi hareketler, yalnızca etnik temelli bir bağımsızlık arayışını değil, aynı zamanda Batılaşma süreciyle şekillenen modern bir ulusal kimlik inşasını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Batı'nın demokratik değerleri ile Azerbaycan'ın tarihsel ve

kültürel mirası arasında bir denge kurma çabası, Azerbaycan'ın post-Sovyet dönemdeki kimlik politikalarının temelini oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ortaya çıkan yeni politik düzen, Azerbaycan toplumunda kimlik arayışlarını hızlandırmıştır. Otoriter yönetimlerden demokrasiye geçiş süreçlerinde toplumların kendilerine yeni kimlik arayışlarına girmeleri en doğal haklarıdır. Ancak bu süreç, her zaman yeni bir bilincin olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, baskıcı yönetimlerin uzun yıllar boyunca sınırlandırmaya çalıştığı bilinçaltının dışavurumu olarak değerlendirilmelidir.

Sovyetler Birliği'nin son yılları, Azerbaycan halkı için ortak kimliğin yeniden anlamlandırıldığı bir dönem olarak da değerlendirilebilir. Glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları, halkın ulusal bilincinin ve kimlik arayışlarının önünü açmıştır. Bu uygulamalar sonucunda, Azerbaycan'da “vatan” ve “yurt” kavramları etrafında şekillenen “Anavatan” kimliği daha güçlü bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde, edebiyat ve tarih alanlarında yapılan çalışmalar büyük önem kazanmıştır. Tarihsel araştırmalarda Azerbaycan'a duyulan sevgi ve onun yüceltilmesi merkezi bir tema haline gelmiştir (Shaffer, 2008:139).

Glasnost döneminin bir diğer önemli yönü, halkın kendi tarihini yeniden yorumlama çabasına girmesidir. Sovyet tarih yazımı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni (1918-1920) “burjuva” bir oluşum olarak değerlendirmiş ve onu küçümseyen bir söylem benimsemiştir. Ancak glasnost ve perestroyka ile bu tarihî anlatıya eleştirel bir bakış geliştirilmeye başlanmıştır. Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlık geçmişi, Batı tipi bir devlet modelinin ilk denemesi olarak ele alınmış ve bu bağlamda modernleşme sürecinin bir parçası olarak yeniden yorumlanmıştır.

Tez kapsamında mülakat yapılmış A Katılımcının sürece ilişkin değerlendirmesi şu şekilde olmuştur:

“Glasnost ve Perestroyka, Azerbaycan'da ulusal bilinçlenme sürecinin hızlanmasına neden oldu. Sovyet kimliği yerine, halkın kendi tarihini ve kültürel değerlerini ön plana

çıkarma çabası daha görünür hale geldi. Özellikle aydınlar, tarihçiler ve şairler bu sürecin öncüleri oldular.”

Sovyet Devleti, Azerbaycan halkının 1918-1920 yılları arasında kurmuş olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne yönelik resmi tarih yazımında adil bir tutum sergilememiştir (Özdemir, 2023).

Sovyet resmi tarih yazımında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) Sovyetler Birliği tarafından işgali, halkın egemenliğinin sağlanması olarak gösterilmiş ve bu işgal, resmî ideoloji çerçevesinde bir “*kurtuluş*” olarak sunulmuştur. Sovyet propagandası, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuran Müsavat Partisi'ni, burjuva sınıfına hizmet eden bir parti olarak tanımlamış ve onun ulusal kimlik inşasındaki rolünü küçümsemiştir (Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, 1983: 130).

Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, bu dönemde Azerbaycan'ın kendi bağımsız devlet geleneğini hatırlaması ve Batı'daki demokratik yönetim modellerine referansla kendi tarihini yeniden inşa etmesi dikkat çekicidir.

Bu kapsamda önemli çalışmalardan biri, Nesib Nesibli tarafından 1990 yılında yayımlanan “*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti*” başlıklı kitaptır. Bu eserde, Müsavat Partisi'nin yalnızca bir iktidar partisi değil, aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temelini atan bir siyasi oluşum olduğu vurgulanmaktadır. Nesibli, kitabında, Sovyetler Birliği'nin 1920'de gerçekleştirdiği müdahaleyi bir işgal hareketi olarak nitelendirirken, Sovyet ideolojisinin aksine, bu işgalin halk desteğinden yoksun olduğunu ileri sürmektedir (Nəsibzadə, 1990: 24-25).

Ayrıca, eserde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Batı tipi bir parlamento sistemine sahip olduğu, çok partili siyasi yapının benimsendiği ve bireysel özgürlüklerin ön planda tutulduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin erken dönem demokratik deneyiminin, Batılı liberal değerler çerçevesinde yeniden keşfedilmesi, 1990'ların başında Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini şekillendiren unsurlardan biri haline gelmiştir.

Bu çerçevede, glasnost döneminde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne dair yapılan araştırmalar, yalnızca geçmişi anlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda 1991'de bağımsızlığını ilan edecek olan modern Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve ideolojik zeminini de şekillendirmiştir. Tarih yazımı, bir anlamda, ulusal bilinç inşasının bir aracı olarak kullanılmış ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Batı ile daha yakın ilişkiler kurma stratejisinin temel dayanaklarından biri olmuştur.

Glasnost ve perestroyka dönemlerinde Azerbaycan'da yürütülen tarih çalışmalarının ardından, Azerbaycan Türkçesi ve onun korunması meselesi de giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, dilin korunması ve geliştirilmesi konularına yönelik çeşitli akademik konferanslar düzenlenmiş, bu toplantılarda Azerbaycan Türkçesinin mevcut durumu ve yabancı unsurlardan arındırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinin korunması meselesini ilk gündeme getiren isimlerden biri, dilbilimci ve akademisyen Cemal Ahmedov olmuştur. Ahmedov, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı baskıcı politikalar nedeniyle Azerbaycan Türkçesinin ikinci plana itildiğini, eğitim sisteminde yeterince yer bulamadığını ve dil ve edebiyat derslerinin yetersiz kaldığını eleştirmiştir. Bu bağlamda, dilin korunması yalnızca bir kültürel mesele değil, aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olarak görülmüştür (Shaffer, 2008: 140).

Dönemin önde gelen entelektüellerinden biri olan Bahtiyar Vahabzade, Azerbaycan Türkçesinin yalnızca akademik ve edebi çevrelerde değil, ülke sınırları içinde ve dışında yaygınlaştırılmasını savunmuştur. Vahabzade, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda ulusal kimlik inşasında temel bir unsur olduğunu vurgulamış ve Sovyetler Birliği'nin resmi dili olan Rusçaya karşı ana dili savunmuştur.

Vahabzade'nin mücadelesi, Batı'daki ulusal romantizm akımıyla da paralellik göstermektedir. Avrupa'da 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik hareketlerinde olduğu

gibi, Azerbaycan’da da ulusal bilinç, dilin korunması ve geliştirilmesi üzerinden şekillendirilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi konusundaki mücadele, yalnızca entelektüel ve kültürel düzeyde değil, aynı zamanda resmî ideolojiyle doğrudan çelişen bir siyasi mesele haline gelmiştir.

1978’de kabul edilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası’nda, Azerbaycan Türkçesi (Dili) resmi dil olarak belirlenmiş olmasına rağmen, pratikte Rusçanın egemenliğini sürdürmesi, birçok aydın tarafından bir “ulusal trajedi” olarak tanımlanmıştır (Süleymanlı, 2006: 256).

Bu durum, Batılı ulus-devletlerin tek resmi dil politikası ile doğrudan çelişmekteydi. Avrupa’da modern ulus-devletler, güçlü ulusal diller oluşturarak kendi kimliklerini pekiştirirken, Sovyetler Birliği, çok etnisiteli yapısını koruyabilmek için baskın bir merkezi dil politikası uygulamıştır. Batılaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, bu dönem aydınlarının, Azerbaycan’ı modern ve bağımsız bir devlet olarak inşa etme çabasının bir parçası olarak, dilin Batı’daki ulus-devlet modellerinde olduğu gibi güçlendirilmesi gerektiğini düşündükleri görülmektedir.

Azerbaycan aydınları, bu politikaya karşı mücadelelerinde, yalnızca bağımsızlık talep etmekle kalmamış, aynı zamanda dilin, bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti’nin temel taşı olması gerektiğini savunmuşlardır.

Azerbaycan Türkçesinin kullanımında karşılaşılan temel sorunlardan biri, eğitim sisteminde yaşanmıştır. Glasnost sonrası dönemde, Rusça eğitim veren okulların sayısı Azerbaycan genelinde belirgin bir şekilde artmıştır. Bu durum, Rusça eğitim veren öğretmenlerin maaşlarının yükselmesine yol açarken, Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren öğretmenlerin ekonomik koşullarını olumsuz yönde etkilemiştir. Sonuç olarak, dil politikaları yalnızca bir kültürel mesele olmaktan çıkmış, doğrudan sosyal ve ekonomik eşitsizlikler yaratan bir faktör haline gelmiştir.

Eğitimde alınan kararların bir diğer sonucu, Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren öğretmenler arasında yaygın bir işsizliğin ortaya çıkması olmuştur. Ayrıca, eğitim sisteminde uygulanan çifte standart dikkat çekicidir: Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okullarda, öğrenciler birinci sınıftan itibaren Rusça öğrenmeye başlarken, Rusça eğitim veren okullarda Azerbaycan Türkçesi ancak üçüncü sınıftan itibaren öğretilmekteydi (Azərbaycan Məktəbi, 1984).

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dil politikaları, yalnızca pedagojik bir konu olmanın ötesinde, siyasi bir tercih olarak şekillendirilmiş ve ulusal kimlik oluşumunu doğrudan etkilemiştir. Özellikle Rusçanın hâkimiyetinin artırılması ve Azerbaycan Türkçesinin geri plana itilmesi, toplumun farklı yaş gruplarında dil kullanım alışkanlıklarını belirleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Tez kapsamında gerçekleştirilen mülakatta, L Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Sovyetler Birliği’nin yerel dil politikaları ve Ruslaştırma stratejileri, Azerbaycan Türkçesinin ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Arap alfabesinden Latin alfabesine, ardından Kiril alfabesine geçiş süreci, Sovyetler genelinde Rusçanın birincil dil olarak kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlamış ve yerel dillerin zamanla asimilasyonunu hedeflemiştir.”

1990’lı yıllarda Azerbaycan’da nesiller arası dil kullanımı belirgin şekilde farklılaşmış, Sovyet eğitim sisteminin etkisiyle ana dil hâkimiyeti kuşaklara göre değişmiştir. 65 yaş üstü bireyler Azerbaycan Türkçesine hâkimken, 45 yaş civarındaki nesil her iki dili de dengeli kullanabilmektedir. Ancak 35 yaş ve altındaki kuşaklarda Azerbaycan Türkçesi giderek zayıflamış, Rusça ile karışık bir dil kullanımı yaygınlaşmıştır. Özellikle 20’li yaşlardaki gençler ile 10 yaş altı çocukların her iki dili de yeterince konuşamaması, dilin ulusal kimlik açısından işlevini kaybetmeye başladığını göstermektedir (Ədəbiyyat və İncəsənət Qəzeti, 1990).

Yukarıda bahsedilen istatistiği daha iyi anlama adına F Katılımcıyla yapılan mülakat büyük önem taşımaktadır. F Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Sovyetler Birliği’nin dil politikaları, yalnızca günlük konuşma dilini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ulusal kimlik algısını da dönüştürmüştür. 1990’lara gelindiğinde,

Azerbaycan Türkçesinin toplumun her kesiminde aynı seviyede kullanılmadığı, nesiller arası farklılıkların bariz hale geldiği görülmekte idi. Bu süreçte, en fazla etkilenen kesim genç nesiller olmuştur. Onlar ne tam anlamıyla Rusça konuşabilmekte ne de kendi ana dillerine hâkim olabilmektedir.”

Bu durum, Sovyet yönetiminin yerel diller üzerindeki kontrol mekanizmalarının yalnızca bir dönemsel politika olmadığını, aksine toplumsal dönüşüm yaratan bir strateji olduğunu göstermektedir. Alfabe reformları, eğitim müfredatındaki değişimler ve dilin kamusal alanda kullanımı üzerindeki sınırlamalar, Azerbaycan Türkçesinin geri plana itilmesini ve nesiller arasında farklı bir dil dinamiğinin oluşmasını beraberinde getirmiştir.

1989-1990 eğitim-öğretim döneminde, entelektüel çevrelerin ve toplumun baskısı sonucunda, Azerbaycan Türkçesindeki ders saatleri ile Rusça ders saatleri eşitlenmiş, bu da Azerbaycan Türkçesinin eğitim sisteminde yeniden güçlenmesine olanak tanımıştır. Bu durum, Azerbaycan’daki ulusal kimlik bilincinin güçlenmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin korunması mücadelesi yalnızca Rusçaya karşı değil, aynı zamanda Arapça ve Farsçaya karşı da verilmiştir. Özellikle, bazı bilim insanları Arapça ve Farsçanın bölgedeki kültürel geçmişi nedeniyle önem taşıdığını ileri sürerken, ulusalcı dilbilimciler ve yazarlar, Azerbaycan Türkçesi temelinde modern bir ulus inşa edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu tartışma, Batılaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan’ın ulusal kimliğini Doğu kültürel etkilerinden arındırarak modern, Batı merkezli bir ulus-devlet anlayışı benimsemek istediğini göstermektedir. Arap ve Fars etkisine karşı Azerbaycan Türkçesi temelinde bir ulusal kimlik oluşturma çabası, Batı’daki dil reformları ile benzerlik göstermektedir.

Dönemin entelektüelleri arasında en büyük tartışmalardan biri alfabe meselesi olmuştur. Dilin sadece sözcük düzeyinde değil, yazı sistemi açısından da şekillendirilmesi gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Bu süreçte, Arap alfabesi mi, Kiril mi, yoksa Latin mi kullanılmalı? sorusu gündeme gelmiştir.

İran'daki Azerbaycan Türkleri ile iletişimi sürdürmek isteyenler Arap alfabesini savunurken, Batı'ya açılmayı hedefleyen ulusalcı aydınlar Latin alfabesinin benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Latin alfabesine geçiş fikri, Azerbaycan'ın Batı dünyasına entegrasyonunun bir aracı olarak değerlendirilmiştir.

Latin alfabesine geçiş fikri, Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dönemde bağımsız bir kimlik oluşturma sürecinde önemli bir sembol haline gelmiştir. Türkiye'nin 1928'de Latin alfabesine geçmesi, Azerbaycanlı aydınlar için modernleşme ve Batılaşma sürecinin kaçınılmaz bir unsuru olarak görülmüş ve bu değişim, Türk dünyasının ortak bir yazı sistemi etrafında birleşmesi fikriyle desteklenmiştir.

Bu çerçevede ortaya çıkan tartışmalar, 1988 yılında önemli protestolara yol açmıştır. Protestoların ana nedeni, Sovyet yönetiminin farklı dönemlerde gerçekleştirdiği alfabe değişikliklerine duyulan tepkiydi. Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş, Azerbaycanlılar için kültürel sürekliliği kesintiye uğratan bir politika olarak değerlendirilmiştir. Protestocular, bu değişimlerin Azerbaycan Türkçesinde yayımlanmış eserlerin anlaşılmasını zorlaştırdığını ve özellikle mezar taşları gibi kültürel hafızanın önemli unsurlarının okunamaz hale gelmesine yol açtığını dile getirmiştir (Shaffer, 2008: 146).

Bu süreç, yalnızca bir alfabe meselesi değil, toplumsal hafızanın yok edilmesi ve ulusal kimliğin parçalanması endişesiyle şekillenmiştir. Dolayısıyla hem Rusçaya hem de Arapça ve Farsçaya karşı yürütülen mücadele, Azerbaycan Türkçesi temelinde bir ulusal bilinç oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Bu süreç, Batılı ulus-devlet modelleriyle paralellik taşımaktadır. Avrupa'daki ulusal hareketler, dilin bir kimlik unsuru olarak güçlendirilmesi üzerine inşa edilmişken, Azerbaycan'daki bu süreç de modern ulus inşasının temel dinamiklerinden biri olarak görülmüştür.

Azerbaycan'daki en büyük ulusal hareketlerden biri, Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) tarafından yürütülmüştür. Bu hareketin içinde yer alan farklı siyasal görüşlerden grupları birleştiren ana unsur, "Vatan" kavramı etrafında birleşen ulusal

kimlik ve bağımsızlık fikri olmuştur. AHC'nin temel amaçları; ülke sınırları içinde herhangi bir değişikliği reddetmek, sınır ötesindeki Azerbaycan Türkleriyle ilgilenmek ve reform politikalarının genişletilmesini savunmak şeklinde üç başlık altında toplanabilir. Dağlık Karabağ'ın statüsü, Ermenistan ile yaşanan toprak anlaşmazlıkları nedeniyle ulusal bütünlüğü tehdit eden en önemli mesele olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, İran'daki Azerbaycan Türklerinin durumu ve Azerbaycan Türkçesinin resmî statüsünün korunması da hareketin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır.

AHC'ye benzer bir amaçla hareket eden diğer bir örgüt, "Birlik" hareketi olmuştur. Ancak, bu örgüt AHC'den farklı olarak, İran'dan gelen Azerbaycan Türkleri tarafından şekillendirilmiş ve Güney ile Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesini nihai hedef olarak benimsemiştir (Shaffer, 2008: 147).

"Birlik" hareketinin temel ideolojisi, Batı'da 19. yüzyılda görülen pan-milliyetçi akımlarla benzerlik taşımaktadır.

1988 yılının şubat ayında, Dağlık Karabağ'da meydana gelen olaylar, bölgedeki gerginliği tırmandırmış ve karşılıklı şiddet olaylarına yol açmıştır. Yaşanan çatışmalar sonucunda hem Azerbaycanlılar hem de Ermeniler arasında can kayıpları yaşanmış, bu durum toplumsal huzursuzluğu derinleştirmiştir (Altstadt, 1992: 15).

Dağlık Karabağ'daki bu olayların ardından, Azerbaycan'ın Sumgayıt şehrinde Ermeni nüfusa yönelik "saldırıları" gerçekleşmiş ve otuzdan fazla Ermeni ile yaklaşık on Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiştir. Sumgayıt olayları, yalnızca bölgesel bir etnik çatışma olarak değil, Sovyetler Birliği'nin çözülme sürecinde etnik kimliklerin yeniden tanımlanması ve ulus-devlet bilincinin şekillenmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bu olaylar, her iki tarafın da mülteci durumuna düşmesine neden olmuş ve zorunlu göç süreçlerini tetiklemiştir. Karşılıklı göç hareketleri, Azerbaycan Türkleri arasında kimlik bilincinin güçlenmesine ve siyasi bilinçlenmenin artmasına yol açmıştır.

Dağlık Karabağ'daki çatışmaların ardından, Ermenistan yönetiminin Tophane Ormanı'nda tesis inşa etme girişimi, Azerbaycan'da ulusal birlik duygusunun daha da güçlenmesine neden olmuştur. Bölgedeki Azerbaycanlı nüfus, Tophane Ormanı'nı “*kutsal ulusal mekân*” olarak görmüş ve burada bir tesis inşa edilmesini, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılamıştır.

Bu olay, Azerbaycan halkı için yalnızca bir çevresel mesele değil, aynı zamanda egemenlik haklarının ihlali ve Sovyet yönetiminin Azerbaycan'a karşı çifte standartlı politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler, Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) öncülüğünde Bakü'de Moskova, Erivan ve dönemin Azerbaycan yönetimine karşı geniş çaplı protestoların düzenlenmesine neden olmuştur.

Moskova'nın Ermenistan'a yönelik desteği ve Ermenileri mağdur gösteren medya propagandası, Azerbaycan toplumunda Moskova'ya karşı güvensizliğin artmasına yol açmıştır (Şimşir, 2012). Bu süreç, Azerbaycan'da Sovyet kimliğinden uzaklaşma ve bağımsızlık fikrinin güçlenmesi açısından kritik bir dönemeç olmuştur.

Azerbaycanlı entelektüeller, Sovyet yönetiminin Azerbaycan üzerindeki politikalarına karşı eleştirel bir duruş sergilemeye başlamışlardır. Bu bağlamda, şair Bahtiyar Vahabzade'nin kaleme aldığı “Yumruk Gibi Birleşmeli” adlı yazısı, Azerbaycan'daki ulusal birlik çağrısının en önemli entelektüel ifadelerinden biri olmuştur.

Vahabzade, yazısında Sovyet yönetiminin Azerbaycan halkına yönelik haksız tutumlarını eleştirerek, halkın birlik içinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Vahabzade, 1989: 1-2).

Sovyetler Birliği'nin merkezi yönetiminin Ermeni yanlısı politikaları, Azerbaycan Türkleri arasında hem siyasi hem de toplumsal düzeyde Sovyet ideolojisinden uzaklaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu sürecin bir yansıması olarak, Sovyet Cumhuriyetleri'nde kullanılan Rusça soyadı ekleri (“-ov”, “-ova”) yerine, Azerbaycan'da “-li”, “-oğlu” gibi Türkçe eklerin kullanılmasına yönelik bir eğilim artmıştır. Bu değişim, yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda Azerbaycan

halkının ulusal kimliğini vurgulamak için attığı bilinçli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Dağlık Karabağ çatışması, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Azerbaycan'daki siyasi liderler ve entelektüeller, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin merkezi yönetiminin, Dağlık Karabağ'daki meşru egemenlik haklarını savunamamasını eleştirmiş ve muhalif hareketlerin giderek güç kazanmasına yol açmıştır. Bu süreç, Azerbaycan'da bağımsızlık fikrinin yalnızca siyasi elitler tarafından değil, toplumun geniş kesimleri tarafından da benimsenmesine neden olmuştur.

Sürecin değerlendirilmesini yapan D Katılımcı aşağıdaki gibi özetleme yapmıştır:

“Ermenilerle yaşanan etnik çatışmalar, Azerbaycan ulusal kimliğinin pekişmesinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur. 1905-1906 yıllarında meydana gelen “Müslüman (Azerbaycan Türkleri)-Ermeni çatışmaları” nasıl ki Dıfai gibi siyasal örgütlerin ortaya çıkmasını tetiklemişse, 1988 sonrası yaşanan zorlu göç süreci de Azerbaycan Türkleri arasında Ermenilere karşı birleşme duygusunu güçlendirmiştir.”

Bu durum, Azerbaycan'daki milliyetçiliğin savunmacı bir ideoloji olarak şekillenmesine ve toplumda “biz” ve “onlar” ayrımının netleşmesine neden olmuştur.

Ermenistan yönetiminin Dağlık Karabağ üzerindeki politikaları, yalnızca bölgesel bir çatışma değil, aynı zamanda büyük ölçekli bir zorunlu göç dalgasına yol açmıştır. Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'dan ve Dağlık Karabağ bölgesinden göçe zorlanması, Azerbaycan'da ulusal bilinç ve kimlik arayışlarını daha da derinleştirmiştir.

Zorla göç ettirilen Azerbaycan Türkleri, sadece fiziksel bir yer değişimi değil, aynı zamanda kültürel ve kimliksel bir dönüşüm süreci yaşamışlardır. Göç ettirilen nüfusun büyük bir kısmı, kendilerine yönelik saldırıları Ermenilerin onları “Türk” olarak görmesinin bir sonucu olarak değerlendirmiştir.

Tez kapsamında mülakat gerçekleştirilen L Katılımcı durumu aşağıdaki gibi özetlemektedir:

“Bu süreçte ulusal bilinç yeniden canlanmış, halk ulusal kimlik temelinde örgütlenerek meydanlara akın etmiş ve milliyetçi söylemler çerçevesinde sloganlar atmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan ulusal kimliğinin güçlenmesine katkı sağlamış ve bağımsızlığa geçiş sürecinde toplumsal örgütlenmeyi hızlandırarak belirli siyasi ve toplumsal hedeflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.”

Bu bağlamda göç süreci, Azerbaycan kimliğinin şekillenmesinde iki temel etki yaratmıştır: Ermeni saldırıları, halkın Türk kimliğine daha güçlü şekilde sarılmasına neden olmuş; Sovyet yönetiminin yetersizliği ise bağımsızlık fikrini kaçınılmaz bir gereklilik haline getirmiştir.

Bu algı, Azerbaycan’da Türklük bilincinin güçlenmesine neden olmuş ve ulusal kimlik tartışmalarında Türk kimliğinin vurgulanmasını artırmıştır. Dağlık Karabağ çatışmasının bir sonucu olarak Türklük bilincinin yükselmesinde, Türkiye ile olan tarihsel ve coğrafi yakınlığın da önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Bu süreç, Batılaşma bağlamında değerlendirildiğinde, modern ulus-devletlerin inşasında göç, kimlik ve ulusal bilincin şekillenmesinin nasıl iç içe geçtiğini gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Avrupa’daki ulusal kimlik inşa süreçlerine benzer şekilde, Azerbaycan halkı da ulusal kimliğini, dış tehditler ve tarihsel süreçlerin etkisiyle yeniden tanımlamıştır.

Azerbaycan halkı hem Çarlık Rusya’sı döneminde hem de Sovyetler Birliği sürecinde ulusal kimliğinin sistematik olarak baskı altında tutulduğunu düşünmüş ve glasnost ile sağlanan görece özgürlük ortamında bu kimliği yeniden sahiplenme sürecine girmiştir.

Stalin dönemine kadar Azerbaycan halkı kendisini “Türk” veya “Azerbaycan Türkü” olarak tanımlarken, Stalin sonrası dönemde “Azerbaycanlı” kimliği resmî devlet ideolojisi tarafından öne çıkarılmıştır. Dönemin tarihçileri ve yazarları, bu kimlik değişiminin Stalin’in Azerbaycan halkının ulusal kimliğini baskılamak

amacıyla yürürlüğe koyduğu bir politika olduğunu ileri sürmüşlerdir (Akpınar, 1994: 165).

Azerbaycan'daki entelektüel çevreler, bu dönemde ulusal tarihlerini yeniden yorumlamış ve Azerbaycan kimliğinin “Türk kimliği” temelinde inşa edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu bağlamda ilgili dönemde doğrudan yer alan kişilerle ve bu konular üzerine eserler veren uzmanlarla gerçekleştirilen mülakat çalışmaları da büyük önem taşımaktadır. Yapılan görüşmeler, Azerbaycan'daki tarih bilincinin ve ulusal kimlik algısının nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır.

Hem Azerbaycan Türkçesi üzerine çalışan A Katılımcı, hem de Azerbaycan ulusal kimliği ve tarihi konularına odaklanan C Katılımcı, Stalin döneminde “Azerbaycanlı” kimliğinin merkezi yönetim tarafından oluşturulan siyasi bir kimlik olduğu görüşünde birleşmiştir. Katılımcılar, bu kimliğin, Moskova tarafından Azerbaycan'ın tarihsel Türk kimliğini baskılamak amacıyla öne sürüldüğünü ve ulusal bilinci şekillendirme sürecinin bir parçası olduğunu savunmuşlardır.

Her iki katılımcıya göre, Stalin yönetimi Azerbaycan halkının Türk kimliğini zayıflatmak amacıyla tarih ve dil alanında sistemli değişiklikler yapmıştır. Bu politika, Azerbaycan tarihinin Türk kökenlerinden uzaklaştırılarak İran merkezli bir geçmişle ilişkilendirilmesini, Nizami Gencevi'nin İranlı bir şair olarak sunulmasını ve Azerbaycan Türkçesinin bağımsız bir dil değil, Farsça ve Rusça etkisinde şekillenmiş bölgesel bir dil olarak tanıtılmasını kapsamaktadır. Böylece Azerbaycan kimliği, tarihsel ve kültürel düzeyde yeniden tanımlanmak istenmiştir.

Bu üç temel öge üzerinden kurulan tarih anlatısı, Batılaşma süreci bağlamında değerlendirildiğinde, Azerbaycan'ın kimlik inşasında Batı'daki ulus-devletleşme pratikleriyle çelişen bir yapı ortaya koymaktadır. Avrupa'da modern ulus-devletler, kimliklerini tarihsel süreklilik ve dil birliği üzerine inşa ederken, Sovyetler Birliği yerel kimlikleri parçalayarak merkezi bir Sovyet kimliği yaratmayı hedeflemiştir.

Katılımcılar, Stalin döneminin Azerbaycan kimliğini, İran tarih yazımı üzerinden kurgulama girişimini eleştirmiştir. Bu bağlamda, Nizami Gencevi'nin kimliği önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Katılımcılar, Nizami'nin Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuş bir Türk şairi olduğunu, ancak dönemin resmi şiir dilinin Farsça olması nedeniyle eserlerini bu dilde yazdığını savunmaktadırlar.

Bu tür tarih yorumları, ideolojik bir çerçevede değerlendirildiğinde, Azerbaycan halkının Türk kimliğinden uzaklaştırılması için üretilmiş bir strateji olarak görülmektedir. Bu kapsamda, Tofik Hacıyev ve Kâmil Veliyev'in yazdığı "Azerbaycan Dili Tarihi" adlı eser, Sovyetler Birliği'nin dil politikalarına karşı Azerbaycan Türkçesinin tarihsel sürekliliğini ve Türk dil ailesi içindeki yerini savunan önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

1989 itibarıyla, Azerbaycan'da Türk kimliğinin yeniden benimsenmesi süreci hız kazanmıştır. Bu dönemde özellikle Latin alfabesine geçiş tartışmaları, Türklük bilinciyle doğrudan bağlantılı bir konu olarak ön plana çıkmıştır.

Latin alfabesine geçiş meselesi, Batılaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan'ın kendisini Türk dünyası ve Batı ile daha yakın bir ilişkiye sokma çabası olarak görülebilir.

1989 sonrası Azerbaycan'da siyasal hareketlerin kimlik tartışmaları etrafında şekillendiği gözlemlenmiştir. Özellikle, Yeni Müsavat Partisi (1992) ve Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) gibi hareketler, Azerbaycan kimliğini Türklük temelinde yeniden tanımlamaya çalışmıştır.

Yeni Müsavat Partisi, Batı'daki ulusal hareketlere benzer şekilde bağımsız ve milli bir devlet anlayışını benimsemiş, Sovyet ideolojisinin aksine Türk kimliğini ön plana çıkarmıştır. Aynı dönemde Etibar Memmedov da Azerbaycan'ın bağımsız, laik ve Batı tarzı bir devlet kurması gerektiğini savunarak Avrupa'daki modernleşme hareketleriyle paralel bir vizyon ortaya koymuştur.

Dağlık Karabağ sorununun doğrudan veya dolaylı etkileri, Azerbaycan’da kitlesel örgütlenme ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bu sürecin bir sonucu olarak Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kurulmuştur. Ebülfez Elçibey liderliğindeki AHC, Bakü’de düzenlediği mitingler ve konferanslar aracılığıyla hareketin temel ilkelerini açıklamış ve bağımsızlık taleplerini net bir şekilde ortaya koymuştur.

AHC’nin kuruluş felsefesi, ulusal çıkarları ve halkın siyasi taleplerini temel alarak totaliter rejime karşı durmayı, sömürgecilik karşıtı bir duruş sergilemeyi ve bağımsızlık ile demokrasiyi savunmayı içermektedir. Elçibey, AHC’nin temel tutumunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kabul etmiş olduğu üç renkli ve ay yıldızlı bayrak, bizim temel görüşlerimizi simgelemektedir. Biz, AHC olarak Azerbaycan ulusunun arzu ve istekleri doğrultusunda, ülkenin toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını savunan, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin devamı olacak ulus devlet felsefesini desteklemekteyiz” (Elçibey, 1994: 114-115).

Azerbaycan halkının AHC öncülüğünde Moskova yönetimine karşı ileri sürdüğü talepler, Sovyet yönetimi tarafından SSCB’den ayrılma isteği olarak değerlendirilmiş ve bu talebin diğer Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde de benzer etkiler yaratabileceği endişesi doğmuştur. Bu gelişmeler, dönemin SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov’un 19-20 Ocak 1990 tarihinde Bakü’ye Kızıl Ordu birliklerini göndermesiyle sonuçlanmıştır.

Ağır silahlarla donatılmış Sovyet birliklerinin Bakü’de gerçekleştirdiği operasyon, çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve Azerbaycan tarihinde “Kanlı Ocak” (Qanlı Yanvar) olarak anılan bir dönüm noktası haline gelmiştir. Bu olay, Sovyet rejiminin baskıcı doğasını bir kez daha gözler önüne sererken, Azerbaycan’da bağımsızlık düşüncesinin daha geniş kesimler tarafından benimsenmesine yol açmıştır.

Kanlı Ocak katliamı, Azerbaycan halkının ulusal bilinçlenmesini hızlandırmış ve bağımsızlık talepleri daha güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.

Kanlı Ocak katliamı, Batılaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan halkının, kendi kaderini belirleme hakkını savunarak Batılı demokrasi ve

ulus-devlet modeline yönelme sürecinin önemli bir aşaması olmuştur. Benzer süreçler, Doğu Avrupa'daki anti-komünist hareketlerde de gözlemlenmiştir; örneğin, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Baltık ülkelerinin bağımsızlık mücadelesi ile paralellik göstermektedir.

Kanlı Ocak katliamının ardından, ülkede yaşanan kitlesel matem gösterilerine ve yönetimin baskılarına rağmen, halkın bağımsızlık yönündeki kararlılığı güçlenmiştir

Bu süreçte, muhalefet hareketleri, Azerbaycan Komünist Partisi yönetimini, ülkenin kimlik ve bağımsızlık meselelerinde yetersiz kalmakla suçlamış ve devletin resmi adındaki “sosyalist” ibaresinin kaldırılmasını talep etmiştir. Bu değişim, yalnızca bir isim değişikliği değil, aynı zamanda Sovyet ideolojisinin reddi ve Azerbaycan'ın bağımsız bir ulus-devlet olarak kendini tanımlama sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

AHC ve diğer bağımsızlık yanlısı hareketler, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamı olarak ilan edilmesi ve onun ulusal sembollerinin (üç renkli bayrak, ulusal marş ve devlet arması) yeniden kabul edilmesini savunmuştur. Bu talepler, yalnızca bir isim değişikliği değil, aynı zamanda Sovyet ideolojisinin reddi ve bağımsız bir ulus-devletin kurulması sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Batılı ulus-devlet modellerinde görülen, eski rejimin sembollerinden arınarak yeni bir ulusal kimlik inşa etme süreciyle paralellik göstermektedir.

Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), yalnızca ülkenin bağımsızlığını değil, aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan halkının siyasi kimliğinin “Azerbaycanlı” yerine “Azerbaycan Türkü” olarak tanımlanması gerektiği savunulmuştur.

Bu öneri, ulus-devlet modeline uygun bir şekilde, Azerbaycan'ın kökenlerini ve kimliğini Türk dünyasının bir parçası olarak tanımlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu değişiklik bazı kesimlerde farklı tepkilere yol açmış ve

Azerbaycan kimliğinin daha geniş bir kapsayıcılık içinde mi yoksa etnik temelli bir kimlik üzerinden mi şekilleneceği tartışma konusu olmuştur.

Bu süreç içinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Yasama Organı), 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık kararını kabul etmiştir. Ardından, 18 Ekim 1991’de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı resmi olarak ilan edilmiş ve bu karar, 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kesinleşmiştir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, t.y).

Bu bağlamda, Azerbaycan’ın bağımsızlık süreci, Doğu Avrupa’daki diğer anti-komünist hareketlerle yapısal benzerlikler göstermektedir. Batılı ulus-devlet modelleri çerçevesinde ele alındığında, Azerbaycan’ın bağımsızlık ilanı, yeni bir siyasal kimlik inşası, eski rejimin ideolojik ve sembolik unsurlarından arınma süreci ve devletin yönetim anlayışının ulusal kimlik temelli bir yapıya evrilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, modern ulus-devletleşme süreçlerinde gözlemlenen temel unsurlar olan egemenlik, ulusal kimlik ve siyasi meşruiyetin yeniden tanımlanması çerçevesinde değerlendirilmelidir.

3.1.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Ulusal Kimlik İnşası ve Batılaşma Eğilimleri

18 Ekim 1991 tarihi, Azerbaycan ulusu açısından bağımsızlığın yeniden kazanıldığı ve İkinci Cumhuriyet’in kurulduğu tarih olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, Azerbaycan halkı, 1918-1920 yılları arasında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin (AHC) yasal devamı olduğunu anayasal düzeyde kabul etmiştir.

Bağımsızlığın kazanılması, yalnızca siyasal egemenliğin yeniden elde edilmesi anlamına gelmemiş, aynı zamanda yeni ulusal kimlik unsurlarının inşasını zorunlu kılmıştır. Bu süreç, Azerbaycan ulusunun yeni değerlerini oluşturduğu ve modern ulus-devlet anlayışına uygun bir kimlik oluşturma sürecine girdiği bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Sovyetler Birliği'nin son döneminde, Mihail Gorbaçov tarafından yürürlüğe konulan glasnost ve perestroyka politikaları, Azerbaycan'da bağımsızlık ve uluslaşma arayışlarını hızlandırmıştır. Bu süreç, bağımsızlık sonrası devlet milliyetçiliğinin kurumsallaşmasıyla sonuçlanmış ve Azerbaycan'da yeni bir ulus-devlet modeli inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde milli kültür, gelenekler ve tarih anlatısı yeniden şekillendirilmiş ve devletin temel politikaları ulusal kimlik ekseninde yapılandırılmıştır.

Ulusal kimliğin inşasında en önemli unsurlardan biri dil politikaları olmuştur. Azerbaycan Dili (Türkçesi), anayasal düzenlemeler çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Bu karar, yalnızca dilin yasal statüsünü tanımakla kalmamış, aynı zamanda devlet kurumlarında, resmi yazışmalarda ve tüm kamu hizmetlerinde Azerbaycan dilinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

Devlet görevlilerinin etnik kökenlerine bakılmaksızın, Azerbaycan dilini bilme zorunluluğu getirilmesi, ulus-devlet anlayışının temel bir unsuru olan dil birliği ilkesine dayanmaktadır. Batılı ulus-devletleşme süreçleriyle benzer şekilde, Azerbaycan'da da dil, ulusal kimliğin korunması ve siyasi bütünlüğün sağlanması açısından önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan dili, Sovyet döneminde ikinci planda bırakılmış olan ulusal kimliğin yeniden canlanmasını sağlayan en önemli araçlardan biri haline gelmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, ulus-devlet kimliğini pekiştirmek amacıyla 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sembollerini benimsemiştir. Bu semboller arasında üç renkli bayrak, ulusal marş ve devlet arması gibi unsurlar yer almaktadır. Söz konusu sembollerin kullanımı, Batı'daki modern ulus-devlet inşası süreçlerinde olduğu gibi, bağımsızlık fikrinin güçlendirilmesi ve ulusal kimliğin pekiştirilmesi amacı taşımaktadır.

Bağımsızlığın sembollerinden biri de milli para birimi olarak 'Manat'ın yeniden kabul edilmesi olmuştur. Sovyet rublesinin kullanımının sona erdirilmesi, ekonomik bağımsızlık açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Benzer süreçler,

Doğu Avrupa'daki post-Sovyet ülkelerinde de görülmüş, yeni para birimleri ekonomik egemenlik ve ulusal kimlik inşasının temel unsurlarından biri olmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin ideolojik tercihlerine dayalı yasaklar kaldırılmış ve dini, kültürel ve milli bayramlar yeniden resmî tatil olarak ilan edilmiştir. Bu süreçte, Ramazan ve Kurban Bayramları, Şii İslam geleneği açısından önemli kabul edilen Muharrem ayı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 28 Mayıs tarihi ulusal günler olarak yeniden kabul edilmiştir (Rehimov, 2021).

Bunun yanı sıra, 17 Kasım "Ulusal Dirçeliş Günü" ve 31 "Aralık Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü" gibi tarihi ve ulusal öneme sahip günler de resmî bayramlar olarak tanınmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde, ulusal kimliği vurgulamak amacıyla devlet kurumlarının isimlerine "Milli" kelimesi eklenmiştir. Örneğin, Sovyetler Birliği döneminde yasama organı olarak işlev gören "Azerbaycan Yüksek Sovyeti", bağımsızlık sonrası "Azerbaycan Milli Meclisi" adını almıştır.

Benzer şekilde, "Azerbaycan Milli Ordusu" kurulmuş ve devletin güvenlik yapılanmasında ulusal karakter ön plana çıkarılmıştır (Süleymanlı, 2006: 283). Bu değişimler, Batı'daki ulus-devlet modelleriyle benzerlik göstermekte olup, devlet otoritesinin ve ulusal aidiyet duygusunun güçlendirilmesine yönelik sembolik adımlar olarak değerlendirilebilir.

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Azerbaycan'da ulusal kimliğin pekiştirilmesi açısından en önemli adımlardan biri, devletin tarih bilincini yeniden inşa etme girişimi olmuştur. Hem Çarlık Rusya'sı hem de Sovyetler Birliği dönemlerinde oluşturulan resmi tarih anlatısına karşı ulusal temelli tarih yazımına geçiş, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında kritik bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

Tarih yazımının ulusal bir perspektifle ele alınması, ulusal bilinçten ulusal kimliğe geçişi sağlayan önemli bir adım olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazanmasının ardından, devlet politikası olarak tarih yazımında üç temel

eksene odaklanılmıştır: etnik kimlik ve Türklüğün tarihsel rolü, Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla Çarlık Rusya'sının bölgedeki sömürge süreci ve 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Doğu'daki ilk laik Müslüman devleti olarak önemi (Süleymanov, 2003: 287).

Bu tarih politikaları, Batı Avrupa'daki modern ulus-devlet inşa süreçlerinde olduğu gibi, tarih yazımının ulusal kimliğin oluşturulmasında bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin tarihsel mirasının sahiplenilmesi ve vurgulanması, Batılı seküler ve ulus-devlet modeline dayalı bir kimlik inşa etme girişiminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Araştırmacılar, Arap fetihlerinin ve İslam'ın bölgede yayılmasının, Türklüğün baskın etnik unsur haline gelmesini belirli ölçüde yavaşlattığını, ancak 11. yüzyıldan itibaren bu sürecin hızlandığını belirtmektedirler. Selçukluların Azerbaycan'a hâkim olmasıyla birlikte Türk hanedanlarının bölgede güç kazanması sağlanmış, ancak devlet dili ve edebiyat dili olarak Farsça kullanılmaya devam etmiştir.

Batılı modernleşme süreçleriyle karşılaştırıldığında, Azerbaycan'da tarih yazımının değişimi, Batı Avrupa'da görülen “tarihsel süreklilik” anlayışıyla benzerlik taşımaktadır. Örneğin, 19. yüzyılda Almanya'da ulusal kimlik oluşturma sürecinde Germen tarihine yapılan vurgu gibi, Azerbaycan'da da tarih yazımı, Türk kökenlerinin öne çıkarılması yönünde yeniden şekillendirilmiştir.

Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu liderlerinden Mehmet Emin Resulzade, “*Azerbaycan Şairi Nizami*” adlı eserinde, dönemin edebi dilinin Farsça olmasının zorunluluktan kaynaklandığını ve Türk kimliğinin bu bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Resulzade, 1991: 18).

Bağımsızlık sonrası tarih yazımında, Sovyet tarih tezinin eleştirisine dayalı bir anlayış hâkim olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesi tarihinin Türk kimliği temelinde yeniden ele alınması, tarih yazımında ulusal bir perspektif geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Geybullayev, 1994: 189).

Ancak, Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık yönetimi süresince oluşturulan tarih anlatısının etkisi, bazı akademik çevrelerde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu noktada, Azerbaycan tarih yazımı, Batı'da da gözlemlenen post-kolonyal tarih yorumlarıyla benzerlik göstermektedir. Özellikle, Bağımsızlık sonrası tarih yazımının bir nevi “*Sovyet antitezi*” olarak şekillendirilmesi, ulus-devlet kimliğini pekiştirme çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Sovyet ideolojik eğitim sisteminin yerine milliyetçi, vatansever, sömürgecilik karşıtı ve totaliter rejim karşıtı değerleri temel alan bir eğitim modeli benimsenmiştir (Cafersoy, 2001: 61). Bu bağlamda, devlet tarafından kabul edilen yeni eğitim yasasının temel hedefi, Azerbaycan gençliğinde ulusal bilincin geliştirilmesi olmuştur.

Eğitim sisteminde, Sovyet ideolojisinin etkilerini taşıyan müfredat kaldırılmış ve yerine ulusal kimliği merkeze alan bir müfredat getirilmiştir. Yeni müfredat kapsamında, Azerbaycan'ın tarihi, dili, edebiyatı ve anayasasının öğretimi hem ortaokul hem de üniversitelerde zorunlu dersler arasında yer almıştır.

Eğitim sisteminde yapılan reformlardan biri de Sovyet döneminde ideolojik gerekçelerle sansürlenene veya yasaklanan ulusal şair ve yazarların eserlerinin ders müfredatına dahil edilmesi olmuştur. Özellikle, milliyetçi düşüncenin temsilcilerinden olan Hüseyin Cavit ve Azerbaycan ulusal marşının söz yazarı Ahmet Cevat gibi isimler, eğitim sisteminde yeniden yer almıştır.

Devlet tarafından alınan bir diğer önemli karar ise, Rusçanın baskın konumunu zayıflatmak ve Azerbaycan Türkçesinin ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur. Bu kapsamda, tüm eğitim kurumlarında, Rusça eğitim veren okullar da dahil olmak üzere, 1. sınıftan itibaren ana dilde eğitim verilmesi zorunlu hale getirilmiş ve Azerbaycan Türkçesi ders saatleri artırılmıştır (Bağrıaçık vd., 2022).

Bu reformlar, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa'sında ulus-devletleşme sürecinde uygulanan eğitim reformları ile paralellik arz etmektedir.

Azerbaycan devletinin stratejik kararlarından biri de alfabe değişikliğini kabul etmek olmuştur; bu adım sadece teknik bir düzenleme değil, ulusal kimliğin yeniden inşasında önemli bir sembol olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde ise Azerbaycan halkının tarih bilinci ve kimliğini kontrol altında tutmak amacıyla üç kez alfabe değişikliğine gidilmiştir: 1929’a kadar Arap, 1929-1939 arasında Latin ve 1939’dan itibaren Kiril alfabesi kullanılmıştır. Bu değişiklikler, dil ve kimlik üzerinden yürütülen politik müdahalelerin bir parçası olmuştur (Aslan, 2009).

Azerbaycan’ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Kiril alfabesinden yeniden Latin alfabesine geçiş yapılmıştır. Alfabe değişikliği yalnızca yazı sisteminde bir dönüşüm değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının ulusal kimliğini güçlendirme ve Türk dünyası ile entegrasyonu sağlama amacı taşımaktadır.

Alfabeler yalnızca bir yazı sistemi değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi kimliklerin sembolüdür. Arap alfabesi Türk-İslam dünyasıyla bağı temsil ederken, Latin alfabesi modernleşme ve Batılaşmayı, Kiril alfabesi ise Sovyet kültürü ve Rus etkisini simgelemektedir (Günaydın, 2017: 74-75).

Azerbaycan’ın Latin alfabesine geçiş sürecindeki temel hedeflerinden biri, Türk dünyası ile entegrasyonu güçlendirmek ve özellikle Türkiye ile daha yakın kültürel ve akademik ilişkiler kurmayı kolaylaştırmaktır. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesinde yazılmış bilimsel ve edebi literatürün Azerbaycan’da daha yaygın hale gelmesi hedeflenmiştir.

3.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Devlet Politikaları: Batılaşma, Ulusal Kimlik ve İdeolojik Dönüşüm

Azerbaycan 70 yıllık Sovyet egemenliği sonrası yeni bir siyasi, ekonomik ve toplumsal düzen kurma süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığın kazanılması, yalnızca siyasi egemenliği yeniden elde etmekle kalmamış, aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasını da zorunlu kılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, yalnızca devletin yapısının değil, aynı zamanda Sovyet ideolojisine dayalı kimlik anlayışının da sona ermesine yol açmıştır. Dolayısıyla, Sovyetler sonrası dönemde Azerbaycan toplumu, ulusal kimlik, devlet ideolojisi ve siyasi yönelim konusunda belirsizliklerle karşılaşmıştır.

Bu durum, Post-Sovyet ülkelerinde de gözlemlenen bir kimlik krizinin Azerbaycan özelindeki yansıması olarak değerlendirilebilir. Bağımsızlık sonrası kimlik arayışı, Batılı ulus-devlet modellerinin benimsenmesi ile geleneksel kimlik unsurlarının korunması arasındaki dengeyi sağlama mücadelesini beraberinde getirmiştir.

Bu tartışmaların merkezinde, Azerbaycan'da milliyetçiliğin hangi unsurlar üzerine inşa edilmesi gerektiği sorusu yer almaktadır. İki temel görüşten ilki, vatan ve yurt temelli toprağa dayalı milliyetçiliği savunmakta; bu yaklaşım Azerbaycanlı kimliğini etnik kökenlerden bağımsız, tüm vatandaşları kapsayan bir ulusal kimlik olarak görmektedir. Diğer görüş ise, tarihsel olarak Türklük temelli etnik ve kültürel bir milliyetçiliği benimsemekte ve ulusal kimliğin Türk kimliği üzerinden tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu ikinci yaklaşım, aynı zamanda Türkiye ile kültürel ve siyasi bağların güçlendirilmesini destekleyen bir perspektifle örtüşmektedir.

Bu kimlik tartışmaları, Avrupa'daki ulus-devletleşme süreçlerinde de benzer şekilde yaşanmıştır. Örneğin, Fransa'da yurttaşlık temelli milliyetçilik ile Almanya'daki etnik temelli milliyetçilik arasındaki ayrım, Azerbaycan'da da benzer bir tartışma ekseninde kendini göstermiştir.

Ulusal kimliğe ilişkin farklı yaklaşımlar, devlet yönetiminde de ideolojik farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilk yılları, farklı milliyetçi ve seküler ideolojilerin rekabet ettiği bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Devletin kurumsal yapısını şekillendiren temel meselelerden biri, Azerbaycan'ın Batı tarzı bir modernleşme ve seküler ulus-devlet modeli mi benimseyeceği, yoksa

daha geleneksel ve tarihsel referanslara dayalı bir kimlik inşası mı sürdüreceği sorusuydu.

Bu süreç, Batılaşma açısından Azerbaycan'ın Sovyet sonrası modernleşme yönelimini belirleyen en kritik aşamalardan biri olmuştur. Azerbaycan, bir yandan Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan Türkiye ile kültürel ve stratejik bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın Post-Sovyet dönemi Batı ile entegrasyon ve modernleşme çabaları ile yerel kimlik unsurlarını koruma arasında bir denge kurmaya çalışması olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, özellikle eğitim ve dil politikalarında kendini göstermiştir.

Dolayısıyla, Azerbaycan devletinin en önemli önceliklerinden biri, ulusal kimliğin ve siyasi egemenliğin kurumsal olarak pekiştirilmesi olmuştur. Ancak, bu süreçte karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, bağımsızlık sonrası yönetim anlayışının nasıl şekilleneceği ve hangi politikaların uygulanması gerektiği konusunda yaşanan fikir ayrılıklarıdır.

Tez kapsamında gerçekleştirilen mülakatlarda, D Katılımcı genel olarak süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bağımsızlığın ilk yılları, Azerbaycan'ın kendi yönetim sistemini oluşturma sürecinde büyük zorluklarla karşılaştığı bir dönem olmuştur. Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçi yönetim anlayışından çıkış, Azerbaycan devlet kurumlarının kendi yönetim modellerini oluşturmalarını gerektirmiştir. Ancak, bu süreçte hangi yöntemlerin tercih edilmesi gerektiği konusunda ciddi tartışmalar yaşanmış ve farklı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.”

Bağımsızlığın kazanılması, aynı zamanda Azerbaycan halkının kolektif hafızasında yeni bir kimlik inşa sürecini tetiklemiştir. Ulusal kimlik, artık yalnızca Sovyet ideolojisinin gölgesinde var olan bir aidiyet biçimi değil, kendi tarihsel ve kültürel bağlamında yeniden şekillenen bir kimlik unsuru haline gelmiştir.

Bu süreçte, devlet yönetimi açısından bağımsızlık yalnızca siyasi egemenlik anlamına gelmemiş, aynı zamanda ekonomik, askeri ve diplomatik alanda da kendi kendine yetebilme mücadelesini gerektirmiştir. Özellikle Dağlık Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecindeki en önemli sınavlardan biri olmuştur. Bu savaş,

sadece toprak bütünlüğü açısından değil, bağımsızlık fikrinin toplumsal ve siyasal zeminde güçlenmesi açısından da kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda A Katılımcı süreci aşağıdaki gibi özetlemektedir:

“Bağımsızlık sürecinde Azerbaycan devleti, Karabağ’da yaşanan çatışmalar ve savaş nedeniyle büyük bir baskı altına girmiştir. Bu dönemde ulusal kimliğin temel unsurlarından biri olan bağımsızlığın korunması, devletin en önemli önceliklerinden biri haline gelmiştir.”

Ancak, bağımsızlık yalnızca toprak bütünlüğüyle ilgili bir mesele değil, aynı zamanda halkın kendi geleceğini belirleyebilme hakkı ve siyasi egemenliğini sağlam bir zemine oturtma çabası olarak değerlendirilmelidir.

3.2.1. Ebülfez Elçibey İktidarı Döneminde Kimlik Politikaları: Batılaşma Çerçevesinde “Türk” Kimliği

Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla birlikte, ülkede serbest piyasa ekonomisine ve demokratik bir yönetime geçiş beklentisi oldukça güçlüydü (Altstadt, 2017: 13). Ancak, bağımsızlık sürecinin ilk yılları siyasi istikrarsızlık, ulusal kimlik tartışmaları ve toprak bütünlüğüyle ilgili krizlerle şekillendi.

Bağımsızlığın hemen ardından, Azerbaycan SSC’nin son başkanı olan Ayaz Mutallibov, ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Ancak, bu kısa süreli yönetim döneminde ulusal kimlik gelişimine ilişkin kayda değer bir devlet politikası geliştirilmediği gözlemlenmektedir.

Batılaşma süreci çerçevesinde bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da demokratikleşme sürecinin sancılı ilerlediği, bu dönemde devletin ulusal kimlik inşasına ilişkin bir yön belirlemekte zorlandığı söylenebilir. Sovyet sonrası birçok ülkede olduğu gibi, Azerbaycan’da da eski yönetici elitin etkisini sürdürmesi, reformların gecikmesine ve kimlik politikalarının şekillenmesinde belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mutallibov’un kısa süreli iktidarı sırasında, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinde, Ermeni silahlı güçleri tarafından gerçekleştirilen Hocalı Katliamı, büyük

bir siyasi kriz yaratmıştır. Bu olayın ardından Azerbaycan'da hükümet karşıtı protestolar artmış, Mutallibov istifa etmek zorunda kalmıştır.

Katliamın ardından, Ermeni ve Rus birliklerinin Karabağ'da ilerleyişi, Birinci Karabağ Savaşı'nın daha da şiddetlenmesine neden olmuş ve Azerbaycan içinde ciddi bir hükümet krizine yol açmıştır. Mutallibov'un istifasının ardından, ülke bir süre geçici hükümetlerle yönetilmiş ve siyasi istikrarsızlık devam etmiştir.

16 Haziran 1992'de geçici devlet başkanı İsa Gambar tarafından Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu seçimler sonucunda, Azerbaycan Halk Cephesi Hareketi ve Partisi lideri Ebülfez Elçibey, halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur.

Elçibey'in bir yıllık kısa süreli iktidarı, Azerbaycan'da ulusal kimlik arayışında önemli bir dönüşüm dönemi olarak değerlendirilebilir. Onun liderliği, milliyetçilik ve demokrasinin aynı ekseninde ele alındığı bir süreç olarak nitelendirilmektedir (Nesibzade, 1997: 133).

Haziran 1992'de Elçibey'in cumhurbaşkanlığına seçilmesi, sadece bir lider değişimi olarak değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının özgürlük ve demokrasi mücadelesinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, bu değişim, eski komünist ideolojiyi temsil eden güçlere karşı kazanılmış bir zafer olarak da yorumlanmaktadır (Nesibzade, 1997: 147).

Elçibey'in politikaları, Azerbaycan'ı Batı'ya yakınlaştırma, demokratikleşmeyi hızlandırma ve Türkiye ile stratejik iş birliğini güçlendirme yönünde şekillenmiştir. Bu, Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dönemde Batı'ya entegrasyon sürecini hızlandırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Elçibey'in liderliği, ayrıca Azerbaycan'ın Ermenistan ile savaşın devam ettiği, mülteci krizinin yaşandığı ve ekonomik sorunların derinleştiği bir dönem olarak karakterize edilmektedir. Bu dönemde, ülkenin siyasal, ekonomik ve toplumsal

istikrarını sağlamak amacıyla acil devlet politikaları oluşturulması zorunluluk haline gelmiştir.

Ancak, bu süreç aynı zamanda Azerbaycan'ın ulusal kimliğini nasıl tanımlaması gerektiği konusunda ideolojik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yeni bağımsız devletin kimliği, dil, din, vatandaşlık hakları ve devlet sembolleri gibi temel konular çerçevesinde şekillendirilmek zorundaydı. Elçibey'in ulusal kimlik politikaları, seküler ve demokratik bir ulus-devlet anlayışını benimseyerek Azerbaycan'ı Batılı yönetim modellerine daha fazla yaklaştırmıştır.

Bu bağlamda Elçibey'in ulusal kimlik politikaları, Batılaşıma süreciyle örtüşen, ancak aynı zamanda Türk kimliği üzerinden bölgesel entegrasyonu da hedefleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Ebülfez Elçibey'in liderliğini yürüttüğü Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHCP) iktidarı devraldıktan sonra, etnik Azerbaycan Türkleri ile diğer etnik gruplar arasında ortak bir devlet kimliği inşa etme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç, sadece etnik aidiyet meselesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda yeni devlet ideolojisinin şekillendirilmesi açısından da çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir.

Elçibey ve onun yönetim kadrosu, Türk kimliğinin ön planda olduğu yeni bir devlet kimliği benimsemiştir. Ancak, hükümetin sahip olduğu liberal değerler ve pragmatik yaklaşım, etnik olarak Türk kökenli olmayan gruplarla uzlaşma arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, hükümet, Azerbaycan'daki tüm vatandaşların aidiyet hissini pekiştirecek bir ideoloji oluşturma çabasına girişmiştir.

Bu çabanın sonucu olarak, “Azerbaycan Türkü” kimliği etnik temelli bir aidiyeti tanımlarken, “Azerbaycanlı” kimliği ise vatandaşlık ve vatan sevgisini esas alan bir ideolojik çerçeve olarak ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen ideolojik yaklaşımın adı “*Azerbaycançılıktır*”.

Azerbaycançılık ideolojisinin ortaya çıkışı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) dönemine dayanmaktadır. Azerbaycan ulusunun, ulus-devlet inşa

sürecinde “Azerbaycan” coğrafyasını tüm vatandaşları için siyasi bir vatan olarak tanımlaması, bu ideolojinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Rzayev, 2020; Rehimli, 2020).

Bu bağlamda, *Azerbaycançılık* kavramının seküler bir ulus-devlet anlayışı ile örtüştüğü ve modern milliyetçilik kuramlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Özellikle, Avrupa’da 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen “devlet temelli milliyetçilik” anlayışı ile benzerlik taşıyan bu ideoloji, etnik köken fark etmeksizin tüm vatandaşları kapsayan bir ulus inşa etmeyi amaçlamıştır.

Coğrafi bir mekânın siyasi bir vatana dönüşmesi, *Azerbaycançılık* ideolojisinin devlet politikalarına entegre edilmesini sağlamıştır. Bu ideolojinin temel unsurları ise Vatan, İslam ve Türkçülüktür (Rehimli, 2020; Süleymanlı, 2006: 316).

Ancak, bu üç unsur içinde en baskın olanının “Vatancılık” olduğu görülmektedir. Azerbaycan toplumunda vatancılık bilinci, etnik kimlikten daha güçlü bir aidiyet hissi yaratmıştır. Bu durum, edebiyat ve sanat eserlerinde de kendini göstermektedir. Örneğin, Azerbaycan Ulusal Marşı’nın mısralarında da bu vatanseverlik duygusu açıkça hissedilmektedir.

Azerbaycançılık ideolojisine ilişkin yapılan akademik değerlendirmelerde, bu ideolojinin devlet merkezli milliyetçilik anlayışıyla doğrudan bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (Rzayev, 2020). Devlet merkezli milliyetçilik açısından bakıldığında, *Azerbaycançılık*, ulusal bilinç ile devlet inşasını birbirine bağlayan bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla *Azerbaycançılık* ideolojisi, Batılaşma süreci çerçevesinde değerlendirildiğinde Azerbaycan’ı uluslararası düzeyde seküler ve modern bir devlet olarak konumlandırmaya yönelik bir çabanın ürünü olarak da görülebilir.

AHCP hükümeti döneminde, *Azerbaycançılık* ideolojisi devlet merkezli politikaların temel kaynaklarından biri olmuştur. Bu ideoloji doğrultusunda geliştirilen devlet politikaları, tarih yazımında ulusallaşma eğilimini güçlendirmiştir.

Bu kapsamda, Azerbaycan'ın tarih eğitimi ve müfredatı, ulusal kimliğin inşasını destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Özellikle, eğitim-öğretim kurumlarında Azerbaycan tarihine dair görüşlerin, devlet inşa sürecini merkeze alan bir perspektifle ele alınması sağlanmıştır.

Bu durum, tarih yazımının ulusal bilinç oluşturma sürecinde nasıl bir araç olarak kullanıldığı, Avrupa'daki ulus-devletleşme süreçleriyle de karşılaştırılabilir. Örneğin, Fransız Devrimi sonrası tarih yazımı, Fransız ulusal kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamış ve yurttaşlık temelli bir milliyetçilik anlayışı geliştirilmiştir. Benzer şekilde, Azerbaycan'da da tarih yazımı, yeni devletin kimliğini inşa etmek için önemli bir unsur olarak görülmüştür.

Bağımsızlığın ardından Azerbaycan hükümetinin ulusal kimliği pekiştirme çabaları, sadece siyasi ve ekonomik politikalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarih yazımı ve ortak bir tarihsel bilinç oluşturma sürecini de kapsamıştır. Hükümetin temel amacı, tarih anlatısını ulusal kimliğin inşasında bir araç olarak kullanarak toplumsal birlik ve beraberliği sağlamlaştırmaktır. Bu bağlamda, tarihsel olayların yeniden yorumlanması ve millî kimliği güçlendirecek tarih anlatılarının resmî ideolojiyle uyumlu hale getirilmesi süreci başlamıştır.

Tez kapsamında mülakat yapılmış K Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Elçibey dönemi iktidarında ulusal kimlik inşası süreci, tarihsel bilincin yeniden uyanışı olarak da tanımlanabilir. Sovyet döneminde kimlik ve tarih algısının sistematik bir şekilde bastırılması, bağımsızlık sonrası dönemde tarihsel anlatının yeniden inşasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, hükümetin izlediği politikalar sadece bir yönetim anlayışı değil, aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden tanımlanması sürecinin bir parçası olarak görülmelidir.”

Bu bağlamda, tarih yazımı süreci, yalnızca akademik bir çalışma olmaktan çıkıp, ulusal kimlik inşasında ideolojik bir araç haline gelmiştir. Azerbaycan devletinin tarih politikaları, halkın ortak bir bilinç oluşturmalarını sağlamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, Türk dünyası ile olan tarihsel bağlar vurgulanmış, Azerbaycan'ın millî kimliği açısından bu bağların güçlendirilmesi gerektiği fikri ön plana çıkarılmıştır.

Bu bağlamda, hükümetin ortak tarih inşa etme çabası Hobsbawm'ın 'yeni politize olmuş uluslar, ortak hikayelerinin köklerini göstermek amacıyla kendi geçmişlerine yönelme eğilimindedir' iddiasıyla örtüşmektedir (Hobsbawm, 1990: 76-77).

Bu doğrultuda, Elçibey dönemi hükümetinin tarih politikası, Azerbaycan Türklerinin Kafkasya'nın en eski Türk kökenli halklarından biri olduğu tezine dayanıyordu. Bu tarih anlatısının temel hedefi hem Azerbaycan kimliğinin tarihsel kökenlerini açıklamak hem de Ermenistan tarafından öne sürülen "Kafkasya'nın en eski halkı biziz" iddiasına karşı bir karşı anlatı geliştirmektir.

Hükümet, yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) mirasçısı olduğunu resmi olarak kabul etmekteydi. Bu durum, devletin ulusal kimlik anlayışını doğrudan şekillendiren bir unsur haline gelmiştir.

Yapılan mülakatlar da bu tespiti desteklemektedir. A, B ve C Katılımcılarıyla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, Elçibey yönetiminin kendisini doğrudan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamı olarak gördüğü belirlenmiştir.

Hükümet, kurucu liderler olan Mehmet Emin Resulzade ve onun devlet anlayışını esas alarak, Azerbaycan'ın ulusal kimlik politikalarını bu çerçevede yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ülke genelinde kurucu liderlerin isimlerinin okullara, üniversitelere, sokaklara ve müzelere verilmesine yönelik hükümet kararları alınmıştır.

Elçibey dönemi yönetimi hem siyasi hem de entelektüel çevrelerde Azerbaycanlı ve Türk kimliklerini iç içe geçmiş bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, devlet kimliği vatandaşlık temelli "Azerbaycanlı" kimliği üzerinden şekillendirilirken, etnik kimlik ise "Türk" kimliği ile özdeşleştirilmiştir (Shaffer, 2008: 190).

Yapılan mülakatlarda, Katılımcılarına yöneltilen “Elçibey dönemi iktidarı için Azerbaycan ulusal kimliği nasıl tamamlanıyordu?” sorusuna verilen yanıtlar aşağıdaki gibi değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır:

Örneğin A Katılımcı ilgili sürece ilişkin şu değerlendirmeyi yaparken;

“Bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan’ın ilk yıllarında, Ebülfez Elçibey liderliğindeki dönemde, Azerbaycan ulusal kimliği etnik Türklük temelinde şekillendirilmiştir.”

C Katılımcı sürecin değerlendirilmesine ilişkin aşağıdaki düşüncesini paylaşmaktadır:

“Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, egemenliğinin ilk yıllarında, Ebülfez Elçibey liderliğindeki iktidar döneminde, ‘Türklük’ ve ‘Türkçülük’ ideolojisine dayalı etnik temelli bir kimlik politikası benimsemiştir. Ancak, Elçibey iktidarının kısa sürmesi nedeniyle bu kimlik politikası uzun vadeli bir etki oluşturamamıştır.”

Dolayısıyla bu durum, devlet kimliğinin Azerbaycanlı, etnik kimliğin ise Azerbaycan Türkü olarak şekillendiğini göstermektedir. Her iki Katılımcı da Türk kimliğinin etnik Azerbaycanlıları temsil ettiğini, Azerbaycanlı kimliğinin ise devlet kimliğiyle özdeşleştirildiğini vurgulamıştır.

Türk kimliğinin, etnik Azerbaycanlılar arasında daha da güçlendirilmesi için alfabe değişikliği büyük önem taşımaktaydı. Bu doğrultuda, bağımsızlığın kazanılmasının hemen ardından, 25 Aralık 1991 tarihinde Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararı alınmıştır.

AHCP iktidarı, bu süreci bir adım ileriye taşıyarak, 22 Aralık 1992’de Azerbaycan Milli Meclisi aracılığıyla Türk dilinin resmi dil statüsüne yükseltilmesini kararlaştırmıştır. Ancak, bu karar farklı tepkilerle karşılanmıştır. Türk kimliğini ve Türkçeyi destekleyen gruplar, bu adımı Azerbaycan’ın kimlik inşasında önemli bir reform olarak görürken, muhalif gruplar ise bu hamleyi Türk olmayan azınlıklar açısından bir baskı unsuru olarak değerlendirmiştir.

Alfabe değişikliği ve dil politikası üzerine yapılan tartışmalarda, Türk kimliğini savunanlar, bu reformun Azerbaycan’ı Batı’ya daha fazla entegre edeceğini öne

sürerken, muhalifler, bunun etnik çeşitliliğe zarar verebileceğini dile getirmiştir. Muhalif gruplar, vatandaşlık temelli bir kimlik olan “Azerbaycanlı” kimliğini ve Azerbaycan dilini ön planda tutarak, bu politikaların diğer etnik grupların kültürel haklarını tehdit edebileceğini savunmuştur.

AHCP hükümetinin, Azerbaycan Türkçesini resmi dil statüsüne yükseltmesinin temel amaçlarından biri, ülke genelinde ve devlet kurumlarında hala yaygın olan Rusça kullanımını sınırlandırmak ve böylece Sovyet döneminden miras kalan kültürel ve dilsel etkinin zayıflatılmasını sağlamaktır. Bunun yanı sıra, bu politika Türkiye ile kültürel ve politik bağları güçlendirmeyi amaçlayan bir strateji olarak da değerlendirilebilir. Elçibey yönetimi, Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Azerbaycan halkı üzerinde oluşmuş olan Rus etkisini kırmayı hedeflemiş, bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti ile dostane ve stratejik ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir.

Ancak, bu ilişkilerin temelini oluşturan Türklük ideali, Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde önemli bir yer tutan ve tarihsel kökleri güçlü olan “Azerbaycançılık” ideolojisiyle zaman zaman çelişmekteydi (Swietochowski, 2022: 301). Bu çelişki, devlet kimliğinin etnik ve vatandaşlık temelli bileşenleri arasındaki dengeyi kurma konusunda hükümetin karşılaştığı en büyük zorluklardan biriydi.

Elçibey hükümeti döneminde, Türkiye ile olan kültürel etkileşimi artırmak amacıyla Anadolu Türkçesinde yapılan radyo ve televizyon yayınlarının Azerbaycan’da izlenebilir hale getirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu yayınların Azerbaycan’da geniş bir izleyici kitlesi tarafından ilgiyle karşılanmasının temel sebeplerinden biri, Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki dilsel yakınlıktır. Bu programlar, kısa vadede iki ülke arasındaki kültürel birliği pekiştirmeyi, uzun vadede ise “Büyük Türk Dünyası” fikrini, yani Turan Birliği düşüncesini yaygınlaştırmayı amaçlıyordu.

Bu bağlamda, AHCP hükümetinin medya politikaları, yalnızca kültürel yaklaşmayı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Azerbaycan’ın Batılaşma süreci

açısından da önemli bir dönüşümünü simgeliyordu. Zira, Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın dışa açılma süreci, Batı ile olan entegrasyonunun yanında, Türk dünyası ile olan tarihsel bağlarının da yeniden keşfi anlamına gelmekteydi.

Elçibey yönetiminde milliyetçilik ve demokrasi, Azerbaycan'ın temel ilkeleri olarak benimsenmiş ve bu ilkeler bayrağın renkleriyle simgelenmiştir: mavi Türklüğü, kırmızı modernleşme ve laikliği, yeşil ise İslam'ı temsil etmiştir. Bu dönemde devletin öncelikli hedeflerinden biri, laik bir Müslüman kimliği inşa etmek olmuştur. Azerbaycan hem Sünni Türkiye hem de Şii İran ile komşu olmasına rağmen, gerek 1918-1920 arasındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde gerekse 1991 sonrası bağımsızlık sürecinde dinin devlet işlerinden ayrılmasını savunmuştur. Elçibey'in seküler devlet anlayışı, Batı tipi modernleşme süreciyle uyumlu bir çizgi izlemiş ve laiklik vurgusu yapılırken halkın dini kimliğine saygılı bir tutum benimsenmiştir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'da din ile devlet ilişkilerinde dengeli ve modern bir model oluşturmayı amaçlamıştır.

Buna rağmen, ülkedeki dini yapı homojen bir görünüm sergilememektedir. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı kendisini seküler anlamda “Müslüman” olarak tanımlamaktaydı. Bu durum, Azerbaycan devletinin din-devlet ilişkisini daha dengeli bir çerçevede yürütmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan hükümeti hem Sünni hem de Şii mezhep kimliklerinin aynı camide ibadet etmesini destekleyen ve farklı dini okullarda eğitim alma özgürlüğünü koruyan bir laik devlet politikası geliştirmiştir.

Görüldüğü gibi 16 Haziran 1992- 24 Haziran 1993 tarihleri arasında süren Elçibey hükümeti döneminde, ulusal kimlik inşası devlet merkezli bir “Azerbaycanlı” kimliği ve etnik kimlik temelli bir “Türk” kimliği üzerinden şekillendirilmiştir. Ancak, iç ve dış siyasi dinamiklerin doğru analiz edilememesi, hükümetin istikrarını sarsan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Birinci Karabağ Savaşı'nda istenen sonuçların alınamaması, Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarının geri kazanılamaması ve yaşanan yeni toprak kayıpları, ülkede büyük bir siyasi kriz ve iç huzursuzluk ortamı yaratmıştır. Bu

koşullar, hükümet içinde koltuk mücadelelerine, devlet otoritesinde zayıflamalara ve artan toplumsal tepkilere neden olmuştur.

Özetle, bu süreçte siyasi yalnızlık ve artan baskılar karşısında Elçibey ve hükümeti, devlet yönetiminden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemin ardından, Azerbaycan siyasetinde yeni bir döneme girilmiş ve Haydar Aliyev liderliğinde farklı bir siyasi anlayış hâkim olmuştur.

Elçibey dönemi, Azerbaycan'ın kimlik inşasında önemli bir dönüm noktası olmuş, ancak Batılaşma süreciyle doğrudan örtüşen bir model tam anlamıyla inşa edilememiştir. Batılı modernleşme modellerine paralel olarak, Azerbaycan'da laiklik, Türk dünyası ile entegrasyon ve dil reformları gibi politikalar uygulanmıştır. Ancak, Ermenistan ile yaşanan savaş, iç siyasi krizler ve bölgesel dengelerin değişimi, bu süreçlerin istenilen ölçüde devam ettirilmesini engellemiştir.

Özetle, Elçibey dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti tarihinde, Türk kimliğinin vurgulandığı, devletin laik temeller üzerine inşa edilmeye çalışıldığı ve Batılı modernleşme süreçlerine uyum sağlanması öngörülen bir dönem olarak değerlendirilmelidir.

3.2.2. “Azerbaycanlı” Kimliğinin Dönüşümü: Haydar Aliyev’in İktidarı Döneminde Devlet Politikaları ve Batılaşma Süreci

Ebülfez Elçibey ve dava arkadaşlarının iktidarı döneminde yaşanan devlet krizi, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ciddi çıkmazlarla karşı karşıya bırakmış ve somut çözümler arayışına itmiştir. Bu süreçte, ülkede yeni bir iktidar değişikliğinin kaçınılmaz hale geldiği görülmüştür. Bir yandan devlet içinde yaşanan yönetim krizi, diğer yandan ülke sınırlarında devam eden Ermenistan ordusuyla süregelen savaş, Azerbaycan halkında “*kurtarıcı*” bir lidere duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Haziran 1993'te Elçibey hükümetine karşı silahlı bir ayaklanma gerçekleşmiş ve bu durum, iktidarın beklenenden daha erken sona ermesine yol açmıştır. Elçibey'in Bakü'den ayrılmasıyla oluşan siyasi boşluk, ülke yönetiminde derin bir belirsizliğe

neden olmuştur. Bu süreçte, dönemin parlamento başkanı Haydar Aliyev, milletvekillerinin güven oyunu alarak geçici olarak devlet yönetimini üstlenmiştir. Kısa süre sonra, Ekim 1993'te gerçekleştirilen seçimlerle Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın meşru üçüncü Cumhurbaşkanı olmuş ve yeni hükümetini kurma yetkisini elde etmiştir (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı).

Üçüncü Cumhurbaşkanı sıfatıyla devlet yönetimini devralan Haydar Aliyev'in iktidarı, Azerbaycan'da yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ile askeri çatışmaların gölgesinde şekillenmiştir. Elçibey döneminde Ermenistan ile yaşanan Birinci Karabağ Savaşı'nın giderek şiddetlenmesi, Aliyev'in iktidarında savaşın çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Bu nedenle, Aliyev yönetiminin ilk yılları, Azerbaycan ulusal kimliğiyle ilgili akademik literatüre önemli katkılar sunulan bir dönem olarak değerlendirilemez. Ancak, 1994 yılında Ermenistan ile Karabağ'da devam eden savaşın etkilerini azaltmak ve daha fazla insan kaybını önlemek amacıyla Bişkek'te imzalanan Ateşkes Anlaşması büyük önem taşımaktadır. Bu anlaşma ile her iki taraf, savaşın nihai çözüm yöntemi olmadığını kabul etmiş ve çatışmanın diplomatik yollarla çözülebilmesi için Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde oluşturulan "Minsk Grubu"¹ çerçevesinde barış görüşmelerini destekleme kararı almıştır.

Ateşkesin sağlanmasının ardından Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu göz önünde bulundurarak, devletin ekonomik bağımsızlığını ve istikrarını güçlendirmek için petrol politikalarına odaklanmıştır. Bu kapsamda, uzun müzakereler sonucunda 20 Eylül 1994 tarihinde "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak adlandırılan ve 30 yıl süreyle yürürlükte kalacak büyük ölçekli petrol anlaşması imzalanmıştır. Toplam

¹ Minsk Grubu, Amerika, Rusya ve Fransalı üçlünün eş başkanlığı eşliğinde Belarus, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye ve çatışmanın doğrudan tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan arasında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ vilayetinin işgali sonrası taraflar arasında ateşkes anlaşmasını sağlamak amacıyla AGİT tarafından kurulmuştur. Fakat 6 Aralık 1994 tarihinde AGİT'in Budapeşte toplantısı sonrası Minsk Grubu daha çok eş başkanların liderliğinde çatışmanın çözümüne katkı sağlamayı hedeflemiştir.

geliri yedi milyar dolar olarak hesaplanan bu sözleşme, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Norveç, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin petrol şirketleriyle iş birliği içinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığı açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.

Ancak, sözleşmenin imzalanmasına rağmen Aliyev yönetimine karşı darbe girişimleri gerçekleşmiş ve iktidarının meşruiyetini kabul etmeyen bazı gruplar tarafından siyasi istikrarsızlık yaratılmaya çalışılmıştır. Haydar Aliyev'in siyasi deneyimi ve kriz yönetimi becerileri sayesinde alınan önleyici tedbirler, darbe girişimlerinin kontrol altına alınmasını sağlamış ve devletin uzun vadeli güvenlik politikalarının oluşturulmasına olanak tanımıştır. Aliyev'in iktidarı süresince bağımsız Azerbaycan'ın egemenliğini ve güvenliğini ön planda tutan politikalar izlemesi, onun yönetim anlayışının temel unsurlarından biri olmuştur.

Haydar Aliyev döneminde, bağımsızlığın ilk yıllarında var olan ideolojik gerilimler ve siyasi kutuplaşmalar önemli ölçüde azalmış ve ülke içinde daha istikrarlı bir ortam oluşturulmuştur. Bu güven ortamı sayesinde, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin doğal gelişim süreci desteklenmiş ve devletin kimlik politikaları yeniden şekillendirilmiştir.

Aliyev, selefi Elçibey'in aksine, etnik temelli kimlik politikalarının bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uzun vadeli istikrarı açısından risk oluşturduğunu savunmuştur. Ona göre, etnik kimliğe dayalı bir ulusal kimlik inşası, ülke içinde etnik ayrılıkçılığı teşvik edebilir ve bağımsızlığı tehlikeye atabilirdi. Bu nedenle, Aliyev yönetimi, etnik Azerbaycanlı kimliği yerine devlet merkezli bir üst kimlik inşa etmeyi hedeflemiştir.

Bu çerçevede, 12 Kasım 1995'te kabul edilen yeni Anayasa, Azerbaycan Halk Cephesi hükümeti döneminde yürürlüğe konulan "Türkçe resmi dildir" kararını yürürlükten kaldırmış ve onun yerine "*Azerbaycan dili*" ifadesi resmi devlet dili olarak kabul edilmiştir. Bu değişiklik, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 21. Maddesi ile resmiyet kazanmıştır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995).

Resmi dil politikasındaki bu değişiklik, bazı muhalif entelektüeller tarafından tartışmalı bulunmasına rağmen, devletin resmî dili olarak Azerbaycan dili ifadesinin kullanılmasına ilişkin karar eğitim sisteminde ve kamu kurumlarında geniş çapta uygulanmaya devam etmiştir.

Haydar Aliyev'in bu politikası, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini devlet merkezli bir anlayışla kurumsallaştırmayı ve etnik farklılıkları göz ardı etmeksizin tüm vatandaşları ortak bir kimlik altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan ulusal kimliğinin etnik köken yerine devlet aidiyeti temelinde şekillendirilmesi, Batılaşma süreciyle de uyumlu bir devlet politikası olarak yorumlanabilir. Zira Batı'daki modern ulus-devlet modellerinde de vatandaşlık temelli bir ulusal kimlik oluşturma eğilimi görülmektedir. Haydar Aliyev, etnik ayrımları derinleştirebilecek politikaları dışlayarak, Azerbaycan'ı Batılı anlamda modern bir ulus-devlet modeline daha yakın bir yapıya dönüştürmeye çalışmıştır.

Haydar Aliyev'in iktidarı döneminde benimsenen devlet merkezli üst kimlik olan "Azerbaycanlı" siyasi kimliği, farklı ideolojik görüşlere sahip gruplar tarafından tartışmaya açılmıştır (Shaffer, 2008: 197; Rehimli, 2020).

Bu kimliğe karşı çıkan ulusalcı entelektüeller arasında yer alan Nesib Nesibli, Azerbaycanlı etnik grubunun Türk kimliğine dayanmasını, güçlü devlet yapısının ve demokratik sistemin temel unsurlarından biri olarak değerlendirmekteydi. Nesibli'ye göre, Azerbaycan ulusal kimliğinin Türk kimliği ile şekillenmesi hem iç siyasette güçlü bir yönetim modelinin benimsenmesini sağlayacak hem de ülkenin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirecektir.

Bu bağlamda tez kapsamında gerçekleştirilmiş mülakatlar konuya ilişkin önemli sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. Bu mülakatlardan biri ulusal kimlik meselesine dair önemli araştırmaları bulunan Katılımcıyla yapılmıştır. Kendisine yöneltilen, "Azerbaycan ulusal kimliği açısından etnik Azerbaycanlılar için nasıl bir kimlik öngörüyorsunuz?" sorusuna Katılımcı C şu yanıtı vermiştir:

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ulusal kimlik inşası bağlamında milliyetçiliği devlet ideolojisi olarak benimsemesi ve ‘Türk’ kimliğini üst kimlik olarak tanımlayan bir model oluşturmaları hem ülke sınırları içerisinde hem de uluslararası düzeyde güçlü ve demokratik bir devlet yapısının oluşumuna katkı sağlayabilir.”

Ayrıca, ilgili Katılımcı, Haydar Aliyev’in ulusal kimliği devlet merkezli bir ‘Azerbaycanlı’ kimliği çerçevesinde kurgulamasının yalnızca ülke sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycanlılar için anlamlı olabileceğini ifade etmiştir.

Konuyla ilgili farklı görüşlerin anlaşılabilmesi adına A ve B Katılımcılarıyla da yapılan mülakatlar büyük önem taşımaktadır. A Katılımcısının görüşleri C Katılımcısının ifadeleriyle büyük ölçüde örtüşürken, B Katılımcısı farklı bir perspektif sunmuştur. B Katılımcısına yöneltilen “Azerbaycan ulusal kimliği açısından nasıl bir model öngörülmelidir?” sorusuna verilen yanıt şu şekildedir:

“Haydar Aliyev’in öngördüğü ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliği, izlenen denge politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ulusal kimlik modeli, ülke içinde etnik ayrılıkçılığı önleme ve İran ile ortaya çıkabilecek olası kimlik sorunlarını engelleme açısından stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.”

Dolayısıyla, mülakat yanıtlarından da görüldüğü gibi Azerbaycan ulusal kimliğinin inşası sürecinde, Türklüğü merkeze alan bir kimlik modeli ile vatandaşlık temelli ‘Azerbaycanlı’ kimliği arasında iki farklı yaklaşım gelişmiştir. Milliyetçi entelektüeller, Türklüğü güçlendirilmiş bir ulusal kimlik inşası için vazgeçilmez bir unsur olarak görürken, devletin resmî politikası daha pragmatik ve kapsayıcı bir ‘Azerbaycanlı’ kimliği geliştirmeyi amaçlamıştır.

Bu bağlamda, Haydar Aliyev’in iktidarında benimsenen devlet politikalarının pragmatik dünya görüşüne dayandığı ve bu yönelimin yönetimin istikrarını güçlendirdiği görülmektedir. İlk olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde benimsenen *Azerbaycançılık* ideolojisi, yeniden kazanılan bağımsızlık sonrasında da korunmuş ve hem Ebülfez Elçibey hem de Haydar Aliyev dönemlerinde önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Ancak, ilgili ideoloji her üç dönemde farklı amaçlarla kullanılmıştır:

1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi: *Azerbaycançılık* ideolojisi, Türk kimliğinin bir alt ögesi olarak değerlendirilmiştir.

2. Ebülfez Elçibey Dönemi: Bu ideoloji, devlet merkezli üst kimliğin oluşumunun resmî ideolojisi olarak kullanılmıştır.

3. Haydar Aliyev Dönemi: *Azerbaycançılık* ideolojisi, bağımsızlığın temel bileşenlerinden biri olarak ele alınmış ve ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliğinin içeriğini oluşturmuştur.

Haydar Aliyev’in yönetiminde *Azerbaycançılık* ideolojisi yalnızca bir ulusun düşünsel çerçevesi değil, aynı zamanda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet yapısını şekillendiren temel değerler sistemine dönüşmüştür. Bu doğrultuda, Aliyev’in ulusal kimlik politikası, yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşayan vatandaşları değil, aynı zamanda uluslararası arenada yaşayan Azerbaycanlıları da kapsayan bir vizyon sunmuştur (Xəlilov, 2002: 25).

Bu yaklaşım, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tüm Azerbaycanlıları, nerede ve hangi ülkenin vatandaşı olduklarından bağımsız olarak hem kültürel hem de manevi anlamda “Vatan” kavramıyla özdeşleştirmeyi amaçladığını göstermektedir. Bu bağlamda, *Azerbaycançılık* ideolojisi, yalnızca etnik ve dini kimliği Azerbaycanlı olmayan ancak uzun yıllardır ülkede yaşayan toplulukların çıkarlarını göz önünde bulundurmakla kalmamış, aynı zamanda ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliğini bir üst kimlik olarak kurumsallaştırmıştır.

Haydar Aliyev iktidarı döneminde devletçiliğin temel ideolojik çerçevesi olarak tanımlanan *Azerbaycancılık* ideolojisi, Azerbaycan’ın ulusal kimliğinin şekillendirilmesi açısından hem teorik hem de pratik düzeyde önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Bu ideoloji, Azerbaycan’ın bağımsızlık sürecinde birleştirici bir unsur olarak ön plana çıkarken, Hüseyinzade Ali Bey’in ünlü “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak” sloganının bazı unsurlarını da içinde barındırmıştır. Ancak *Azerbaycançılık* ideolojisi, söz konusu slogandan daha geniş bir perspektif sunarak, ulusal kimlik inşasında daha somut bir kurgu ortaya koymuştur.

Prof. Dr. Salahaddin Halilov, “*Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık Mefkûresi*” adlı akademik çalışmasında, bu ideolojinin Azerbaycan ulusal kimliği açısından

önemini farklı boyutlarıyla açıklamaktadır. Halilov'a göre Azerbaycançılık ideolojisi, Azerbaycan ulusal kimliğinin ve tarihsel gerçekliğinin temelini oluşturur; bu ideoloji, sömürge dönemlerinde kimliğin korunmasında ve bağımsızlık mücadelesinin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan dili, bu ideolojinin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilmiş, tarih boyunca farklı dillerin etkisine maruz kalmasına rağmen kültürel kimliğin korunmasında güçlü bir unsur olmuştur. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Türkçesinin resmî dil olarak anayasal güvenceye kavuşması, ulusal kimliğin pekişmesinde kritik bir adım olmuştur. İslam dini ise Azerbaycançılık içinde toplumsal bütünlüğü destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmiş; laiklik ilkesinin anayasa ile güvence altına alınması, çok kültürlü yapının uyum içinde sürdürülmesini sağlamıştır. Azerbaycançılık aynı zamanda dil, din, edebiyat, tarih ve basın gibi kültürel öğeleri kapsayan entelektüel bir kimlik inşa sürecidir. Son olarak bu ideoloji, Batılaşma süreciyle dengeli bir ilişki kurarak ulusal kimliğin modernleşme süreci içindeki yerini kültürel bir çerçevede tanımlamaktadır (Xəlilov, 2002). Kültür, yalnızca dil, din, örf ve adetlerden ibaret bir yapı değildir. O bu unsurların bir araya gelerek oluşturduğu daha geniş bir anlam bütünlüğünü temsil etmektedir. Dolayısıyla, ulusal kimlik açısından kültür, farklılıkları birleştiren ve bütүнleştiren bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Kültürel farklılıkların ortak bir kimlik inşasında nasıl şekillendiği, bu farklılıkların anlam ve üslup bütünlüğü içinde nasıl sentezlendiği, ulusal kimliğin oluşum sürecinde kritik bir rol oynamaktadır (Köseoğlu, 1995: 27).

Bu perspektiften bakıldığında, Batılaşma ve küreselleşme arasındaki temel farkın dikkate alınması gerekmektedir. Eğer küreselleşme, ulusal kimliğe ilişkin değerlere mesafeli bir yaklaşımı benimseyerek ulusallık ve ulusçuluk gibi kavramları göz ardı eden bir anlayışa dayanıyorsa, Batılaşma, tam aksine, ulusal kimliğin korunmasını ve geliştirilmesini temel bir ön koşul olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, *Azerbaycançılık* ideolojisi açısından Batılaşma, bir tehdit veya sorun olarak değil, ulusal kimliğin güçlenmesi ve evrimleşmesi sonucunda ortaya çıkan doğal bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu durum, tezin temel hipotezi olan

“Batılaşma süreci ulusal kimlik açısından sorun değil sonuçtur” iddiasını desteklemektedir.

Haydar Aliyev’in 1993-2003 yılları arasındaki iktidar donemi, Azerbaycan’ın ulus-devlet inşasında devlet merkezli st kimlik türü olan ‘*Azerbaycanlı*’ siyasi kimliğini şekillendirdiği kritik bir donem olmuştur. Aliyev’in oluşturduğu bu ulusal kimlik anlayışı, yalnızca kendi iktidarı suresince değil, kendisinden sonra gelen yoneticiler için de vazgeçilmez bir devlet politikası haline gelmiştir. Azerbaycanlı kimliğinin, devlet merkezli Azerbaycançılık ideolojisiyle güçlendirilerek daha da pekiştirilmesi, toplumda bu kimliğe duyulan ilgiyi artırmış ve onun birleştirici gcne hem halk hem de sonraki yoneticiler tarafından daha fazla vurgu yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Haydar Aliyev’in 12 Aralık 2003 tarihinde vefat etmesi, Azerbaycan’da devlet yoneticisinin yeniden şekillenmesini ve yeni bir cumhurbaşkanının seçilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen seçimler sonucunda, Haydar Aliyev’in oğlu İlham Aliyev halkın oylarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İlham Aliyev, 2003 yılından itibaren Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevini srdrmekte olup, ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimine yonelik çeşitli reform ve politikaları hayata geçirmektedir.

3.2.3. İlham Aliyev İktidarı Donemi: Batılaşma, ok Kültürlülük ve “Laik Müslüman” Devlet Modeli

İlham Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin nceki Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in oğludur ve babasının yürüttüğü devlet politikasının devam ettiricisi olarak görülmektedir. Haydar Aliyev’in 12 Aralık 2003 tarihinde vefatından önce, İlham Aliyev halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak iktidara gelmiş ve Cumhurbaşkanlığı görevini devralmıştır. Göreve gelmeden önce de Azerbaycan siyasetinde tanınan ve etkin bir fiğr olarak yer almıştır.

İlham Aliyev, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nde Başkan Yardımcılığı görevini üstlenmiş, 1997 yılından itibaren Azərbaycan Milli Olimpiyat Komitesi'nin Başkanlığını yapmıştır (Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsi, t.y).

Ayrıca iki dönem Azərbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev almış ve babası Haydar Aliyev tarafından 1992 yılında muhalefet partisi olarak kurulan Yeni Azərbaycan Partisi'nde belirli dönemlerde başkan yardımcılığı yapmıştır. 2005 yılında ise partinin Genel Başkanı olarak seçilmiştir (Yeni Azərbaycan Partiyası, t.y)

Haydar Aliyev'in iktidarının son dönemlerinde yaşadığı sağlık sorunları, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin yönetiminde acil kararlar alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, İlham Aliyev önce Millet Meclisi milletvekillerinin büyük çoğunluğunun oylarıyla Başbakan olarak atanmış, ardından 15 Ekim 2003 tarihinde düzenlenen erken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Dördüncü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi Saytı, t.y).

2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev, ulusal kimlik anlayışını miras alarak vatandaşlık kimliğinin inşasını güçlendirmiştir. Aynı zamanda 'Azərbaycançılık' kavramını da teşvik etmiş, ancak onun döneminde bu kavramda önemli bir değişiklik dikkat çekmektedir. Vatandaşlık anlayışı, laikliğe güçlü bir vurgu ile çok kültürlülük ve hoşgörüyü de içerecek şekilde yeniden kavramsallaştırılmıştır. Bu söylem, özellikle Bakü'de düzenlenen uluslararası etkinlikler öncesinde ve sırasında güçlü bir şekilde vurgulanmıştır (Ergun, 2022).

Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yönetim dönemi, çok kültürlülüğün ulusal kimlik inşasının temel unsurlarından biri olarak benimsenmesi açısından önemli bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir.

Haydar Aliyev iktidarı döneminde, Azərbaycan'ın çok kültürlü bir devlet yapısına sahip olduğu kabul edilse de 'çok kültürlülük' düşüncesi bu dönemde devlet

politikasının merkezi bir unsuru olmamıştır. Buna karşılık, İlham Aliyev iktidarı döneminde çok kültürlülük, devlet politikalarının önemli bir parçası haline gelmiş ve Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanıtımı açısından stratejik bir unsur olarak öne çıkarılmıştır. İlham Aliyev, farklı kültürlerden, dinlerden ve dillerden gelen halkların bir arada yaşayabilmesini sağlayan çok kültürlülüğü bir değerler sistemi olarak kabul etmiş ve bu anlayışı devlet politikalarının merkezine yerleştirmiştir.

İlham Aliyev, çok kültürlülük geleneklerinin korunmasını ve ülke genelinde daha da yaygınlaştırılmasını devletin öncelikli hedefleri arasında görmektedir. Onun bakış açısına göre, çok kültürlülük, farklı kültürlerden, dinlerden ve dillerden gelen halkların aynı sınırlar içinde bir arada yaşamasını sağlayan bir değerler sistemidir.

İlham Aliyev yönetimi altında, çok kültürlülük devletin merkezi politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve küresel güvenliği destekleyen bir anlayış olarak sunulmuştur. Bu politika, farklı kimliklerin korunmasını teşvik eden ve toplumsal çeşitliliği devlet politikası düzeyinde kabul eden bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan'daki çok kültürlülük modeli, devlet yönetimi için bir referans noktası olarak konumlandırılmıştır ve literatürde daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İlham Aliyev'in iktidarı döneminde çokkültürlülüğün devletin merkezi politikaları arasına yerleştirilmesine yönelik yapılan mülakatlarda, bazı Katılımcıların değerlendirmeleri farklı sonuçları ortaya koymuştur. Örneğin, D Katılımcısı bu süreçte ilişkin şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“İlham Aliyev'in iktidarı döneminde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 'Azerbaycanlı' siyasi kimliğinin toplumun tüm kesimleri tarafından daha güçlü bir şekilde benimsenmesini sağlamak amacıyla, 'çok kültürlülük' kavramı, küresel ölçekte sınırlı öneme sahip olmasına rağmen, Azerbaycançılık ideolojisi ile devlet politikasının merkezine yerleştirilmiştir.”

Katılımcı D, İlham Aliyev'in çok kültürlülüğü bir devlet politikası olarak benimsemesini ve ulusal kimlik inşasında bu kavrama verdiği öneme vurgu yapmaktadır. Ona göre, çok kültürlülük, 'Azerbaycanlı' kimliğini güçlendirme

abalarının bir parçası olarak ulusal kimlik inşasında merkezi bir konumda yer almaktadır.

Katılımcı L ise süreci, daha eleştirel bir bakış açısıyla şu şekilde değerlendirmiştir:

“ok kültürlülük projeleri, genellikle baskın bir etnik kültür, dil ve kimliğin olmadığı, farklı milletlerden oluşan Kanada gibi çok etnikli toplumlar için geçerlidir. Nüfusunun yüzde 95’ini Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu ve toplumun yüzde 96’sının Azerbaycan Türkçesi konuştuğu bir devlet bağlamında çok kültürlülük politikasının benimsenmesi, yapısal olarak öngörülebilir bir durum değildir. Ayrıca, bu projenin Batı tarzı kimlik anlayışı çerçevesinde de desteklenmesi olası görünmemektedir.”

L Katılımcı Azerbaycan’ın büyük ölçüde homojen bir nüfusa sahip olması nedeniyle Batı’daki gibi çok kültürlülük politikalarının uygulanabilirliğini sorgulamaktadır.

Dolayısıyla, mülakatlarda verilen yanıtlar doğrultusunda değerlendirildiğinde, İlham Aliyev döneminde okkltrllğn, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşası ve uluslararası alandaki konumlandırılması açısından stratejik bir kavram olarak kullanıldığı söylenebilir. Ancak, ulusal kimlik inşası bağlamında ele alındığında, bu yaklaşımın etnik temelden yoksun olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, ilgili literatür incelendiğinde, çok kültürlülük kavramının ilk kez 1941 yılında İngilizce kaynaklarda, geleneksel milliyetçiliklerin etkisini kaybettiği ve önyargılardan arınmış bireylerden oluşan kozmopolit toplumları tanımlamak amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Doytcheva, 2016: 15).

Bu değerler sistemi, ilk olarak Kanada ve Avustralya gibi lkelerde farklı kültürel grupların çeşitliliğini ifade eden bir kavram olarak benimsenmiş ve zamanla devlet politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, ilgili lkelerde çok kültürlülüğe ilişkin akademik çalışmalar yürütülmüş ve kavram genişletilmiştir.

Genel olarak, çok kültürlülük kavramı, literatürde üç temel düzeyde ele alınmaktadır. Bu düzeylerin incelenmesi, çok kültürlülüğün tarihsel arka planını anlamak ve analiz etmek açısından büyük önem taşımaktadır:

1. Sosyolojik Perspektif: Bazı araştırmacılar, çok kültürlülüğü, farklı sosyal çevrelerden, dini inançlardan, etnik kimliklerden ve uluslardan gelen bireylerin oluşturduğu kozmopolit toplum modeli olarak değerlendirmektedir. Bu anlayışa göre, çok kültürlülük, kültürel farklılıkların tanınması ve korunmasını teşvik eden bir sistemdir.

2. Toplumsal Örgütlenme Perspektifi: Diğer bir araştırma grubuna göre çok kültürlülük, bireysel değil, toplumların karşılıklı etkileşiminden doğan ve kültürel temasları esas alan bir düşünce sistemidir. Bu görüş, kültürel farklılıkları bir sosyal organizasyonun parçası olarak ele almakta ve toplumların çok kültürlü bir yapıya sahip olmasını desteklemektedir.

3. Siyasi ve Kurumsal Perspektif: Çok kültürlülüğün literatürdeki son anlamı ise, bu kavramın yalnızca bir toplum gerçeği olarak değil, aynı zamanda bir devlet politikası ve kurumsallaşmış değerler sistemi olarak ele alınmasıdır. Bu çerçevede, çok kültürlülük yalnızca kültürel çeşitliliğin kabul edilmesiyle sınırlı kalmayıp, bu farklılıkların siyasi normlar ve kurumlar seviyesinde korunmasını ve teşvik edilmesini de içermektedir (Doytcheva, 2016: 16-17).

Dolayısıyla, çok kültürlülük, tarihsel süreç içinde kozmopolit toplum anlayışından çıkarak, belirli devletlerin merkezi politikalarına entegre edilen bir siyasal norm haline gelmiştir.

Konuya ilişkin literatür taraması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çok kültürlülüğü bir siyasi program olarak benimsemesinin tarihsel süreçlerin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan, tarihsel olarak Doğu Avrupa ve Batı Asya'nın kesişme noktasında yer alan bir ülke olması sebebiyle, çok kültürlü yapıyı doğal bir şekilde içinde barındırmaktadır. Tarih boyunca Persler, Araplar, Türkler ve Ruslar gibi farklı medeniyetlerin etkisi altında kalan Azerbaycan, bu kültürel çeşitliliği kendi kimlik inşası sürecine entegre etmiştir. Geçmişte farklı etnik ve dini grupların barış içinde yaşadığı bu coğrafya, günümüzde de çok kültürlülük politikalarının etkin şekilde uygulanabilmesi için uygun bir zemin sunmaktadır.

Azerbaycan'ın nüfusu, çoğunluğu oluşturan Azerbaycan Türklerinin yanı sıra Lezgiler, Talışlar, Avarlar, Ruslar, Gürcüler, Udinler, Yahudiler ve Kürtler gibi çeşitli etnik grupları da içermektedir. Din açısından İslam baskın olmakla birlikte, ülkede önemli sayıda Hristiyan ve Yahudi toplulukları da bulunmaktadır. Bu etnik ve dini çeşitlilik, Azerbaycan toplumunun temel karakteristik özelliklerinden biri olup, kültürel ve dini çoğulculuğun benimsendiği ve kutlandığı bir sosyal yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Azerbaycan hükümeti, bu çok kültürlü mirası koruma ve destekleme konusunda kararlıdır. Ülkenin anayasası, tüm vatandaşların kültürel kimliklerini muhafaza etme ve inançlarını özgürce yaşama haklarını güvence altına almaktadır. Etnik köken, din veya dil temelli ayrımcılık açıkça yasaklanmış olup, herkes için eşitlik ilkesine dayalı bir devlet anlayışı benimsenmiştir (Badalbeyli, 2021).

Tez kapsamında gerçekleştirilen mülakatta, K Katılımcısı, İlham Aliyev döneminde çokkültürlülüğün, Prof. Dr. Doytcheva'nın öngördüğü teori çerçevesinde kabul edilebilirliğinin mümkün olmadığını değerlendirerek süreci aşağıdaki şekilde analiz etmiştir:

“Küreselleşme, ulusal kimlik ve aidiyet duygusu gibi kavramların farklı şekillerde yorumlanmasına yol açmıştır. Özellikle iletişim çağında, dünya giderek küresel bir köy olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bilginin hızla yayılması ve etkileşim ağlarının genişlemesi, toplumsal dinamikler üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu süreçte ulusal yapılar farklı dış etkilere maruz kalmış, Batılaşma ise büyük ölçüde modernleşme ve gelişime ayak uydurma sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Gelişemeyen toplumlar, Batı'nın araçlarını kullanarak kalkınma sağlamaya çalışmışlardır.”

Ayrıca Katılımcının aşağıdaki,

“Çokkültürlülük kavramı, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü bağlamında ele alındığında, Azerbaycan'ın tarihsel olarak Ermeni, Fars, Talış ve diğer halklarla iç içe yaşadığı ve karşılıklı kültürel etkileşim içinde bulunduğu görülmektedir. Ancak, ulusal kimliği belirleyen temel unsurlar olan dil, gelenekler ve tarihsel hafıza, her zaman Türk kimliği çerçevesinde şekillenmiştir” ifadesi ve bu ifadeyi kuvvetlendiren diğer değerlendirmesi olan,

“Çokkültürlülük, görece yeni bir kavram olup, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu ırkçılık ve çatışmalar sonrasında milliyetçilik, birlikte yaşama ve hoşgörü kavramlarının yeniden yorumlanmasıyla ön plana çıkmıştır. Prof.Dr. Milena Doytcheva'ya göre, çokkültürlülük kavramı 1970'li yıllardan itibaren özellikle Kanada ve Avustralya'da yayımlanan kitap ve makalelerde daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu durum, söz konusu ülkelerin yoğun göç hareketleri sonucunda çokkültürlü toplum yapıları oluşturmuş olmalarıyla ilişkilidir. Avrupa'daki son göç dalgaları da bu kavramın daha geniş bir

çerçevede ele alınmasını sağlamıştır. Azerbaycan'da farklı etnik gruplar bulunmakla birlikte, Türk (Azerbaycanlı) kültürü, konuşulan dil, gelenekler ve inançlar baskın kimlik unsurları olarak kabul edilmektedir” görüşü Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında çok kültürlülük projesinin Azerbaycan ulusu çerçevesinde tutarsızlığını savunmaktadır.

Buna rağmen, İlham Aliyev iktidarı, ulusal azınlıkların devlet güvencesi altında korunmasını amaçlayan çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu çok kültürlülük modeli, Azerbaycan'da yaşayan herkesin kendi kültürel kimliğini özgürce yaşamasını ve ifade etmesini sağlamakta ve aynı zamanda, bu farklı kimliklerin tek bir devlet çatısı altında bir arada var olmasını temel almaktadır.

İlham Aliyev, çok kültürlülüğün önemine sıklıkla vurgu yapmış ve 2011 yılında Bakü'de düzenlenen “Bakü Uluslararası İnsani Yardım Forumu” açılış konuşmasında, çok kültürlülük siyasetinin alternatifsiz olduğunu ve dünyanın gelecekteki gelişimi açısından en uygun kültürel-politik model olduğunu ifade etmiştir (Sharifova, 2022).

İlham Aliyev'in iktidarı boyunca, çok kültürlülük siyaseti çerçevesinde çeşitli kararlar alınmış ve devlet destekli projeler hayata geçirilmiştir. Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısının uluslararası düzeyde bir model olarak kabul edilmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapılmış ve devlet politikalarına entegre edilmiştir.

28 Eylül 2004 tarihinde, medya alanında ulusal azınlıkların kültürel ve dilsel haklarını korumaya yönelik çeşitli yasalar kabul edilmiştir. Bu kapsamda, Halk Televizyonu ve Radyo Yayıncılığı çerçevesinde azınlıkların kendi dillerinde programlar hazırlamaları teşvik edilmiş, programlarda tüm vatandaşların eşitliğine ve farklılıklara saygıya vurgu yapılmıştır. Ayrıca yayın kuruluşlarına, dinsel ve etnik ayrımcılık içeren söylemlerden kaçınma yükümlülüğü getirilmiştir.

Ayrıca Azerbaycan Devlet Radyosu'nda ulusal azınlıkların dillerinde düzenli yayın yapılması da zorunlu hale getirilmiştir. Bu kapsamda, bir ay içinde ayrılan yayın süreleri şu şekilde belirlenmiştir: 1) 1 saat 20 dakika Talışça, 2) 1 saat 20 dakika Kürtçe, 3) 1 saat 20 dakika Lezgice, 4) 2 saat 40 dakika Gürcüce, 5) 1 saat 30 dakika Ermenice, 6) 15 saat Rusça (Əliyeva, 2013).

Bununla birlikte, yerel düzeyde ulusal azınlıkların daha yoğun yaşadığı bölgelerde kendi dillerinde yayın yapan televizyon kanalları da faaliyet göstermektedir. Örneğin: 1. Haçmaz'da "Haçmaz TV", 2. Guba'da "Hayal TV" ve "Gutb TV", 3. Lenkaran'da "Cenub TV", 4. Zakatala'da "Aygün TV" bulunmaktadır. Ayrıca Balaken'de Avarca, Haçmaz'da ise Lezgice ve Tatça radyo yayınları yapılmaktadır. Hem radyo hem de televizyon yayınları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çok kültürlülük politikası çerçevesinde ulusal azınlıkların kültürel kimliklerini koruması ve ifade etmesi amacıyla desteklenmektedir (Guliyeva, 2022: 209).

Azerbaycan'da, etnik azınlıkların kendi aralarında iletişim kurmasını ve kültürel etkileşimlerini artırmasını sağlamak amacıyla çeşitli kültür merkezleri kurulmuştur. Bu kapsamda, devlet desteğiyle oluşturulan bazı önemli kültür merkezleri şunlardır: Talış Kültür Merkezi, Kürt Kültür Merkezi, Lezgi Kültür Merkezi, Şeyh Şamil Avar Derneği, Azerbaycan Tat Kültür Merkezi, Rus Topluluğu Derneği, Dağ Yahudileri ve Azerbaycan Yahudileri Derneği. Bu kültür merkezleri, genellikle ilgili ulusal azınlıkların daha yoğun yaşadığı bölgelerde kurulmuş ve devlet tarafından mali destekle faaliyetlerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Garibova, 2017: 130-131).

Bu merkezler, etnik azınlıkların kültürel kimliklerini yaşatmalarına ve toplumsal entegrasyonlarını güçlendirmelerine katkı sunmaktadır.

İlham Aliyev iktidarı boyunca çok kültürlülük siyaseti, yalnızca toplumsal barışı destekleyen bir model olarak değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası alandaki imajını güçlendiren bir strateji olarak da benimsenmiştir. Bu politika, devletin ulusal azınlıkların kültürel haklarını koruma ve ifade özgürlüğünü genişletme amacını taşımaktadır.

Azerbaycan'daki çok kültürlülük modeli, Batılı demokrasilerde görülen çok kültürlülük anlayışları ile benzer yönler taşımakla birlikte, belirgin farklılıklar da göstermektedir. Batı'da çok kültürlülük politikaları daha çok bireysel haklar ve azınlık temsili üzerine odaklanırken, Azerbaycan modelinde çok kültürlülük, ulusal birlik içinde çeşitliliğin korunmasına dayalı bir yapıdadır.

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısı, Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi görmektedir. Devletin bu modeli resmi politika olarak benimsemesi, Azerbaycan'ın uluslararası alanda çok kültürlü ve hoşgörülü bir ülke olarak tanıtılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, çok kültürlülük devlet politikası çerçevesinde farklı kültürel değerlerin öne çıkarılmasına büyük önem vermekte ve ulusal azınlıkların kültürel kimliklerini koruyarak ifade etmelerini destekleyen sanatsal ve folklor etkinliklerini teşvik etmektedir (Mədəniyyət Qəzeti, 2016).

Bu festivallerin temel amacı, farklı kültürel topluluklar arasındaki etkileşimi artırarak toplumsal uyumu güçlendirmek ve Azerbaycan'ın sosyo-kültürel yapısının daha istikrarlı bir hale gelmesine katkı sağlamaktır.

Azerbaycan'ın laik ve çok kültürlü devlet modelini güçlendirme amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, İlham Aliyev'in imzasıyla 28 Şubat 2014'te Devlet Danışmanı Hizmeti ve 15 Mayıs 2014'te Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi kurulmuştur. Ayrıca, 11 Ocak 2016'da 2016 yılı "Çok Kültürlülük Yılı" ilan edilmiş ve bu kapsamda çeşitli projeler uygulanmaya başlanmıştır (Council of Europe, 2017).

Yeni kurulan Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi, "Azerbaycançılık" resmi devlet ideolojisi temelinde hoşgörü, kültürel, dilsel ve dini çeşitliliğin korunmasını teşvik etmeyi amaçlayan bir kuruluş olarak tanımlanmıştır (Azərbaycan Multikulturalizmi, t.y.).

Bu merkez, Azerbaycan'da toplumsal birlik ve kültürel çeşitliliğin dengeli bir şekilde korunmasını hedeflemekte ve çok kültürlülük modelinin uluslararası düzeyde tanıtılmasına katkıda bulunmaktadır.

Merkezin faaliyetleri arasında, çok kültürlülük ve hoşgörü değerlerinin ulusal ve küresel ölçekte yaygınlaştırılması amacıyla konferanslar, kitap tanıtımları ve akademik çalışmalar düzenlemek yer almaktadır. Merkez, yalnızca Azerbaycan'da değil, aynı zamanda dünya genelinde faaliyet göstermektedir. Moldova ve Amerika

Birleşik Devletleri'nde açılan şubelerinin yanı sıra, Bakü ve diğer büyük şehirlerde de ofisler açılmıştır (Azərbaycan Multikulturalizmi, t.y.).

Ayrıca Azerbaycan ve dünya genelindeki üniversitelerde çok kültürlülük konusunda akademik çalışmaların teşvik edilmesi amacıyla devlet destekli burs programları başlatılmıştır.

Azerbaycan'ın 28 üniversitesinde ve dünyanın 13 farklı üniversitesinde çok kültürlülük alanında akademik araştırmalar yapılmakta ve bu konuya yönelik dersler verilmektedir. Ayrıca, Bakü Uluslararası Çok Kültürlülük Merkezi tarafından oluşturulan bir web sitesi, bu alandaki tüm etkinlikler, projeler ve konferans içeriklerine çevrimiçi erişim sağlama imkânı sunmaktadır (Azərbaycan Multikulturalizmi, t.y.).

Azerbaycan'ın “*çok kültürlülük*” devlet politikası ile resmi devlet ideolojisi olan “*Azerbaycançılık*” teorik olarak birbiriyle çelişiyor gibi görünse de her iki yaklaşımın da Azerbaycan'ın ulusal kimliğini güçlendirme amacı taşıdığı ileri sürülmektedir. Ancak, bazı araştırmacılar, bu iki devlet politikasının farklı temellere dayanması nedeniyle, ülkenin gelecekte kültürel ve etnik bölünmelere yol açabileceği yönünde endişelerini dile getirmektedirler.

1. *Azerbaycançılık* ideolojisi, tüm Azerbaycanlıları vatandaş temelli bir kimlik altında birleştirmeyi ve ulusal birlik oluşturmayı hedeflemektedir.

2. *Çok kültürlülük* politikası ise, ülkede yaşayan tüm vatandaşların kendi etnik kimliklerini özgürce ifade etmelerine ve farklı kültürel, dini inanç ve politik görüşlerini devlet güvencesi altında korumalarına olanak tanımaktadır.

Bu farklılıklar, vatandaş temelli bir kimlik oluşturmayı hedefleyen Azerbaycançılığın yanı sıra, etnik kimliklerin daha fazla ön plana çıkarılmasını sağlayan çok kültürlülük politikalarının gelecekte kültürel, dilsel ve dini temelli ayrışmalara neden olabileceği tartışmalarını da beraberinde getirmektedir (Akyıldız, 2019: 65-66).

Bu bağlamda, Cornell'in yürüttüğü bir çalışmada, Azerbaycan Devleti'nin çok kültürlülüğü yalnızca toplumsal ve ulusal güvenliğe tehdit oluşturmayan, siyasi güç merkezi olarak görülmeyen etnik ve dini gruplara yönelik yürüttüğü değerlendirilmiştir. Ayrıca, devletin nüfus açısından daha büyük ve ayrılıkçı eğilimler taşıyan ulusal etnik gruplara karşı farklı bir politika benimsediği öne sürülmüştür.

Cornell'in araştırmasına göre, Azerbaycan Devleti, vatandaş temelli kimlik anlayışı ile çok kültürlülük politikası arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Bir yandan kültürel çeşitliliği destekleyen söylemleri öne çıkarırken, diğer yandan resmi istatistiklerde etnik köken temelli referansları göz ardı etmektedir. Araştırmada, ulusal azınlıkların kimliklerinin, devlet politikası çerçevesinde vatandaş temelli 'Azerbaycanlı' kimliği içinde eritmeye çalışıldığı ileri sürülmektedir (Cornell, 2016: 50-52).

Özetle, bu çalışmalar, Azerbaycan Devleti'nin sahiplendiği çok kültürlülük programının, *Azerbaycançılık* ideolojisi ile çelişebileceği ve gelecekte etnik temelli gerilimlere yol açabileceğini öngörmektedir.

İlham Aliyev'in yürürlüğe koyduğu çok kültürlülük devlet programı, aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dini kimliğinin, Haydar Aliyev döneminde geliştirilen "Laik Müslüman" devlet modeli ile uyumlu şekilde genişletilmesini öngörmektedir.

Dini kimlik konusunda, İlham Aliyev Haydar Aliyev'in savunduğu "Laik Müslüman" modelini benimsemiş ve bu kimliği derinleştirmek amacıyla çeşitli devlet destekli konferanslar düzenlemiştir. Bu süreçte, *'İlmli İslam'*, *'Hoşgörülü İslam'* ve *'Laik İslam'* modellerinin Azerbaycan toplumunda yaygınlaşmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Azerbaycan nüfusunun yaklaşık yüzde 96'sı İslam inancına sahiptir ve ulusal kimliğini Müslüman-Azerbaycanlı kimliği ile özdeşleştirmektedir. Bu bağlamda, din faktörü Azerbaycan vatandaşları için önemli bir sosyal kimlik unsuru olarak kabul edilmektedir.

Bu hoşgörü politikasını destekleyen çeşitli devlet konferansları düzenlenmiş ve Bakü’de zaman zaman dinler arası diyalog toplantıları gerçekleştirilmiştir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2018).

Dolayısıyla Azerbaycan’da çok kültürlülük devlet politikası ulusal birliği sağlama, sosyal uyumu güçlendirme ve küreselleşen dünyada Azerbaycan’ın jeopolitik konumunu pekiştirme amacı taşımaktadır.

Çok kültürlülük, geleneksel anlamda tek tip ve homojen bir ulusal kimlik anlayışına meydan okuyan, bunun yerine kültürel çeşitliliği ve kapsayıcılığı teşvik eden bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda Azerbaycan hükümeti, farklı etnik ve dini grupların toplumsal entegrasyonunu sağlamak amacıyla çeşitli yasalar ve politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar, ayrımcılığı önlemeyi, fırsat eşitliğini artırmayı ve farklı kültürel grupların ulusal kimlik inşasına aktif katılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Bayar, 2018).

Çok kültürlülük politikaları, vatandaşlık ve ulusal kimlik kavramlarını da yeniden şekillendirmektedir. Geleneksel ulus-devlet modellerinde vatandaşlık genellikle ortak bir kültürel ve etnik aidiyet çerçevesinde ele alınırken, çok kültürlü toplumlarda bu anlayış daha kapsayıcı bir yapıya dönüşmektedir. Azerbaycan’da uygulanan çok kültürlülük politikası, tüm vatandaşların ortak bir ‘Azerbaycanlı’ kimliği altında bir araya getirilmesini öngörmektedir. Bu anlayış, yalnızca etnik Azerbaycan Türklerini değil, ülkede yaşayan diğer etnik grupları da içeren geniş bir çerçevede ele alınmaktadır (Yanık, 2011).

Ancak çok kültürlülüğün ulusal kimlik üzerindeki etkileri zaman zaman tartışmalara yol açmaktadır. Bir yandan farklı etnik ve dini grupların entegrasyonu desteklenirken, diğer yandan geleneksel milli kimlik unsurlarının nasıl korunacağı konusu da gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan hükümeti, çok kültürlülüğü devlet politikası olarak benimseyerek bu dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır.

Özellikle Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarla yapılan iş birlikleri, Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısını güçlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Duman, 2009; Karaköse, 2020).

Bu bağlamda, Azerbaycan'ın uluslararası arenada çok kültürlülüğü savunması hem ülkenin imajını güçlendirmiş hem de küresel ölçekte kültürel diyalog süreçlerine aktif katılımını sağlamıştır. Ayrıca, bu politikalar Azerbaycan'ın Batı dünyasıyla olan ilişkilerini de geliştirmiş ve ülkenin modernleşme sürecine katkı sağlamıştır.

Kültürel çeşitliliğin korunması ve teşvik edilmesi, Azerbaycan toplumsal yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ülkenin tarihi ve kültürel mirasını yansıtan çeşitli festivaller ve dini bayramlar, ulusal çapta kutlanmaktadır (Aydın, 2023).

Azerbaycan'ın çok kültürlü yapısı, tarihsel, toplumsal ve siyasi faktörlerin etkisiyle şekillenmiş ve bu çeşitlilik, devletin benimsediği politikalar aracılığıyla korunmuştur. Azerbaycan, kültürel zenginliğini koruyarak ve çeşitliliğini teşvik ederek tüm vatandaşları için daha kapsayıcı, uyumlu ve dinamik bir toplum inşa etmeye devam etmektedir (Sharifova, 2022).

Bu bağlamda, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti için temel oluşturan modernleşme ve laiklik söylemleri bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin de temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, farklı etnik ve dini gruplar arasında Sovyetleşme sonucu ortaya çıkan kültür, Azerbaycan'da çok kültürlülük ve dini hoşgörünün teşvik edilmesi için de bir temel oluşturmuştur. Bu durum sadece kültürel çeşitliliğin kabulüne yönelik bir söylem değil, aynı zamanda laikliğin korunması ve teşvik edilmesine yönelik güçlü bir vurgu niteliğindedir (Ergün, 2022).

Özetle, Azerbaycan'ın çok kültürlülüğü sadece tarihsel bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin bir yansıması olan batılaşmanın temel bir unsuru olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ülke içinde farklı kültürel grupların varlığına saygı duyulması ve bu çeşitliliğin ulusal kimlik içinde

bütünleştirilmesi, İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan devletinin benimsediği en önemli politikalar arasında yer aldığı söylenebilir.

3.2.4. İlham Aliyev Dönemi Ulusal Dil Politikaları: Batılaşma ve Kültürel Çeşitlilik Çerçevesinde Azerbaycan'ın Kimlik İnşası

İlham Aliyev, iktidarı yalnızca babasından devralmamış, aynı zamanda Haydar Aliyev döneminde etkin olan siyasi kadroların da yönetimde kalmasını sağlamıştır. Bu nedenle, İlham Aliyev'in yönetimi demokratik geleneklerden uzak bir rejim olarak nitelendirilmektedir.

İlham Aliyev dönemiyle ilgili en önemli değerlendirme unsurlarından biri, onun babasının belirlediği devlet politikası çizgisini takip etmesidir. Özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dili konusunda Haydar Aliyev'in oluşturduğu politikaların devam ettirildiği görülmektedir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dilinin “Azerbaycan dili” olduğuna dair anayasal meşruiyet sağlanmış, İlham Aliyev iktidarında ise bu meşruiyet daha da pekiştirilmiştir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 2016).

Bu doğrultuda, İlham Aliyev döneminde Azerbaycan Devleti'nin resmi dilinin geliştirilmesine yönelik çeşitli Cumhurbaşkanlığı kararnameleri yayımlanmıştır:

1. “12 Ocak 2004” tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Azerbaycan dilinin daha da zenginleştirilmesi amacıyla yayınların Latin alfabesiyle yayımlanmasını öngörmüştür. Bu bağlamda, *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi'nin* yeniden oluşturulmasına karar verilmiş, bilim, sanat, edebiyat ve kültür gibi alanlarda dünya çapında tanınan eserlerin Azerbaycan dilinde yayımlanması planlanmıştır (Nağısoylu, 2021).

2. “27 Ağustos 2004” tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Azerbaycan'daki ortaöğretim kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin Azerbaycan dili üzerinden sağlanmasını amaçlamıştır. Bu kararname kapsamında, elektronik ders materyalleri,

kütüphaneler ve öğrenim kaynakları geliştirilerek ulusal dilin eğitim alanındaki rolü güçlendirilmiştir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi Saytı, t.y).

3. 29 Mayıs 2012 tarihli “Azerbaycan Dil Kapasitesinin Güçlendirilmesi Hakkında” Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Azerbaycan dilinin gelişimini desteklemek amacıyla *Nesimi Dilbilim Enstitüsü'nün* altyapısının daha da iyileştirilmesini hedeflemiştir.

4. 2013 yılında yayımlanan “Azerbaycan Dilinin Küreselleşme Koşullarına Uyumlu Kullanımı” Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Azerbaycan dilinin çağdaş dünya koşullarına uyum sağlamasını amaçlamıştır. Bu kapsamda, dilin kendi zenginliğini koruması, küresel etkilere karşı savunulması ve ulusal dilin toplumun tüm kesimlerinde daha yaygın hale getirilmesi için nitelikli eğitimciler ve dilbilim uzmanları yetiştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.

5. 1 Kasım 2018 tarihli “Azerbaycan Dilinin Saflığının Korunması ve Devlet Dilinin Kullanım Normlarının İşlenmesi Gereksinimleri” Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Azerbaycan dilinin resmi ve gayri resmi alanlarda kullanım normlarının kontrol altında tutulmasını ve dile yönelik tehditlerin önlenmesini hedeflemiştir. Ayrıca, dilde meydana gelen bozulmaların giderilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi Saytı, 2018).

Bu kararlar, İlham Aliyev iktidarının Azerbaycan Dilinin/Türkçenin zenginleştirilmesi ve ulusal kimliğin korunması amacıyla çeşitli politikalar benimsediğini göstermektedir. Devletin resmi dili, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, ulusal kimliğin ve bağımsızlığın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın ulusal kimliğini güçlendirme çabalarıyla paralellik göstermektedir.

Öte yandan, Azerbaycan'daki bu dil politikalarının, Batılaşma süreci bağlamında da ele alınması mümkündür. Azerbaycan diliyle ilgili alınan kararlar, Batı'nın etkisiyle ulusal dillerin korunması ve geliştirilmesi yönündeki eğilimlerle örtüşmektedir. Özellikle Latin alfabesine geçiş süreci, Batılı değerlerin

benimsenmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu politikalar yalnızca Batılaşma kaygısıyla değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığını pekiştirme ve kültürel kimliğini Sovyet mirasından ayırma çabalarıyla da ilişkilidir.

Özetle, İlham Aliyev'in dil politikaları, babası Haydar Aliyev'in başlattığı sürecin devamı niteliğindedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ulusal dilin gelişimi ve korunmasına yönelik kararlar, ülkenin kimlik inşası sürecinde önemli bir rol oynamış ve devlet politikalarının temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Azerbaycan'da farklı dilleri konuşan etnik azınlıkların devlet dilini benimseme oranına baktığımızda, imzalanan kararnamelerin ardından Azerbaycan Türkçesinin ulusal bir kimlik kazanma sürecinde olumlu yönde geliştiği görülmektedir. 2009 nüfus sayımına göre, Azerbaycan'da üç yaş üzeri vatandaşların yüzde 98'inin Azerbaycan Türkçesini benimsemesi, bu dilin ulusal düzeyde yaygın ve güçlü bir şekilde öğrenildiğinin göstergesidir. Azerbaycan gibi çok kültürlü ve çok dilli bir toplumda devlet dilinin yüzde 98 oranında benimsenmesi, önemli bir toplumsal entegrasyon başarısı olarak değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, Azerbaycan'daki en büyük etnik azınlık gruplarından olan Talışların yüzde 99,9'unun (Aydın, 2019) ve Lezgilerin yüzde 97'sinin (Dursun, 2003) Azerbaycan Türkçesini konuştuğu tespit edilmiştir. Bu durum, etnik kökenleri farklı olsa da vatandaşların büyük çoğunluğunun Azerbaycan Türkçesini birleştirici bir unsur olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Tablo 3.1. Azerbaycan Cumhuriyetinde Türk Olmayan Etnik Azınlıkların Azerbaycan Türkçesinde Konuşma ve Anlama Oranı İstatistiği:

Azerbaycan'da Yaşayan Türk Olmayan Etnik Azınlıkların İsimleri	Azerbaycan Türkçesinde Konuşma ve Anlama Oranı (%)
<i>Talışlar</i>	99,9

<i>Lezgiler</i>	97
<i>Ruslar</i>	43
<i>Yahudiler</i>	43

Kaynak: (Avdeev, 2015: 59-60).

Aynı çalışmada, Gürcüler dışında Azerbaycan’da yaşayan etnik azınlıkların Azerbaycan Türkçesini konuşma ve anlama oranlarının genel olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Azerbaycan’da her 10 kişiden 8’inin Azerbaycan Türkçesini konuşma ve anlama düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, İlham Aliyev iktidarı döneminde uygulanan dil politikalarının etkili olduğunu ve devlet dilinin benimsenme oranının arttığını göstermektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nde kırsal bölgelerde yaşayan etnik azınlıkların devlet dilini öğrenme süreci üzerine yapılan bir diğer çalışmada, Katılımcıların hem kendi dillerinde hem de resmi devlet dilinde iletişim kurduklarını belirttikleri görülmüştür. Çalışmayı yürüten Garibova, birçok aileyle gerçekleştirdiği görüşmelerde ebeveynlerin büyük çoğunluğunun, çocuklarının okula başlamadan önce hem kendi ana dillerinde hem de Azerbaycan Türkçesinde konuşmaları gerektiğini düşündüklerini ortaya koymuştur.

Bunun yanı sıra, Garibova’nın araştırmasına göre, okul öncesi çocukların eğitim hayatına adaptasyonlarını kolaylaştırmak amacıyla aileler, çocuklarına Azerbaycan Türkçesinde konuşma ve anlama pratiği yaptırmaktadır. Ancak araştırmada, ebeveynlerin aile içinde tamamen Azerbaycan Türkçesinde iletişim kurmamasının, ulusal dilin azınlık topluluklarında gelecekte daha az benimsenmesine yol açabileceği yönünde endişeler dile getirilmiştir (Garibova, 2017: 135-136).

Bu bağlamda, İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan Türkçesini etnik azınlıklar tarafından daha yaygın kullanılması teşvik edilmiştir. Azerbaycan hükümeti, devlet dilinin ulusal zenginliğini geliştirme hedefi doğrultusunda, vatandaşların dil,

köken ve kültürel farklılıklarını gözetmeksizin çeşitli “Devlet Dili Projeleri’ne” katılımını desteklemektedir. Bu projelerden biri olan “Biz Azerbaycan Dilini Öğreniyoruz”, 2015 yılında Cumhurbaşkanlığı Kabinesi tarafından başlatılmış ve Kabine’ye bağlı Bilik Vakfı tarafından yürütülmüştür. Projenin ilk destekçileri arasında Azerbaycan Rus Ortodoks Kilisesi’nin bulunması, devlet dilinin dini ve kültürel topluluklar arasında da benimsenmesine yönelik kapsayıcı bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir (Niftiyev, 2015: 48).

Bu dil politikaları, Azerbaycan’daki ulusal kimlik inşa sürecinin yalnızca etnik Azerbaycan Türkleri için değil, ülkedeki tüm toplulukları kapsayacak şekilde geliştirildiğini göstermektedir. Bu süreç, Batı’da özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda ulus-devlet modellerinde görülen dil politikalarıyla da benzerlik taşımaktadır. Avrupa’da birçok ülke, ortak bir dil üzerinden ulusal birlik inşa etmeye çalışırken, azınlık dillerini koruma konusunda farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Azerbaycan’ın politikası ise Batılı ulus-devlet modellerine benzer şekilde devlet dilinin kullanımını teşvik ederken, azınlık topluluklarının dillerini tamamen dışlamamak üzerine şekillenmiştir.

Özetle, Azerbaycan’da devlet dilinin ulusal kimlik oluşturmadaki rolü, etnik çeşitliliğe sahip toplumlarda dilin birleştirici bir unsur olarak nasıl işlev gördüğünü gösteren önemli bir örnektir. İlham Aliyev yönetimi altında yürütülen dil politikaları, Azerbaycan’ın devlet dilinin yalnızca resmi bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda ulusal kimliği güçlendiren bir sembol olarak benimsenmesini hedeflemektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin eski Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde, ulusal kimliğin güçlendirilmesi amacıyla Millet Meclisi tarafından onaylanan soyadı değişikliği yasası (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 1993), İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi tarafından 2010 yılında hazırlanan projeye uyumlu hale getirilmesi amacıyla yeniden ele alınmıştır. Bu süreçte atılan adımların temel hedefi,

Azerbaycan’da uluslaşma sürecini hızlandırmak ve ulusal kimliğin toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmesini sağlamaktır.

Bu bağlamda, İlham Aliyev yönetimi altında Azerbaycan ulusal kimliğini güçlendirme sürecinde soyadı reformları ve isimlendirme politikaları gibi çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu politikalar, Azerbaycan halkının tarihsel ve kültürel mirasını koruma çabasını yansıtmakla birlikte, toplumsal kabul ve bireysel tercihler açısından daha esnek ve kapsayıcı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği yönünde tartışmalara da neden olmaktadır.

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, vatandaşların soyadlarında yer alan “-ov, -ova” eklerinin yerine “-lı, -li, -lu, -lü”, “-soy”, “-oğlu”, “-kızı” gibi eklerin kullanılmasını teşvik etmektedir. Ancak bu karar henüz Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmadığı için resmi bir yasal statü kazanmamıştır. Ayrıca, nüfusun büyük çoğunluğunun da bu değişikliği benimsemediği görülmektedir. Resmi olmayan verilere göre, 2010 yılından itibaren nüfusun yalnızca yüzde 10’u kendi isteğiyle soyadlarındaki “-ov” ve “-ova” eklerini değiştirmiştir.

İlham Aliyev iktidarı döneminde, Azerbaycan ulusal kimliğinin pekiştirilmesine yönelik alınan bir diğer karar, 2011 yılında Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi ve Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan isimler listesidir. Bu liste, Azerbaycan’ın kültürel ve ulusal kimlik inşasını temel alarak “*trafik lambası*” yöntemini benimsemiştir. Bu yönetime göre:

a) *Kırmızı liste*, Azerbaycan’ın kültürel değerleriyle uyuşmayan veya tarihsel olarak düşman olarak görülen kişi isimlerini içermektedir. Bu bağlamda, Ermeni ve Rus kökenli bazı adlar yasaklı olarak değerlendirilmiştir.

b) *Sarı liste*, belirli isimlerin kullanımının tavsiye edilmediğini veya diğer dillerdeki anlamlarının Azerbaycan Türkçesinde istenmeyen çağrışımlara yol açtığını göstermektedir.

c) *Yeşil liste*, Azerbaycan'ın kültürel, dini, ulusal ve ideolojik değerleriyle uyumlu olan isimleri içermekte ve ebeveynlere bu isimleri tercih etmeleri önerilmektedir (Guliyeva, 2022: 197-198).

Bu tür uygulamalar, Azerbaycan'da ulusal kimliğin güçlendirilmesi ve kültürel kimliğin korunmasına yönelik devlet politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu tür isimlendirme ve soyadı değişikliği politikalarının Batılaşma süreci ile ilişkisi bağlamında farklı açılardan ele alınması gerekmektedir.

Batı'da 19. ve 20. yüzyılda ulus-devlet inşası sürecinde benzer dil ve kimlik politikaları uygulanmıştır. Örneğin, Fransa'da 19. yüzyıl boyunca bölgesel dillerin yerine Fransızcanın resmi dil olarak benimsenmesi teşvik edilmiş, Almanya ve İtalya'da soyadı reformları ulusal kimliğin güçlendirilmesine yönelik adımlar olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan'daki soyadı değişikliği ve isim politikaları da benzer bir şekilde, kültürel bütünleşmeyi sağlama çabasının bir parçası olarak görülebilir. Ancak, Batılı ülkelerde azınlık haklarının korunmasına yönelik daha kapsayıcı politikalar geliştirilmişken, Azerbaycan'da bu tür uygulamalar daha merkezîyetçi ve ulusal kimliği ön planda tutan bir yapıya sahiptir.

İlham Aliyev iktidarı döneminde ulusal kimliğin inşası açısından Azerbaycan Türkçesi temelinde yürütülen devlet politikalarının günümüze kadar olan seyri değerlendirildiğinde, bu politikanın babası Haydar Aliyev döneminde izlenen dil politikasıyla paralel bir çizgide ilerlediği ve herhangi bir taviz verilmediği görülmektedir.

Tez kapsamında mülakat yapılmış A Katılımcı İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan Türkçesi üzerinden yürütülen devlet politikasına ilişkin süreci şu şekilde değerlendirmektedirler:

“Azerbaycan'da nüfusun büyük çoğunluğu tarafından konuşulan ortak ana dil Azerbaycan Türkçesidir. Ancak, Haydar Aliyev ve ardından İlham Aliyev iktidarlari döneminde, devletin resmi dili coğrafi temelli bir tanımlamayla ‘Azerbaycan Dili’ olarak belirlenmiştir. Azerbaycan Dili ile Azerbaycan Türkçesi özünde aynı dili ifade etmektedir. Ancak, anayasal düzeyde resmi dilin ‘Azerbaycan Dili’ olarak tanımlanması, nüfusunun yüzde 95'ten fazlası Türk kökenli olan bir toplum açısından tartışmalı bir durum olarak

değerlendirilebilir. Ayrıca, yerel halklar arasındaki iletişim dili de Azerbaycan Türkçesi olduğundan, anayasal düzeyde dilin adının 'Azerbaycan Türkçesi' olarak belirlenmesi, dilin etnik ve tarihsel kökenine daha uygun bir yaklaşım olabilir."

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde resmi dil statüsüne sahip olmasa da Azerbaycan Türkçesinden sonra en yaygın iletişim dili Rusçadır. Rusçanın Azerbaycan halkı arasında bu denli yaygın kullanılmasının temel nedenlerinden biri, ülkenin tarihsel süreçte iki kez Rus güçleri tarafından işgal edilmesidir.

İşgallerin sonucu olarak uygulamaya konulan *Ruslaştırma politikası*, Azerbaycan halkının ulusal kimlik inşasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ruslaştırma sürecinin temel hedeflerinden biri, Rusçanın Azerbaycan'da yaygın bir iletişim dili haline gelmesini sağlamaktır. Hem Çarlık Rusya'sı hem de Sovyetler Birliği tarafından yürütülen merkezi dil politikaları, Rusçanın Azerbaycan toplumunda geniş bir kullanım alanına sahip olmasına yol açmış, bağımsızlık sonrası dönemde bile Rusçanın Azerbaycan Türkçesiyle paralel şekilde gelişmesine olanak tanımıştır.

Rusçanın halk arasında yaygın kullanımını artıran süreç, büyük ölçüde Haydar Aliyev ve İlham Aliyev yönetimleriyle ilişkilendirilmektedir. Eski Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey, yaklaşık bir yıl süren iktidarı boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi devlet dilinin Azerbaycan Türkçesi olması yönünde politikalar geliştirmiş ve Rusçanın ülke genelinde yaygınlaşmasını frenlemeyi amaçlayan yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur (Nerimanoğlu, 2015: 83). Ancak, Elçibey yönetimi sırasında yaşanan siyasi krizler, iktidarının kısa sürmesine neden olmuş ve bu süreç kesintiye uğramıştır.

Elçibey sonrası yönetimi devralan Haydar Aliyev ve onu takip eden İlham Aliyev dönemlerinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nde resmi dil politikaları yeniden şekillendirilmiştir. Bu politikalar, bir yandan devlet dilinin adında değişikliklere yol açarken, diğer yandan Rusçanın ülkede ikinci en yaygın dil olarak konumunu korumasını sağlamıştır. Yapılan bazı araştırmalar, Azerbaycan'da yerel halk arasında Rusçanın Azerbaycan dilinden daha yaygın bir iletişim dili olarak kullanıldığı yönünde sonuçlar ortaya koymuştur (Ədilli, 2013: 161-162).

Dolayısıyla, İlham Aliyev yönetimi, Azerbaycan Türkçesinin ulusal kimliğin korunması açısından önemli bir araç olarak kullanılmasına yönelik politikaları sürdürmekle birlikte, tarihsel mirasın bir sonucu olarak Rusçanın yaygınlığını azaltmaya yönelik radikal adımlar atmamıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın çok dilli yapısının korunmasına yönelik pragmatik bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Ancak, ilerleyen süreçte Azerbaycan Türkçesinin ulusal düzeyde güçlendirilmesiyle ilgili politikaların ne yönde şekilleneceği, ülkede ulusal kimlik inşası açısından belirleyici bir unsur olmaya devam edecektir.

Rusçanın iletişim aracı olarak Azerbaycan'da daha yaygın kullanımı, özellikle ülkenin en büyük ve çokuluslu şehri olan başkent Bakü'de gözlemlenmektedir. Bakü, Çarlık Rusya'sı döneminden günümüze kadar, petrol ve doğal gaz rezervleri açısından ülkenin başlıca ekonomik güç merkezi olmuştur. Bu durum, şehrin yıllar boyunca yoğun göçe maruz kalmasına ve dolayısıyla farklı kültürlerden gelen toplulukların iletişimde farklı diller kullanmasına neden olmuştur. Farklı kültür ve etnik kökenlerden gelen grupların en yaygın ortak dili tarihsel süreç içinde değişiklik göstermiş olsa da Rusça bu süreçte baskın dil olmuştur. Günümüz Bakü'sünde ise Rusça, Sovyet sonrası dönemde yaşayan elit kesimin dili olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, şehrin elit kesiminin Rusçayı birincil iletişim dili olarak kullanması, toplumsal sınıflar arasında dil temelli bir ayrımın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Rusçanın ülke genelinde yaygın kullanımının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, eğitim dili olarak Rusçanın Azerbaycan Türkçesi ile paralel bir şekilde kullanılmasıdır. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev iktidarları döneminde, Azerbaycan ulusal kimliğinin güçlendirilmesi ve Azerbaycan Türkçesinin yaygınlaştırılmasına yönelik devlet politikaları uygulanmış olsa da eğitim sisteminde Rusçanın öğrenimine verilen destek, bu dilin ülke genelinde güçlü bir konumda kalmasına neden olmuştur.

Rusçanın yaygınlığını sürdüren bir diğer önemli neden ise, iş başvurularında ve mülakat süreçlerinde Rusçanın ikinci dil olarak talep edilmesidir. İş dünyasında

Rusçanın hala önemli bir yer tutması, dilin kullanım alanını genişleten faktörlerden biridir. Ayrıca, devlet yönetiminde görev alan kadroların kendi aralarındaki iletişimde yaygın olarak Rusçayı tercih etmesi, bu dilin popülerliğini artıran bir başka unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerinin çoğunda Rusçanın ikinci dil olarak kalması ve Azerbaycan'ın bu ülkelerle geliştirdiği ekonomik, kültürel ve teknolojik iş birlikleri de Rusçanın kullanımını teşvik etmektedir. Azerbaycan'ın eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerle sürdürdüğü diplomatik ilişkiler ve ticari anlaşmalar, Rusçayı uluslararası iletişim dili olarak güçlü tutmaktadır.

Ancak hem Haydar Aliyev hem de İlham Aliyev dönemlerinde, *Azerbaycançılık* ideolojisi çerçevesinde ulusal kimliğin güçlendirilmesi adına alınan devlet politikası kararları, özellikle genç nüfus arasında Azerbaycan Türkçesinin daha yaygın kullanılmasını teşvik etmiştir. Bu durum, doğrudan *Azerbaycançılık* ideolojisinin benimsendiği devlet politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Marguardt, 2011: 187-188).

Yukarıda belirtildiği gibi Azerbaycan halkı arasında Rusçanın hala popülerliğini korumasının temel nedenlerinden biri, ortaöğretim ve yükseköğretim alanlarında yaygın olarak tercih edilmesi ve Rusça eğitimin devlet bütçesi aracılığıyla finanse edilmesidir. Bazı ulusalcı kesimler, bu sürecin devam etmesini Azerbaycan'daki ulusal kimliğin güçlendirilmesine bir tehdit olarak görmekte ve Rusça eğitim veren okulların kapatılmasını savunmaktadır.

Resmi verilere göre, günümüzde Azerbaycan'da 300'den fazla ortaokul, yaklaşık 20 lise ve 38 kolejde eğitim doğrudan Rusça verilmektedir. Ayrıca ülkede Rusça eğitim veren iki üniversite bulunmaktadır: Bakü Slavyan Üniversitesi, 2000 yılında Haydar Aliyev döneminde kurulmuş, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nin Bakü Şubesi ise 2009 yılında İlham Aliyev döneminde açılmıştır (Avdeev, 2015: 58-59).

Yapılan bazı akademik çalışmalarda, İlham Aliyev döneminde Rusça eğitim veren üniversitelerin sayısının daha da artabileceği öngörülmektedir (Guliyeva, 2022: 202).

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile yaptığı görüşmelerde, Rusçanın Azerbaycan'da daha saygın bir dil statüsüne ulaşması için Rusya'nın gereken desteği vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir (Guliyeva, 2022: 203).

Bu bağlamda, İlham Aliyev iktidarı döneminde, Azerbaycan'ın dil politikaları, Batılı ulus-devlet modelleri ile karşılaştırıldığında belirgin farklılıkları ortaya koymaktadır. Avrupa'da, özellikle Fransa ve Almanya gibi ölkelerde, ulusal kimliği güçlendirme sürecinde tek bir resmi dilin yaygınlaştırılması temel bir politika olmuştur. Örneğin, Fransa'da Fransızca dışındaki dillerin kamusal alanlardaki kullanımı uzun yıllar boyunca sınırlanmış ve tek dil politikası benimsenmiştir. Azerbaycan'da ise, ulusal kimliğin güçlendirilmesi sürecinde Azerbaycan Türkçesinin yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar geliştirilmiş olsa da Rusçanın eğitimde, iş dünyasında ve devlet yönetiminde güçlü bir pozisyonunu korumasına karşı çıkacak politikalar yürütölmemiştir.

Dolayısıyla bu durum, Azerbaycan'ın Batılı tek dilli ulus-devlet modelinden ziyade, çok dilli bir pragmatik yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Azerbaycan'da genç neslin Azerbaycan Türkçesini daha fazla benimsemesi, Batılı ulus-devlet politikalarına yakın bir dil stratejisine işaret etse de Rusçanın ekonomik ve siyasi alanlardaki ağırlığı bu dönüşüm sürecinin tamamlanmasını geciktirmektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan'da dil politikaları hem tarihi mirasın etkisiyle şekillenmekte hem de modern devlet politikalarıyla yönlendirilmektedir. Genç nüfusun Azerbaycan Türkçesine yönelmesi, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası açısından önemli bir gelişme olarak görölmekte, ancak ölkenin çok dilli yapısının korunmasına yönelik pragmatik politikalar da varlığını sürdürmektedir.

Rusçanın Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları arasında yaygın bir dil statüsü kazanmasını ele alan çalışmalardan birinde, 2009 nüfus sayımı sonrası Azerbaycan’da en çok konuşulan ikinci dilin Rusça olduğu tespit edilmiştir. Nüfus sayımı verilerine dayanarak, Azerbaycan’da nüfusun yaklaşık yüzde 8 ila yüzde 10’unun Rusçayı konuşabildiği belirlenmiştir. Ancak, bu oran etnik Azerbaycan Türkleri arasında, diğer etnik gruplara kıyasla daha düşük seviyededir.

Tablo 3.2. 2009 Nüfus Sayımı Sonrası Azerbaycan’da Rusçanın Konuşulma Oranı

Azerbaycan’da Rusça Konuşan Etnik Azınlıklar	Azerbaycan’da Rusça Konuşan Etnik Azınlıkların Oranı (%)
<i>Udinler</i>	71
<i>Gürcüler</i>	21.4
<i>Yahudiler</i>	19.3
<i>Avarlar</i>	18.1
<i>Tatlar</i>	12.1
<i>Azerbaycan Türkleri</i>	6.7

Kaynak: (Avdeev, 2015: 58-59).

Çalışmanın sonuçları, Azerbaycan toplumunda çokuluslu yapının bir gereği olarak Rusçanın hem halkın kendi içinde hem de farklı etnik gruplar arasındaki iletişimde Azerbaycan Türkçesinden daha yaygın bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Azerbaycan ile Rusya arasındaki ikili ilişkilerin devam etmesi ve Şubat 2022’de imzalanan “*Müttefiklik Beyannamesi*” ile stratejik ortaklık seviyesine ulaşması, Azerbaycan’da Rusçanın kullanımının daha da artacağı yönünde bir öngörü oluşturmaktadır (Rehimov, 2022).

Bu bağlamda, Azerbaycan devletinin dil politikalarına ve ulusal kimlik inşası sürecine daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde, Rusçanın yaygın kullanımı yalnızca uluslaşma sürecinin zayıflamasına neden olmakla kalmayacak, aynı zamanda iki dilli kültürel bir Azerbaycan toplumunun oluşması ihtimalini de gündeme getirecektir.

Bağımsız Azerbaycan'ın hem kültürel hem de ideolojik anlamda en yakın hissedebileceği ülke olarak Türkiye görülmüş ve bu değerlendirme, iki devlet arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Bu yakınlaşma, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında iktidarda bulunan Ebülfaz Elçibey döneminde başlamıştır.

Elçibey'in, 22 Aralık 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dilini "Türk dili" olarak yasallaştırması, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı pekiştiren önemli bir adım olmuştur. Bu karar, Azerbaycan halkının Türkiye'nin yaşam tarzına ve kültürel değerlerine olan ilgisini artırmış ve ülke genelinde Türkiye'ye yönelik daha büyük bir sempati oluşmasına katkı sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından sınırların açılmasıyla birlikte, Azerbaycan halkı ilk kez kapitalist değerlere doğrudan Türkiye aracılığıyla aşına olmuştur.

Elçibey dönemi sonrasında, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev yönetimleri altında da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri gelişmeye devam etmiş ve genç Azerbaycan neslinin Türkiye'ye ilgisi giderek artmıştır. Farklı nedenlerle Türkiye'ye seyahat eden Azerbaycan vatandaşlarının Türkiye'de ilk karşılaştıkları unsurun Türkiye Türkçesi olması, bu dilin Azerbaycan'daki yaygınlığını artıran etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca, Türk dizileri ve televizyon yayınları, Azerbaycan halkının Türkiye Türkçesi ile daha fazla temas kurmasına neden olmuş ve dilin popülerliğini artırmıştır. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan'da yalnızca günlük iletişim dili olarak değil, aynı zamanda akademik araştırmalarda da önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir.

Azerbaycan'da, Türk milliyetçiliği ideolojisi Elçibey döneminde başlamış olsa da Türkiye Türkçesi aracılığıyla genç Azerbaycan nesli arasında daha fazla kabul

görmeye başlamıştır. Günümüzde Azerbaycan'ın genç nüfusu, Türkiye Türkçe'sini yalnızca bir iletişim dili olarak değil, aynı zamanda kimlik inşasında önemli bir araç olarak kullanmaktadır.

Bu bağlamda, Azerbaycanlı gençlerin üniversite eğitimi için Türkiye'yi tercih etmeleri de önemli bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde, Azerbaycanlı gençler arasında Türkiye üniversiteleri, Rusya üniversitelerine kıyasla daha cazip hale gelmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye Türkçe'sinin daha anlaşılır ve kolay öğrenilebilir olması, diğeri ise Türkiye'deki eğitim sisteminin Azerbaycan'daki kültürel kimlikle daha fazla örtüşmesidir.

Dolayısıyla, Azerbaycan'ın genç nüfusu arasında Türkiye Türkçe'sinin Rusçaya kıyasla daha fazla tercih edilmesi, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası sürecinde önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak Azerbaycan'ın resmi devlet dili olan Azerbaycan Türkçesinin, küresel bilgi akışı içinde daha güçlü bir konuma sahip olması için, Azerbaycan devletinin geniş kapsamlı bir çeviri politikası geliştirmesi gerekmektedir.

Azerbaycan vatandaşlarının dünya literatürüne ulaşmasını sağlayacak sistematik çeviri projeleri hem Azerbaycan Türkçesinin uluslararası alanda daha fazla kabul görmesine katkıda bulunacak hem de dilin eğitim ve akademik alanlarda daha fazla güçlenmesini sağlayacaktır.

Azerbaycan'daki dil politikalarının geleceği hem Rusçanın hem de Türkiye Türkçesinin yaygınlığını nasıl yöneteceğine bağlı olacaktır. Bu süreçte, Azerbaycan Türkçesi üzerinde daha fazla akademik çalışma yapılması ve genç nesillerin küresel literatüre ulaşmasını sağlayacak politikaların hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında, dil politikaları kadar din ve bu alanda alınan kararlar da büyük önem taşımaktadır. Din, ulusal kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olarak ön plana çıkmakta ve tarihsel, siyasal ve kültürel boyutlarıyla ele alınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, Azerbaycan’da ulusal kimlik inşasında dinin rolünün tarihsel süreç içinde nasıl konumlandığının analiz edilmesi gerekmektedir. Özellikle, Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’da, dinin toplum içindeki etkisinin nasıl şekillendiği ve devlet politikalarıyla nasıl yönlendirildiği önemli bir araştırma konusu olmaya devam etmektedir.

Bunun yanı sıra, Batılaşma süreci bağlamında din, kimliğin şekillenmesinde en az dil kadar önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin Azerbaycan toplumunda din algısını nasıl dönüştürdüğü, ulusal kimlik inşasında dine biçilen rolün Batılaşma ekseninde nasıl yeniden tanımlandığı gibi konular derinlemesine ele alınmalıdır.

Bu doğrultuda, Azerbaycan örneği üzerinden din ve ulusal kimlik ilişkisinin, batılaşma süreci perspektifinden incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan’ın laiklik ve hoşgörü temelli politikalarının, ulusal kimlik inşasında dinle nasıl bir denge kurduğu ve bu sürecin Batılı ulus-devlet modelleriyle nasıl karşılaştırılabileceği konularının analiz edilmesi, günümüz Azerbaycan’ının kimlik politikalarını anlamak açısından değerli bir katkı sağlayacaktır.

3.3. Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Rolü: Laikleşme, Batılaşma ve Çok Kültürlülük Perspektifi

Azerbaycan’da ulusal kimlik, tarihsel, kültürel ve dini unsurların birleşiminden oluşan çok yönlü bir yapıdır. Ülkenin büyük çoğunluğunun Şii Müslüman olması, Şii İslam’ın Azerbaycan’ın ulusal kimliğinde önemli bir rol oynamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Azerbaycan’ın ulusal kimliği yalnızca dini faktörlerden ibaret değil o aynı zamanda etnik, kültürel ve siyasi unsurları da içermektedir.

Tarih boyunca Azerbaycan, farklı medeniyetlerin ve imparatorlukların etkisi altında kalmıştır. Persler, Araplar, Moğollar, Selçuklular ve Ruslar, Azerbaycan’ın kültürel ve dini yapısını şekillendiren başlıca güçler olmuştur. Şii İslam, özellikle Safevi İmparatorluğu döneminde yaygınlaşarak, Azerbaycan kimliğinin merkezinde

yer almaya başlamıştır. Bu tarihsel süreç, dinin yalnızca bireysel bir inanç sistemi olmanın ötesine geçerek, toplumsal ve ulusal kimlik inşasında belirleyici bir unsur haline gelmesine neden olmuştur (Turan, 2017).

Şii İslam, Azerbaycan'daki toplumsal ve kültürel yaşamın birçok yönünü şekillendirmekte ve bireylerin günlük yaşam pratiklerinde kendini göstermektedir (Hacısalihoglu, 2022). Özellikle dini bayramlar, ritüeller ve toplumsal normlar, Azerbaycan toplumunda güçlü bir birlik duygusu yaratmaktadır.

Buna örnek olarak, Aşura gibi önemli dini günler yalnızca bir ibadet pratiği olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir ritüel olarak görülmektedir. Bu tür etkinlikler, bireylerin ulusal kimliğini din temelli bir çerçevede yeniden inşa etmelerine imkân tanırken, aynı zamanda kolektif hafızanın şekillenmesine de katkıda bulunmaktadır.

Literatürde, din, kimi zaman bir ulusun var olma nedeni olarak, kimi zaman ise uluslaşma sürecini belirleyen temel unsurlardan biri olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Benedict Anderson'un "*Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*" adlı çalışması, uluslaşma sürecini yalnızca siyasi ideolojilerle değil, iki büyük kültürel sistem üzerinden açıklamaktadır.

Anderson'a göre, bu iki kültürel sistemden biri hanedanlık mülkü, diğeri ise dinsel cemaattir (Anderson, 2004: 26).

Bu yaklaşım, ulusların yalnızca modern politik süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını, aynı zamanda tarihsel ve kültürel faktörlerle şekillenen topluluklar olduğunu öne sürmektedir.

Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında dinin rolü, Batılaşma süreci bağlamında farklı bir özellik göstermektedir. Fransa ve Almanya gibi Batılı ulus-devletlerde laiklik, ulusal kimlik inşasında merkezi bir yer edinmiş ve din bireysel bir alana çekilmiştir. Buna karşın Azerbaycan'da laiklik benimsenmiş olsa da din, ulusal kimlik üzerinde kültürel bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür.

Bu çerçevede, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşası Batılaşma süreciyle belirli açılardan paralellik gösterirken, diğer yönlerden kendine özgü bir model oluşturmuştur. Özellikle Türkiye'nin laiklik anlayışına benzer şekilde, Azerbaycan'da devlet politikalarında laik bir model benimsenmiş, ancak toplumun geniş kesimleri dini kimliğini korumaya devam etmiştir.

Özetle, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında din, tarihsel ve kültürel olarak güçlü bir bağlamda varlığını sürdürmektedir. Ancak, Batılaşma ve modernleşme süreçleri dinin ulusal kimlik üzerindeki etkisini dönüştürmekte, onu bireysel ve kültürel bir kimlik unsuru olarak yeniden konumlandırmaktadır. Bu süreçte, Azerbaycan'ın hem Batı ile entegrasyonunu sağlamak hem de dini kimliği ulusal birlik içerisinde korumak adına geliştirdiği stratejiler, ulusal kimlik inşasında yeni dengeler oluşturmaya devam etmektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan'daki uluslaşma sürecine baktığımızda, dinin tarihsel olarak oynadığı rolün günümüz Azerbaycan kimliğinde de etkisini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da uluslaşma sürecinin dini etkenlerle olan ilişkisi değişmiş ve daha farklı bir seviyeye evrilmiştir. Bu nedenle, dinin Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasına ne kadar katkı sağladığını anlamak için, onun tarihsel gelişim sürecini detaylı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

3.3.1. Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Dinin Tarihsel Gelişimi ve Batılaşma Süreci Kapsamında Ulusal Kimliğe Etkisi

Azerbaycan'ın coğrafi konumu onun ticari ve siyasi açıdan büyük bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Ancak, bu stratejik konum, aynı zamanda farklı kültürlerin ve özellikle bu kültürlerin belirleyici unsuru olan dinlerin etkisi altında kalmasına da neden olmuştur. Ayrıca, farklı dinlerin tarihsel süreçteki etkileri, Azerbaycan'ın uluslaşma sürecini hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemiştir.

Olumsuz etkiler arasında uluslaşma sürecinin daha yavaş ve sancılı ilerlemesi gösterilebilir. Özellikle farklı dini ve kültürel yapıların bir arada bulunması, homojen bir ulusal kimlik inşasını zorlaştırmıştır. Öte yandan, bu çeşitlilik, günümüzde Azerbaycan'ın uluslararası arenada çok kültürlülüğün başarılı bir örneği olarak tanınmasına da katkıda bulunmuştur (Səlimov & Mirzəyev, 2021: 14).

Bu bağlamda, Azerbaycan'da uluslaşma sürecini etkileyen ve yönlendiren dini faktörlerin tarihsel bir perspektifle ele alınması gerekmektedir. Günümüz Azerbaycan toplumu İslami kimliğe sahip bir toplum olarak kabul edilse de tarih boyunca çeşitli dönemlerde farklı dinlerin etkisi altında kalmıştır.

Coğrafi olarak Doğu'nun bir parçası olmasına rağmen, Azerbaycan tarih boyunca Batı'nın kültürel ve siyasi etkisi altında kalmıştır. Bu etkileşimin temel nedenleri arasında ticaret yolları ve stratejik konumunun sağladığı avantajlar yer alsa da en belirleyici faktör komşu imparatorlukların bölge üzerindeki güç mücadelesidir.

Tarih boyunca İran, Osmanlı ve Rusya gibi büyük imparatorlukların Azerbaycan üzerindeki politikaları, yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve dini etkiler barındıran bir süreç olarak gelişmiştir. İran'ın etkisi, özellikle Safeviler döneminde Şii İslam kimliğinin devlet politikası haline gelmesiyle Azerbaycan'ın dini yapısını derinden şekillendirmiştir. Osmanlılar ise bölgede Sünni İslam'ın güçlenmesini desteklemiş ve bu durum, İran ile Osmanlı arasında dini temelli bir rekabetin oluşmasına yol açmıştır. Rusya, Hristiyan bir imparatorluk olarak, Azerbaycan'daki İslam etkisini dengelemek amacıyla dini ve kültürel yapıyı dönüştürmeye yönelik politikalar uygulamıştır. Bu üç imparatorluğun etkisi, Azerbaycan'ın tarihsel kimliğinde derin izler bırakmıştır.

Bu süreç, Azerbaycan'ın dini kimliğini sürekli savunma ve koruma refleksi geliştirmesine yol açmış, böylece Azerbaycan toplumu zaman içinde hem dini hem de ulusal kimliğini güçlendirme yönünde bir bilinç oluşturmuştur. Ancak kültürel sömürgecilik politikaları, Azerbaycan'da derin sosyo-kültürel dönüşümlere yol açmış ve uluslaşma sürecini doğrudan etkilemiştir.

Azerbaycan toplumunun sosyo-kültürel tarihine bakıldığında, etnik yapısının hem Oğuz Türklerinin hem Fars kökenli toplulukların hem de Kafkas dilli etnik azınlıkların etkisi altında şekillendiği görülmektedir. Selçukluların Azerbaycan'a gelişiyle birlikte, bölgede baskın etnik grup Oğuz-Türk boyları olmuştur (Oder, 1982: 97). Ancak, Azerbaycan'ın kültürel olarak İran medeniyeti ile olan bağı, etnik kimlik ile dini kimliğin iç içe geçmesine neden olmuştur.

Selçukluların gelişiyle Azerbaycan toplumunun Sünni İslam ile tanışmasına rağmen, İran kültürüne özgü olan Şii geleneklerinden kopmadığı görülmektedir. Şiilik, İran medeniyetinin bir parçası olarak Azerbaycan'da tarihsel süreç içinde yer edinmiş ve İran adlı coğrafyada Türk soylu Safevi Hanedanlığının kurulmasıyla birlikte Azerbaycan toplumunun dinsel yönelimini belirleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir.

Şiilik, Azerbaycan'ın büyük bir kesimi tarafından benimsenmiş olsa da özellikle ülkenin batı ve kuzeyindeki dağlık bölgelerde Sünni mezhebine bağlı topluluklar varlıklarını sürdürmüştür. Safevi yönetiminin Şiiliği bazen zor kullanarak kabul ettirmeye çalışması, bu bölgelerde ters tepkilere yol açmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılığı artırmıştır (Hasanov, 2014: 99).

Bu süreç, yalnızca dini bir ayrışma değil, aynı zamanda politik ve kültürel bölünmelere de yol açmıştır. Osmanlı-Safevi rekabeti, yalnızca iki devlet arasındaki jeopolitik bir mücadele olmaktan öte, bölgedeki dini ve etnik kimlikleri de etkileyen derin bir çatışma yaratmıştır. Ulema sınıfları arasında yayılan fetvalar, bu rekabetin halk düzeyinde düşmanlığa dönüşmesine neden olmuş ve uzun vadeli toplumsal bölünmelere yol açmıştır (Hasanov, 2007: 8).

Osmanlı ve İran arasındaki mücadele sürerken, İran'da merkezi otoritenin zayıflaması Azerbaycan'daki hanlıkların güç kazanmasına neden olmuştur. Ancak hanlıklar birleşik bir Azerbaycan devleti kuramamış, bu da Çarlık Rusya'sının bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Sünni-Şii çatışmasına dair belirgin bir iz olmamakla birlikte, hanlıkların siyasi birliği sağlayamaması, Rusya'nın bölgeyi işgal etmesine zemin

hazırlamış ve bu durum 1828 Türkmençay Antlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Böylece Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İran'ın kontrolüne geçmiş, bu bölünme Azerbaycan toplumunun ortak bir kimlik inşa etmesini zorlaştırmıştır.

Türkmençay Antlaşması, Rusya'nın güneye doğru genişleme politikasının bir sonucu olarak Azerbaycan halkını ilk kez farklı bir inanca sahip bir imparatorluğun egemenliği altına sokmuştur. Buna rağmen Azerbaycan halkı, İran ve Osmanlı ile dini ve kültürel bağlarını sürdürmüş; bu bağlar, kültürel etkileşimlerin yanı sıra dini eğitim amaçlı seyahatlerle de güçlendirilmiştir. Rus egemenliği altına giren Azerbaycan toplumu yeni bir kimlik arayışına yönelmiş, Çarlık Rusya'sı ise bu süreçte bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek için geniş çaplı demografik değişiklikler içeren politikalar uygulamıştır.

Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'daki kontrolünü pekiştirmek ve Müslüman halkın olası ayaklanmalarını önlemek amacıyla uyguladığı en dikkat çekici politikalardan biri, İran ve Rusya'dan Ermeni nüfusun Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesidir. Göç ettirilen Ermeniler özellikle Erivan ve Nahçıvan hanlıklarına yerleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlı-Rus savaşlarının ardından Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusu da Azerbaycan'a yönlendirilmiştir. 1832 yılına kadar bölgeye yerleştirilen Ermenilerin oranı yüzde 50'ye ulaşmış ve zamanla yerel Azerbaycan halkını geçerek bölgede çoğunluk haline gelmiştir (Hasanov, 2014: 102-103).

Bu süreç, yalnızca demografik değişim yaratmakla kalmamış, aynı zamanda etnik ve dini kimlikler arasında yeni gerilimlerin doğmasına da neden olmuştur. Rusya'nın bu politikası, bölgedeki dengeleri değiştirerek etnik kimlik çatışmalarının zeminini oluşturmuştur.

Çarlık Rusya'sının seküler politikalarına rağmen, Azerbaycan toplumu dini kimliğini korumaya devam etmiş ve Batı ile Doğu arasında kendine özgü bir sentez oluşturmuştur. Bu Batılılaşma bağlamında, farklı kültürel ve dini etkilerin bir arada bulunduğu bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Avrupa ulus-devletleri, sekülerleşme ve modernleşme süreçleriyle ulusal kimliklerini inşa ederken,

Azerbaycan'da ulusal kimlik inşası din, etnik yapı ve jeopolitik mücadeleler çerçevesinde şekillenmiştir.

Çarlık Rusya'sının göç politikası, yalnızca Ermeni nüfusun Azerbaycan'a yerleştirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Rus nüfusunun da bölgeye göç ettirilmesini kapsamıştır. Başlangıçta yalnızca Rus memurlar aracılığıyla yönetim mekanizmasını kontrol etmeyi amaçlayan Rusya, zamanla iktidarını pekiştirmek için Rus olmayan yerleşimcileri de Azerbaycan'ın stratejik bölgelerine yönlendirmiştir. Bu yerleşim süreci, şehir merkezlerinden başlayarak İran sınırına yakın kırsal alanlara kadar yayılmıştır. Temel hedef, Azerbaycan'daki Müslüman nüfusun İran'daki Şii topluluklarla olan kültürel ve dini bağlarını zayıflatmak ve bölgesel bütünleşmelerini engellemektir. Aynı şekilde Ermenilerin göç ettirilmesi, Osmanlı-Rusya savaşları bağlamında Osmanlı'ya karşı sadık bir müttefik yaratma amacını da taşımıştır. Bu politikaların sonucunda, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da 136 yerleşim birimi Ruslara ait hale gelmiştir (Əzizov, 1997: 38).

Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki en büyük Müslüman nüfusa sahip toplum olmasına rağmen Çarlık Rusya'sının yürüttüğü göç politikaları sonucunda, Azerbaycan halkı kendisini, Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu bir çevrede bulmuştur.

Bu durum sonucunda, Çarlık Rusya'sının bölgedeki yönetim kadrolarında, Müslüman halkın temsili oldukça sınırlı tutulmuş, kilit noktalardaki memurlar genellikle Rus ve Ermeni kökenli olmuştur. Ayrıca Bakü'deki mahkemeler, devlet kurumları ve ticari faaliyetlerde Müslüman nüfusun söz hakkı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır (Altstadt, 1992: 30).

Bu durum, Rus yöneticiler ile bölgeye göç ettirilen Hristiyan topluluklar arasında kurulan siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar, Müslüman Azerbaycan halkının, ulusal kimliğini daha güçlü bir şekilde sahiplenmesine ve kimlik bilincini daha sistematik bir biçimde geliştirmesine neden olmuştur.

Dolayısıyla, 19.yüzyılın sonlarından itibaren, doğrudan Azerbaycan'da bir aydınlar sınıfının oluşmasını etkilemiştir. Bu aydınlar, yalnızca yönetimde temsil edilme eksikliğinden değil, aynı zamanda ekonomik alandaki dengesizliklerden de rahatsızlık duymaktaydı.

Özellikle, yerel Müslüman girişimciler ile göç ettirilmiş Ermeni girişimciler arasındaki ekonomik eşitsizlik, halkın ekonomik gücünü zayıflatırken, toplumsal gerginlikleri de artırmıştır. Örneğin, Azerbaycanlı girişimcilerin petrol kuyularına yaptığı yatırım, toplam sermayenin yalnızca yüzde 5'ini oluştururken, Ermeni sermayedarlar bu oranı on kat daha fazla artırmayı başarmıştır (Swietochowski, 2000: 31-33).

Azerbaycan'da yaşanan ekonomik eşitsizlik, yerel halk ile Ermeni nüfusu arasında gerginliklerin artmasına ve toplumlar arası çatışmaların zemin kazanmasına neden olmuştur. Bu gerilim, 1905-1906 yıllarında patlak veren Müslüman-Ermeni çatışmalarıyla daha da derinleşmiş; bu olayların arkasında yalnızca etnik değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve politik faktörler de etkili olmuştur. Çarlık Rusyası'nın bölgesel yönetimi Müslüman halkın taleplerini görmezden gelirken, Ermeni topluluklarına ayrıcalık tanınması gerginliği artırmıştır. Yönetimin bu dengesiz yaklaşımı, çatışmaların kontrol edilemeyerek iç savaşa dönüşmesine yol açmıştır. Binlerce insanın hayatını kaybettiği bu süreç, Azerbaycan halkı açısından ulusal kimlik bilincinin güçlendiği önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece etnik ve sınıfsal ayrımlar, siyasi bilincin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Bu süreçte, Müslüman Azerbaycan halkı için etnik kimlik ile dini kimlik arasındaki bağ daha da güçlenmiş ve Azerbaycan kimliği, İslam ile özdeşleşen bir karakter kazanmıştır (Kahraman, 2024).

Çarlık Rusya'sının Müslüman kimliğini bastırmaya yönelik politikalarına tepki olarak, Azerbaycan entelektüelleri siyasi bir bilinç geliştirmeye başlamış ve bu süreçte ulusal hareketler ortaya çıkmıştır. 1905-1906 olaylarının ardından Ağaoğlu Ahmet Bey ve dönemin önde gelen aydınları tarafından kurulan "Difai" adlı teşkilat,

Ermenilere tanınan ayrıcalıklara karşı denge sağlamak ve Azerbaycan halkının haklarını korumak amacıyla faaliyet göstermiştir. Aynı dönemde Türkçe yayın yapan gazeteler aracılığıyla ulusal bilinç, bağımsızlık ve kültürel özerklik gibi konular işlenmiş, halkın kendi kaderini tayin etme hakkı vurgulanmıştır. “Açık Söz”, “Hayat”, “Kaspi” ve “Kaspi-Rus” gibi gazeteler, bu bilinci yaymakta önemli rol oynamıştır. Ancak Çarlık yönetimi, bu yayınları zaman zaman yasaklamış veya kapatmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan toplumunda kimlik bilincinin güçlenmesine ve siyasi örgütlenmenin zemin kazanmasına katkı sağlamıştır.

Özetle, Çarlık Rusya’sının demografik mühendislik politikaları, Azerbaycan toplumunun hem dini hem de ulusal kimliğini güçlendiren bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreç, Azerbaycan’ın ilerleyen yıllarda bağımsızlık hareketlerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

1905 Rus-Japon Savaşı’nın ağır sonuçları ve Bolşevik Devrimi, Azerbaycan’ı yeni bir jeopolitik mücadele alanına dönüştürmüştür. Bolşevikler, Azerbaycan’ı sadece bölgesel bir güç olarak değil, aynı zamanda Sovyet sosyalist ideolojisinin yayılabileceği stratejik bir merkez olarak görmüş; özellikle Bakü’nün ekonomik ve askeri önemi, bu ilgiyi daha da artırmıştır. Bakü petrolü, Bolşeviklerin gelecekteki hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynamıştır ve Azerbaycan halkının da bu yeni sosyalist düzene entegre edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Ermeni kökenli Bolşevik lider Stephan Şaumyan önderliğinde Bakü’de Bolşevik yönetimi kurulmuş, resmi olarak sınıfsal eşitsizliklere karşı mücadele hedeflense de Taşnaklarla birleşen Bolşevik güçler Müslüman Azerbaycan halkına karşı ağır katliamlar gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeler, Azerbaycan tarihinde derin izler bırakan bir dönüm noktası olmuştur (Askeroğlu, 2010).

31 Mart 1918’de Bakü, Guba, Lenkaran, Gence, Şamahı ve diğer büyük şehirlerde gerçekleşen katliamlar sonucunda binlerce Müslüman Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiş ve bu olaylar Azerbaycan tarihinde “31 Mart Soykırımı” olarak anılmıştır. Bu trajik olaylar, halkın ulusal bilincinde derin bir travma yaratmış,

Hristiyan gruplara olan güveni sarsmış ve Bolşeviklerin eşitlik söylemlerine karşı büyük bir güvensizlik doğurmuştur. Sonuç olarak, Azerbaycan toplumu dini ve ulusal kimliğine daha sıkı sarılmış, bağımsızlık mücadelesine olan inancı daha da güçlenmiştir (Hasanov, 2014: 108).

Bu dönemde Müslüman kimliği, Azerbaycan halkı için yalnızca bir dini aidiyet olmaktan çıkarak ulusal kimliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Azerbaycan aydınları, özellikle din ve dilin ulusal kimlik üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamışlardır. Hasan Bey Zerdabi, “Din ve Dil” adlı makalesinde bu iki unsurun korunmasının ulusal kimliğin sürdürülebilirliği açısından zorunlu olduğunu savunmuştur. Mehmet Emin Resulzade ise “Açık Söz” gazetesindeki yazılarında, dini özgürlük ve ulusal eşitliğin milletin özgürlüğü için vazgeçilmez unsurlar olduğunu belirtmiştir (Göyüşov, 1997: 34-35).

31 Mart 1918 olaylarının ardından Azerbaycan halkının ulusal mücadelesi özellikle siyasi alanda güç kazanmış ve bu süreç, 28 Mayıs 1918’de Müslüman dünyasının ilk demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni cumhuriyetin ulusal kimliği ve ideolojik duruşu, devletin bayrağında da simgesel olarak yansımıştır. Bugün de anayasal devlet bayrağı olarak kullanılan üç renkli bayrak; mavi ile Türkçülüğü, kırmızı ile demokrasi ve çağdaşlaşmayı, yeşil ile ise İslam’ı temsil etmektedir.

Ancak, bu ideolojik yapı tüm toplum kesimleri tarafından aynı düzeyde benimsenmemiştir. Cumhuriyetin kurucu aydınları tarafından benimsenen Türkçülük fikri, halkın genelinde tam anlamıyla kabul görmemiş ve toplumun büyük bir kesimi açısından “Müslüman” kimlik hala daha baskın bir konumda olmuştur.

Yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, dini kimliği ulusal kimliğin bir unsuru olarak tanımlamakla birlikte, devlet işleyişinde seküler bir model benimsemeye çalışmıştır.

Bu geçiş, cumhuriyetin bağımsızlık beyanında da açıkça ifade edilmiştir. Bağımsızlık Deklarasyonu’nun dördüncü maddesinde şu ifade yer almaktadır:

“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins farkı gözetmeksizin tüm vatandaşlarının hukuk ve siyasi haklarını garanti altına almaktadır.” (Declaration of Independence, 1919).

20.yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunda din ve millet kavramları iç içe geçmiş durumdaydı. Örneğin, *“Milletin nedir?”* sorusuna verilen *“Müslümanım”* yanıtı, ulusal bilincin henüz İslam düşüncesinin ötesine geçmediğini göstermekteydi (Hacıbeyov, 1968: 213-215).

İlk dönemlerde, Türkçülük düşüncesi İslamcılığın etkisi altında gelişmiştir. Bu ilkenin en güçlü savunucularından olan Azerbaycan aydınları Ağaoğlu Ahmet Bey ve Hüseyinzade Ali Bey, düşünsel yolculuklarının ilk aşamalarında İslamcı fikirlerin etkisi altında faaliyet göstermişlerdir (Balayev, 2014: 76).

Azerbaycan’da İslamcılıktan Türkçülüğe geçiş süreci, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. İçeride Ermeni-Müslüman savaşları, halkın dini kimlikten ulusal kimliğe yönelmesine yol açarken; dışarıda Çarlık Rusya’sının sömürgeci politikaları, Ruslaştırma süreci ve Ermeni yayılmacılığı bu dönüşümü hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan toplumunda ulusal bilincin daha belirgin ve güçlü bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkçülüğün Azerbaycan toplumunda yaygınlaşması, ulus kavramının İslamcı bir perspektiften Türkçü bir perspektife kaymasını sağlamıştır. Böylece, İslamcı kimlik yerine Türk kimliği, Azerbaycan halkı için ulusal kimliğin temel bileşeni haline gelmiştir. Türkçülük, yalnızca etnik temelli bir kimlik olarak değil, modernleşme ve Batılaşma sürecinin de önemli bir unsuru olarak görülmüştür. Bu anlayış, Osmanlı modernleşmesinin de bir parçası olarak Turancılık düşüncesiyle birleşmiş ve Azerbaycan aydınları arasında geniş yankı bulmuştur.

Türkçülük hareketinin ardından ortaya çıkan Azerbaycançılık akımı, özellikle Mehmet Emin Resulzade’nin eserlerinde belirginleşmiştir. Resulzade, *“Dirilik”* dergisindeki yazılarında Azerbaycançılığı ulusal bilincin ve ideolojinin temel unsuru olarak tanımlamış, *“Milli Dirlik”* adlı makalelerinde ümmet ve millet kavramlarını analiz etmiştir. Ona göre, Azerbaycan toplumunun millet olabilmesi için belirli

koşulların sağlanması gerekmektedir. Resulzade, ulusların gelişimini üç aşamada açıklamıştır: kavmiyet (kan ve dil birliği), milliyet (kültürel birlik) ve millet (ulusal benlik farkındalığına sahip toplum). Bu yaklaşımıyla Azerbaycan kimliğinin modern anlamda inşasına katkı sağlamıştır.

Bu düşünce, modern milliyetçilik teorileriyle de örtüşmektedir. Örneğin, Ernest Gellner'e göre bir milletin varlığının temel koşulunu, o milletin bir devlete sahip olmasıdır (Gellner, 1993: 11-12).

Resulzade'nin düşüncesi, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin yalnızca etnik temelli değil, aynı zamanda vatandaşlığa dayalı olması gerektiğini savunuyordu. Bu düşünce, 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla somut bir devlet ideolojisine dönüşmüştür.

Ancak bu yeni kimlik, tarihsel olarak şemsiye kimlik görevi gören Müslüman kimliğinin yerini almamış, onunla iç içe geçmiş bir kimlik modeli oluşturmuştur. Buna rağmen, Cumhuriyetin kısa ömürlü olması, bu yeni ulusal kimlik modelinin tam anlamıyla yerleşmesini engellemiştir.

Bu bağlamda Azerbaycan'daki ulus inşa süreci, Batılaşma açısından da önemli bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Avrupa'da sekülerleşme ulus-devlet inşasında belirleyici rol oynarken, Azerbaycan'da ulusal kimlik inşası, İslamcılık, Türkçülük ve Azerbaycançılık ekseninde gelişmiştir. Ve Azerbaycan'da ulusal kimlik, geleneksel dini kimlikten bağımsızlaşarak modern ulus-devlet ideolojisine evrilmiştir.

Özetle, Azerbaycan'daki ulusal kimlik inşa süreci, Batılaşma ve modernleşme ile geleneksel kimlikler arasındaki gerilimin bir yansıması olarak şekillenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Batılı modernleşme ilkelerini benimsemeye çalışmış, ancak toplumsal yapının geleneksel ve dini unsurlarla iç içe olması nedeniyle tam anlamıyla Batılı bir model ortaya koyamamıştır.

Bu süreç, Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel tarihinde kalıcı etkiler bırakmış ve bugünkü Azerbaycan kimliğinin temellerini atmıştır.

Bu süreç, Azerbaycan'ın gelecekteki ulusal kimlik inşasında laiklik ve geleneksel değerler arasındaki dengeyi sağlama çabasının temelini oluşturmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991'de tekrar kurulması, bu tarihsel mirasın devamı niteliğindedir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Nisan 1920'de Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmesinin ardından, yeni kurulan Sovyet devleti dini kimlikleri ortadan kaldırmaya yönelik radikal bir devlet politikası benimsemiştir.

Başlangıçta, Sovyet yönetimi İslam'a karşı hoşgörülü bir politika izliyormuş gibi görünse de zaman içinde din, komünist rejim için bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. 1928 yılı itibarıyla İslam dini tümüyle düşman ilan edilmiş ve dinle bağlantılı her türlü faaliyet devlet tarafından yasaklanmıştır.

Sovyet yönetimi, İslam'ın toplumsal direnişin temel dayanağı olabileceği düşüncesiyle dini kimlikleri bastırmaya yönelik kapsamlı politikalar uygulamıştır. 1927 yılında Azerbaycan'da faaliyette olan yaklaşık 1700 camiden, 1933'e gelindiğinde yalnızca 17'si açık kalmış; kapatılan camiler ya yıkılmış ya da başka amaçlarla kullanılmıştır. Aynı şekilde, yaklaşık 800 dini okul ve medrese kapatılmış, dini bayramlar yasaklanarak toplumun dini kimlik üzerinden sosyo-kültürel etkileşimi engellenmiştir. Sovyetler hem Sünni hem de Şii din adamlarının Osmanlı ve İran merkezli dini kurumlarla olan bağlarını da koparmıştır. Bu süreçte yüzlerce din adamı ya ortadan kaldırılmış ya da yoğun baskılarla etkisiz hale getirilmiştir. Böylece din, Sovyet rejimi tarafından sistemli şekilde kamusal hayattan silinmeye çalışılmıştır ((Yunusov, 2004: 140-145).

Bu politikaların temel amacı, Azerbaycan halkını dini kimlikten uzaklaştırmak ve Sovyet ideolojisine tam bağlı, seküler bir toplumsal yapı inşa etmek olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Müslüman topluluklara yönelik genel stratejisi ateizm çerçevesinde bir tür "*İslamsızlaştırma*" politikasıydı. Resmi devlet politikaları zaman zaman direnişle karşılaştı da Sovyet rejimi büyük ölçüde başarılı olmuş ve dini kimlik

temelinde kolektif hareket etme kapasitesini önemli ölçüde zayıflatmıştır (Hasanov, 2014: 114).

Sovyet yönetimi, Azerbaycan’da dini ve etnik kimliği bastırarak “Azerbaycanlı” adı altında yeni bir ulusal kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bayrak, marş, eğitim sistemi ve sosyal değerler yeniden şekillendirilmiş; komünist ideolojiyle uyumlu bir vatandaşlık modeli benimsetilmeye çalışılmıştır. Bireylerin dini kimliklerinden uzaklaşarak Sovyet kimliğiyle özdeşleşmeleri hedeflenmiş, komünist değerler sosyal yaşamın her alanına entegre edilmiştir. Ancak bu çabalara rağmen Sovyet rejimi, Azerbaycan’da tam anlamıyla dinsiz bir toplum modeli oluşturamamış ve halkın geleneksel yaşam tarzını kökten dönüştürememiştir.

Sovyetler döneminde yapılan mülakatlar, resmi propagandanın aksine, halkın büyük bir kısmının dini geleneklerini ve törelerini gizli bir biçimde devam ettirdiğini göstermektedir. Katılımcılar, Sovyet devletinin baskıcı politikalarına rağmen, dini inançlarını aile içinde yaşatmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Sovyet rejiminin totaliter doğası, İslam’ın entelektüel gelişimini büyük ölçüde engellemiş olsa da dinin ahlaki ve kültürel normlar üzerindeki etkisini tam olarak yok edememiştir. Camilerin ve medreselerin kapatılması dini eğitimi zorlaştırmış olsa da bireysel ve toplumsal ilişkilerde dini kuralların etkisi devam etmiştir.

Ayrıca, İslam dini Azerbaycan ulusal kimliğinde etkili bir unsur olarak karşımıza çıksa da o kendi başına modern Azerbaycan ulusal kimliğinde belirleyici unsur olmamıştır. Bu bağlamda L Katılımcıyla yapılan mülakat sürecin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. L Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“Nüfusunun büyük çoğunluğunun Şii Müslüman olduğu Azerbaycan’da, dini kimliğin ulusal kimlik inşasında belirleyici bir unsur olduğu söylenemez. Özellikle 1813 ve 1828 yıllarında gerçekleşen İran-Rusya Savaşları sonucunda imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Kuzey Azerbaycan olarak adlandırılan bölgenin önce Çarlık Rusya’sının, ardından Sovyetler Birliği’nin hakimiyeti altına girmesi, bahsi geçen devletlerin yerel halklarla ilgili öngördüğü politikalar sonucu ülkede daha ılımlı, laik ve seküler bir İslam anlayışı gelişmiştir.

Azerbaycan Türklerinin Çarlık Rusya ve Sovyetler aracılığıyla Batı ile etkileşime girmesi, toplumsal ve kültürel yaşamda köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreç, Türkmençay

Antlaşması sonrasında Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin, Güney Azerbaycan'daki soydaşlarından farklı olarak Şii kimliğini ulusal kimliğin temel unsuru olarak görmemesine ve kendilerini tam olarak ümmet ekseninde değil, millet temelinde tanımlamaya yönelik süreci takip etmelerine neden olmuştur. Tarihsel süreç içinde milletin adı zaman zaman değişse de Şiilik kimliği Kuzey Azerbaycan'da ulusal kimliğin belirleyici unsuru olmamış ve toplumun genelinde keskin bir ayrım çizgisi oluşturmamıştır.”

Dolayısıyla, Katılımcının değerlendirilmesinden de anlaşılacağı gibi dini kimlik insanların yaşam tarzını belirlemede olup, ideolojik düzeye yükselmemektedir.

Sovyet yönetimi, etnik ve dini kimlikleri zayıflatmak amacıyla farklı kökenlerden bireyler arasında evlilikleri teşvik etmiş olsa da Azerbaycan toplumu bu politikaya büyük ölçüde direnç göstermiştir. 1970 yılına ait verilere göre, Azerbaycan'daki etnik gruplar arası evlilik oranı yüzde 8'in altındayken, bu oran Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi diğer Sovyet cumhuriyetlerinde yüzde 10 ile 20 arasında değişmekteydi. Farklı din mensupları arasındaki evliliklerin de düşük olması, Sovyetlerin Azerbaycan'daki ulusal kimliği dönüştürme çabalarının sınırlı etkili olduğunu göstermektedir. Bu veriler, Azerbaycan halkının geleneksel kimlik ve değerlerini koruma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Sovyetler Birliği'nin resmi olarak seküler ve ateist politikaları, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini ve dini yapısını dönüştürmeye çalışmışsa da bu dönüşüm tamamlanamamıştır. Batılaşma süreciyle paralel olarak düşünüldüğünde, Sovyet modernleşmesi dinin kamusal alandan çekilmesini sağlarken, bireysel düzeyde dini kimliği tamamen yok edememiştir. Dolayısıyla bu süreç, Azerbaycan halkının ulusal ve dini kimlik bilincinin korunmasına ve bağımsızlık sonrası yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, Sovyet dönemi Azerbaycan toplumunun kimlik dinamikleri, Batı tipi modernleşme ile yerel kültürel kimliklerin mücadelesinin özgün bir örneğini oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte, on beş cumhuriyet bağımsızlığını ilan etmiş ve Azerbaycan da 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanarak, 1918'de kurulup 1920'de Bolşevikler tarafından işgal edilen Azerbaycan

Halk Cumhuriyeti'nin siyasi mirasçısı olduğunu ilan etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklı olarak sadece bir devletin yeniden inşasını değil, aynı zamanda ulusal kimliğin, kültürel mirasın ve dini değerlerin yeniden tanımlanmasını içeren çok katmanlı bir dönüşüm sürecini kapsamıştır. SSCB'nin çöküşüyle birlikte ülkede ideolojik ve kültürel bir boşluk oluşmuş, dini kimlik ve ulusal aidiyet yeniden tartışma konusu haline gelmiştir. Bu süreçte Sovyet döneminde kapatılan dini eğitim kurumları, camiler ve ibadet yerleri yeniden açılmış, hatta yeni yapılar da inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece Azerbaycan, bağımsızlıkla birlikte hem siyasi hem de kültürel bir yeniden doğuş sürecine girmiştir (Balcı & Göyüşov, 2014: 178).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında Azerbaycan toplumunun dini kimliği açısından üç temel gelişme yaşanmış ve bu gelişmeler, İslam düşüncesi ile ulusal kimlik arasında bir sinerji oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan ilki, bastırılmış dini değerlerin yeniden sahiplenilmesidir; Sovyetler döneminde yasaklanan dini unsurlar, bağımsızlık sonrası halk tarafından yeniden talep edilmeye başlanmıştır. Geçmişe sahip çıkma arzusu, toplumun dini ve ulusal kimlik arayışını hızlandırmış ve bu durum özellikle kamusal alanda belirginleşmiştir. Bu süreçte çok sayıda yeni cami inşa edilmiştir, ancak dikkatli gözlemler bu camilerin Cuma namazları dışında genellikle boş kaldığını ortaya koymuştur. Bu durum, dini kimliğin yeniden canlanmasına rağmen, toplumsal hayatta sınırlı bir karşılık bulunduğunu göstermektedir (Balcı & Göyüşov, 2014: 179).

Bu durum, Azerbaycan halkının din ile olan bağının derin bir inançtan ziyade, Sovyet baskısına karşı bir tepki ve ulusal kimlik inşasının bir parçası olarak şekillendiğini göstermektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında din, özellikle ulusal kimliğin güçlendirilmesi amacıyla araçsallaştırılmış; iktidardaki seçkinler, dini değerleri meşruiyet kaynağı olarak kullanmış ve devlet söylemi içerisinde daha görünür hale getirmiştir. Bu süreçte din, yalnızca kimlik inşasında değil, aynı zamanda Sovyet rejiminin baskıcı geçmişine karşı bir eleştiri aracı olarak da işlev görmüştür. Aynı zamanda, sınırların açılmasıyla birlikte İran, Türkiye ve Arap dünyasından farklı

dini akımlar Azerbaycan'a girmiştir. Bu yeni akımlar, ülkenin geleneksel dini yapısıyla etkileşime girerken, zaman zaman çatışmalara da yol açmıştır. Böylece din, Sovyetler sonrası dönemde Azerbaycan'da yalnızca bireysel bir inanç sistemi değil, ulusal kimliğin ve siyasi meşruiyetin şekillenmesinde de belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Bu üç gelişme, Azerbaycan toplumunun gelecekteki yönelimleri açısından kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur (Cebeci, 2008).

1985'ten itibaren Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un başlattığı "perestroyka" ve "glasnost" politikaları, Azerbaycan'da uzun süredir bastırılmış olan ulusal ve dini duyguların yeniden güçlenmesine neden olmuştur. Bu süreç, ulusal kimlik bilincinin canlanmasına, bağımsızlık taleplerinin artmasına ve bu değerleri savunan entelektüel sınıflar ile örgütlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bağımsızlık mücadelesinde öne çıkan hareketlerden biri, milliyetçi bir ideolojiyle kurulan ve Ebülfez Elçibey'in liderliğini yaptığı Azerbaycan Halk Cephesi olmuştur. SSCB'nin çöküşünün ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla Elçibey halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmiş ve bağımsız Azerbaycan'ın ilk demokratik lideri olmuştur (Yoska, 2020).

Bu süreç, Azerbaycan'ın hem Türk dünyası ile olan bağlarını güçlendirmesine hem de Batılaşma sürecine uyum sağlamaya yönelik politikaların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Bağımsız Azerbaycan'ın ilk yıllarında Batılaşma ve modernleşme hedefleri, devlet inşası sürecinde ulusal kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Batı tipi demokrasi anlayışının benimsenmesi, Azerbaycan'ın uluslararası alanda güçlü bir konum elde etme çabasının bir parçası olarak görülmüştür. Bu süreçte dini kimlik ile sekülerleşme arasında denge kurma politikası, Azerbaycan'ın hem İslam dünyasında hem de Batılı kurumlar içinde kendine özgü bir yer edinme stratejisi olmuştur. Türkiye ile kurulan güçlü siyasi ve kültürel ilişkiler, Batı değerleri ile geleneksel Azerbaycan kimliği arasında köprü işlevi görmüştür. Sovyet döneminde bastırılan dini değerler bağımsızlık sonrasında yeniden canlanmış, ancak bu süreç

siyasi söylemler ve dış etkilerle birleşerek yeni bir kimlik inşasına dönüşmüştür. İslam, milliyetçi ve bağımsızlıkçı söylemlerle birlikte ulusal kimlik inşasında araçsallaştırılmış, sınırların açılmasıyla giren farklı dini akımlar ise geleneksel yapıyla etkileşime girerek yeni bir din-toplum ilişkisi oluşturmuştur. Ancak bu dönüşüm süreci, Elçibey hükümetinin siyasi belirsizlik, ekonomik kriz, askeri darbe ve Karabağ işgali gibi gelişmeler nedeniyle yalnızca bir yıl içinde sona ermesine engel olamamıştır (Özdaşlı, 2021).

Elçibey yönetiminin çöküşünden sonra, eski KGB generali Haydar Aliyev 15 Haziran 1993'te halk tarafından siyasi krizi çözmek üzere iktidara davet edilmiştir. Aliyev'in liderliği, devlet yönetiminde istikrarı sağlamak ve ulusal kimlik inşasını sistematikleştirmek amacıyla alınan kararlarla şekillenmiştir. 1994'te Hac ziyaretıyla dini değerlere saygılı bir lider profili çizen Aliyev, sonraki yıllarda laik bir yönetim modelini kurumsallaştırmak için çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. İran benzeri teokratik bir yapı ile laik Müslüman cumhuriyet modeli arasında tercih yapması gereken bir dönemde, Aliyev laiklikten yana tavır almış ve devletin dini kurumlarla ilişkisini yasal çerçevede yeniden tanımlayan kurumsal düzenlemelere gitmiştir (Azimli, 2019).

Haydar Aliyev dönemi, Azerbaycan'da dini kimliğin kurumsal bir yapıya kavuşturulduğu ve devletin dini alan üzerindeki denetimini artırdığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede iki temel kurum oluşturulmuştur: Kafkas Müslümanları Dini Dairesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarıyla Çalışma Devlet Başkanlığı. Kafkas Müslümanları Dini Dairesi, Sünni ve Şii mezheplerine mensup din adamlarının atanmasından, cami yönetiminden ve dini eğitim süreçlerinden sorumlu olup, dini merasimlerin organizasyonu ve İslam'ın kamusal alandaki temsili gibi görevler üstlenmiştir (Algar, 1989).

Öte yandan, Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Başkanlığı, laik bir Müslüman cumhuriyet anlayışıyla devletin din politikalarını yürüten ve "Ulusal İslam" kavramını teşvik eden bir yapıdır. Bu kurum ayrıca, farklı inanç gruplarına yönelik yasal

düzenlemeler oluşturarak devletin din alanındaki düzenleyici rolünü pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte Aliyev yönetimi, dini kimliği kurumsal bir çerçeveye oturtmuş ve dini yapıları devletin kontrolünde dengelemeye yönelik adımlar atmıştır. Böylece Azerbaycan’da din-devlet ilişkileri daha sistemli ve denetimli bir yapıya bürünmüştür.

Haydar Aliyev’in iktidarı döneminde benimsenen laik devlet modeli, Azerbaycan’ın Batılaşma sürecine uyum sağlamasında önemli bir adım olmuştur. Türkiye ile geliştirilen siyasi ve kültürel bağlar sayesinde seküler devlet yapısı güçlendirilmiş, “Ulusal İslam” kavramı ile dini kimliğin ulusal kimlikle bütünleştiği Azerbaycan’a özgü bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte benimsenen laiklik anlayışı, Batılı anlamda katı bir sekülerlikten ziyade, dinin devlet kontrolünde tutulduğu ancak toplumun dini değerlerinin korunduğu bir sistem olarak şekillenmiştir. Haydar Aliyev dönemi, dinin kurumsallaştırıldığı, laikliğin devlet yapısına yerleştirildiği ve Batılaşma sürecinin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Özetle, din devlet işlerinden ayrılmış, ancak toplumun dini hassasiyetleri gözetilerek dengeli bir din politikası izlenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yeniden bağımsızlığını kazanmasının ardından, din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesine dayalı yeni bir anayasa hazırlanmış ve bu doğrultuda ilgili özgürlük yasaları kabul edilmiştir. Bu sürecin temel amacı, dini kurumları devlet işleyişinden bağımsız hale getirmek olmuştur. “Laik Müslüman Cumhuriyeti” modeli benimsenmiş olsa da bu ilkenin uygulanmasında zaman zaman çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. 12 Kasım 1995’te halk oylamasıyla kabul edilen Anayasa, laik devlet anlayışını resmi hale getirmiş ve 7. maddede Azerbaycan’ın laikliği, 18. maddede din-devlet ayrımını, 25. maddede ise tüm dinlerin eşitliğini güvence altına almıştır. Ayrıca Anayasa, vicdan özgürlüğü kapsamında bireylerin din seçme, değiştirme ve dini inançlarını özgürce ifade etme hakkını tanımıştır. Dini ibadet ve törenler hukuki çerçevede gerçekleştirilebilmekte, inançlar anayasal düzene aykırı olmadığı sürece toplumsal ve bireysel yaşamda serbestçe uygulanabilmektedir.

Böylece Azerbaycan’da laiklik ilkesi anayasal güvenceye kavuşturulmuştur (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 2016).

1992 yılında kabul edilen “Din ve İnanç Özgürlüğü” kanunu, Azerbaycan’daki dini örgütler ve bireylerin faaliyetlerini anayasal bir çerçeveye oturtarak din-devlet ilişkilerini düzenlemiştir. Kanunun 5. maddesi, din ve dini kurumların devletten bağımsız olduğunu, devlet yönetiminde dini değerlerin esas alınamayacağını ve dini otoritelere yetki devredilemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Ayrıca, tüm dini yapılar yasa önünde eşit kabul edilmiş, hiçbir dine ayrıcalık tanınmamış ve dini kurumların siyasi partilerle ilişki kurmaları yasaklanmıştır. Devlet görevlilerinin görev süreleri boyunca dini faaliyetlerde bulunmaları da kanunen engellenmiştir. Bu düzenlemeler, Azerbaycan’ın laik yapısını güçlendirme ve dinin siyaset üzerindeki etkisini sınırlama amacını taşımıştır (Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1992).

Devlet, dini kurumlar ve bireylerin faaliyetlerine ancak bu faaliyetler Anayasa ve yasal düzenlemelere aykırıysa müdahale edebilir; aksi halde bu kurumların iç işleyişine karışamaz. Bu çerçevede, Azerbaycan’da farklı dini gruplar tarafından kurulan sivil toplum kuruluşları faaliyet göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla Çalışma Devlet Komitesi’nin verilerine göre, ülkede toplam 995 dini kurum bulunmakta olup, bunların 957’si İslami, 37’si ise İslam dışı inançlara aittir.

Tablo 3.3. Azerbaycan’da Resmi Olarak Tescil Edilmiş Dini Kurumların İstatistiği:

İlgili Dinlerin İsimleri	Toplam Dini Kurumlar
İslam	957
Hristiyan	26
Yahudi	8

Krişna	1
Bahai	2

Kaynak: <https://scara.gov.az/az/dini-qurumlar/dini-sahe-ile-bagli-statistik-reqemler>
Erişim tarihi: 20 Kasım 2024.

Azerbaycan nüfusunun yaklaşık yüzde 96'sının İslam inancına mensup olduğu tahmin edilmektedir. Mezhepsel dağılım açısından: yüzde 65'i Şii, yüzde 35'i Sünni mezhebine mensuptur (Qənbərov, 2019: 161-162).

Azerbaycan'daki Sünni nüfusun çoğunluğu Hanefi, küçük bir kısmı ise Şafii mezhebine mensup olup, bu mezhepsel çeşitlilik ülkeyi dış dini etkilere açık hale getirmiştir. İran, Azerbaycan'daki tarihsel ve kültürel bağları kullanarak özellikle Şii topluluklar üzerinden dini nüfuzunu artırmaya çalışmakta; büyükelçilik, sivil toplum kuruluşları ve kültür merkezleri aracılığıyla Ali Hamaney'in şariat ideolojisini yaymayı hedeflemektedir. Bu faaliyetlerin önemli merkezlerinden biri, İran'ın özel elçisi Ahmet Ocak Necat'ın liderliğindeki "Hüseyniyye" camisidir (Cicioğlu, 2017).

İran'ın Azerbaycan'daki dini etkisini artırma girişimleri, ülkenin laik devlet yapısına yönelik bir tehdit olarak görülmüş ve bu nedenle bazı İran destekli dini ve kültürel kuruluşların kapatılmasına, yetkililerin ise sınır dışı edilmesine yol açmıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın Batılı anlamda seküler bir devlet olarak varlığını sürdürme kararlılığını güçlendirmiştir. İran merkezli Şii ideolojisinin bağımsızlığa tehdit oluşturabileceği endişesi, Azerbaycan'ı dini ve kültürel kimliğini koruma adına daha fazla önlem almaya sevk etmiştir.

Bağımsız Azerbaycan'da dini kimlik ile laiklik arasındaki denge, Türkiye'nin etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle Turgut Özal döneminde Türkiye, Azerbaycan ile ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmeye odaklanmış ve bu süreç, Türkiye merkezli dini grupların ülkede etkinlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'den gelen dini etkiler arasında en dikkat çeken grup, Said Nursi'nin takipçileri olan Nurcular olmuştur. Nurcu hareketi, geleneksel İslam anlayışından farklı olarak

“ılımlı İslam” modelini benimseyerek Azerbaycan’da olumlu bir karşılık bulmuştur. Şiddeti reddeden ve toplumsal uyumu savunan bu anlayış, özellikle eğitim, ticaret ve inşaat sektörlerinde etkili olarak Azerbaycan toplumuna entegre olmuştur. Ayrıca, İran merkezli Şii etkisine karşı bir denge unsuru oluşturarak dini çeşitlilik içinde alternatif bir model sunmuştur. Bu sayede Türkiye’nin etkisiyle Azerbaycan’da ılımlı İslam modeli yaygınlaşmış ve laik devlet yapısının korunmasına katkı sağlanmıştır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da etkili olan bir diğer dini hareket, Suudi Arabistan kökenli Vahhabilik (Selefilik) olmuş ve özellikle kuzey bölgelerdeki Sünni Avar, Lezgi ve Çeçen gruplar arasında yayılmıştır. İslam’ın radikal bir yorumunu benimseyen bu hareket, katı şeriat kurallarına dayalı bir yönetim anlayışı savunduğu için Azerbaycan hükümeti tarafından sıkı şekilde denetlenmiş ve yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Laik devlet yapısına doğrudan tehdit olarak görülen Vahhabilik, güvenlik politikaları kapsamında kontrol altında tutulmuştur (Büyükkara, 2012).

Bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan, din-devlet ilişkileri açısından kendine özgü bir model geliştirme sürecine girmiştir. İran’ın Şii etkisine karşı laik devlet modelini güçlendirme politikası benimsenirken, Türkiye’nin ılımlı İslam anlayışı dini kimliğin laik yapıya entegrasyonunda dengeleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Radikal Selefi hareketler, özellikle Vahhabilik, devlet tarafından sıkı biçimde denetlenmiş ve ülke geneline yayılması engellenmiştir. Azerbaycan, Batılaşma süreci kapsamında laik devlet yapısını koruyarak, dinin kamusal alandaki etkisini dengeleme çabalarını sürdürmektedir. Türkiye ile geliştirilen ilişkiler, dini kimliğin daha kontrollü bir biçimde şekillenmesini sağlarken, İran ve Suudi Arabistan merkezli radikal etkiler güvenlik politikaları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bu süreçte, Azerbaycan’ın en önemli meselelerinden biri olan dini eğitimin nasıl alınacağı ve devletle ilişkisinin nasıl düzenleneceği konusu, Elçibey, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde gündemde kalmaya devam etmiş ancak tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştır.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dini eğitimin hukuki statüsü, 1992 yılında kabul edilen “*Din ve İnanç Özgürlüğü*” yasasıyla belirlenmiştir. İlgili kanunda şu ifadeler yer almaktadır:

“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din, eğitimden ayrılır. Ancak dini değerlerin öğrenilmesi için gerekli bilgileri içeren literatürlerin eğitim kurumları tarafından ders programlarına dahil edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca vatandaşlar, istedikleri dilde dini eğitim alma özgürlüğüne sahiptir.” (Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1992).

Bu düzenlemeler, Azerbaycan devletinin laiklik ilkesini tüm kurumlara yayma hedefini yansıtsa da toplumda ve akademik çevrelerde tartışmalara yol açmıştır. Özellikle devletin dini eğitime yönelik politikaları, bazı çevrelerce demokrasi ilkeleriyle çeliştiği ve bireysel özgürlükleri ihlal ettiği yönünde eleştirilmiştir. Literatürde, din eğitiminin tüm vatandaşlar için bir hak olduğu ve devletin bu hakkı güvence altına alması gerektiği savunulmaktadır (Samedov, 2014: 203). Ancak bu eleştiriler, Azerbaycan'ın tarihsel, siyasi ve jeopolitik gerçeklikleri dikkate alındığında sınırlı geçerliliğe sahiptir. Nitekim Azerbaycan, Batılı değerlere dayanan bir devlet olarak 5 İslam dini koleji, 1 Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü ve ona bağlı 1 Bakü İlahiyat Koleji aracılığıyla devlet onaylı dini eğitim vermektedir (Musayev, 2013).

Özellikle devletin laiklik ilkesini koruma yönündeki hassasiyeti hem iç dinamikler hem de bölgesel tehditler açısından stratejik bir zorunluluktur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dini eğitim politikalarını şekillendirirken dikkate aldığı en önemli unsurlardan biri, ülkenin jeopolitik konumu ve dış dini etkilere açıklığıdır. İran, güney komşusu olarak Şii mezhebi aracılığıyla Azerbaycan üzerindeki dini ve politik etkisini artırmaya çalışmakta; bu durum, Azerbaycan'ın laik yapısı açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Devletin dini eğitime yönelik gevşek bir yaklaşımı, İran'ın etkisini artırarak toplum-devlet ilişkilerinde krize yol açabilir. Öte yandan, Azerbaycan'ın kuzeyinde yaşayan Sünni Avar ve Lezgi gruplar, tarihsel olarak Rusya'nın etkisine açıktır ve Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki Selefi-Vahhabi akımları bu kesimler üzerinde etkili olabilir. Bu nedenle, dini eğitimde yapılacak yanlış bir hamle, Azerbaycan'ı mezhepsel ve etnik ayrışmalara açık hale getirebilir.

Ülke içinde hem Şii hem de Sünni nüfusu barındıran Azerbaycan, dini açıdan heterojen bir yapıya sahiptir ve yanlış yönetilen politikalar mezhepler arası uyumu bozabilir. Aynı zamanda Azerbaycan, Batılaşma süreci kapsamında laiklik ilkesini benimseyerek modern bir ulus-devlet kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede dini eğitim, sadece pedagojik bir mesele değil, aynı zamanda ulusal güvenlik ve istikrar açısından stratejik bir konudur. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın laik eğitim modeli; İran'ın Şii etkisini sınırlandırmak, Rusya'nın kuzeydeki etkisini dengelemek ve mezhepsel çatışmaların önüne geçmek adına kritik bir rol oynamaktadır.

Haydar Aliyev döneminde desteklenen ve İlham Aliyev döneminde devlet politikası haline gelen çok kültürlülük, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında dinsel etkinin tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu politika, etnik azınlıkların kültürel kimliklerini, milli-manevi değerlerini ve dini inançlarını özgürce sürdürebilmelerini devlet desteğiyle güvence altına almayı amaçlamaktadır. Ancak Batılı demokrasilerdeki liberal çok kültürlülük anlayışına benzerlik taşısa da Azerbaycan'da bu model, devlet denetiminde ve belirli sınırlar içinde uygulanmaktadır.

Batılaşma sürecinde çok kültürlülük, bireysel özgürlükler ve kimlik çeşitliliğinin genişlemesi anlamına gelirken, Azerbaycan'da bu politika ulusal birlik ve istikrarı sağlama amacıyla sınırlı bir çerçevede uygulanmıştır. Azerbaycançılık ideolojisi, Batı tarzı vatandaşlık temelli kimlik anlayışıyla uyumlu olsa da çok kültürlülük açısından daha kontrollü bir model benimsemiştir. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde dini kimlik, “Laik Müslüman Cumhuriyeti” modeline entegre edilerek devlet ideolojisiyle uyumlu hale getirilmiştir. Bu süreçte çok kültürlülük politikası, etnik ve dini gruplar arasında birlik sağlamış ve merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu bağlamda, Azerbaycan'da dini kimliğin ulusal kimlik inşasındaki belirleyici etkisine ilişkin gerçekleştirilen mülakatta, Katılımcıların çoğunluğu benzer anlamlar taşıyan farklı ifadelerle aşağıdaki değerlendirmeleri yapmıştır:

“Azerbaycan’da laik ‘Müslüman’ kimliğine dayalı dini kimlik anlayışı, ülkenin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Jeopolitik konumu itibarıyla farklı dini mezheplerin kesişim noktasında yer alan Azerbaycan, çeşitli dış etkilere daha açık bir yapıya sahiptir. Daha katı Şii kimliğinin İran üzerinden, Sünni kimliğin Türkiye üzerinden ve Selefi kökenli tarikatların ise Suudi Arabistan üzerinden etkili olma ihtimaline karşı laiklik ilkesine dayalı bir ulusal kimlik inşası Azerbaycan özelinde daha olası senaryodur.

Azerbaycan toplumu, yaşam tarzı açısından genel olarak laiklik ve sekülerlik ilkelerine daha fazla eğilim göstermektedir. Kendisini Batı ile özdeşleştiren Azerbaycan ulusu, bu doğrultuda Batı tarzı dini kimlik anlayışının daha kabul edilebilir olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, sınır komşularından biri olan ve dini yönetime sahip İran’da yaşanan olaylar, Azerbaycan toplumunda laik ve seküler kimliğe yönelik eğilimi daha da pekiştiren bir faktör olarak değerlendirilmektedir.”

Özetle, Azerbaycan laik, çok kültürlü ve vatandaşlık esasına dayalı bir ulus-devlet modeli oluşturarak, Batılı modernleşme süreciyle uyumlu bir kimlik politikası geliştirmiştir.

Bu çerçevede, Azerbaycan’ın hem ulusal hem de jeopolitik çıkarlarını koruyarak Batı ile entegrasyon sürecini güçlendirmesi, onun bölgedeki istikrarını pekiştirmektedir.

Din, kolektif aidiyet oluşturma kapasitesiyle ulusal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta, özellikle savaş dönemlerinde toplumsal birlikteliği pekiştirerek mücadeleye ahlaki bir çerçeve kazandırmaktadır. Çatışma süreçlerinde dini kimlik, “biz” ve “öteki” ayrımını keskinleştirmek ve ulusal dayanışmayı artırmak amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durum, savaşların dini kimliği ulusal kimliğe entegre eden bir dinamik hâline gelmesini sağlarken, küreselleşme süreci ise ulusal kimliklerin dönüşümüne ve yeni kimlik modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Soğuk Savaş sonrası kimlik merkezli çatışmaların artmasıyla birlikte, ulus-devletler kimlik politikalarına daha fazla odaklanmış ve modernleşme stratejilerinde kimlik unsuru daha belirleyici hâle gelmiştir.

3.4. Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşasında Savaşın Etkisi: Batılaşma Süreciyle Değişen İç Dinamikler

Siyaset bilimi ve sosyoloji gibi sosyal bilimler disiplinlerinde ulusal kimlik ve kimlik oluşum srecleri uzun süredir araştırma konusu olmuştur. Ancak uluslararası ilişkiler teorisinde kimlik kavramının belirleyici bir değişken olarak ele alınması, 1990'lara kadar yaygınlık kazanmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte milliyetçi ve etnik çatışmaların yeniden yükselişe geçmesi, kimlik temelli analizlerin önemini artırmıştır. Aynı zamanda küreselleşmenin ulusal ve kültürel kimlikler üzerinde homojenleştirici etkisi olduğu yönündeki endişeler, bu konunun uluslararası gündemde daha fazla yer almasına neden olmuştur. Bu bağlamda ulusal kimlik; tarihsel srec içinde ortak kültürel değerler, dil, din, toplumsal hafıza ve kurucu mitler gibi unsurlar aracılığıyla şekillenmektedir. Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" kavramı, ulusların bireyler tarafından hayal edilen sosyal yapılar olduğunu ileri sürerek ulusal kimliğin kolektif tahayyül yoluyla nasıl oluştuğunu açıklar. Ona göre yazılı basın gibi araçlar, coğrafi olarak dağınık bireyler arasında ortak bir topluluk duygusu yaratmaktadır. Bu srecte tarihsel anlatılar, ulusal kahramanlar ve ortak mücadeleler, ulusal kimliği güçlendiren kolektif hafızayı inşa etmektedir.

Ulusal kimlik inşası, özellikle savaş gibi kritik dönemlerde belirginleşmekte ve güçlenmektedir; savaşlar, ulusal dayanışmayı artırarak kolektif aidiyet duygusunu pekiştirirken, kahramanlık anlatılarıyla kimliğin sınırlarını da şekillendirmektedir. Bu srec aynı zamanda geleneksel kimlik unsurlarının korunması ve yeniden inşa edilmesi çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bağımsızlık mücadeleleri, i çatışmalar ve dış tehditler, modern ulus-devletlerin tarihinde ulusal bilinç oluşumuna önemli katkılar sunmuştur. Batılaşma sürecinden geçen toplumlar, savaş deneyimlerini yalnızca güvenlik sorunu olarak değil, ulusal kimliği güçlendiren bir unsur olarak değerlendirmiştir. Ayrıca modernleşme hareketleri, kimlik anlayışını Batılı normlara uyumlu hale getirerek hem homojenleştirici hem de farklılaştırıcı bir rol oynamıştır.

Tez kapsamında mülakat yapılmış L Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

"Savaşlar, ulusları hem birleştirici hem de ayrıştırıcı dinamikler barındıran olgular olarak öne çıkmaktadır. Özellikle savaş dönemleri, uluslar için çoğunlukla kriz srecleriyle

örtüşmekte olup, bu durum toplumsal yapının bütünleşmesine veya bileşenleri arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olabilmektedir. Ulusal kimlik, bu süreçte belirleyici bir rol oynamakta ve ulusun varlığını şekillendiren temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla savaşlar, ulusal kimliği oluşturan değerler üzerinde doğrudan değişim ve dönüşüm potansiyeline sahiptir. Özellikle imparatorluklar bünyesinde yer alan uluslar, savaş dönemlerinde daha büyük ölçüde etkilenme eğilimi göstermekte olup, bu süreçlerde siyasi, kültürel ve sosyal yapılarında köklü dönüşümler yaşayabilmektedirler.”

Ulusal kimliğin oluşum sürecinde siyasi ve entelektüel elitler önemli bir rol üstlenirken, eğitim, medya ve kültür politikaları bu kimliğin inşasında ve aktarımında belirleyici araçlar olarak öne çıkmaktadır. Okul müfredatları, anma törenleri ve siyasi söylemler yoluyla ulusal tarih, kültürel gelenekler ve ortak değerler bireylere aktarılırken; savaş anlatıları ve kahraman figürleri, ulusal birlik ve dayanışmayı pekiştirmede kritik bir işlev görmektedir. Bu çerçevede eğitim sistemi, ulusal kimliği destekleyen değer ve anlatıları yayarak kolektif aidiyetin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Şıvgın, 2009).

Ulusal tarih öğretimi, önemli olayları, kahramanları ve sembolleri vurgulayarak öğrencilere ortak bir aidiyet duygusu kazandırmayı amaçlarken, okul kitapları da tek bir ulusal bayrak altında birleşmeyi teşvik eden içerikler sunmaktadır. Medya ise hükümetin yönlendirmesiyle filmler, televizyon programları, gazeteler ve sosyal medya aracılığıyla ulusal kimlik anlatılarını pekiştiren önemli bir araç olarak işlev görmektedir (Yılmazok, 2018).

Hükümetler, homojen bir ulusal kimliği teşvik etmek için çeşitli araçlar kullanarak devletin meşruiyetini ve sosyal uyumu güçlendirmeye çalışsa da bu süreç azınlık gruplarının dışlanmasına ve etnik-kültürel gerilimlerin artmasına neden olabilir (Şimşek ve Ilgaz, 2007).

Etnik, dini veya dilsel topluluklar tarihleri ve kültürleri temsil edilmediğinde yabancılaşma hissine kapılabilir, bu da toplumsal parçalanma ve iç çatışmalar riskini artırabilir. Bu nedenle ulusal politikalar, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde uygulanmalı ve çeşitliliği tanıyan bir yaklaşım benimsenmelidir. Kültür politikaları, ulusal kimliği teşvik etmede önemli bir rol oynamakta; sanat, edebiyat ve kültürel etkinlikler aracılığıyla ulusal değerler desteklenmekte ve ulusal dilin kullanımı teşvik

edilmektedir. Devlet, bu amaçla ulusal mirası kutlayan festivallere, sanat sergilerine ve tiyatro etkinliklerine maddi destek sağlamaktadır (Yılmazok, 2018; Şıvgın, 2009).

Dolayısıyla ulusal kimlik ve savaş arasındaki ilişki, tarihsel süreçlerde farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Savaş, ulusal kimliğin inşasında önemli bir faktör olarak kullanılabilir. Ulusal birlik duygusu, savaş dönemlerinde pekiştirilebilir ve askerî harekâtlar ulusal kimliği güçlendiren bir unsur olarak görülebilir. Siyasi liderler, ulusal kimliği ve birliği vurgulayan söylemleriyle savaş politikalarını meşrulaştırabilir.

Bu bağlamda, Azerbaycan örneği dikkat çekicidir. Görüşme yapılan Katılımcı D, ulusal kimliğin oluşum süreci ve savaş arasındaki bağı şu şekilde değerlendirmiştir:

“Azerbaycan, jeopolitik konumu itibarıyla tarih boyunca sürekli savaşlara sahne olmuş bir bölgedir. Bu durum, Azerbaycan’ın Çarlık Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği egemenliği altında bulunduğu dönemlerin yanı sıra bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçlerde de savaşların Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki doğrudan etkisini ortaya koymaktadır. Çarlık Rusya’sı döneminde savaşlar, Azerbaycan ulusal kimliğinin oluşum sürecini teşvik ederken, Sovyetler Birliği döneminde mevcut kimliğin dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde ise savaşlar, ulusal kimliğin yeniden inşa edilmesi sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla savaşlar, Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde hem dönüştürücü hem de birleştirici bir etkiye sahiptir.”

Siyasi liderler, belirli bölgelerin tarihsel olarak ulusun parçası olduğunu ve etnik-kültürel benzerlikler taşıdığını öne sürerek halk desteğini harekete geçirebilir ve bu yolla yayılmacı politikaları meşrulaştırmayı amaçlayabilirler. Bu söylemler aynı zamanda ulusal kimliği güçlendirerek uluslararası alanda meşruiyet kazanma ve iç politikada desteği artırma stratejisi olarak da kullanılabilir (Şengöz, 2022).

Milliyetçi söylemler, toplumda birlik ve dayanışmayı güçlendirerek savaşın meşru bir savunma aracı olarak görülmesini sağlayabilir; ancak uzun vadede toplumsal kutuplaşma ve çatışmaları derinleştirme riski taşır. Bu nedenle, kültürel diyalog ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesiyle bu risklerin azaltılması önemlidir. Ulusal kimlik ve savaş arasındaki ilişki, kimliğin sürekli sınındığı ve yeniden şekillendiği dinamik bir süreç yaratır; savaş dönemleri ise bu kimliğin en fazla güç kazandığı zamanlardır. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere’deki “Blitz ruhu” olarak

adlandırılan toplumsal dayanışma, ulusal kimliğin pekişmesine güçlü bir katkı sağlamıştır (Edgerton, 2021).

Azerbaycan bağlamında savaşın ulusal kimlik üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla K Katılımcıyla gerçekleştirilen mülakatta, süreç şu şekilde değerlendirilmiştir:

“Azerbaycan ulusunu şekillendiren birçok temel unsur bulunmaktadır. Bunlar arasında dil, din, kültür, basın, yayın, aydın sınıfı, entelektüel elit ve burjuvazi gibi toplumsal ve kültürel unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlar, savaş süreçleriyle doğrudan etkileşim içerisinde olup, savaşların sonucuna bağlı olarak ya güçlenmekte ya da dönüşüme uğramaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın tarihsel süreçte karşı karşıya kaldığı savaşlar, ulusal kimliğin ve millî bilincin pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Birinci ve İkinci Karabağ savaşları, Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde ve güçlenmesinde belirleyici faktörler arasında yer almakta olup, savaşların ulusal bilinç üzerindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.”

Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri’nde Pearl Harbor saldırısının ardından oluşan birlik ve vatanseverlik dalgası, ulusal kimliğin güçlenmesine katkı sağlamış; savaş kahramanları cesaret ve fedakârlığın sembolleri olarak ulusal değerleri somutlaştırmıştır. Bu kahramanlık hikâyeleri, toplumsal dayanışmayı ve vatanseverlik duygularını besleyen önemli anlatılara dönüşmüştür. Ulusal kimlik ile savaşın ortak noktalarından biri, bu tür anlatıların toplumsal hafızada yer edinmesi ve kimlik inşasına katkı sağlamasıdır. Maurice Halbwachs’ın “kolektif hafıza” kavramı da bu süreci açıklayarak, bireysel anıların toplumsal çerçeveler içinde şekillenerek kolektif kimliğe dönüştüğünü vurgulamaktadır (Biletska vd., 2014)

Savaşın ulusal kimlik üzerindeki etkisini anlamada kolektif hafıza kavramı büyük önem taşır; savaş anlatıları, ulusların dayanıklılık ve birlik duygusunu güçlendirerek ortak geçmişin inşasına katkı sağlar. Ancak bu anlatıların kapsayıcı ve çoğulcu bir bakış açısıyla ele alınması, tarihsel hafızanın dışlayıcı etkilerini önlemek açısından kritik önemdedir. Ulusal kimlik; ortak dil, gelenekler, tarihî anlatılar ve sembollerle şekillenirken, savaşlar bu unsurları hem sınayan hem de pekiştiren olaylar olarak kolektif hafızada derin izler bırakır.

Savaşlar, can kayıpları, yıkım ve psikolojik etkilerle toplumlarda derin travmalar yaratırken, kolektif hafızada kalıcı izler bırakır ve ulusal kimliğin yeniden değerlendirilmesini, inşa edilmesini ve iyileştirme süreçlerinin yönetilmesini zorunlu kılar. Örneğin, 1990'lardaki Yugoslavya'nın dağılması, etnik ve dini çatışmaların ulusal kimlikleri nasıl kırılganlaştırdığını göstererek yeni devlet yapıları ve kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Güler vd., 2019).

Tarih, savaşların ulusal kimlik üzerindeki derin etkilerini açıkça ortaya koyar; iki dünya savaşı Avrupa'nın sınırlarını değiştirirken, Soğuk Savaş ulusal kimlikleri ideolojik kamplar etrafında yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte kolektif hafıza, savaş deneyimlerini içselleştirerek ulusal kimliğin hem pekişmesine hem de yeniden inşa edilmesine katkı sağlamıştır. Ancak savaşlar, sadece birleştirici değil, aynı zamanda derin travmalar ve toplumsal bölünmeler yaratarak ulusal kimlik üzerinde yıkıcı etkiler de bırakabilir; savaş sonrası dönemlerde bu travmaların yönetimi ve kimliğin yeniden tanımlanması kritik bir önem taşır. Foucault'nun biyopolitika kavramı bu bağlamda savaşın toplumsal etkilerini analiz etmek için yararlı bir araç sunarken, Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu ve Avrupa'da çizilen yeni sınırlar da kimliklerin yeniden biçimlenmesine örnek teşkil etmektedir (Koç, 2018).

Dolayısıyla her çatışma bir ulusa ait olmanın anlamını kısmen yeniden tanımlamaktadır. Barış dönemleri ulusal kimliği pekiştirirken, savaş dönemleri bu kimliği sınamakta, dönüştürmekte ve bazen de güçlendirmektedir. Batılaşma sürecinde ulusal kimlikler, geleneksel değerler ile modernleşme arasındaki dengeyi bulmaya çalışırken, savaş gibi kriz anları bu kimlikleri yeniden şekillendirmekte ve ulusal hafızayı derinleştirmektedir.

Bu bağlamda mülakat yapılmış C Katılımcı savaşın ulusal kimlik üzerindeki dönüştürücü etkisine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Savaşlar, ulusların kendilerini tanımlama, güçlendirme ve pekiştirme süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda savaşlar, ulusların kendi kimliklerini diğer topluluklarla karşılaştırma, sınırlarını belirleme ve kolektif aidiyet bilincini güçlendirme açısından bir araç işlevi görmektedir. Bununla birlikte, savaşlar yalnızca ulusal kimliği pekiştiren değil, aynı zamanda onu dönüştüren dinamikler de barındırmaktadır. Savaşlar

sonucunda yaşanan toplumsal, kültürel ve siyasi değişimler, ulusal kimliğin yeniden şekillenmesine, yeni anlamlar kazanmasına ve farklı ideolojik çerçeveler içinde yeniden yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu dönüşüm süreci, özellikle bağımsızlık mücadeleleri, işgal veya yeniden kazanılan topraklar gibi kritik tarihsel olaylarla doğrudan ilişkilidir.”

Ulusal kimlik ile savaş arasındaki ilişkiyi analiz etmek, tarihsel süreçlerin, toplumsal dinamiklerin ve kültürel dönüşümlerin anlaşılması açısından büyük önem taşır; bu etkileşim yalnızca geçmiş değil, gelecekteki kimlik inşa süreçlerini anlamak açısından da yol göstericidir. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşa sürecinde savaşların, özellikle Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarının, belirleyici bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu savaşlar, sadece jeopolitik dengeleri değil, aynı zamanda Azerbaycan toplumunun kolektif hafızasını, tarih algısını ve kimlik bilincini dönüştüren olaylar olmuştur. Batılaşma süreci ise Azerbaycan'da yalnızca siyasi ve ekonomik reformlarla sınırlı kalmayıp, kültürel ve kimliksel bir dönüşüm sürecini de kapsamaktadır. Karabağ Savaşları, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğünün yanı sıra, Azerbaycan'ın Batı ile kurduğu tarihsel ve ideolojik ilişkilerin yeniden şekillendiği dönemler olarak değerlendirilmelidir. Bu savaşlar hem ulusal kimlik bilincini güçlendirmiş hem de Batılı normlara dayalı modernleşme sürecini hızlandırmıştır.

Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarının, Batılaşma süreci çerçevesinde akademik düzeyde derinlemesine analiz edilmesi, Azerbaycan'ın ulusal kimlik dinamiklerini ve modernleşme yönelimlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu savaşların etkilerini, tarihsel bağlamda ulusal kimliğin yeniden inşası ve küresel ölçekte Azerbaycan'ın kimlik politikalarının şekillenmesi açısından ele almak, ulus-devletleşme sürecine daha geniş bir perspektif kazandırmaktadır.

3.5. Batılaşma, Savaş ve Kimlik: Karabağ Savaşlarının Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri

Karabağ Savaşları, Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde derin ve kalıcı etkiler bırakmış; toprak bütünlüğü ve egemenlik mücadelesinin ötesinde, kolektif hafızada önemli bir yer edinerek kimliğin yeniden inşasında merkezi bir rol

oynamıştır. Birinci Karabağ Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi ilçeyi işgaliyle sonuçlanmış ve Azerbaycan'da toplumsal travmalar ile kimlik algısında köklü değişimlere neden olmuştur. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı ise Azerbaycan'ın topraklarını geri almasıyla sonuçlanmış ve bu zafer, ulusal bilinç ve dayanışmayı pekiştirmiştir. Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Karabağ Savaşları yalnızca tarihsel bir çatışma değil, aynı zamanda Azerbaycan halkı için kimlik inşasında temel bir referans noktası olarak görülmelidir. Bu savaşlar, Batılaşma ve modernleşme süreciyle de paralel ilerleyerek Azerbaycan'ın ulus-devletleşme yönelimine önemli katkı sağlamıştır.

Azerbaycan'ın Batılaşma süreci, ulusal kimliğinin modernleşme, demokratikleşme ve uluslararası entegrasyon çabalarıyla yeniden şekillendiği bir dönemi ifade ederken, Karabağ Savaşları bu sürecin önemli bir parçası olarak ülkenin tarihsel deneyimlerini Batı ile ilişkiler çerçevesinde yeniden tanımlamasına neden olmuştur. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan, uluslararası hukuk ve egemenlik ilkelerine vurgu yaparak kendini Batı'nın modern devlet anlayışıyla uyumlu biçimde konumlandırmıştır. Bu süreçte eğitim reformları, diplomatik adımlar ve kültürel projelerle Azerbaycan, ulusal kimliğini Batılı normlarla bağdaştırarak uluslararası alanda tanıtmayı hedeflemiştir.

Karabağ'ın Azerbaycan halkı için taşıdığı anlam, tarihsel, kültürel ve siyasi bağlamda değerlendirildiğinde çok boyutlu bir kimlik inşası sürecinin parçasıdır. Bu durumu ifade eden Katılımcı D süreci aşağıdaki gibi değerlendirmektedir:

“Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan toplumu için hem kültürel hem de coğrafi açıdan önemli bir yerleşim alanı olarak tarihsel bağlamda değerlendirilmektedir. Özellikle 1918 ve öncesinde buraya göç ettirilen Ermeniler ile yerel halk arasında, yani Azerbaycanlılar arasında farklı dönemlerde ortaya çıkan savaşlar, Dağlık Karabağ ve Karabağ bölgesinin siyasal anlamda önem kazanmasına yol açmıştır. Günümüzde Karabağ denildiğinde, Azerbaycan ulusunun her vatandaşı için Vatan kavramını ifade etmektedir. Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgesi, savaşlar sonucunda elde edilen zaferler ve yaşanan mağlubiyetlere bağlı olarak sürekli olarak siyasal tanımlamalarını değiştirmiştir.”

Karabağ Savaşları, Azerbaycan halkı açısından yalnızca askeri mücadeleler değil, aynı zamanda ulusal kimliğin, kolektif hafızanın ve siyasal söylemlerin şekillendiği tarihsel dönüm noktalarıdır. Bu savaşlar, Azerbaycan'ın Batılaşma süreciyle birlikte değerlendirildiğinde, ulusal kimliğin hem tarihsel köklerine bağlı kalarak hem de modern ulus-devlet anlayışı ve uluslararası entegrasyon çabaları doğrultusunda yeniden tanımlandığını göstermektedir.

3.5.1. Birinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Rolü

Dağlık Karabağ, Karabağ bölgesinin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Daha geniş perspektifte bakıldığında, Karabağ, Kafkas Dağları'nın güneydoğusunda yer almakta ve Kafkasya'nın jeopolitik dengelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kafkasya, doğuda Asya, batıda ise Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan stratejik bir bölge olarak öne çıkmaktadır (Gürel, 1992).

Tarihsel süreç içerisinde Karabağ, jeopolitik konumu nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında yoğun çatışmalara sahne olmuştur. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisi azalmış, Rus Çarlığı ise giderek daha fazla nüfuz kazanmaya başlamıştır (Özyılmaz, 2013).

Çarlık rejiminin yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Rusya'nın bölgedeki etkisi artarken, Sovyet yönetiminin Karabağ konusunda izlediği denge politikası uzun vadede sorunun derinleşmesine yol açmıştır. Birinci Karabağ Savaşı sürecinde yaşanan travmalar, zorunlu göçler ve özellikle Hocalı Katliamı gibi trajik olaylar, Azerbaycan'ın kolektif hafızasında derin izler bırakarak ulusal kimliğin travmatik bir temelde pekişmesine neden olmuştur (Günaydın, 2017: 65).

Birinci Karabağ Savaşının Azerbaycan ulusal kimliği açısından değerlendirilmesi bağlamında K Katılımcıyla yapılan mülakat sonucu soruna farklı açıdan bakılmasına olanak sağlamaktadır. Şöyle ki Katılımcı K Birinci Karabağ Savaşının ulusal kimlik bağlamında etkisini şu şekilde değerlendirmektedir:

“Birinci Karabağ Savaşı’nın sonuçları değerlendirildiğinde, savaş öncesinde toplumsal milliyetçiliğin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Ancak merkezi yönetimin zayıflığı, devlet temelli politikaların yetersizliği ve bütüncül bir ideolojik çerçevenin oluşturulamaması, ulusun toplumsal dinamiklerinde derinlemesine dönüşümler yaratamamıştır. Buna karşılık, İkinci Karabağ Savaşı, doğrudan devlet merkezli politikaların yönlendirdiği ve ulusal birlik anlayışının daha kurumsal bir çerçevede şekillendiği bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Birinci Karabağ Savaşı, ulusal kimlikte daha çok sivil temelli bir milli birlik anlayışının oluşmasına zemin hazırlarken, İkinci Karabağ Savaşı ise daha merkezîyetçi, otoriter unsurlar barındıran ve toplum tarafından daha geniş ölçekte benimsenen bir ulusal birlik algısının pekişmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, İkinci Karabağ Savaşı’nın sonuçları, Azerbaycan’da devlet merkezli milliyetçiliğin güçlenmesi ve ulusal kimliğin daha kurumsal bir çerçevede yeniden inşa edilmesi açısından kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.”

Dolayısıyla, Karabağ Bölgesi, tarih boyunca büyük güçlerin mücadele alanı olmuş, etnik ve siyasi dinamiklerin sürekli değiştiği bir coğrafya olarak varlığını sürdürmüştür. Bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinin oluşumuna ve güçlenmesine doğrudan etki etmiş, savaşlar ve çatışmalar ulusal hafızanın temel taşları hâline gelmiştir. Karabağ meselesinin tarihsel ve sosyopolitik boyutları, Azerbaycan’ın kimlik inşa sürecini anlamak açısından derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olarak önemini korumaktadır.

Sovyet yönetimi, Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki düşmanlığı tamamen ortadan kaldıramamış, yalnızca doğrudan çatışmaları geçici olarak engelleyebilmiştir (Kazımlı, 2018).

Dağlık Karabağ’daki yaşam standardı, Sovyetler Birliği’nin diğer dağlık bölgeleri ve Azerbaycan genelindeki birçok yer ile karşılaştırıldığında nispeten yüksek olmasına rağmen, Ermenistan yönetimi, bölgede yaşayan Ermenilerin Azerbaycan yönetimi tarafından sistematik ayrımcılığa maruz bırakıldığını iddia etmiştir (Mustafayev, 2013). Bu söylem, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ üzerindeki hak iddiasını uluslararası kamuoyunda meşrulaştırmaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilmiştir.

20 Şubat 1988’de Dağlık Karabağ Bölgesel Sovyet’inin bölgenin Ermenistan’a bağlanması yönündeki kararı hem Azerbaycan SSC hem de Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet’i ve SBKP Merkez Komitesi tarafından, SSCB Anayasası’nın 78. maddesi

gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Bu maddeye göre, sadece Sovyet cumhuriyetlerinin ayrılma hakkı bulunmakta, özerk bölgeler ise bağlı oldukları cumhuriyetin onayı olmadan bu hakkı kullanamamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde merkezî otoritenin çözüm üretmedeki yetersizliği ve Gorbaçov'un reformları, Karabağ meselesini derinleştirerek Azerbaycan ile Ermenistan arasında silahlı çatışmaların zeminini hazırlamıştır (Neciyev, 2011; Karaca, 2015).

Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan için ciddi fiziksel, maddi ve manevi kayıplara yol açmış; ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenliği ihlal edilmiş, geniş çaplı insani ve sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın resmî verilerine göre işgal edilen 17.000 km²'lik alan, ülke topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturmakta olup Dağlık Karabağ'ın yanı sıra Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebail, Kubatlı ve Zengilan bölgelerini kapsamaktadır. Ayrıca, çatışmalar Gazah, Ağstafa, Tovuz, Gedebe, Terter, Goranboy, Ağcabedi ve Beylagan gibi sınır ve temas hattı bölgelerinde de büyük tahribata neden olmuştur (Abdullahzade, 2020).

Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'da ciddi toprak kayıplarına yol açmasının yanı sıra, yaklaşık bir milyon kişinin yerinden edilmesiyle büyük bir insani krize neden olmuş ve ülke genelinde sosyal ve ekonomik zorluklar yaratmıştır. Azerbaycan, mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler konusunda sorunlarla başa çıkan ilk eski Sovyet devleti olurken, zorunlu göç süreci iki aşamada gerçekleşmiş; ilk büyük mülteci dalgası 1988-1991 yılları arasında, Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı hareketlerin artmasıyla başlamış ve yaklaşık 250.000 Azerbaycan Türkü'nün Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmesine yol açmıştır. Bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinin kolektif travmalarla şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Ekici, 2017: 68; Ertuğrul, 2022).

İkinci büyük yerinden edilme süreci ise, çatışmaların 1991'in sonlarında savaşa dönüşmesi ve 1994 yılında ateşkes anlaşmasının imzalanması ile başlamıştır. Bu süreçte, savaş nedeniyle yaklaşık 22.000-25.000 kişinin hayatını kaybettiği ve 4.500'den fazla kişinin kayıp olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan Mülteciler ve

Yerinden Edilmiş Kişiler Devlet Komitesi'nin 2010 yılı verilerine göre, savaşın etkileri nedeniyle yerinden edilen toplam kişi sayısı 586.013 olarak kaydedilmiştir. Bu mülteciler, büyük ölçüde etnik Azerbaycan Türklerinden oluşmakla birlikte, bölgede yaşayan Kürtler, Ruslar ve Ahıska Türkleri gibi çeşitli etnik grupları da kapsamaktadır (Mustafayev, 2013; Ertuğrul, 2022; Neciyev, 2011).

Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'da sadece fiziki kayıplara değil, aynı zamanda derin psikolojik ve sosyokültürel travmalara yol açarak, mülteci krizi ve yerinden edilen insanların entegrasyonu gibi uzun vadeli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu süreç, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin ve kolektif hafızasının yeniden şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, savaşta 6 şehir, 12 kasaba ve 830 köy tahrip edilmiş; binlerce kamu binası, sağlık kurumu ve kültürel tesis zarar görmüş, yüz binlerce konut kullanılamaz hâle gelmiş, ekonomik altyapı büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Tüm bu kayıplar, Azerbaycan'ın sosyal dokusunu zedelemiş ve ulusal kimlik inşasında savaşın etkisini derinleştirmiştir (İsayev, 2023).

Hocalı Katliamı, 26 Şubat 1992 gecesi Ermeni silahlı güçlerinin, Rusya'ya bağlı 366. Motorize Piyade Tugayı'nın desteğiyle gerçekleştirdiği saldırı sonucu 613 Azerbaycan Türkü sivilin hayatını kaybettiği, Azerbaycan halkının kolektif hafızasında derin izler bırakan en büyük travmalardan biri olmuştur. Bu olayda 106'sı kadın, 83'ü çocuk olmak üzere yüzlerce kişi katledilmiş, onlarca kişi sakat kalmış, yüzlercesi rehin alınmış ve bazı kişilerin akıbeti hâlâ bilinmemektedir. Uluslararası medya ve insan hakları kuruluşları Hocalı Katliamını insanlık suçu olarak tanımlamış, bu trajedi Azerbaycan ulusal kimliğinin şekillenmesinde merkezi bir yer edinmiştir (Arslan, 2022).

Katılımcı G'nin Birinci Karabağ Savaşının Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasıyla ilgili sonuçlarına da ilişkin yapmış olduğu değerlendirmesine göre:

“Karabağ bölgesinin savaşlarla kaybedilip yeniden kazanılması, Azerbaycan ulusu için özgüvenin, kimlik tanımlamasının ve “biz ve onlar” ayrımının bir aracı olmuştur. Ermeniler tarafından işgal edilmesi, Azerbaycan ulusal kimliğinde özgüvenin ve ulusal

gururun kırılmasına, kendine inanç kaybına neden olmuştur. Ancak İkinci Karabağ Savaşının sonucu olarak Karabağ'ın yeniden kazanılması, ulusun kendine olan güvenini artırmış ve geleceğe daha umutla bakmasını sağlamıştır. Ayrıca bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinde “Vatan” kimliği üzerinden muhafazakâr unsurların ön plana çıkmasına ve Türklük ile milliyetçilik ideolojisinin güçlenmesine neden olmuştur. Birinci Karabağ Savaşı'ndan önce toplumsal milliyetçilik anlayışı hâkimken, merkezi yönetimin yeterli güce sahip olmaması ve devlet merkezli politikaların eksikliği, güçlü bir ulusal ideolojinin oluşmasını engellemiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı, devlet merkezli politikalarla yönetilen, toplumsal milliyetçiliğin zaferle sonuçlandığı bir sürece dönüşmüştür. Eğer Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'da daha sivil bir milli birlik duygusunu ortaya çıkardıysa, İkinci Karabağ Savaşı, daha otoriter ve devlet politikalarına entegre olmuş bir milli birlik anlayışının benimsenmesini sağlamıştır”.

Dolayısıyla, Birinci Karabağ Savaşı Azerbaycan açısından bir yenilgiyle sonuçlanmış olsa da ulusun Karabağ üzerinden “vatan” kimliği ekseninde birleşmesine ve kaybedilen toprakların geri alınması gerekliliğinin ulusal kimliğin merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Bu süreç, Azerbaycan ulusal kimliğinde Karabağ'ın yalnızca bir coğrafi bölge olmanın ötesinde, kolektif hafızayı şekillendiren ve ulusal bilinç üzerinde belirleyici bir unsur haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

3.5.2. İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşasında Rolü

Birinci Karabağ Savaşı'nın sonunda Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi ilçeyi kaybederek önemli bir tarihsel ve sosyopolitik kırılma yaşamış, 1994'te sağlanan ateşkese rağmen Ermenistan'ın zaman zaman devam eden saldırıları ve sınır ihlalleri bölgedeki gerilimi sürdürmüştür. Taraflar savaşın sona erdiğini kabul etse de Ermenistan'ın bu ihlalleri uzun süreli istikrarı engellemiş ve bölgede sürekli bir tansiyon kaynağı olmuştur (Aslanlı, 2021:137).

Bu istikrarsız durum, 27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını genişletme amacıyla başlattığı yeni bir saldırıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Azerbaycan'ın bu saldırıya verdiği sert karşılık, kırk dört gün süren ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Sadece askeri ve siyasi sonuçlarıyla değil, aynı zamanda Azerbaycan'daki milliyetçi duyguların güçlenmesi ve ulusal kimliğin pekişmesi açısından da önemli bir süreç olmuştur (Kişi, 2022).

İkinci Karabağ Savaşı, yalnızca askeri bir mücadele değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası diplomasi alanında yürüttüğü egemenlik ve toprak bütünlüğü mücadelesiyle şekillenmiş; savaş sonunda elde edilen zafer, ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmiştir. Bu zafer, Azerbaycan ulusal kimliği açısından bir yeniden doğuş olarak değerlendirilmiş; yalnızca işgal altındaki toprakların geri alınması değil, aynı zamanda ulusal onur, gurur ve bağımsızlık mücadelesinin sembolü hâline gelmiştir. Toplumda birlik ve beraberlik duygusunu pekiştiren bu gelişme, Azerbaycan'ın kimlik inşasında kritik bir dönüm noktası olmuştur (Ataman ve Pirinççi, 2021:30).

Bu bağlamda L Katılımcıyla yapılan mülakat, sürecin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. L Katılımcıya göre, İkinci Karabağ Savaşı Azerbaycan'da birlik ve beraberliğin büyük önem taşıdığını ortaya koyması açısından yüksek değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Katılımcı süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

“İkinci Karabağ Savaşı, milliyetçi bir ruhun hâkim olduğu güçlü bir ulusal birlik oluşumuna zemin hazırlamış ve zaferle sonuçlanmıştır. Bu süreç, ulusal kimliğin daha da pekişmesine katkıda bulunmuş, kolektif bilinç ve vatanseverlik duygularının güçlenmesini sağlamıştır. Savaşın sonucu, Azerbaycan toplumunda milli kimliğin yeniden tanımlanmasına ve devlet merkezli milliyetçilik anlayışının daha belirgin hale gelmesine olanak tanımıştır.”

2020'de kazanılan zafer, uzun süredir devam eden tarihsel şikayetleri ve ulusal özlemleri kolektif bir bilinç etrafında birleştirmiş, Azerbaycan halkında yenilenmiş bir özgüven yaratmıştır. İşgal altındaki toprakların kurtarılması, yalnızca stratejik bir başarı olarak değil, aynı zamanda toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesi ve ulusal onurun korunması olarak değerlendirilmiştir. Bu süreç, Azerbaycan halkının direncini ve kararlılığını ön plana çıkararak, ulusal moralin yükselmesini sağlamıştır. Bu bağlamda ilgili konuya ilişkin Katılımcı E'ye göre;

“Savaşla gelen zafer, ulusal kimlik açısından ulusal birliği pekiştirmiş, vatanın bütünlüğüne ve devletin geleceğine yönelik güvence sağlamıştır.”

Bu ifadeler, savaşın Azerbaycan ulusal kimliğine sağladığı psikolojik ve sosyolojik katkıları açık bir şekilde yansıtmaktadır. Daha önce işgal altında olan

toprakların geri alınması, ülke çapında kutlanan bir zafer olarak görülmüş ve “vatan savunması” ekseninde kolektif kimliği daha da pekiştiren bir unsur hâline gelmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan ulusal kimliğini zafer ve restorasyon merceğinden yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç, toprak bütünlüğü ve direnişin önemini vurgulayarak Azerbaycanlılar arasında daha güçlü bir birlik ve ulusal gurur duygusunun oluşmasına katkıda bulunmuştur. Katılımcı C’ye göre:

“İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan halkında milliyetçi duyguların yükselmesine ve geleceğe daha umutla bakmasına olanak sağlamıştır. Birinci Karabağ Savaşı’nın sonucunda yaşanan özgüven sorunu, İkinci Karabağ Savaşı’yla birlikte Azerbaycan halkının kendine olan güveninin artmasına neden olmuştur.”

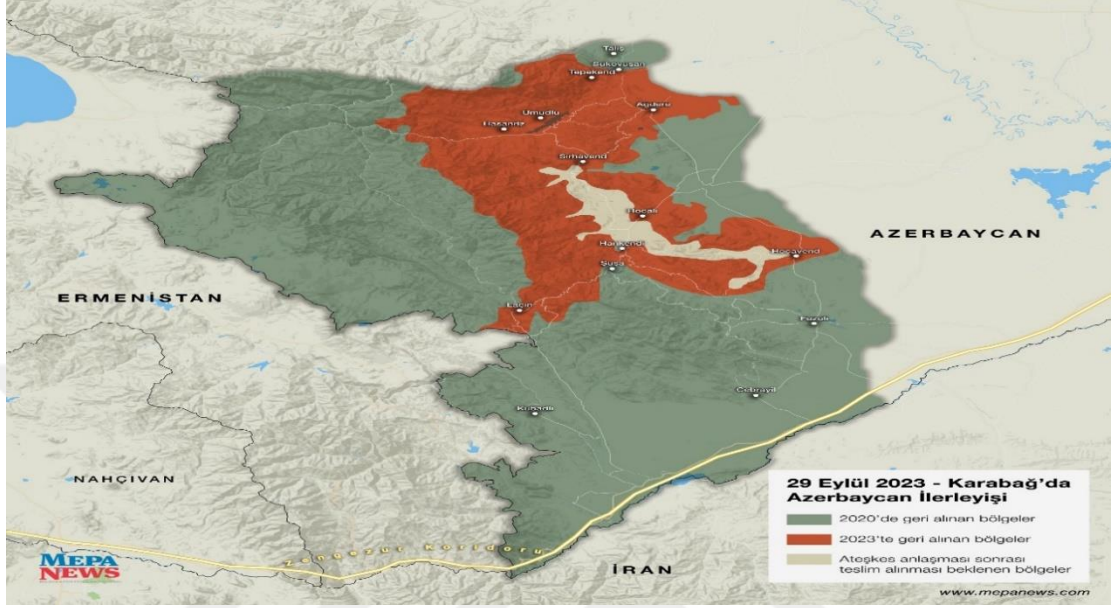
Bu değerlendirme, iki savaşın Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki etkisini karşılaştırmalı bir şekilde özetlemektedir. Birinci Karabağ Savaşı’nda yaşanan toprak kaybı ve travmatik deneyimler, Azerbaycan halkında özgüven kaybına ve ulusal kimlik krizine neden olmuşken, İkinci Karabağ Savaşı zaferle sonuçlanarak bu olumsuz etkileri tersine çevirmiş ve ulusal bilincin güçlenmesini sağlamıştır.

Dolayısıyla, Karabağ Savaşlarının Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki belirleyici rolüne vurgu yapan Katılımcı F’ye göre:

“Karabağ bölgesi Azerbaycan ulusu için vazgeçilmez bir değer taşımaktadır. Karabağ yalnızca doğal güzellikleri nedeniyle değil, aynı zamanda jeopolitik konumu nedeniyle de önemlidir. Tarih boyunca bu bölge, komşu devletlerin stratejik ilgisini çekmiştir. Rusya’nın desteğiyle Ermenilerin bu bölgede etkin hâle gelmesi, Azerbaycan’ın Karabağ konusundaki hassasiyetini artırmıştır. Ayrıca, tarihsel literatür incelendiğinde, Rusya ve Anadolu’dan göç ettirilen Ermenilerin Karabağ’a yerleştirilmesi, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında bölgesel çatışmalara neden olmuştur. Her iki Karabağ Savaşı, Azerbaycan ulusunda iç ve dış dinamiklerin değişmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, savaş yoluyla kaybedilen Karabağ’ın ulusal kimlik üzerindeki yarattığı izler, İkinci Karabağ Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasıyla birlikte iyileşmiş ve Karabağ’ın Azerbaycan ulusal kimliğini birleştirici bir unsur hâline getirmesine katkı sağlamıştır.”

Bu ifadeler, Karabağ’ın tarihsel ve stratejik önemini ve Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 3.1. 2020-2023 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Bölgesinde Azerbaycan’ın Geri Aldığı bölgeler.

Kaynak: <https://www.mepanews.com/harita-azerbaycanin-ilerledigi-karabagda-son-durum-62776h.htm> Erişim tarihi 25 Kasım 2024.

Her iki Karabağ Savaşı, Azerbaycan halkının yalnızca toprak bütünlüğünü sağlama mücadelesi değil, aynı zamanda ulusal bilinçlenme sürecini derinleştiren ve kolektif hafızayı şekillendiren olaylar olarak önemli izler bırakmıştır. Şehitler, gaziler, anıtlar, Hocalı Katliamı anmaları ve zaferi simgeleyen bayraklar, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin ve gururunun somutlaşmış unsurları olarak bu kolektif hafızada güçlü bir yer edinmiştir.

Katılımcı D, Karabağ Savaşlarının ulusal kimlik üzerindeki etkilerini şu şekilde değerlendirmektedirler:

“Karabağ Savaşı, özellikle İkinci Karabağ Savaşı, iki pratik sonuç doğurmuştur. İlk olarak, zaferin sağladığı iç dinamiklerin daha da güçlenmesiyle milliyetçi ruha sahip gençlerin artmasına ve “Türklük” ideolojisinin vurgulanarak vatan savunmasına yönelik değerlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İkinci olarak, uluslararası ilişkiler bağlamında Türk Devletleri arasında yakınlaşmayı teşvik eden Zengezur Koridoru'nun açılmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda, Karabağ'ın yerel Ermeni nüfusu ile Azerbaycan halkı arasındaki olası etnik temelli çatışmaların yeniden gündeme gelebileceği ihtimalini doğurmaktadır.”

Katılımcı F, İkinci Karabağ Savaşı'nın sonuçlarını aşağıdaki görüşleri doğrultusunda değerlendirmektedir.

“1. Ulusal birlik ve beraberlik açısından Azerbaycan kimliği güçlenmiş ve dünya genelindeki Azerbaycan diasporasının aidiyet duygusu pekişmiştir. 2. Türk birliği düşüncesini daha da güçlendirmiş, Azerbaycan'ın Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğu yönündeki resmi söylemin daha da sağlamlaşmasına katkı sağlamıştır. 3. “Çokkültürlülük” politikasının önemini vurgulayarak, bu yaklaşımın uygulanabilir ve sürdürülebilir bir model olduğuna dair kanaatleri güçlendirmiştir.”

Dolayısıyla bu ifadeler, Karabağ'ın sadece bir toprak parçası olarak değil, aynı zamanda jeopolitik, kültürel ve kimliksel olarak büyük bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Karabağ Savaşları'nın Azerbaycan ulusal kimliği üzerindeki etkisi, yalnızca geçmişe ait travmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda geleceğe yönelik kimlik politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Saha çalışmalarına göre bu savaşlar, ulusal birlik ve bilinçlenmeyi artırmış, diaspora topluluklarını daha örgütlü hâle getirmiş ve Türk dünyasıyla olan jeopolitik bağları güçlendirmiştir. Zaferin ardından “Vatan” kimliği ön plana çıkarken, Türk kimliği merkezli politikalar daha görünür hâle gelmiştir. Aynı zamanda, savaş sonrası dönem çok kültürlülük politikalarının önemini ortaya koymuş ve Azerbaycan devleti bu gerçekliklere uygun yeni siyasetler geliştirmiştir.

Bu bağlamda Katılımcı F'ye göre:

“Karabağ Savaşları, özellikle İkinci Karabağ Savaşı, birçok farklı sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş sonrasında Azerbaycan Devleti, bir yandan çok kültürlülük politikasını sürdürmeyi hedeflerken, diğer yandan Türk Dünyası ile siyasi ve ekonomik bağlarını güçlendirmeye yönelik politikalar benimsemiştir. Ayrıca, Azerbaycan Devleti, Dağlık Karabağ'dan kendi istekleriyle göç eden Ermenilerin geri dönüşünü uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmeye almış ve etnik temelli yeni çatışmaların önüne geçilmesi adına kapsayıcı politikalar geliştirmiştir.”

Özetle, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası hız kazanan Batılaşıma süreci, Karabağ Savaşları ile hem yön değiştirmiş hem de derinleşmiştir. Bu savaşlar, Azerbaycan'ın uluslararası hukuk temelli meşruiyet kazanma çabalarını güçlendirmiş ve ülkenin diplomaside daha etkili bir aktör olmasına katkı sağlamıştır. Savaş sonrası dönemde, enerji politikaları ve altyapı projeleri üzerinden Avrupa ile entegrasyon hızlanmış, NATO ile iş birliği artmış ve Türkiye ile askerî ilişkiler derinleşmiştir. Ayrıca, Karabağ Zaferi Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgedeki etkinliğini artırmış,

Azerbaycan'ın Türk dünyasıyla bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan'ın Batı normlarına dayalı modernleşme hedeflerini pekiştirirken, aynı zamanda bölgesel iş birliklerini de güçlendirmiştir.

Bu bağlamda Karabağ Savaşları Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında dönüştürücü unsur olmayı hedeflemektedir. Bu durumun değerlendirmesini yapan Katılımcı G'ye göre:

“Karabağ Savaşı, Azerbaycan ulusal kimliğinin yerelden küresel boyuta taşınmasına yol açmıştır. Örneğin, İran ve Gürcistan gibi ülkelerde yaşayan Azerbaycanlıların kimlik algısını etkilemiş ve bu bölgelerde “Türklük” temelli milliyetçilik akımlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Karabağ Zaferi ile “Turan Birliği” ve “Türk Dünyası” kavramlarının daha somut eylemlerle hayata geçirilmesine yönelik yeni adımlar atılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın genişlemesi ve Azerbaycan'ın bölgesel liderlik konumunun güçlenmesi, bu sürecin doğrudan sonuçlarından.”

Dolayısıyla Karabağ Savaşları, Azerbaycan ulusal kimliğinin yeniden inşasında merkezi bir rol oynamış, milli bilinç ve devlet merkezli milliyetçilik anlayışını derinlemesine etkilemiştir.

Bu durum, gelecekte Azerbaycan Devleti'nin ulusal kimliğini koruyarak çok kültürlü yapısını güçlendirmesi, uluslararası hukuka bağlı kalmasına ve bölgesel entegrasyon süreçlerinde aktif bir aktör olarak hareket etmesine destek olacaktır. Dolayısıyla bu durum hem ulusal kimliğin sağlamlaşmasına hem de Batı ile ilişkilerinin dengeli bir şekilde gelişmesine katkıda bulunacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Batılaşma Süreci Bağlamında Bağımsız Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik İnşası ve Batı Dünyası ile İlişkileri

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Azerbaycan bağımsızlık mücadelesini hızlandırmış ve 18 Ekim 1991'de, 70 yıl aradan sonra yeniden bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu tarihi dönüm noktasının ardından, 29 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan, Birleşmiş Milletlere (BM) üye olma talebinde bulunmuş, BM Genel Kurulu 2 Mart 1992 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bağımsız bir ülke olarak resmen tanımıştır (Hasanlı, 2017).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, demokratikleşme ve ekonomik kalkınma sürecinde Batılı ülkelerle yakın iş birliğini dış politikasının temel hedefi olarak belirlemiş, ancak iç istikrarsızlık, ekonomik krizler ve Karabağ Savaşı bu süreci başlangıçta zorlaştırmıştır. 1993'te Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, siyasi istikrarı sağlama ve Batı ile entegrasyonu destekleyen reformlar hız kazanmış, dış politikada yeni bir yön benimsenmiştir. Aliyev, yemin töreninde Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının dünya demokrasisiyle uyumlu olacağını ve demokratik ilkelerin esas alınacağını açıkça vurgulamıştır:

“Bizim iç ve dış politikamız, dünya demokrasisinin açtığı yolda ve onun temelinde kurulacaktır. Azerbaycan'da demokratik prensipleri yeniden kuracağız. Emin olun ki, ben bu ilkelere her zaman sadık kalacağım.” (Aslanlı & Hesenov, 2005).

Bu açıklamalar, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası demokratikleşme sürecine verdiği önemi ve Batı ile entegrasyona yönelik kararlılığını ortaya koymaktadır. Ancak, bu dönüşüm süreci yalnızca siyasi reformlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ekonomik modernleşme ve Batı ile stratejik iş birlikleri çerçevesinde gelişmiştir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, Batı ile entegrasyonu dış politikasının merkezine alarak, enerji kaynakları ve stratejik konumu sayesinde

uluslararası alanda önemli bir aktör hâline gelmiştir. Hazar Denizi'ndeki zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, Azerbaycan'ın Batılı ülkelerle ekonomik iş birliklerini hızlandırmasını sağlamış ve ülkeyi enerji güvenliği açısından stratejik bir ortak konumuna getirmiştir. Bu çerçevede 1994'te "Asrın Anlaşması'nın" imzalanması, 1999'da BTC Boru Hattı'nın inşası ve 2001'de Avrupa Konseyi'ne tam üyelik gibi gelişmeler, Azerbaycan'ın Batı ile entegrasyonunu pekiştirmiştir. Aynı zamanda NATO, AGİT, AB ve AK ile kurulan ilişkiler, demokratikleşme sürecini destekleyen politikaların uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Bekkari, 2023).

Azerbaycan'ın Batı ile kurduğu stratejik ortaklıklar, demokratik reformlara önemli bir zemin oluşturmuş olsa da Batılaşma süreci içsel ve bölgesel dinamikler nedeniyle zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış ilişkilerinde Avrupa Birliği merkezi bir rol oynamaktadır.

4.1. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişim Süreci

Avrupa Birliği (AB), 31 Aralık 1991'de Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımış ve iki taraf arasındaki diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992'de resmen başlamıştır. Bu süreçte, AB'nin eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle ekonomik ve siyasi iş birliğini geliştirme politikası kapsamında Teknik Yardım ve İş birliği Programı (TACIS) oluşturulmuş, bu program aracılığıyla Azerbaycan'ın enerji sektörü, özel sektör gelişimi ve altyapı projelerine önemli finansal destek sağlanmıştır (Kelkitli, 2017).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batılaşma süreci, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu politikanın Azerbaycan üzerindeki etkilerini inceleyerek geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında kapsamlı bir analiz sunmaktır. Böylece, Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkileri ve Batılaşma sürecine dair daha sistematik ve derinlemesine veriler elde edilecektir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Avrupa ile ilişkilerini güçlendirme çabası, Batılaşma sürecinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Avrupa

Birliği bu süreçte demokratikleşme, ekonomik reformlar ve enerji iş birliği alanlarında destek sunmuştur. Azerbaycan ile AB arasındaki iş birliği, Ortaklık ve İş birliği Anlaşması kapsamında yürütölmekte olup bu çerçevede çeşitli ortak kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar arasında İş birliği Konseyi, Komitesi ve çeşitli alt komiteler ile Parlamenter İş birliği Komitesi yer almakta; enerji, çevre, ekonomi, insan hakları, demokrasi ve eğitim gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu yapı, Azerbaycan'ın Avrupa normlarına uyum sürecini kurumsal düzeyde desteklemektedir.

İş birliği Konseyi, AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla yılda bir kez toplanmakta olup, ilk toplantısını 12 Ekim 1999'da gerçekleştirmiş ve bugüne kadar 14 kez toplanarak iş birliğini genişletmiştir. Görüşmelerde özellikle Dağlık Karabağ meselesi ön plana çıkmış, bu konuda taraflar arasında iş birliğinin artırılması gereği vurgulanmıştır (Merdan, 2019).

AB ile Azerbaycan arasındaki ortaklık mekanizmaları, Azerbaycan'ın AB'ye entegrasyon sürecini hızlandırmayı amaçlayan uzun vadeli bir çerçeve sunmaktadır. Bu iş birliği, 3 ila 5 yıllık periyotlarla hazırlanan Eylem Planları aracılığıyla yürütölmekte ve Azerbaycan'ın yasalarını, normlarını ve standartlarını AB düzenlemeleriyle uyumlu hâle getirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda bu planlar, Batılı değerlerin bölgesel entegrasyonunun bir parçası olarak ekonomik ve hukuki reformlara stratejik destek sağlamaktadır (Ahmedov, 2015).

Azerbaycan için hazırlanan AB Eylem Planı, çok yönlü hedefleri içermektedir. İlk olarak, Azerbaycan'ın AB iç pazarına entegrasyonu hedeflenmekte; böylece ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi amaçlanmaktadır. Siyasi düzeyde ise, güvenlik konularında diyalog mekanizmalarının geliştirilmesi ve Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikalarına entegrasyonu öngörülmektedir. AB ayrıca, AGİT ve AB Özel Temsilcisi aracılığıyla Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne katkı sunmayı taahhüt etmiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin derinleştirilmesi kapsamında, iktisadi yasaların uyumlaştırılması ve tarife dışı engellerin azaltılması planlanmaktadır. Eğitim, bilim ve kültürel programlara katılımın artırılması, Twinning programları ile

AB standartlarının öğretilmesi ve kamu yönetimi reformlarına destek sağlanması hedeflenmektedir. Azerbaycan vatandaşlarına yönelik vize kolaylıkları ile hareketliliğin artırılması ve AB Komisyonu Temsilciliği'nin aktifleşmesi de Eylem Planı'nın diğer önemli başlıkları arasındadır. Bu hedefler, Azerbaycan'ın AB ile entegrasyon sürecini hem ekonomik hem de siyasi düzeyde ileriye taşımayı amaçlamaktadır (Ahmedov, 2015).

Bu hedefler, Azerbaycan-AB ilişkilerinin sadece ticaret ve enerji ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda uzun vadeli iş birliğini teşvik ettiğini göstermektedir.

Bu süreçte AB, eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle ekonomik ve siyasi entegrasyonu teşvik etmek amacıyla TACIS Programı gibi çeşitli destek mekanizmalarını devreye sokarak, Azerbaycan'ın enerji ve özel sektör gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Kelkitli, 2017).

AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, enerji güvenliği ve arz çeşitliliği açısından stratejik bir önem taşımakta; Azerbaycan, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen AB için önemli bir alternatif kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte Azerbaycan, sadece enerji tedarikçisi değil, aynı zamanda Avrupa ile entegrasyonunu destekleyen bölgesel bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Konseyi ile olan ilişkiler ise demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde ilerlemekte, ancak Azerbaycan'dan daha derin reformlar gerçekleştirmesi beklenmektedir.

Avrupa Enerji Birliği, Avrupa'nın enerji politikasını beş temel hedef doğrultusunda şekillendirmektedir: enerji arz güvenliğini sağlamak, iç pazarı entegre etmek, enerji verimliliğini artırmak, emisyonları azaltmak ve yenilikçi teknolojileri desteklemek. Bu hedefler, hem sürdürülebilir enerji yönetimini teşvik etmeyi hem de Avrupa'nın dışa bağımlılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, çevresel sorumluluklar doğrultusunda karbon salınımının düşürülmesi ve enerji sektöründe yenilikçiliğin artırılması hedeflenmektedir (Kakışım, 2019).

Avrupa Enerji Politikasında Rusya'ya olan enerji bağımlılığı doğrudan belirtilmese de “arz güvenliği” ve “enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi” hedefleri bu bağımlılığı azaltmaya yönelik stratejik adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, AB enerji arzını çeşitlendirmek amacıyla üç temel alternatif üzerinde durmaktadır: Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan gaz ithalatının artırılması, Azerbaycan başta olmak üzere Orta Asya ülkeleriyle Güney Gaz Koridoru üzerinden iş birliğinin güçlendirilmesi ve Amerika, Avustralya ile Doğu Afrika'dan LNG ithalatının artırılması. Bu stratejiler, AB'nin daha güvenilir ve esnek bir enerji tedarik sistemine ulaşmasını hedeflemektedir (Kanapiyanova, 2022).

Bu alternatif enerji tedarik kaynakları, Avrupa Birliği'nin arz güvenliğini artırma hedefinin yanı sıra Azerbaycan'ın stratejik konumunu güçlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası AB ve Batı ile geliştirdiği enerji iş birliği, Avrupa'nın enerji çeşitlendirme çabalarına önemli katkılar sunmuştur. Bu çerçevede geliştirilen Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın AB enerji politikalarındaki rolünü daha da pekiştirmiştir. Güney Gaz Koridoru; Şah Deniz 2 Projesi kapsamında çıkarılan doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlayan üç ana boru hattından oluşmaktadır: Güney Kafkasya Boru Hattı (SCPX), Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP). Bu hatlar, Azerbaycan'ı Avrupa'nın enerji güvenliğinde kilit bir aktör hâline getirmiştir (Bekkari, 2023).

Bu projeler, Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirme ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltma hedefleri doğrultusunda stratejik önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın enerji tedarikindeki rolü kritik hâle gelirken, AB ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve enerji iş birliği de giderek güçlenmiştir.

Bu kapsamda, 12 Şubat 2015'te AB Komisyonu Enerji Birliği Komisyon Yardımcısı Maroş Şevçoviç, Güney Gaz Koridorunun danışma konseyinin Bakü'deki toplantısında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Azerbaycan, Avrupa Birliği için son derece önemli bir ortaktır. Stratejik enerji iş birliğimizin merkezinde Güney Gaz Koridoru projesi bulunmaktadır. Bu proje, yalnızca enerji güvenliğimizi artırmakla kalmayacak, aynı zamanda daha büyük bir ekonomik iş birliğini teşvik edecek ve 30.000’den fazla iş yaratacaktır. Bu hem Avrupa’nın enerji güvenilirliği hem de Azerbaycan’ın gelecekteki gelişimi açısından kritik öneme sahiptir.” (Ultan ve Saygın, 2022).

Bu açıklamalar, Azerbaycan’ın enerji tedarikçisi olarak AB için ne denli stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 2020 yılında ilk gaz akışının başlamasıyla birlikte, Güney Gaz Koridorunun AB’nin toplam gaz ithalatının yüzde 20’sini karşılaması beklenmektedir.

Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası süreç, AB ülkelerinin Rusya’dan doğal gaz alımını sonlandırma isteğini artırmış ve Azerbaycan’ın bu alandaki önemini daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda, AB’nin enerji ihtiyacını karşılamak için Azerbaycan ile iş birliğini daha da derinleştirmesi beklenmektedir.

Tablo 4.1. Azerbaycan’ın 2024 yılında Avrupa Birliği’ne Doğal Gaz İhracatı ve Gelecek Hedefler.

Avrupa Birliğine Planlanan Doğal Gaz İhracatı: 2024	TANAP projesi çerçevesinde Avrupa Birliğine 13 milyar metreküp doğal gaz ihracatı planlanmıştır.
TANAP Projesinin 2027 Hedefi	İhracatın 20 milyar metreküp seviyesine çıkarılması öngörülmektedir.
Ana Boru Hatları	TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) projesi Türkiye üzerinden Avrupa’ya doğal gaz taşınmasını hayata geçirmektedir.
	TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı) projesi Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Adriyatik denizi aracılığıyla İtalya’ya ve oradan diğer Avrupa ülkelerine doğal gazın ihracatını öngörmektedir.
TANAP Projesinin Kapasitesi	TANAP Projesi yıllık olarak 16,2 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahiptir.

TANAP Projesinin Dağılım İstatistiği	TANAP projesi kapsamında ihraç edilen doğal gazın 5,7 milyar metreküpü Türkiye'ye, geri kalan kısmı ise Avrupa'ya ihraç ediliyor.
TANAP Projesinden 2024 Doğal Gaz Akışı	Şimdiye kadar TANAP projesi kapsamında 62 milyar metreküp doğal gaz taşınmıştır.
Dağılım Yapılan Avrupa Ülkeleri	TANAP Projesi çerçevesinde en büyük ihracatı İtalya almaktadır. O'nu Yunanistan ve Bulgaristan izlemektedir.
Karşılaşılan Zorluklar	1.TANAP Projesi çerçevesinde Azerbaycan Devletinin yaşadığı zorlukların başında Avrupa şirketlerinin Rus gazına alternatif olarak tamamen Azerbaycan gazına ilişkin yeterli anlaşmalar yapmaması
	2.Diğer bir zorluk ise Rusya Ukrayna savaşı sonrası Rus gazının Azerbaycan etiketi altında Avrupa'ya satışına ilişkin şeffaflık sorunlarının ortaya atılması
Azerbaycan Devleti'nin Zorluklarla Mücadelesi	Azerbaycan doğal gazının Avrupa'ya satışını hayata geçiren SOCAR (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi) Rus gazı ve onun Azerbaycan üzerinden gönderimine ilişkin sorunları reddettiği gibi şeffaflık ilkesini temel aldığını da ileri sürmektedir.

Kaynak: <https://www.tanap.com/sayilarla-tanap> Erişim tarihi 20 Eylül 2024.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batı ile ilişkilerinde demokratikleşme süreci merkezi bir öneme sahip olmuş, hukuk devleti ve bireysel özgürlükler Batılaşma sürecinin temel unsurları olarak benimsenmiştir. 1990'lı yıllarda yeniden kazanılan bağımsızlık sonrasında, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğüne dayalı yönetim anlayışı devlet politikalarının temelini oluşturmuştur. Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 1995'te Anayasa Komisyonu toplantısında yaptığı konuşmada, demokrasinin ancak anayasal temellere dayanarak inşa edilebileceğini vurgulamış ve anayasanın hem bireysel hakları hem de güçlü bir devlet yapısını güvence altına alması gerektiğini belirtmiştir:

“Demokratik, hukuki ve sivil bir devlet kurma süreçleri, bunun için gerekli bütün şartlar ve maddeler bu Anayasa'da yer almalıdır. Demokrasinin bir boyutu insan hakları ve vatandaşlık haklarıysa, diğer boyutu ise devlet kuruculuğu ve bağımsız bir devleti yaşatmak

için halkın haklarını koruyacak bir yönetim mekanizmasının oluşturulmasıdır.” (Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyası..., 1995).

Bu açıklamalar, Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası demokratikleşme sürecini yalnızca bir yönetim modeli değişimi olarak değil, aynı zamanda hukuki ve siyasi bir dönüşüm olarak ele aldığını göstermektedir. Bu dönemde Batılı normlara uyum sağlama çabaları, Azerbaycan’ın hem iç reformlarını hem de uluslararası ilişkilerini belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda demokratikleşme söylemini yalnızca iç politik bir reform süreci olarak değil, aynı zamanda dış politikasının temel bir bileşeni olarak da benimsemiştir. Bu süreçte, Batı ile kurulan ilişkiler yalnızca Azerbaycan’ın uluslararası arenada tanınmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin ekonomik kalkınmasını destekleyen mali yardımlar ve teknik iş birlikleriyle de pekiştirilmiştir (Beşikçi, 2016).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan’ın Batı ile kurduğu ilişkiler, uluslararası tanınma, ekonomik kalkınma ve demokratikleşme olmak üzere üç temel amaca hizmet etmiştir. Ülke, BM, Avrupa Konseyi, AGİT ve NATO gibi kuruluşlarla iş birliği geliştirerek diplomatik entegrasyon sağlamış; AB, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde ekonomik destek almıştır. Aynı zamanda, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratik yönetim ilkelerine dayalı reformlar gerçekleştirerek Avrupa Konseyi üyeliği sürecinde önemli adımlar atmıştır.

Ancak, bu süreç her ne kadar Azerbaycan’ın Batılı kurumlarla entegrasyonunu artırsa da ülkede demokrasi anlayışının geliştirilmesi konusunda bazı zorluklar ve engeller de beraberinde gelmiştir. Özellikle devlet yönetimi, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerde dengesizlikler, demokratikleşme sürecinin belirli noktalarda yavaş ilerlemesine neden olmuştur.

4.2. Batılaşma Süreci ve Ulusal Kimlik İnşası Bağlamında Azerbaycan'ın Avrupa ile Entegrasyonu: Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifi

Azerbaycan ile Avrupa Birliği ve genel olarak Batı dünyası arasındaki ilişkiler, Batılaşma süreci çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu sürecin anlaşılabilmesi için Batılaşma kavramının teorik ve pratik yönleri ile farklı tanımlamalarının incelenmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği'nin Doğu Genişlemesi süreciyle birlikte Batılaşma, akademik literatürde daha fazla önem kazanmış ve çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Başlangıçta AB üyesi ülkelerde incelenen Batılaşma, zamanla aday ve komşu ülkelerdeki etkileriyle de değerlendirilmiştir. Bu alanda Radaelli'nin geliştirdiği paradigma öne çıkmakta olup, Batılaşmayı Avrupa bütünleşme sürecinin yayılmacı etkileriyle açıklamaktadır. Avrupa bütünleşmesi derinleştikçe Batılaşma kavramı da içerik ve kapsam bakımından dönüşüme uğramıştır (Akşemsettinoglu, 2011).

Avrupa Birliği'nin genişleme politikaları ile Batılaşma süreci arasındaki ilişki, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ele alınarak, AB sınırları dışında kalan ülkelerin Batılaşma dinamiklerini ve AB ile ilişkilerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Cesur, 2014).

Avrupa Komşuluk Politikasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, AB'ye üye olmayan ancak Avrupa ile güçlü ilişkiler içinde olan ülkelerdeki Batılaşma süreçleri akademik olarak incelenmeye başlanmıştır. Ancak bu süreçlerin teorik temeli henüz yeterince geliştirilmemiştir. Bu çalışma, söz konusu eksikliği gidermeyi ve Batılaşmanın Azerbaycan özelindeki seyrini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Batılaşma kavramı AB perspektifinde; üye devletlerde, aday ülkelerde ve komşuluk ülkelerinde olmak üzere üç başlık altında incelenmekte, hatta AKP dışındaki ülkelerde bile bu etkinin izleri gözlemlenebilmektedir (Sönmez, 2014).

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Batılaşma süreci, Gawrich ve diğer araştırmacılar tarafından dört temel alan üzerinden değerlendirilmektedir: 1.

Demokratikleşme, 2. Adalet ve İçişleri, 3. Ekonomik İlişkiler, 4. Çatışmaların Önlenmesi (Özdemir, 2018).

Bu bağlamda, tez kapsamında Avrupa Komşuluk Politikasına (AKP) dahil olan Azerbaycan'ın Batılaşma sürecini analiz edebilmek için bu dört temel alanın incelenmesi gerekmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin genişleme süreciyle benzerlik taşısa da "kurumlar hariç her şey" ilkesiyle tam üyelik perspektifini dışarıda bırakmaktadır. Bu politika kapsamında iki strateji öne çıkmaktadır: koşulluluk ve sosyalizasyon. Koşulluluk stratejisi, reformlara bağlı teşvikler sunarken Azerbaycan örneğinde bu yaklaşım sınırlı karşılık bulmuş, reform talepleri dayatma olarak algılanmıştır. Sosyalizasyon stratejisi ise AB normlarının yayılmasını hedeflemesine rağmen, Azerbaycan'da bu değerlerin hem siyasi elitler hem de toplum nezdinde beklenen düzeyde benimsenemediği görülmektedir. Bu durum, Azerbaycan'da Batılaşma sürecinin sınırlı bir toplumsal dönüşüme yol açtığını göstermektedir (Mikayılov, 2018).

Avrupa Komşuluk Politikasının uygulanmasında, AB'nin sunduğu teşviklerle talep ettiği reformlar arasındaki dengesizlik önemli eleştiriler almıştır; bu durum, bazı ülkelerin belirlenen hedeflere ulaşmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel çeşitliliği, tek tip bir yaklaşımın etkili olmasını engellemiştir. Bu nedenle AB, zamanla bu politikayı revize ederek daha esnek ve farklılaştırılmış iş birliği modellerini benimsemeye başlamıştır.

Avrupa Komşuluk Politikası başlangıçta komşu ülkelerde güvenlik, istikrar ve refahın artırılması ile bu ülkelerin pazar ekonomisine ve demokrasiye geçiş süreçlerine destek verilmesini hedeflemiştir. Ancak zamanla bu politika daha esnek ve farklılaştırılmış bir yapıya evrilmiştir. Günümüzde politika, her ülkenin kendi koşullarına göre uyarlanabilen bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu çerçevede dört temel ilke öne çıkmaktadır: değiştirme, yoğunlaşma, esneklik ve ortak sahiplenme. AB, her ülkeyle ilişkisini özelleştirilmiş bir biçimde yürütmekte, stratejik alanlara

odaklanmakta, değişen bölgesel koşullara göre esneklik sağlamaktadır. Ayrıca, iş birliklerinde karşılıklı sorumluluğu artırarak projelerin her iki taraf için görünür ve hesap verebilir olmasını amaçlamaktadır (Mikayılov, 2018).

Yeni Avrupa Komşuluk Politikası, ekonomik kalkınma ve istihdam, enerji iş birliği, güvenlik, göç yönetimi ve “komşularımızın komşuları” ilkesi olmak üzere beş temel alan üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede, Avrupa Birliği Azerbaycan ile ilişkilerini bu alanlar doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir. Azerbaycan’ın enerji ihracatındaki stratejik konumu, AB ile ilişkilerde belirleyici rol oynarken, siyasi reformlar ve demokratikleşme konularında iş birliği daha sınırlı kalmıştır. Bu durum, enerji temelli ilişkilerin ön plana çıktığı, ancak demokratikleşme alanında ilerlemenin sınırlı kaldığı bir dengeyi ortaya koymuştur (Özgür ve Zambak, 2021).

Azerbaycan yönetimi, Komşuluk Politikasının teşvik mekanizmalarını stratejik bir araç olarak görmüş; ancak koşulluluk ve sosyalizasyon stratejileri beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bu süreç, Avrupa ile esneklik ve karşılıklı çıkarlara dayalı dengeli bir iş birliği modeliyle sürdürölmektedir. AKP’nin ilk döneminde dönüşüm odaklı yaklaşım ön plandayken, günümüzde istikrarı sağlama hedefi öne çıkmış ve AB daha pragmatik, çıkar temelli bir dış politika benimsemiştir.

Avrupa Komşuluk Politikasının enerji iş birliğine odaklanan ikinci ilkesi, özellikle Azerbaycan’ın doğal kaynaklarının Avrupa’ya aktarılması açısından AB ile ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır. Rusya-Ukrayna gerilimi sonrasında, AB’nin enerji arz güvenliği zafiyetleri belirginleşmiş ve Jean-Claude Juncker’in 2015’te başlattığı Enerji Birliği girişimiyle, AB alternatif enerji kaynaklarına yönelmiştir.

Azerbaycan’ın Batılaşma sürecindeki önemli adımlardan biri, Adalet ve İşçileri alanında yapılan reformlarla yargı sisteminin Avrupa standartlarına uyumlu hâle getirilmesidir. Avrupa Konseyi’ne üyelik öncesinde uluslararası anlaşmalara taraf olan Azerbaycan, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve demokratikleşme doğrultusunda yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir (Mikayılov, 2018).

Avrupa Komşuluk Politikasının Batılaşma süreci açısından bir diğer önemli boyutu, çatışmaların çözümüne yönelik yaklaşımıdır; bu çerçevede, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi, 1988'de başlayan ve 32 yıl sonra çözüme kavuşan, bölgesel güvenliği etkileyen temel bir unsur olmuştur.

AB, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için ilk adımı 1992'de atarak Minsk'te barış görüşmelerinin başlatılmasını öngörmüş ve 1994'te AGİT Budapeşte Zirvesi'nde Rusya, ABD ve Fransa'nın eş başkanlığında Minsk Grubu kurulmuştur. Ancak bu grup, 25 yılı aşkın sürede etkili bir çözüm geliştirememiş ve sorun uluslararası literatürde “donmuş çatışma” olarak tanımlanmıştır (Kılavuz, 2017).

Azerbaycan yönetimi, Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözümünü desteklese de Ermenistan ile yürütülen görüşmeler başarısız olmuştur. 27 Eylül 2020'de başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanarak hem toprak bütünlüğünü sağlamış hem de ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasına katkı sunmuştur.

Bu bağlamda, iki yüzyılı aşkın süredir Rusya'nın etkisi altında olan bu bölge, jeopolitik açıdan değerlendirildiğinde Azerbaycan'ın dış politikasında denge arayışına yönelmesine neden olmuştur. Azerbaycan, Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı ülkeleri içinde hem AB'nin hem de Rusya'nın yakın komşusu olması nedeniyle, stratejik bir denge siyaseti izlemektedir (Alpargu ve Şahin, 2007).

Azerbaycan, dış politikasında eşitlik ilkesine dayalı bir yaklaşım benimseyerek ekonomik ilişkilerin yanı sıra demokratikleşme süreçlerini de ön planda tutmaktadır. Ülke halkının yaşam standardının yükselmesi, demokratik reformların hız kazanmasına bağlı görülmekte ve doğal kaynakların şeffaf biçimde yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Demokratikleşme sürecindeki yavaşlama hem iç istikrarsızlık riskini artırmakta hem de dış baskılara zemin hazırlamaktadır. Azerbaycan'ın Batılaşma süreci, Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında hem siyasi hem de ekonomik boyutlar taşımaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB ile yakın iş birliği hedeflenmiş olsa da demokratikleşme ve siyasal reformlarda

istenilen ilerleme sağlanamamıştır. Buna karşın, Azerbaycan enerji iş birliği ve ekonomik kalkınma alanlarında AB için stratejik bir ortak haline gelmiş ve Güney Gaz Koridoru projeleriyle Avrupa'nın enerji güvenliğinde kilit bir aktör olmuştur. Azerbaycan, Batılaşma sürecini ulusal çıkarlarını gözeterek yönlendirmekte ve Batılı değerleri doğrudan benimsemekten çok ekonomik fırsatlar temelinde iş birliğine öncelik vermektedir. Bu bağlamda, Batı ile ilişkiler pragmatik bir çerçevede sürdürülmekte, demokrasi ve insan hakları gibi konular ise daha geri planda kalmaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın Batılaşma süreci, AB'nin stratejik hedefleri ve Azerbaycan'ın jeopolitik öncelikleri arasındaki dengeye göre şekillenmektedir.

4.3. Demokrasi, İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Perspektifi: Batılaşma Süreci ve Ulusal Kimlik İnşası Çerçevesinde Azerbaycan ve Avrupa Konseyi İlişkileri

Avrupa Konseyi ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, doğrudan Avrupa Birliği ile bağlantılı olmasa da Azerbaycan'ın Batılaşma ve Avrupalılaşma sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişkilerin temeli, Azerbaycan'ın 1992 yılında Avrupa Konseyi'ne "özel davetli konuk" statüsüyle başvurmasıyla atılmış ve ülkenin demokratikleşme ile insan hakları reformlarına olan bağlılığını ortaya koymuştur. Ermenistan ile yaşanan savaş sonrası sağlanan ateşkes, Avrupa Konseyi ile ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamış ve 1994'te alınan 1047 sayılı Karar ile bu süreç desteklenmiştir. Kararda, yerinden edilen Azerbaycanlıların topraklarına dönebilmesi için uluslararası toplumun daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Merdan, 2019).

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik süreci açısından kritik bir dönüm noktası, 1994 yılında kabul edilen 1047 sayılı Tavsiye Kararı olmuştur (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1994). Bu karar, Güney Kafkasya ülkelerinin, özellikle Azerbaycan'ın, Avrupa ile ortak kültürel değerlere sahip olduğu ve bu doğrultuda Avrupa Konseyi ile daha yakın ilişkiler kurması gerektiğini ifade etmiştir. Kararda, şu ifadeler yer verilmiştir:

“Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, kültürel değerler açısından kendilerini Avrupa’nın bir parçası olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle, Avrupa Konseyi’ne üyelikleri mümkündür” (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1994).

Bu çerçevede, Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi ile entegrasyon sürecini güçlendirmek için atılan adımlar hız kazanmıştır. 17-18 Mart 1996 tarihlerinde, Avrupa Konseyi’nin Demokrasi Avrupa Komitesi (Venedik Komisyonu), Azerbaycan’ın üyeliğini kabul etmiş ve ülkenin demokratik reform süreçlerine destek vermeye başlamıştır. Ardından, 28 Haziran 1996 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Azerbaycan’a “*özel davetli konuk*” statüsünü resmen onaylamıştır (Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 2024).

10-11 Ekim 1997’de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Avrupa Konseyi Zirvesi’ne katılımı, Azerbaycan’ın Avrupa ile bütünleşme sürecinde önemli bir adım olmuştur. Zirvede, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasiye yönelik reformlar ele alınmış ve Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi’ne tam üyelik hedefi yeniden vurgulanmıştır. Bu ilişkiler, Azerbaycan’ın ulusal kimlik inşası ve demokratikleşme süreci açısından kritik bir rol oynamaktadır. Avrupa değerleriyle uyumlu hukuk sistemi, insan hakları ve demokratik normların benimsenmesi gibi alanlarda atılan adımlar, Batılaşma sürecine katkı sağlamıştır. 1998’de çıkarılan “Avrupa Konseyi ile İşbirliğinin Derinleştirilmesi” başlıklı Kararname ile idam cezasının kaldırılması ve sansürün sona erdirilmesi gibi önemli reformlar hayata geçirilmiştir. 1999’da Avrupa Konseyi’nde daimî temsilciliğin kurulmasıyla ilişkiler daha da kurumsallaşmıştır (Mikayılov, 2018).

Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi’ne tam üyelik süreci, 2000 yılında imzalanan anlaşmalar ve sunulan başvuru belgeleriyle hız kazanmıştır. 28 Mart 2000’de Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve Parlamento temsilcileri, üyelik için gerekli belgeleri Avrupa Konseyi’ne sunmuştur. Aynı yıl görevlendirilen raportörler Jacques Baumel ve Georges Clerfayt, Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecine dair olumlu değerlendirmeler içeren raporlar hazırlamıştır. Özellikle Baumel Raporu,

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'nin demokrasi ve insan hakları ilkelerine uyum sağladığını vurgulamıştır (Oktay, 2015).

Bu bağlamda, Baumel Raporu (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000), Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyeliği öncesinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve milletvekillerinin taahhüt ettikleri bir dizi önemli konuya yer vermektedir.

Özetle, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi ile ilişkileri, ülkenin dış politikada Avrupa ile uyumlu bir yönelim sergileyerek, Batı değerleri ve kurumlarıyla entegrasyonunu sağlamaya yönelik önemli bir aşama olmuştur. Bu süreç, Azerbaycan'ın hem iç politikada demokratikleşme adımlarını atarken hem de dış politikada Avrupa ile yakınlaşma hedefini sürdürmesinin göstergesidir.

Baumel Raporu, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyeliği öncesinde üstlendiği yükümlülükleri beş ana başlık altında toplamış ve bu yükümlülüklerin, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü açısından temel reformlar içerdiğini vurgulamıştır. İlk olarak, Azerbaycan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve ek protokollerini imzalayıp onaylaması, işkenceyi önleme ve azınlık haklarını güvence altına alma gibi konularda Avrupa standartlarına uyum sağlaması öngörülmüştür. Ayrıca, kara para aklama, sınır ötesi suçlar ve sosyal haklar konusunda Avrupa sözleşmelerinin kabul edilmesi taahhüt edilmiştir. İkinci olarak, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde yalnızca barışçıl çözüm yollarına başvuracağı ve komşu ülkelerle güç kullanmaktan kaçınacağı belirtilmiştir. Üçüncü başlık altında, seçim yasalarının şeffaflık ve uluslararası normlara uygunluk temelinde reforme edilmesi, yasama organının bağımsızlığının güçlendirilmesi ve Ceza Muhakemesi ile Ombudsman yasalarının çıkarılması planlanmıştır. Aynı zamanda yolsuzlukla mücadeleyle yönelik kapsamlı bir yasal çerçevenin oluşturulması da öngörülmüştür. Dördüncü olarak, insan haklarının korunması amacıyla Kızıl Haç ile iş birliği, siyasi tutukluların serbest bırakılması, basın özgürlüğü ve azınlık haklarının teminat altına alınması için reformlar yapılması hedeflenmiştir. Son olarak, Avrupa

Konseyi yükümlölüklerinin takibi için bağımsız bir izleme komitesinin kurulması ve 1997 tarihli kararlar doğrultusunda sürecin denetlenmesi kabul edilmiştir. Bu taahhütler, Azerbaycan'ın Avrupa değerlerine entegrasyon sürecinde ciddi bir sorumluluk üstlendiğini ve üyeliğin yalnızca siyasi değil, aynı zamanda yapısal dönüşümlerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000).

Baumel Raporu, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik sürecinde bazı yapısal sorunların sürdüğünü belirtmekle birlikte, ülkenin demokratikleşme yolunda önemli ilerlemeler kaydettiğini vurgulamaktadır. Rapor, Azerbaycan'ın üyelik çabalarını olumlu değerlendirerek, bu sürecin Avrupa'daki demokratik güçleri pekiştireceğini ve Azerbaycan'a daha güçlü bir Avrupa kimliği kazandıracağını ifade etmiştir. Üyeliğin, Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkilerini derinleştirilmesi ve insan hakları ile demokrasi alanında reformlarını artırması açısından önemli bir fırsat sunduğu belirtilmiştir (Mollaer, 2004).

Raportör Clerfayt'ın değerlendirmesi ise büyük ölçüde Baumel Raporu ile örtüşmekte olup temel yaklaşımlarda büyük bir farklılık içermemektedir. Ancak Clerfayt, Azerbaycan'daki muhalefet temsilcilerinin görüşlerine de yer verilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Clerfayt'a göre, her ne kadar hükümete yönelik eleştiriler devam etse ve devlet kurumlarında belirgin zayıflıklar bulunsada muhalefet temsilcileri Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi ve reform sürecinin hızlandırılması için Avrupa Konseyi'ne katılımın en etkili yol olduğu konusunda fikir birliğine varmıştır (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000).

Baumel ve Clerfayt raporlarının genel değerlendirmeleri doğrultusunda, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 28 Haziran 2000 tarihli 222 Sayılı Görüş ile Azerbaycan'ın üyelik yükümlölüklerini yerine getireceğine dair güvence alarak Konsey Bakanlar Komitesi'ne çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik davetinin yapılması, Parlamenterler Meclisi'nde altı temsilci ile yer alması ve üyelikten doğacak mali yükümlölüklerinin

belirlenmesi önerilmiştir. Bu kararlar, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi ile bütünleşme sürecini resmen başlatan adımlar arasında yer almıştır (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000).

17 Ocak 2001'de Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne tam üyeliği resmen kabul edilmiş ve bu tarihi gelişme, 25 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın liderliğindeki heyetin katılımıyla düzenlenen resmî törenle kutlanmıştır (Esen ve Chibli, 2020: 34). Bu törende, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi üyeliği resmileşmiş, yeni üye ülkeler için özel bir kutlama programı gerçekleştirilmiştir. Törende konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı, ülkesinin demokrasiye bağlılığını ve bu doğrultuda atılan kararlı adımları bir kez daha vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanı konuşmasında, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren Avrupa ile bütünleşme sürecine öncelik verdiğini ve demokratikleşme alanında önemli reformlar gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Özellikle, serbest piyasa ekonomisine geçiş, sivil toplumun güçlendirilmesi, insan haklarının korunması ve demokratik değerlerin yerleşmesi konusunda atılan adımların altını çizmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, ifade özgürlüğünü, çok partili siyasal yapıyı ve özgür basını güvence altına alan bir anayasa oluşturduklarını belirterek şu sözlere yer vermiştir:

“Bağımsızlığımızı kazandığımız günden itibaren, insan haklarını ve temel özgürlükleri öncelikli hedeflerimiz arasında değerlendirdik. Tüm bu hedeflere ulaşma yolunda Anayasamız, demokratikleşme çabalarımızın temel taşı olmuştur.” (Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyası..., 1995).

Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne katılımı, ülkenin uluslararası topluma entegrasyonunu güçlendirmenin yanı sıra, demokratik değerlerin yerleşmesi ve insan haklarının korunmasına da önemli katkı sağlamıştır. Bu üyelik sayesinde Azerbaycan, Avrupa ile siyasi, hukuki ve ekonomik ilişkilerini derinleştirerek demokratikleşme sürecini ileriye taşımıştır. Üyelikten sonra Azerbaycan, 62 sözleşmeyi hem imzalamış hem de onaylamış, 7 sözleşmeyi yalnızca imzalamış, ancak 150 sözleşmeyi henüz

imzalamamıştır. Bu tablo, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi ile bütünleşme yolunda adımlar attığını ancak reformların henüz tamamlanmadığını göstermektedir:

Tablo 4.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilmiş Bazı Sözleşmelere İlişkin Durumu

Sözleşme No:	Sözleşmeler	İmzalanma Tarihi	Onaylanma Tarihi	Yürürlüğe Geçiş Tarihi
005	İnsan Haklarının Korunması ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi	25 Ocak 2001	15 Nisan 2002	15 Nisan 2002
122	Avrupa Yerel Öz Yönetim Şartı	21 Aralık 2001	15 Nisan 2002	1 Ağustos 2002
148	Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı	21 Aralık 2001		
157	Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Çerçeve Sözleşmesi		26 Haziran 2000	1 Ekim 2000
173	Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesi	21 Mayıs 2003	11 Şubat 2004	1 Haziran 2004

174	Yolsuzluğa Karşı Medeni Hukuk Sözleşmesi	21 Mayıs 2003	11 Şubat 2004	1 Haziran 2004
196	Terörizmi Önleme Avrupa Konseyi Sözleşmesi	16 Mayıs 2005	4 Nisan 2014	1 Ağustos 2014

Kaynak: <https://www.coe.int/en/web/portal/home> Erişim tarihi: 11 Kasım 2024.

Azerbaycan Anayasası, uluslararası sözleşmelerin ülke hukuk sistemi içindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Anayasa'nın 148. maddesine göre, Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalar, iç hukukun ayrılmaz bir parçası sayılmaktadır. Ayrıca 157. maddeye göre, ulusal mevzuat ile uluslararası anlaşmalar arasında bir çelişki olması hâlinde, Anayasa ve referandumla kabul edilen yasalar hariç olmak üzere, uluslararası anlaşmalar öncelikli olarak uygulanmaktadır. Bu düzenlemeler, Azerbaycan'ın uluslararası hukuka bağlılığını ve ulusal hukuk sistemini bu normlarla uyumlu hâle getirme konusundaki taahhüdünü yansıtmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, 1995).

Azerbaycan'ın uluslararası hukuk çerçevesinde insan hakları alanındaki en önemli taahhütlerinden biri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) taraf olmasıdır. 1950 yılında kabul edilen ve 1953 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme, Avrupa Konseyi'ne üyelik için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Bugün itibarıyla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 47 Avrupa Konseyi üyesi devlet tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği de Lizbon Anlaşması çerçevesinde AİHS'ye taraf olma sürecini sürdürmekte olup, bu sürecin tamamlanması

durumunda AB, sözleşmeye taraf olan 48. kuruluş olmayı hedeflemektedir (European Court of Human Rights, 2024).

Azerbaycan Cumhuriyeti, 25 Ocak 2001 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni imzalamış ve 15 Nisan 2002 tarihinde onaylamıştır.

Tablo 4.3. Avrupa Konseyi ve Doğu Ortaklığı Ülkelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni İmzalama Durumu

Ülkeler	İmza	Onay	Yürürlüğe Geçiş	Rezervasyon	Deklarasyon
Azerbaycan	25 Ocak 2001	15 Nisan 2002	15 Nisan 2002	Rezervasyon	Deklarasyon
Beyaz Rusya					
Ermenistan	25 Ocak 2001	26 Nisan 2002	26 Nisan 2002	Rezervasyon	Deklarasyon
Gürcistan	27 Nisan 1999	20 Mayıs 1999	20 Mayıs 1999		Deklarasyon
Moldova	13 Temmuz 1995	12 Eylül 1997	12 Eylül 1997	Rezervasyon	Deklarasyon
Ukrayna	9 Kasım 1995	11 Eylül 1997	11 Eylül 1997	Rezervasyon	Deklarasyon

Kaynak: <https://rm.coe.int/0900001680ad4753> Erişim tarihi: 20 Kasım 2024.

Azerbaycan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olması, ülkenin insan hakları alanında uluslararası normlara uyum sağlama konusundaki kararlılığını ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerini güçlendirme hedefini yansıtmaktadır. Bu onay, sadece hukuki bir taahhüt değil, aynı zamanda demokratikleşme, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Süreç kapsamında Azerbaycan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yetkisini tanıyarak insan hakları alanında uluslararası denetime açık bir yapı benimsemiştir. AİHM kararları, Azerbaycan'da yargı süreçleri ve hukuki uygulamalarda dikkate alınması gereken temel referanslardan biri hâline gelmiştir. Bu gelişme, Azerbaycan'ın insan haklarına dayalı bir hukuk düzeni kurma iradesini ve uluslararası hukuk normlarına bağlılığını pekiştirmektedir (Mikayılov, 2015).

Azerbaycan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmasından sonra vatandaşlar bireysel başvuru hakkını kullanmaya başlamış ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) çeşitli başvurular yapılmıştır. Azerbaycan'dan AİHM'ye yapılan ilk başvuru 30 Ocak 2003 tarihinde gerçekleşmiş, Aralık 2024 itibarıyla toplam başvuru sayısı 2.277'ye ulaşmıştır. Bu başvuruların 1.675'i son on yıla aittir, bu da insan hakları ihlallerine karşı farkındalığın arttığını göstermektedir. Karşılaştırmalı olarak, Ermenistan'dan AİHM'ye ilk başvuru 9 Aralık 2004'te, Gürcistan'dan ise 15 Ekim 2002'de yapılmıştır. Bu veriler, Güney Kafkasya ülkelerinde AİHM'ye başvuru süreçlerinin farklı zamanlarda başladığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bölgesel düzeyde hukuki farkındalık ve uluslararası başvuru eğilimlerinin değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4.4: 2014-2024 Yılları Arasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Vatandaşları Tarafından AİHM'ne Yapılan Başvuruların İstatistiği.

Ülkeler	2014-2024	Kararlar		

			Hükümete Bildirilmiş Davalar	Kabul Edilebilirlik Kararları
Azerbaycan	1396	578	443	375
Ermenistan	871	507	261	103
Gürcistan	797	362	222	213

Kaynak: <https://hudoc.echr.coe.int/> Erişim tarihi: 21 Kasım 2024.

Azerbaycan vatandaşlarının AİHM'ye başvurularındaki artış, ülkede hukuki bilincin yükseldiğini ve Batılı hukuk normlarına uyum sürecinin ilerlediğini göstermektedir. Ancak bu başvuruların yüksekliği, insan hakları alanında hâlen çözülmesi gereken sorunlar bulunduğuna işaret etmekte; bu nedenle ulusal yargı reformlarının güçlendirilmesi ve iç hukuk yollarının daha etkili hâle getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

4.3.1. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2014-2017 Dönemi Eylem Planı

Avrupa Konseyi, 2014-2017 yılları arasında Azerbaycan ile ortak bir Eylem Planı hazırlayarak, ülkenin demokratikleşme sürecine destek olmayı hedeflemiştir. Plan, demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti ve iyi yönetim alanlarında reformları teşvik etmeyi amaçlamış; uygulama süreci, Avrupa Konseyi ile Azerbaycanlı yetkililerin ortak değerlendirmelerine dayandırılmıştır. Toplanma özgürlüğü, ifade ve basın özgürlüğü gibi temel hakların korunması öncelikli konular arasında yer almış ve bu alanlarda ulusal mevzuatın uluslararası standartlarla uyumlu hâle getirilmesi hedeflenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ve Venedik Komisyonu tavsiyeleri doğrultusunda yapılan düzenlemeler, 2008 yılındaki yasal

değişikliklerin etkinliğini değerlendirmeyi de kapsamıştır. Medya çoğulculuğunun teşvik edilmesi, ifade özgürlüğü taahhütlerinin bir parçası olarak ön plana çıkmıştır. Plan ayrıca, devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve uzman çevreler için kapsamlı bir reform çerçevesi sunmuştur. Batılaşma süreci çerçevesinde, medya özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, yerel demokrasi ve siber güvenlik gibi alanlarda somut ilerlemeler hedeflenmiştir.

Demokratikleşme sürecinde Azerbaycan için öncelikli hedeflerden biri, bağımsız medya kuruluşlarının desteklenmesi, gazetecilerin güvenliğinin sağlanması ve bilgiye erişimin kolaylaştırılmasıdır. Avrupa standartlarına uygun bir medya ortamının kurulması, ifade özgürlüğünün geliştirilmesi ve dijital medyanın teşvik edilmesi planlanmaktadır. Yolsuzlukla mücadele ve kara para aklamanın önlenmesi amacıyla şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri benimsenmiş, kurumlar arası iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kamu yönetiminde şeffaflığın artırılması ve uluslararası yolsuzlukla mücadele standartlarının uygulanması da bu çabanın bir parçasıdır. Seçim mevzuatı ve uygulamalarının Avrupa standartlarına uyumlu hâle getirilmesi için Venedik Komisyonu'nun tavsiyeleri dikkate alınacaktır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanması, insan haklarının korunmasında temel ölçüt olarak benimsenmiştir. Siyasi partilerin demokratik işleyişine yönelik reformlar da öncelikli adımlar arasındadır. Cezaevleri ve gözaltı süreçlerinde insan haklarına saygının artırılması, kötü muamelenin önlenmesi ve sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması hedeflenmektedir. Yargı sisteminin bağımsızlığı ve verimliliği, yargı mensuplarının Avrupa standartlarına göre eğitilmesiyle desteklenecektir. Yerel demokrasi alanında, yerel yönetimlerin idari ve mali kapasitelerinin güçlendirilmesi ve liderlik eğitimlerinin yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Siber suçlarla mücadelede kurumsal kapasitenin artırılması ve uluslararası standartlara uyum sağlanması amaçlanmaktadır. Son olarak, kültürlerarası diyalog ve hoşgörünün teşvik edilmesiyle çok kültürlülük anlayışının desteklenmesi ve gençlerin kültürel etkinliklere katılımı ön plana çıkarılmaktadır.

Avrupa Konseyi'nin 2014-2017 Eylem Planı, Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecini sürdürülebilir ve katılımcı bir yaklaşımla desteklemeyi amaçlamaktadır. Plan, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve kurumsal reformlar gibi temel alanlarda somut projelerin hayata geçirilmesini öngörmektedir. Bu kapsamda toplumsal farkındalığın artırılması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğünün etkin uygulanması gibi adımlar atılmıştır. Plan, sadece yasal reformları değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın Batılı normlara dayalı demokratikleşme sürecine uyumunu sağlayacak kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu süreçte Avrupa Konseyi ile daha güçlü bir iş birliği geliştirilmesi hedeflenmiştir.

4.3.2. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2018-2021 Dönemi Eylem Planı

Avrupa Konseyi'nin Ekim 2018'de onayladığı 2018-2021 Eylem Planı, Azerbaycan'da insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında reform çabalarına destek vermeyi hedeflemiştir. Plan, teknik yardım sağlama, kurumsal kapasiteyi geliştirme ve Azerbaycan hukuk sistemini Avrupa standartlarıyla uyumlu hâle getirme amacı taşımaktadır. COVID-19 pandemisine rağmen, insan haklarını destekleyen ve toplumsal kapsayıcılığı artıran birçok proje başarıyla uygulanmıştır. Eylem Planı kapsamında, hukuk sisteminin güçlendirilmesi ve adalete erişimin kolaylaştırılması için eğitim ve reform faaliyetleri yürütülmüş; 533 hukukçuya Avrupa insan hakları standartları konusunda eğitim verilmiştir. Ayrıca, HELP Programı çerçevesinde Azerbaycan dilinde sunulan kurslarla kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliği ve adalete erişim gibi konulara odaklanılmıştır. Bu çalışmalar hem toplumsal bilinçlenmeyi hem de yargı sisteminin etkinliğini artırmayı amaçlamıştır (Council of Europe Action Plan for Azerbaijan, 2018).

Azerbaycan hükümeti, 2020-2023 Ulusal Aile İçi Şiddetle Mücadele Eylem Planı ile kadınların ve ailelerin korunmasına yönelik kararlılığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede, kadına yönelik şiddetle mücadeleyle ilişkin yasal düzenlemeler güçlendirilmiş ve kadın haklarına dair toplumsal farkındalık artırılmıştır. 50.000'den

fazla kişiye eğitim verilmiş, 200'ün üzerinde kamu görevlisi özel programlara katılmıştır. Azerbaycan Basın Konseyi, medya etik kurallarını cinsiyet eşitliği ilkeleriyle uyumlu hâle getirirken, 480'den fazla gazeteci ve sivil toplum temsilcisine medya özgürlüğü, mahremiyet ve cinsiyet eşitliği konularında eğitim verilmiştir. Bu çalışmalar, kadınların toplumsal yaşama eşit katılımını desteklemeyi ve cinsiyet temelli ayrımcılığı azaltmayı hedeflemiştir.

Azerbaycan, Avrupa Konseyi ile iş birliği çerçevesinde çocuk haklarının korunmasını öncelikli bir alan olarak benimsemiş ve “Lanzarote Sözleşmesi’ni” onaylayarak çocukların cinsel istismar ve sömürüye karşı korunmasına yönelik adımlar atmıştır. Bu kapsamda 50.000'den fazla bireye ulaşan eğitim ve farkındalık etkinlikleri düzenlenmiş, 3.200'den fazla kamu görevlisi çocuk koruma konusunda özel eğitim almıştır. Adalet sisteminin etkinliğini artırmak amacıyla başlatılan reformlarla beş pilot mahkemede “Yargı Zaman Yönetimi ve Verimlilik Yol Haritası” uygulanmış ve 170'ten fazla yargı personeline eğitim verilmiştir. Kara para aklama ve terör finansmanıya mücadele alanında da reformlar gerçekleştirilmiş, 328 uzman bu konuda eğitilmiştir. Gençlerin demokratik katılımını artırmak için özellikle kırsal bölgelerde insan hakları ve katılım odaklı eğitimler düzenlenmiştir. Bu çerçevede oluşturulan “Eşitlik Platformu” sayesinde gençler karar alma süreçlerine dâhil edilmiş ve demokratik bilincin gelişmesine katkı sağlanmıştır. Ayrıca, insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında medyanın rolünü güçlendirmek amacıyla kamuoyuna yönelik farkındalık kampanyaları yürütülmüştür.

Avrupa Konseyi'nin 2018–2021 Eylem Planı, Azerbaycan'da demokratikleşme sürecini destekleyen ve geniş toplum kesimlerini kapsayan reformların uygulanmasına önemli katkılar sunmuştur. Bu süreçte insan hakları konusunda toplumsal farkındalık artırılmış, hukuki ve kurumsal reformlarla demokratikleşmeye ivme kazandırılmıştır. Kadın hakları, çocuk koruma politikaları, cinsiyet eşitliği ve hukuk reformları alanında kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Adalet sisteminin modernizasyonu ve yargı süreçlerinin hızlandırılması yönünde somut adımlar atılmıştır. Ayrıca gençlerin demokratik sürece katılımı teşvik edilmiş ve medya, insan hakları bilincini destekleyen

bir araç olarak etkinleştirilmiştir. Bu kazanımların sürdürülebilirliği için 2022–2025 dönemini kapsayan yeni bir eylem planı hazırlanmış, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve demokratik yönetim alanlarında daha kapsamlı reformlar hedeflenmiştir. Bu yeni plan, Azerbaycan’ın Batılı normlara dayalı demokratikleşme sürecini derinleştirmeyi amaçlamaktadır.

4.3.3. Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkilerinde 2022-2025 Dönemi Eylem Planı

Avrupa Konseyi’nin 2022–2025 Eylem Planı, Azerbaycan’ın insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi alanındaki standartlarını Avrupa normlarıyla uyumlu hale getirmeyi hedefleyen kapsamlı bir stratejik yol haritası olarak hazırlanmıştır. Bu plan, Avrupa Konseyi’nin uzmanlığı ile Azerbaycan’ın ulusal reform gündemini birleştirerek toplumun yaşam kalitesini artırmayı ve ülkenin üyelik yükümlülüklerini yerine getirmesini desteklemektedir. Önceki eylem planlarının kazanımları üzerine inşa edilen bu süreç, özellikle yargı reformu, medya özgürlüğü, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yolsuzlukla mücadele alanlarında ilerlemeyi öngörmektedir. Ayrıca, yapay zekâ, çevre koruma ve ayrımcılıkla mücadele gibi yenilikçi iş birliği alanları da bu plan kapsamında ele alınmaktadır (Council of Europe, 2022).

Avrupa Konseyi’nin 2022–2025 Eylem Planı çerçevesinde Azerbaycan’da Batılaşıma süreci, altı ana başlık altında kapsamlı reform hedefleriyle yapılandırılmıştır. İlk olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin uygulanmasının güçlendirilmesi hedeflenmiş, bu kapsamda yargı sisteminde insan hakları ihlallerini önlemeye yönelik mekanizmaların geliştirilmesi ve hukuk profesyonellerine yönelik insan hakları temelli eğitimler öngörülmüştür.

Azerbaycan mahkemeleri ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi arasındaki iş birliğinin artırılması da plan dahilindedir. İkinci olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddetle mücadele alanında kamuoyunun bilinçlendirilmesi, kadınlara yönelik destek mekanizmalarının kurulması ve yasal düzenlemeler yapılması amaçlanmaktadır. Üçüncü başlık olan çocuk haklarının korunması kapsamında,

“2020–2030 Çocuk Stratejisi” doğrultusunda eğitimciler ve kolluk kuvvetleri eğitilecek, çocuk istismarına karşı farkındalık kampanyaları yürütülecektir. Dördüncü alanda, yargı reformları ile dava süreçlerinin şeffaflaştırılması, dijitalleşmenin hızlandırılması ve hukukçuların kapasitesinin artırılması öngörülmektedir. Beşinci başlıkta çevre koruma ön plana çıkarılmış; Avrupa çevre standartlarına uyum, çevre hukuku düzenlemeleri ve çevre bilinci artırıcı faaliyetler planlanmıştır. Altıncı olarak, yolsuzlukla mücadele ve iyi yönetim çerçevesinde kamu kurumlarında hesap verebilirliğin sağlanması, denetim mekanizmalarının etkinleştirilmesi ve terör finansmanına karşı yasal düzenlemeler yapılması hedeflenmiştir.

Tüm bu alanlarda yürütülecek reformlar, Azerbaycan’ın Batılı demokratik normlarla daha uyumlu bir yönetime kavuşmasını ve toplumsal yapının daha adil, katılımcı ve sürdürülebilir şekilde dönüşmesini amaçlamaktadır. Eğitim, hukuk, çevre ve yönetim gibi çok boyutlu reformlarla Batı değerlerine dayalı bir dönüşüm süreci desteklenecektir. Bu kapsamda hem kamu kurumları hem de sivil toplum aktörleri sürece dahil edilerek katılımcılık ilkesi ön planda tutulacaktır.

Plan, sadece teknik değil aynı zamanda kültürel bir dönüşüm hedefleyerek uzun vadeli istikrarı ve toplumsal uyumu sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi üyeliği çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler doğrultusunda, insan haklarına dayalı bir yönetim yapısına ulaşması hedeflenmektedir. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet gibi konular da uluslararası iş birliğiyle ele alınarak kapsamlı bir Batılaşma modeli inşa edilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak, 2022–2025 Eylem Planı, Azerbaycan’ın Avrupa değerleriyle bütünleşme sürecinde stratejik bir yol haritası olarak konumlanmaktadır.

Avrupa Konseyi’nin 2014-2017, 2018-2021 ve 2022-2025 yıllarını kapsayan üç temel eylem planı, Azerbaycan’da Batılaşma sürecini hızlandırmayı ve Batı tarzı kurumsal yapıyı devlet kurumlarına entegre etmeyi amaçlamaktadır. Bu planlar, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı kurumsal dönüşüm hedefiyle uygulanmıştır. Azerbaycan’daki demokratikleşme sürecini anlamak için, Avrupa

Birliği'nin 2004 sonrası geliştirdiği Komşuluk Politikası da önemli bir bağlam sunmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan'daki demokratik değeri güçlendirmeye yönelik Eylem Planları, AB ile ilişkiler kapsamında hayata geçirilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikasının temel hedefleri arasında demokratik reformların teşviki, siyasi dönüşümün desteklenmesi, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması yer almaktadır. Bu doğrultuda, AB Azerbaycan'da özgürlüklerin geliştirilmesi ve demokratik reformların hızlandırılması amacıyla hem kurumsal hem de mali destek sağlamıştır. Ancak, 2014 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde yaptığı konuşmada, ülkede tüm temel özgürlüklerin güvence altında olduğunu ve insan hakları konusunda bir sorun yaşanmadığını ifade etmiştir. Buna rağmen, Avrupa Komşuluk Politikası ve Avrupa Konseyi Eylem Planları kapsamında elde edilen veriler, bu açıklamayı desteklemekten uzaktır. Son on yılı aşkın sürede, Azerbaycan'da ifade özgürlüğü, sivil toplum faaliyetleri ve insan haklarına ilişkin ciddi kısıtlamaların yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu durum, demokratikleşme sürecinin istenen düzeyde ilerlemediğini göstermektedir (Council of Europe, 2022).

Bu durum, Azerbaycan'daki demokratikleşme sürecinde resmi söylemler ile fiili uygulamalar arasındaki farklılıkları gözler önüne sermekte ve Batı ile Azerbaycan arasında bu sürece ilişkin algı farklılıklarını ortaya koymaktadır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin sunduğu destek ve hazırladığı eylem planları, demokratik reformların hayata geçirilmesini amaçlasa da uygulamada yaşanan kısıtlamalar bu sürecin etkinliğini sorgulatmaktadır.

Azerbaycan'ın Avrupa ile kurduğu ilişkiler, Batılaşma sürecinin merkezinde yer almakta ve bu ilişkiler Batı'nın kurumsal yönetim anlayışının Azerbaycan'a entegrasyonunu hedeflemektedir. Ancak siyasi yönetim anlayışındaki uyuşmazlıklar ve uygulamada yaşanan aksaklıklar, Batılaşma sürecinin tam anlamıyla hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Avrupa'nın reform önerileri ile Azerbaycan'ın iç siyasi öncelikleri arasında zaman zaman çelişkiler yaşanmış, bu da sürecin ilerlemesini

sekteye uğratmıştır. Bu farklılıklar, taraflar arasında diplomatik gerilimlerin oluşmasına da neden olmuştur. Özetle, Avrupa'nın sunduğu reform programları Azerbaycan'ın demokratikleşme sürecine yön vermiştir, ancak sürecin başarısı, yalnızca dış desteğe değil, iç siyasi irade ve yapısal reformlara da bağlıdır.

4.3.4. Azerbaycan'da Hukuk, Demokrasi ve İnsan Hakları: Uluslararası Raporlar Bağlamında Batılaşma ve Kimlik İnşası

Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan'a yönelik "Eylem Planları", ülkenin Batı tarzı kurumsal kimlik kazanmasını, demokratikleşme sürecinin ilerletilmesini ve insan hakları ile hukuk alanında Avrupa standartlarına uyum sağlanmasını hedeflemiştir. Ancak 2014-2025 dönemini kapsayan bu planlara dair yayımlanan raporlar, hedeflere tam anlamıyla ulaşamadığını ortaya koymaktadır.

Uluslararası raporlar, Azerbaycan'ın son on yılda demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında sınırlı ilerleme kaydettiğini, bazı alanlarda ise gerileme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için, Azerbaycan'ın bu alanlardaki gelişim sürecini Gürcistan ve Ermenistan gibi bölge ülkeleriyle karşılaştırmak önem arz etmektedir.

Karşılaştırmalı analizler, ülkelerin demokratik değerleri benimseme düzeylerini ve hukuk devleti ilkelerine bağlılıklarını daha net şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2014-2023 yıllarını kapsayan Yolsuzluk Algı Endeksi'ne göre, Azerbaycan Güney Kafkasya ülkeleri arasında en düşük sıralarda yer almıştır. Azerbaycan'ın bu dönemde Gürcistan ve Ermenistan'a kıyasla daha düşük performans göstermesi, hukuk devleti ilkelerini tam anlamıyla içselleştiremediğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa Konseyi'nin eylem planlarının kurumsal dönüşüm ve demokratikleşme açısından istenen etkiyi yaratıp yaratmadığı tartışma konusu hâline gelmiştir. Veriler, Azerbaycan'ın Batılaşma sürecine yöneldiğini ancak sürecin beklenen hızda ilerlemediğini göstermektedir. Bu durum, Batılaşmanın sadece

kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda siyasi irade, toplumsal yapı ve işleyen bir hukuk sistemiyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın Batılaşma sürecinde ilerleme sağlayabilmesi için siyasi reformların derinleştirilmesi, şeffaflık mekanizmalarının güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması kritik önemdedir. Bu unsurların etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, Azerbaycan'ın uzun vadeli demokratikleşme hedefleri açısından belirleyici olacaktır.

**Tablo 4.5. Uluslararası Şeffaflık Örgütünün Yolsuzluk Algı Endeksi:
(2014-2023)**

ÜLKE	YIL	PUAN	SIRALAMA (180 ÜLKE)
AZERBAYCAN	2014	29	126
ERMENİSTAN	2014	37	94
GÜRCİSTAN	2014	52	50
AZERBAYCAN	2015	29	119
ERMENİSTAN	2015	35	95
GÜRCİSTAN	2015	52	48
AZERBAYCAN	2016	30	123
ERMENİSTAN	2016	33	113
GÜRCİSTAN	2016	57	44

AZERBAYCAN	2017	31	122
ERMENİSTAN	2017	35	107
GÜRCİSTAN	2017	56	46
AZERBAYCAN	2018	25	152
ERMENİSTAN	2018	35	105
GÜRCİSTAN	2018	58	41
AZERBAYCAN	2019	30	126
ERMENİSTAN	2019	42	77
GÜRCİSTAN	2019	56	44
AZERBAYCAN	2020	30	129
ERMENİSTAN	2020	49	60
GÜRCİSTAN	2020	56	45
AZERBAYCAN	2021	30	128
ERMENİSTAN	2021	49	58
GÜRCİSTAN	2021	55	45
AZERBAYCAN	2022	23	157

ERMENİSTAN	2022	46	63
GÜRCİSTAN	2022	56	41
AZERBAYCAN	2023	23	154
ERMENİSTAN	2023	47	62
GÜRCİSTAN	2023	53	49

Kaynak: <https://www.transparency.org/en/> Erişim tarihi: 26 Kasım 2024.

Azerbaycan, yolsuzlukla mücadele sürecini 13 Ocak 2004'te kabul edilen ve 2005'te yürürlüğe giren "Yolsuzlukla Mücadele Yasası" ile başlatmış, ardından 3 Mart 2004'te Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nu kurmuştur. 2012 yılında yürürlüğe giren "2012-2015 Ulusal Eylem Planı" ile bu mücadele kurumsal düzeyde daha da pekiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2014-2023 Yolsuzluk Algı Endeksi verileri, bu çabaların uygulamada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Endeks, Azerbaycan'da yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yasal düzenlemelerin büyük ölçüde sembolik kaldığını ve uygulamada ciddi zorluklar yaşandığını göstermektedir.

Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan'daki demokratikleşme sürecini değerlendirmede temel aldığı göstergelerden biri basın özgürlüğüdür. Azerbaycan'da modern gazetecilik ve basın hayatının başlangıcı 22 Haziran 1875 olarak kabul edilmektedir (Mollaer, 2004). Bağımsız basının gelişimini desteklemek amacıyla 6 Ağustos 1998 tarihinde devlet sansürü kaldırılmış, ayrıca basın alanındaki etik standartları düzenlemek ve medya sektörünün gelişimini teşvik etmek için 24 Nisan 2003 tarihinde Azerbaycan Basın Konseyi kurulmuştur.

Her ne kadar belirli dönemlerde basın özgürlüğünü destekleyici hukuki düzenlemeler yapılmış olsa da uluslararası kuruluşların yayımladığı raporlar, Azerbaycan'da basın özgürlüğünün gelişiminde ciddi sınırlamalar olduğunu

göstermektedir. Bu bağlamda, “Sınır Tanımayan Gazeteciler” (Reporters Without Borders) gibi bağımsız sivil toplum kuruluşlarının yıllık raporları, Azerbaycan’daki basın özgürlüğü seviyesinin yıllar içinde olumsuz yönde bir eğilim gösterdiğine işaret etmektedir.

Bu raporlar, ülkeleri basın özgürlüğü açısından en iyi (1) ile en kötü (10) arasında derecelendirerek 180 ülke içinde sıralamaktadır. Son yıllarda yayımlanan veriler, Azerbaycan’da basın özgürlüğünün giderek daha da gerilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın basın özgürlüğü konusundaki durumunun Güney Kafkasya’daki diğer bağımsız devletler olan Gürcistan ve Ermenistan ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi, sürecin bölgesel bağlamda daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Son beş yılın karşılaştırmalı verileri, Güney Kafkasya ülkelerinde basın özgürlüğünün gelişimini daha somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sınır Tanımayan Gazeteciler tarafından yayımlanan raporlar, politik, ekonomik, yasal, sosyal ve güvenlik göstergeleri temel alarak ülkeleri sıralamaktadır. Bu göstergeler, hükümetin basın üzerindeki kontrolünden gazetecilere yönelik tehditlere kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Her ülke, bu beş göstergenin ortalamasına göre dünya sıralamasında bir konuma yerleştirilmektedir.

Azerbaycan’ın basın özgürlüğü sıralamasında son yıllarda gerilediği ve bölgedeki diğer ülkelere kıyasla daha olumsuz bir konumda olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, ülkede yapılan yasal düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığını, uygulamada daha etkin ve kapsamlı politikaların gerekliliğini göstermektedir. İfade özgürlüğünün korunması, gazetecilerin güvenliğinin sağlanması ve medyanın bağımsız çalışabilmesi, demokratikleşme sürecinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Yasal adımlar atılmış olsa da Azerbaycan’da bu adımların pratikteki etkisi halen sınırlıdır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği tarafından sunulan eylem planlarının, sadece hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmayıp kurumsal ve toplumsal

düzeyde de desteklenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, basın özgürlüğü alanında gerçek ilerleme için yapısal reformların kararlılıkla uygulanması şarttır.

Tablo 4.6. Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan’da 2020-2024 Yılları Arasında Basın Özgürlüğünün Gelişim Süreci.

ÜLKE	YIL	PUAN	SIRALAMA (180 ÜLKE)
AZERBAYCAN	2020	41.52	168
ERMENİSTAN	2020	71.40	61
GÜRCİSTAN	2020	71.41	60
AZERBAYCAN	2021	41.23	167
ERMENİSTAN	2021	71.17	63
GÜRCİSTAN	2021	71.36	60
AZERBAYCAN	2022	39.40	154
ERMENİSTAN	2022	68.97	51
GÜRCİSTAN	2022	59.30	89
AZERBAYCAN	2023	39.93	151
ERMENİSTAN	2023	70.61	49
GÜRCİSTAN	2023	61.69	77

AZERBAYCAN	2024	27.99	164
ERMENİSTAN	2024	71.60	43
GÜRCİSTAN	2024	53.05	103

Kaynak: <https://rsf.org/en/index> Erişim tarihi 27 Kasım 2024.

Aşağıdaki tabloda ise 2024'te Güney Kafkasya devletlerinin farklı göstergeler üzerinden dünya sıralaması verilmiştir.

Tablo 4.7. Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Uluslararası Özgürlük Endeksine Göre 2024 Sıralaması.

Ülke	Yıl	Politik	Ekonomik	Yasama	Sosyal	Güvenlik	Puan	Sıralama (180 Ülke)
AZERBAYCAN	2024	17.08	18.01	35.85	37.76	31.27	27.99	164
ERMENİSTAN	2024	63.13	48.18	78.25	78.57	89.88	71.60	43
GÜRCİSTAN	2024	36.23	39.93	67.31	60.45	61.35	53.05	103

Kaynak: https://rsf.org/en/2024-world-press-freedom-index-journalism-under-political-pressure?year=2024&data_type=general Erişim tarihi: 28 Kasım 2024.

Tablolar incelendiğinde, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya ülkeleri arasında basın özgürlüğü açısından en düşük sıralamada yer aldığı ve özellikle politik etkenler nedeniyle bu alanda ciddi kısıtlamalar yaşandığı görülmektedir. Yıllara yayılan karşılaştırmalar, ülkedeki basın özgürlüğünün sürekli gerilediğini ve kısıtlamaların arttığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bağımsız medya ve ifade özgürlüğünü savunan uluslararası kuruluşlardan biri olan “Sınır Tanımayan Gazeteciler” (Reporters Without Borders) örgütü, Azerbaycan’da basın özgürlüğünün son beş yıl içinde daha da gerilemesinin temel nedenini baskın bir iktidar yönetimi ile ilişkilendirmektedir. Raporda, gazeteciler üzerindeki baskılar, bağımsız medya kuruluşlarının kapatılması ve sansür uygulamalarının artması, Azerbaycan’ın basın özgürlüğü açısından olumsuz bir tablo çizmesine neden olan başlıca faktörler olarak gösterilmektedir.

Avrupa Konseyi’nin temel ilkeleri arasında demokrasinin güçlendirilmesi ve vatandaş haklarının korunması yer almaktadır. Konsey, demokratik gelişimi; özgür düşüncenin varlığı, politik haklara erişim ve sivil özgürlüklerin güvence altına alınması gibi kriterlere göre değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, uluslararası kuruluşların raporlarını dikkate alarak üye ülkelerin demokratikleşme süreçlerine yönelik politikalar geliştirmektedir (Can, 2019).

Freedom House tarafından her yıl yayımlanan raporlar, dünya genelinde en fazla referans alınan ve demokrasi ile özgürlük düzeylerini değerlendirmede temel kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu raporlar; politik haklar, sivil özgürlükler ve demokrasinin katılımcı seviyesi olmak üzere üç temel ölçüt üzerinden ülkeleri analiz etmektedir. Azerbaycan, bu değerlendirmelerde “özgür olmayan” bir ülke olarak sınıflandırılmakta ve katılımcı demokrasi standartlarını karşılamadığı belirtilmektedir. Rapora göre, vatandaşlara sunulan politik haklar ve sivil özgürlükler yetersiz kalmakta, bu da ülkenin demokrasi endeksinde düşük seviyelerde yer almasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, Freedom House raporları Azerbaycan’daki demokratikleşme sürecine dair eleştirel ve sınırlayıcı bir tablo ortaya koymaktadır.

Freedom House, ülkelerin demokratik gelişmişlik seviyesini belirlemek için belirli yöntem ve metodolojilere dayalı olarak puanlama yapmaktadır. Bu analizler sonucunda, Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecinde beklenen ilerlemeyi kaydetmediği ve mevcut politik atmosferin halkın temel haklarını kısıtladığı yönünde genel bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır.

Freedom House’un 2015-2024 yılları arasındaki raporları, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın özgürlük, demokrasi ve yönetim düzeylerine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu raporlarda ülkeler, siyasi haklar, sivil özgürlükler ve demokratik yönetim gibi ölçütlere göre “Özgür”, “Kısmen Özgür” ve “Özgür Olmayan” olarak sınıflandırılmaktadır. İncelemeler, Gürcistan’ın genellikle “Kısmen Özgür”, Ermenistan’ın 2018 sonrasında bazı demokratik ilerlemeler kaydeden bir ülke, Azerbaycan’ın ise büyük ölçüde “Özgür Olmayan” kategorisinde kaldığını göstermektedir. Bu durum, Güney Kafkasya’daki demokratikleşme eğilimleri hakkında karşılaştırmalı bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır.

Tablo 4.8. ‘Freedom House’ Raporuna Göre Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Özgürlük ve Demokrasi Durumu: 2015-2024.

ÜLKE	YIL	POLİTİK HAKLAR	SİVİL ÖZGÜRLÜKLER	ÖZGÜRLÜK DURUMU	ÖZGÜRLÜK PUANI	KATILIMCI DEMOKRASİ DURUMU
AZERBAYCAN	2015	6	6	Özgür Değil	6.0	Hayır
GÜRCİSTAN	2015	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2015	5	4	Kısmen Özgür	4.5	Hayır
AZERBAYCAN	2016	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır
GÜRCİSTAN	2016	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2016	5	4	Kısmen Özgür	4.5	Hayır
AZERBAYCAN	2017	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır
GÜRCİSTAN	2017	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2017	5	4	Kısmen Özgür	4.5	Hayır
AZERBAYCAN	2018	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır

GÜRCİSTAN	2018	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2018	5	4	Kısmen Özgür	4.5	Hayır
AZERBAYCAN	2019	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır
GÜRCİSTAN	2019	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2019	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır
AZERBAYCAN	2020	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır
GÜRCİSTAN	2020	3	3	Kısmen Özgür	3.0	Evet
ERMENİSTAN	2020	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır
AZERBAYCAN	2021	7	6	Özgür Değil	6.5	Hayır
GÜRCİSTAN	2021	4	3	Kısmen Özgür	3.5	Evet
ERMENİSTAN	2021	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır
AZERBAYCAN	2022	7	7	Özgür Değil	7.0	Hayır
GÜRCİSTAN	2022	4	3	Kısmen Özgür	3.5	Evet
ERMENİSTAN	2022	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır
AZERBAYCAN	2023	7	7	Özgür Değil	7.0	Hayır
GÜRCİSTAN	2023	4	3	Kısmen Özgür	3.5	Evet
ERMENİSTAN	2023	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır
AZERBAYCAN	2024	7	7	Özgür Değil	7.0	Hayır

GÜRCİSTAN	2024	4	3	Kısmen Özgür	3.5	Evet
ERMENİSTAN	2024	4	4	Kısmen Özgür	4.0	Hayır

Kaynak: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> Erişim tarihi: 4 Aralık 2024.

Freedom House’un yıllık raporlarına göre Azerbaycan, 2015’ten bu yana “Özgür Olmayan” ülkeler arasında yer almış ve siyasi haklar ile ifade özgürlüğü gibi alanlarda ciddi kısıtlamalar yaşamıştır. Gürcistan, demokratikleşme sürecinde zaman zaman gerilemeler yaşasa da “Kısmen Özgür” statüsünü koruyarak bölgedeki en yüksek demokrasi puanına sahip ülke olmuştur. Ermenistan ise 2018’deki “Kadife Devrim’in” ardından bazı demokratik adımlar atmış, ancak süreçte istikrar sağlanamamış ve zamanla gerilemeler yaşanmıştır. Bu tablo, Güney Kafkasya’daki ülkeler arasında demokratikleşme düzeylerinde belirgin farkların olduğunu göstermektedir.

Tablolar, bu ülkeler arasındaki demokratik gelişim farklarını daha net bir şekilde göstermekte ve özgürlükler açısından hangi faktörlerin belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Freedom House’un yayımladığı bir diğer önemli rapor ise devletlerin vatandaşlarına sunduğu internet erişim özgürlüğünün değerlendirmesidir. Kuruma göre, bireylerin internete erişim hakkı, onların genel sivil özgürlüklerinin sınırlarını da belirleyen önemli bir faktördür.

Freedom House tarafından yayımlanan ilgili rapor incelendiğinde, Azerbaycan’da internet erişiminin son on yıl içinde farklı dönemlerden geçtiği görülmektedir. 2015-2024 yıllarını temel alan değerlendirmeye göre, yalnızca 2015-2018 yılları arasında Azerbaycan’da internete erişim açısından kısmen bir özgürlük ortamı sağlanmıştır. Ancak, 2019-2024 yılları arasında ülke, “özgür olmayan” ülkeler kategorisinde yer almıştır. Buna karşın, aynı dönemde Güney Kafkasya’da bulunan Gürcistan ve Ermenistan, internet özgürlüğü açısından “özgür ülke” statüsünü korumayı başarmıştır. Özetle, Azerbaycan, internet erişimi konusunda vatandaşlarını

kısıtlayan ülkeler arasında yer almakta ve Güney Kafkasya’da bu alanda en düşük sıralamada bulunmaktadır.

Freedom House’un hazırladığı bir diğer önemli rapor, ülkelerin küresel çapta aldıkları demokrasi puanlarına odaklanmaktadır. Bu puanlar, Ulusal Demokratik Yönetim, Seçim Süreci, Sivil Toplum, Bağımsız Medya, Yerel Demokratik Yönetim, Yargı Bağımsızlığı ve Yolsuzluk gibi yedi temel kriter üzerinden belirlenmektedir. Bu kapsamlı değerlendirme, ülkelerin demokratik yapılarının ne derece işlediğini küresel ölçekte analiz etmeye olanak tanımaktadır (Taylan, 2024).

Bu kriterler, ülkelerin kendi vatandaşlarına sunduğu demokratik ortamın seviyesini belirlemede önemli bir ölçüt oluşturmaktadır. Raporun daha kapsamlı ve objektif olması adına karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sayesinde, Azerbaycan’a ait veriler, Güney Kafkasya’daki diğer bağımsız devletlerle birlikte değerlendirilerek sunulmuştur. Üç ülkenin karşılaştırmalı analizi, çalışmanın amacına daha fazla hizmet etmektedir.

Freedom House, dünya genelindeki yönetim biçimlerini beş kategori altında sınıflandırarak değerlendirmiştir. Bütünleşik Demokrasiler (5.01-7.00) puan aralığı, liberal demokrasi ilkelerine dayalı, demokratik kurumları işleyen ancak zaman zaman yolsuzluk gibi sorunlarla karşılaşan rejimleri ifade eder. Yarı-Konsolide Demokrasiler (4.01-5.00), halkın liderlerini seçme özgürlüğünü koruyan, seçimli demokrasilere sahip ülkelerdir. Değişken veya Hibrit Rejimler (3.01-4.00), seçimlerin yapıldığı ancak sivil özgürlükler ve demokratik süreçlerin ciddi şekilde zayıf olduğu kırılgan demokrasi örnekleridir. Yarı-Konsolide Otoriter Rejimler (2.01-3.00), demokratik normların büyük ölçüde göz ardı edildiği, otoriter eğilimlerin belirgin olduğu yönetim biçimleridir. Bütünleşik Otoriter Rejimler (1.00-2.00) ise vatandaş haklarının ciddi biçimde ihlal edildiği, özgürlüklerin kısıtlandığı ve devletin baskıcı bir yapıya sahip olduğu kapalı toplum modelleridir. Bu sınıflandırma, ülkelerin demokratikleşme düzeylerini küresel ölçekte karşılaştırmak ve analiz etmek için kullanılmaktadır (Özcan, 2009).

Yapılan bu değerlendirmeler, Azerbaycan'ın demokratik standartlar ve özgürlükler açısından Güney Kafkasya'daki diğer ülkelerden belirgin şekilde geride kaldığını göstermektedir.

Yukarıdaki yönetim biçimlerini de göz önünde bulundurarak Güney Kafkasya devletlerinin 2015-2024 yılları arasındaki demokrasi durumunu aşağıdaki gibi özetleye biliriz:

Tablo 4.9. 'Freedom House' Raporunun 2015-2024 Yılları Arasında Verilerine Göre Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Demokrasi Durumu İstatistiği.

ÜLKE	YIL	Demokrasi Yüzdesi ²	Demokrasi ³ Puanı	Dünya Sıralaması	Yönetim Biçimi
AZERBAYCAN	2015	4.17	1.25	4	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2015	39.29	3.36	39	Hibrid Regim
ERMENİSTAN	2015	27.38	2.64	27	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2016	2.38	1.14	2	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2016	39.88	3.39	40	Hibrid Regim
ERMENİSTAN	2016	27.38	2.64	27	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2017	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2017	39.88	3.39	40	Hibrid Regim
ERMENİSTAN	2017	26.79	2.61	27	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2018	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim

² Demokrasi yüzdesi en yüksek 100, en düşük 0 puan üzerinden hesaplanmıştır.

³ Demokrasi puanı en yüksek 7, en düşük 1 puan üzerinden hesaplanmıştır.

GÜRCİSTAN	2018	38.69	3.32	39	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2018	26.19	2.57	26	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2019	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2019	38.10	3.29	38	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2019	32.14	2.93	32	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2020	2.38	1.14	2	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2020	37.50	3.25	38	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2020	33.33	3.00	33	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2021	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2021	36.31	3.18	36	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2021	32.74	2.96	33	Yarı-Konsolide Otoriter Rejim
AZERBAYCAN	2022	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2022	34.52	3.07	35	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2022	33.93	3.04	34	Hibrid Rejim
AZERBAYCAN	2023	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2023	33.93	3.04	34	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2023	35.12	3.11	35	Hibrid Rejim
AZERBAYCAN	2024	1.19	1.07	1	Bütünleşik Otoriter Rejim
GÜRCİSTAN	2024	33.93	3.04	34	Hibrid Rejim
ERMENİSTAN	2024	34.52	3.07	35	Hibrid Rejim

Kaynak: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit> Erişim tarihi 5 Aralık 2024.

Freedom House verilerine göre, 2015-2024 yılları arasında Güney Kafkasya’da yalnızca Azerbaycan “bütünleşik otoriter yönetim” kategorisinde yer almış ve demokrasi puanı 1 seviyesinde sabit kalmıştır. Bu durum, Azerbaycan’ın demokratik kurumlara gereken önemi vermediğini ve vatandaşların sivil, politik ve medeni haklarını korumakta ciddi eksiklikler yaşandığını göstermektedir. Gürcistan ve Ermenistan ise hibrit veya yarı konsolide demokrasi rejimleri kapsamında değerlendirilmiş ve bu sayede küresel sıralamada daha üst pozisyonlara yükselmiştir. Bu tablo, Azerbaycan’ın yalnızca Batılı ülkelerle değil, komşu devletlerle kıyaslandığında da demokratikleşme açısından geri kaldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, ülkenin Batılaşma sürecindeki yükümlülüklerine karşı yeterince kararlı ve tutarlı bir yaklaşım sergilemediği değerlendirilmiştir.

Azerbaycan’ın demokratikleşme sürecinde ve Batılaşma yönündeki adımlarında Avrupa Konseyi’nin temel değerlerinden biri olan “*azınlık hakları*” konusu önemli bir yer tutmaktadır. Kopenhag Kriterleri’nde de vurgulanan “azınlıklara saygı” ilkesi, Avrupa Konseyi üyeleri arasında farklı uygulamalara tabi tutulmaktadır. Bu farklılıklar, “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” ve “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı” gibi çeşitli uluslararası düzenlemeler aracılığıyla daha belirgin hale gelmiştir.

Avrupa Konseyi’ne üye bazı ülkeler, azınlık haklarına ilişkin bu sözleşmeleri kabul etmiş, imzalamış ve onaylamıştır. Ancak bazı ülkeler, bu sözleşmeleri gündemine dahi almamış ve tartışma konusu yapmamıştır.

Azerbaycan “Ulusal Azınlıkların Çerçeve Sözleşmesini” hem imza hem de onaylayan ülkeler listesinde bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti, söz konusu sözleşmeyi 26 Haziran 2000 tarihinde imzalamış ve 1 Ekim 2000 tarihinde Millet Meclisi tarafından onaylayarak yürürlüğe sokmuştur. Azerbaycan, imzaladığı uluslararası sözleşmeleri yerine getireceğini taahhüt etmiş olsa da Avrupa Konseyi’nin Azerbaycan’a ilişkin yayımladığı raporlar, ülkede ulusal azınlıklara yönelik çeşitli sorunların hala devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, “Azınlık” kavramının ne ifade ettiği üzerinde durulması gerekmektedir. Azınlık, bir devletin genel nüfusuna kıyasla sayıca daha küçük ve egemen konumda olmayan, etnik, dini, kültürel, dilsel veya benzeri farklı özelliklere sahip grupları tanımlamaktadır. Bu gruplar, kendi dillerini, kültürlerini, dinlerini ve geleneklerini koruyarak, toplum içinde varlıklarını sürdürebilmek için bir dayanışma duygusu içinde hareket etme eğilimindedirler.

Azınlık haklarına ilişkin literatür incelendiğinde, bu hakların “negatif” ve “pozitif” haklar olmak üzere iki temel çerçevede ele alındığı görölmektedir (Akbulut, 2006). Azerbaycan Anayasası’nın 25. maddesi, azınlık haklarını “negatif haklar” bağlamında, yani ayrımcılığın önlenmesi temelinde ele almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 1995). Anayasanın ilgili maddesi, tüm azınlık gruplarının haklarını eşitlik ilkesi çerçevesinde değerlendirdiğini ve herkesin haklarını devlet güvencesi altına aldığı vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dil, din, ırk, milliyet, cinsiyet ve etnik köken gibi farklılıkların hak ve özgürlükler konusunda ayrımcılığa neden olmaması gerektiği açıkça belirtilmektedir.

Öte yandan, Azerbaycan’da azınlık haklarına yönelik özel düzenlemelerin sınırlı kalmasının başlıca nedenlerinden biri, devlet merkezli bir üst kimlik oluşturma politikasıdır. Azerbaycan devleti, “Azerbaycanlı” kimliği çerçevesinde bir ulusal kimlik inşa etmeye çalışmakta ve bu çerçevede “Azerbaycan halkı” kavramına daha fazla önem vermektedir. Bu politika, azınlıkların bireysel kimliklerinden çok, genel ulusal kimlik altında birleşmelerini hedeflemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa Konseyi üyeliğini hızlandırmak amacıyla 25 Ocak 2001 tarihinde “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeyi, 21 Aralık 2001 tarihinde ise “Avrupa Azınlık ve Bölgesel Diller Şartı’nı” imzalamış ve onaylamıştır.

Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi üyeliği süresince ülke, Konsey tarafından uygulanan “5 Eylem Planı” kapsamında değerlendirilmiştir. Bu planların en günceli 2022-2025 yıllarını kapsamaktadır. Bu çerçevede, Avrupa Konseyi, Azerbaycan’dan

ülkede yaşayan azınlıkların eğitim olanaklarının iyileştirilmesini ve azınlık gruplarının eğitim süreçlerine dair güncel istatistiklerin sunulmasını talep etmiştir. Bu doğrultuda, Azerbaycan Bakanlar Kurulu tarafından en son 2020-2021 yılları arasındaki azınlıkların kendi dillerinde aldıkları eğitim verileri sunulmuştur. İlgili verilere aşağıdaki tablodan ulaşılabilir.

Tablo 4.10. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistiği Kurumunun 2020-2021⁴ Yılları Arasında Eğitim Alan Öğrencilerin Ulusal Azınlık Açısından Dağılımı.

N o	İlçe/ Şehir	Talış			Avar			Lezgi			
		Okulların sayısı	Öğrencilerin sayısı		Okulların sayısı	Öğrencilerin sayısı		Okulların sayısı	Öğrencilerin sayısı		
			1-4 arası Sınıf	Toplam		1-4 arası Sınıf	Toplam		1-4 arası Sınıf	1-4 arası Sınıf	Toplam
1	Bakü şehri										
2	Lankaran	70	8203	8203							
3	Astara	61	5657	5657							
4	Balakan				8	926	926				
5	Oğuz										
6	Guba							2	112	51	163

⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı tarafından bahsi geçen konuyla ilgili yalnız “2020-2021 Eğitim-Öğretim” yılına ilişkin istatistik veriler elde edilmiştir. 2021-2022, 2022-2023 ve 2023-2024 yıllarına ilişkin veriler ne bakanlığın webstesinde ne de kendilerine doğrudan yapılan başvuru sonucu elde edilememiştir. Yapılan resmi başvuru sonucuna yanıt olarak konuya ilişkin çalışmalar gittiği sonucun elde edilmesidir.

7	Gusar							81	504 0	133 6	6376
8	Gabala							6	478	127	605
9	Zagatala				11	774	774				
10	İsmayılı							1	80	89	169
11	Lerik	86	1899	1899							
12	Masallı	37	4481	4481							
13	Samukh										
14	Khachmaz							5	532	160	692
Toplam		254	2024 0	20240	19	170 0	1700	95	624 2	176 3	8005

Kaynak: <https://rm.coe.int/appendix-1-5th-sr-azerbaijan-az/1680a8c0a5> Erişim tarihi 5 Aralık 2024.

Tablo 4.10.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistiği Kurumunun 2020-2021 Yılları Arasında Eğitim Alan Öğrencilerin Ulusal Azınlık Açısından Dağılımı.

No	İlçe/ Şehir	İvrit		Sakhur		Khınalık		Udin			Kürt		
		Okulların sayısı		Okulların sayısı		Okulların sayısı		Okulların sayısı			Okulların sayısı		
		1-4, sınıf	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	
		5-9, sınıf											
		9-11, sınıf											
		Toplam											
		1-4, sınıf		Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	Öğrenciler in sayısı	Okulların sayısı	
		Toplam											
		1-4, sınıf											
		Toplam											
		1-4, sınıf											
		Toplam											

1	Bakü şehri		5	3	5	23												
2	Lank aran																	
3	Astar a																	
4	Balak an																	
5	Oğuz																	
6	Guba									3	3							
7	Gusa r																	
8	Gaba la												76	76				
9	Zagat ala							41	41									
10	İsma yllı																	
11	Lerik																	

12	Masa lı																	
13	Samu kh																1	1
14	Khac hmaz																	
Toplam			5	3	5	23		41	41		01	01		76	76		1	1

Kaynak: <https://rm.coe.int/appendix-1-5th-sr-azerbaijan-az/1680a8c0a5> Erişim tarihi: 5 Aralık 2024.

Tablolardan elde edilen verilere göre, yalnız İvrit azınlığı, 1. sınıftan 11. sınıfa kadar tüm eğitim süreçlerini hem Azerbaycan Türkçesi hem de ana dillerinde sürdürebilmektedir. Diğer ulusal azınlıklar açısından ise ilgili gösterge yalnız ilk dört sınıf düzeyinde sınırlanmıştır.

Avrupa Konseyi, “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” doğrultusunda, imzacı ülkelerden azınlık gruplarının ana dillerinde daha geniş faaliyet alanlarına sahip olmasını ve bu alanların geliştirilmesini talep etmektedir. Konsey, bu hakların yalnızca eğitimle sınırlı kalmamasını, medya, yayıncılık, televizyon ve radyo gibi iletişim araçlarını da kapsamasını zorunlu görmektedir. Bu çerçevede, Azerbaycan’dan da sözleşmede belirtilen yükümlülükleri zamanında ve eksiksiz biçimde uygulaması beklenmektedir. Devletin azınlık haklarını koruma konusundaki yükümlülükleri hem yasal düzenlemelerle hem de uygulamaya dönük eylem planlarıyla yerine getirilmelidir. Bu süreç, Avrupa Konseyi’nin sürekli denetimi ve raporlaması altında ilerlemektedir (Council of Europe, 2022).

Tezin amacı doğrultusunda ele alınması gereken bir diğer önemli konu, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Avrupa Konseyi’nin talebi doğrultusunda yayımladığı

nüfus sayımı verileridir. 2019 yılı nüfus sayımı kapsamında, ulusal azınlıklar, ulusal kimlik ve ana dil faktörleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk kez 1999 yılında, ikinci kez 2009 yılında ve son olarak 2019 yılında nüfus sayımı gerçekleştirmiştir. Bu sayımlar, Azerbaycan’da yaşayan ulusal azınlıkların nüfus büyüklüğünü ve gelecekteki demografik eğilimlerini öngörmemize yardımcı olmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, 2019 yılında gerçekleştirdiği nüfus sayımının sonuçlarını 2022 yılında kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu çalışmada, 1000 kişiye ulusal kimlik, ana dil ve ulusal azınlık dilleriyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Elde edilen veriler, ulusal azınlıkların toplam nüfusa oranını, egemen nüfusa kıyasla sosyodemografik konumlarını ve ana dillerine ek olarak Azerbaycan Türkçesini bilme düzeylerini ortaya koymuştur. Bu bulgulara dair detaylı istatistiksel değerlendirmeler, aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.11. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 1999-2019 Yılı Nüfus Sayımında Milletın Ulusal Etnik Yapısına İlişkin İstatistik Göstergeler.

Millet ve Ulusal Azınlıkların İsimleri:	1999	2009	2019
Bin Kişi Üzerinden Nüfus Dağılımı			
Nüfusun Toplam Sayısı	7 Milyon 953 Bin 400 Kişi	8 Milyon 922 Bin 400 Kişi	9 Milyon 951 Bin 400 Kişi
Ulusal Azınlık ve Milletler			
Azerbaycan Türkleri	721	817	943
Talışlar	77	112	88
Lezgiler	178	180	167

Avarlar	51	50	49
Tatlar	11	25	28
Ahıska Türkleri	43	38	30
Tatarlar	30	26	18
Gürcüler	15	10	8
Kürtler	13	6	4
Ruslar	142	119	71
Yahudiler	9	9	5
Khınalıklar		2.2	3.5
Ukraynalılar	29	21.5	13.9
Grızlar		4	2
İngiloylar			2
Udinler	4.1	3.8	3.5
Buduklar			1.1
Sakhurlar	16	12	13
Haputlar			2.5
Ermeniler	120.7	120.3	0.2
Diğer Azınlıklar	9.6	9.5	5.0
Nüfus Dağılımının Yüzdesi (%)			
Toplam Nüfus	100.0	100.0	100.0
Azerbaycan Türkleri	90.6	91.6	94.8

Talışlar	1.0	1.3	0.9
Lezgiler	2.2	2.0	1.7
Avarlar	0.6	0.6	0.5
Tatlar	0.13	0.3	0.3
Ahıska Türkleri	0.5	0.4	0.3
Tatarlar	0.4	0.3	0.2
Gürcüler	0.2	0.1	0.1
Kürtler	0.2	0.1	0.0
Ruslar	1.8	1.3	0.7
Yahudiler	0.1	0.1	0.1
Khınalıklar		0.02	0.0
Ukraynalılar	0.4	0.3	0.1
Grızlar		0.04	0.0
İngiloylar			0.0
Udinler	0.05	0.04	0.1
Buduklar			0.0
Sakhurlar	0.2	0.1	0.1
Haputlar			0.0
Ermeniler	1.5	1.3	0.0
Diğer Azınlıklar	0.12	0.1	0.1

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/source/demography/> Erişim tarihi: 15 Aralık 2024.

2019 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, Azerbaycan’da yaşayan ulusal azınlıkların toplam nüfusa oranı oldukça düşüktür ve yalnızca yaklaşık %5 civarındadır. Egemen nüfusu büyük ölçüde Azerbaycan Türkleri oluştururken, bazı azınlık gruplarının oranı %1’in altındadır. Bu durum, Azerbaycan’da ulusal kimliğin demografik yapıya paralel olarak ağırlıklı biçimde etnik Azerbaycan Türkleri tarafından şekillendiğini göstermektedir.

Ulusal kimlik inşasında dil de belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Konseyi’nin “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” kapsamında, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu tarafından yürütülen araştırmada, resmi dilin ve azınlık dillerinin toplumdaki kullanım oranları ele alınmıştır. Araştırmaya katılan 1000 kişiye, ana dilleri, resmi dili bilme düzeyleri ve yabancı dil bilgileriyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Bulgular, hem resmi Azerbaycan dilinin ulusal kimlikteki etkisini hem de azınlıkların kendi ana dillerini koruma düzeyini ortaya koymaktadır. Ayrıca, azınlık gruplarının Azerbaycan Türkçesini öğrenme ve kullanma oranları da analiz edilmiştir. Bu kapsamda, dilin hem bütünleştirici bir unsur hem de etnik kimliğin devamlılığı açısından işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Detaylı verilere aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Tablo 4.12. 2019 Nüfus Sayımında Azerbaycan’da Yaşayan Nüfusun Resmi Devlet Dili ve Kendi Ana Dillerinde Konuşma Düzeyine İlişkin İstatistik Göstergeler.

Milletler ve ulusal azınlıkların isimleri	Ulusal Bağlılığa Göre Nüfusun Yüzdesi /Bin Kişi	Ait olduğu milletin (etnik grubun) dilini ana dili olarak kabul edenlerin yüzdesi	Nüfusun Serbestçe Konuştuğu Dil Yüzdesi			
			Kişinin ait olduğu ulusal azınlık dilinde	Azerbaycan Türkçesinde	Rusça	İngilizce

Azerbaycan Cumhuriyeti: Toplam	9 Milyon 951 Bin 400 Kişi	98.6	99.2	99.6	7.5	1.3
Ulusal Azınlıklar						
Azerbaycan Türkleri	944.6	100.0	100.0	100.0	5.7	1.3
Lezgiler	167.6	75.1	85.2	96.1	38.9	0.8
Talışlar	87.6	49.4	71.2	95.6	18.1	0.6
Ruslar	71.0	99.4	99.5	78.2	100.0	4.8
Ukraynalılar	13.9	59.6	59.7	89.5	90.2	5.3
Avarlar	48.6	93.7	98.8	94.0	16.1	0.2
Ahıska Türkleri	30.5	89.0	94.5	94.2	5.0	0.8
Tatlar	27.7	31.6	56.4	97.9	4.3	0.2
Sakhurlar	13.4	96.3	97.7	94.7	9.6	0.2
Gürcüler	8.4	97.3	98.4	90.4	19.7	0.8
İngiloylar	1.8	46.3	99.4	99.2	8.1	0.2
Kürtler	4.1	29.9	46.8	97.1	6.1	2.
Tatarlar	17.7	88.9	89.2	89.4	97.8	3.7
Gıızlar	2.1	15.4	38.6	99.6	2.2	0.1
Yahudiler	5.1	97.5	97.6	93.5	71.9	8.6
Udinler	3.5	99.7	99.8	76.5	82.2	0.2
Khınalıklar	3.5	34.2	74.0	98.1	1.1	0.
Buduklar	1.1	9.5	29.9	99.0	2.8	0.1
Ermeniler	0.2	29.2	32.0	92.7	28.1	0.6
Haputlar	2.5	68.8	70.0	99.7	28.3	1.7
Diğer Milletler	5.0	48.6	55.4	90.1	16.7	3.4

Kaynak: <https://www.stat.gov.az/source/demography/> Erişim tarihi: 15 Aralık 2024.

Tablodan elde edilen verilere göre, Azerbaycan Türkçesi ülkedeki tüm nüfus kesimleri tarafından yaygın olarak benimsenmiştir. Resmî istatistikler dikkate

alındığında, nüfusun yaklaşık %7,5'i hem Azerbaycan Türkçesi hem de Rusçayı akıcı bir şekilde konuşabilmektedir. Ancak, detaylı veriler incelendiğinde Rusçanın özellikle ulusal azınlık grupları arasında daha yüksek oranda konuşulduğu görülmektedir. Azerbaycan Türklerinin Rusça konuşma oranı %5,7 iken, Lezgi, Talış, Avar, Sakhur ve Tatar gibi Müslüman kökenli azınlık gruplarında bu oran %10'un üzerindedir. Yahudi topluluğu içinde ise Rusçayı konuşma oranı %71,9 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. Gürcü, Ukraynalı, Ermeni ve Haput gibi Hristiyan kökenli azınlıklar arasında da bu oran %30'un üzerindedir. Bu bulgular, Azerbaycan'daki en yaygın dillerin Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olduğunu açıkça göstermektedir. Nüfusun %95'inin Azerbaycan Türkçesini akıcı biçimde konuşabiliyor olması, dilin ulusal birlik ve kimlik inşasındaki merkezi rolünü teyit etmektedir. Aynı zamanda, Rusçanın tarihsel ve sosyokültürel etkisiyle etnik gruplar arasında önemli bir iletişim dili olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Azerbaycan'da dil politikaları hem birleştirici kimlik unsuru hem de kültürel çeşitliliği yansıtan bir araç olarak önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dil politikaları ve resmî ideolojisi, ulusal kimlik inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Azerbaycan Türkçesinin resmi dil olarak güçlendirilmesine yönelik alınan karar ve alınacak kararlar ve ayrıca devletin benimsediği "Azerbaycançılık" ideolojisi ulusal kimliğin güçlenmesini destekleyen unsurlar olarak öne çıktığı gibi gelecekte de dille ilgili yaranacak sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.

Azerbaycan'ın Batılaşma süreci çerçevesinde değerlendirildiğinde, dil politikalarının ulusal kimlik inşasında hem yerel kültürel değerleri koruma hem de küresel entegrasyonu sağlama arasında bir denge kurmaya çalıştığı görülmektedir. Dilsel çeşitlilik ve çokkültürlülük projeleri, Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası kurumlarla yürütülen iş birlikleri kapsamında, azınlık haklarının korunması ve demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Dolayısıyla, Azerbaycan’da dil faktörü yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, ulusal kimlik inşasının ve Batılaşma sürecinin temel taşlarından biri olarak önemini korumaktadır.

4.4. Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik İnşası Sürecinde Batılaşmanın Etkisi: Mart 2024 Anket Sonuçları Ölçeğinde Bir Değerlendirme

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Batı dünyası arasındaki ilişkiler üzerine yapılan literatür değerlendirmeleri, ikili ilişkilerin ağırlıklı olarak enerji sektörüyle sınırlı kaldığını göstermektedir. Batılaşma süreci ile ilgili yürütülen çalışmalar ise, Azerbaycan açısından beklenen dönüşümlerin henüz istenilen seviyede gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği (AB) ve bağlı kurumlar, Azerbaycan’daki Batılaşma sürecinin yalnızca diplomatik ve ekonomik düzeyde değil, toplum nezdinde de karşılık bulmasını hedeflemektedir.

Bu bağlamda, AB ve ilgili kuruluşlar, Azerbaycan toplumunun batılı değerler karşısındaki tutumunu ve algısını ölçmek amacıyla farklı yöntemler kullanmaktadır. Ancak elde edilen bulguların analizi, Batılaşmanın Azerbaycan için bir sorun mu yoksa bir sonuç mu olduğu konusundaki tartışmaları daha net bir şekilde gözlemlemeye olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen önemli değerlendirmelerden biri, Mart 2024’te yapılan saha çalışmasıdır.

Mart 2024 tarihli anket, önceden belirlenen sorular doğrultusunda Katılımcıların Avrupa Birliği’ne dair algılarını analiz etmektedir. Yüz yüze gerçekleştirilen bu araştırmaya, 15 yaş ve üzeri 1000 kişi katılmıştır. Anket, Azerbaycan toplumunun AB hakkındaki genel kanaatini, ikili ilişkilere dair değerlendirmelerini, medya kullanım alışkanlıklarını ve güncel sosyal-politik gelişmelere bakış açılarını kapsamaktadır. Araştırma, AB’nin Azerbaycan’daki imajını ve halkla ilişkiler boyutunu ölçmeyi amaçlamaktadır.

Bu veriler aynı zamanda, batılı değerlerin Azerbaycan toplumundaki konumu, Batılaşma sürecinin yönelimi, Azerbaycan ile Batı arasındaki olası sorunlar ve ülkenin geleceğe yönelik vizyonu konusunda kapsamlı bir değerlendirme yapma imkânı

sunmaktadır. Ayrıca, önceki araştırmalarla kıyaslanarak yapılan analizler, gelecekteki eğilimleri anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Anket sorularının ilk bölümü, Avrupa Birliği'ne yönelik imaj ve farkındalık düzeyinin değerlendirilmesini içermektedir. Katılımcılara, AB hakkında bilgi sahibi olma seviyeleri ve Avrupa Birliği ile ilgili algıları üzerine sorular yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.13. Avrupa Birliği ve Birliğe İlişkin Farkındalık Düzeyi: 2023-2024 Bulguları

Katılımcıların Bilgi Sahibi Olup Olmaması	Yüzdesi %	
	2023	2024
Azerbaycan ve Avrupa Birliği		
Avrupa Birliği hakkında çok iyi bilgi sahibiyim	6	10
Avrupa Birliği hakkında iyi bilgi sahibiyim	45	56
Avrupa Birliği hakkında fazla bir şey bilmiyorum	26	24
Avrupa Birliği hakkında bir şeyler duydum ama onun ne olduğu hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorum	11	6
Avrupa Birliği hakkında hiçbir şey duymamışım	12	4

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 25 Aralık 2024.

Tablodaki verilere göre, Azerbaycan toplumunda Avrupa Birliği'ne (AB) ilişkin bilgi sahibi olan bireylerin oranı, 2023 yılına kıyasla 2024'te artış göstermiştir. Bu

durum, AB'nin Azerbaycan'daki görünürlüğünün ve farkındalığının giderek yükseldiğini göstermektedir.

Anketin bir diğer önemli bölümü, Katılımcıların Avrupa Birliği hakkındaki genel imajlarını derecelendirmelerini içermektedir. Bu kapsamda, Katılımcılardan AB'yi nasıl algıladıklarını belirlemeleri istenmiş ve elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

Anket verileri, Azerbaycan toplumunun AB'yi nasıl gördüğüne dair önemli ipuçları sunmakta olup, toplumun Batılaşma sürecine yaklaşımını anlamak açısından da kritik bir gösterge niteliği taşımaktadır. Avrupa Birliği ile ilgili genel imajın nasıl şekillendiğine dair elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.14. Katılımcıların Avrupa Birliği İmajının Değerlendirilmesi (2016-2024)

Katılımcıların Avrupa Birliğiyle İlgili İmaj Derecelendirilme si	Yüzdesi (%)								
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Yıllara Göre Avrupa Birliği ve Azerbaycan									
Oldukça Çok İyi	27	47	39	46	44	28	48	61	65
Nötr	16	25	32	31	35	38	14	17	25
Oldukça Çok Kötü	11	9	12	8	9	8	7	8	4

Bilmiyorum ya da Hiç Duymadım	46	19	17	15	12	26	31	14	6

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 26 Aralık 2024.

Anket kapsamında elde edilen sonuçlara göre, son dokuz yıl içinde Azerbaycan toplumunda Avrupa Birliği'ne yönelik ileriye dönük olumlu bir düşünce geliştiği görülmektedir.

Bu eğilim, önümüzdeki beş yıl içinde de devam ederse, Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin yeni bir boyut kazanması beklenmektedir. Bu süreç, Azerbaycan'da Batılaşma sürecinin kurumsal anlamda daha da güçlenmesine ve yeni iş birliklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Anketin bir diğer bölümü, Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin daha olumlu bir düzeye ulaşması için hangi konulara öncelik verilmesi gerektiği üzerine Katılımcıların görüşlerini içermektedir. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.15. Avrupa Birliği'nin Daha Verimli Olması Gereken Noktalara İlişkin İstatistiği.

Ne gibi faktörler insanların Avrupa Birliği'ne daha olumlu yaklaşmasını sağlayabilir?	Yüzdesi (%)
Ülkenin ekonomik kalkınmasına destek	58
Eğitim programlarının finansmanı, kültürel değişimler, mesleki değişimler	48
Avrupa Birliği'ne vize veya vizesiz erişim için kuralların kolaylaştırılması	34
Yerel düzeyde projelerin finansmanı: altyapı, tarım, sağlık, çevre, kültür vb.	32

Ülkelerin daha yakın entegrasyon sürecine destek	29
Ülkenin demokratik reformlarına destek	27
Ülkemdeki Avrupa Birliği politikaları ve eylemleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olun	24
Yolsuzluğun azaltılmasına destek	22
Daha yeşil/çevre dostu teknolojilerin/yaşam tarzının uygulanmasına destek	21
Kültürü, kültürel mirası ve gelenekleri korumaya destek	21
Ülkenin güvenliğine destek	20
Dijitalleşme ve dijital altyapı desteği	15
Bilmiyorum	2

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 26 Aralık 2024.

Tablodaki veriler incelendiğinde, Azerbaycan toplumunun yüzde 58’lik kesiminin Avrupa Birliği’ne olan güvenini, kurumun ülkeyle yürüttüğü ekonomik kalkınma planlarına bağlı olarak şekillendirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, toplumun diğer kesimleri ise AB’den eğitim, vize serbestisi, sağlık, kültür ve tarım gibi alanlardaki sorunların çözümüne destek olmasını beklemektedir. Özellikle altyapı sistemlerinin yenilenmesi ve devlette var olan yolsuzlukların azaltılması konularında Avrupa Birliği’nin daha fazla katkı sunması gerektiğine yönelik talepler öne çıkmaktadır.

Bu veriler, Azerbaycan toplumunun Avrupa Birliği’ni yalnızca bir siyasi ve ekonomik ortak olarak değil, aynı zamanda kalkınma ve reform süreçlerine destek sağlayabilecek bir kurum olarak gördüğünü göstermektedir. Özellikle altyapı projeleri

ve yolsuzlukla mücadele gibi konular, toplumun Avrupa Birliği'ne yönelik beklentilerinde öncelikli konular arasında yer almaktadır.

Anketin bir diğer bölümü ise Katılımcıların Avrupa Birliği'nin temel değerlerine ilişkin algılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Katılımcılardan AB'nin savunduğu değerler hakkında görüş bildirmeleri beklenmiş ve elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 4.16. Avrupa Birliği Değerlerine Olan Güvenin Toplumsal İstatistiği.

Avrupa Birliği Değerleri ve Onlara Olan Güven	Oranı (%)
İfade Özgürlüğü	48
Ücretsiz ve Adil seçimler	42
Medya Özgürlüğü	51
İnternet Özgürlüğü	57
Hareket Özgürlüğü	38
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	49
Diğer kültürlere ve Azınlıklara saygı	38
İnsan Hakları	49
Eşitlik ve Sosyal adalet	41
Çalışma Şartları	48
Ekonomik Refah	48
Yardım ve Kalkınma	45
Barış ve İstikrar	40
Eğitim ve Kültür	60

Çevrenin Korunması	49
Hukukun Üstünlüğü	46
Şeffaflık ve dürüstlük	42

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 26 Aralık 2024.

Tablodaki verilere göre, Azerbaycan toplumunun yaklaşık yüzde 50’si Avrupa değerlerine daha sıcak bakmakta ve dolayısıyla Batılaşıma sürecini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Bu bulgular, Azerbaycan halkının Avrupa’nın sunduğu değerler ve yaşam biçimine olan ilgisinin giderek arttığını göstermektedir.

Bu eğilim, Katılımcılara yöneltilen “*Hangi uluslararası örgüte güveniyorsunuz?*” sorusuna verilen yanıtlarla da desteklenmektedir. Ankete katılanların yüzde 60’ı Avrupa Birliği’ni en güvenilir uluslararası örgüt olarak nitelendirmiştir. Bu oran, Azerbaycan toplumunun AB’yi, diğer uluslararası kuruluşlara kıyasla daha güvenilir bir ortak olarak gördüğüne işaret etmektedir.

İlgili tabloda AB ile Azerbaycan toplumu açısından bilinme düzeyi yüksek olan kurum ve kuruluşlar arasında kıyaslanma yapılmıştır.

Tablo 4.17. Uluslararası Kurumlar Arasında En Çok Güven Oyu Alan Kurumların İstatistiği (2024).

Oran (%)	
Uluslararası Kurumların İsimleri ve Onlara Olan Güven Oranı	
	2024
Avrupa Birliği	60

NATO	46
Birleşmiş Milletler	42
Avrasya Ekonomi Birliği	36
Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü	31

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 27 Aralık 2024.

Ayrıca sorunun daha iyi değerlendirilmesi açısından aşağıdaki tabloda bulunan verilerle birlikte desteklenmesi Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da bulunduğu konumu daha doğru açıklayabilir:

Tablo 4.18. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan Toplumundaki Güven Oyu Değişim İstatistiği (2017-2024 Yılları Arasında)

Avrupa Birliği'nin 2017-2024 Yılları Arasındaki Güven Oyu Değişimi	Oran (%)							
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Avrupa Birliği	51	40	35	41	34	43	44	60

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 29 Aralık 2024.

Yukarıdaki tablolarda bulunan veriler incelendiğinde, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan toplumu açısından en fazla güven duyulan uluslararası kurum olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre Avrupa Birliği'nin güven oyu 2019 ve 2021

yıllarında yüzde 40'ın altına düşmesine rağmen, 2022 sonrası dönemde yeniden yükselişe geçmiştir. Bu durum, Azerbaycan toplumunun Avrupa Birliği'ne yönelik algısının zaman içinde değişkenlik gösterdiğini, ancak son yıllarda olumlu yönde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Anketin ikinci bölümünde, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a sağladığı mali desteğin yeterliliği, öncelikli yatırım alanları ve AB'nin diğer uluslararası kuruluşlarla kıyaslandığında nasıl bir konumda olduğu değerlendirilmiştir. Katılımcıların bu konulara verdiği yanıtlar, Azerbaycan ile AB ilişkilerinin gelecekteki yönelimine dair önemli veriler sunmaktadır. 2016-2024 yılları arasındaki süreçte, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan halkı nezdindeki imajına dair gelişim ise anket verileriyle takip edilmiştir. Katılımcılar, AB hakkındaki düşüncelerini “çok iyi”, “çok kötü” ve “fikrim yok” şeklinde derecelendirmiş; bu yanıtlar doğrultusunda analiz edilen sonuçlar tabloya yansıtılmıştır.

Tablo 4.19. Azerbaycan Toplumu Açısından Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerinin Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi İstatistiği: 2016-2024.

Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkileri (2016-2024)					Oranı (%)				
Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkilerinin Değerlendirilmesi	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Oldukça Çok İyi	71	68	65	74	69	65	76	80	77
Oldukça Çok Kötü	21	22	19	14	13	17	5	5	16
Bilmiyorum ya da Fikrim Yok	8	10	16	12	18	18	19	15	4

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 29 Aralık 2024.

Tablodan elde edilen verilere göre, Avrupa Birliği'nin "Komşuluk Politikası" çerçevesinde Azerbaycan ile yürüttüğü ilişkilerin her geçen yıl daha fazla gelişim gösterdiği ve bu sürecin Azerbaycan toplumunda olumlu bir karşılık bulduğu görülmektedir. Azerbaycan halkı, Avrupa Birliği ile ilişkilerin daha da ilerlemesini desteklemekte ve bu sürecin ülkenin kalkınması açısından önemli fırsatlar sunduğunu düşünmektedir.

Anketin bir diğer bölümünde, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a sağladığı mali desteklerin toplum üzerindeki algısı ölçülmüştür. Katılımcılara, AB'nin mali destekleri hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları ve bu desteklerin ülkeye katkı sağlayıp sağlamadığı sorulmuştur. Bulgular, AB'nin mali destek programlarının Azerbaycan kamuoyunda farkındalık yarattığını ve genellikle olumlu karşılandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların çoğu, AB desteğinin hem ekonomik hem de sosyal yapıya katkı sunduğunu ifade etmiştir. 2016-2024 yılları arasındaki toplumsal bilinirlik düzeyi, elde edilen veriler doğrultusunda analiz edilmiştir. Ancak 2021 yılında bu konuda bir anket yapılmadığından, ilgili yıl verileri tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 4.20. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Yönelik Mali Desteğinin Toplumsal Bilinirlik İstatistiği: 2016-2024.

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Yönelik Mali Desteğinin Bilinirlik Düzeyi (2016-2024)					Oranı (%)			
Yıllara Göre Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'a Yönelik Mali Desteğinin	2016	2017	2018	2019	2020	2022	2023	2024

Bilinirlik Düzeyi Değerlendirilmesi								
Biliyorum	36	33	29	28	30	30	40	62
Bilmiyorum	30	24	40	33	34	41	38	27
Fikrim yok	34	43	31	39	41	29	22	11

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi 26 Aralık 2024.

Tablodaki verilere göre, Avrupa Birliği 2016'dan itibaren Azerbaycan'daki mali desteklerinin toplumsal karşılığını ölçmeye devam etmiş ve bu desteklere ilişkin bilinirlik 2023-2024 yıllarında önceki yıllara kıyasla 1.5 ila 2 kat artmıştır. “Bilmiyorum” yanıtları sabit kalırken, “Fikrim yok” diyenlerin oranındaki düşüş, “Biliyorum” diyenlerin artışıyla paralel ilerlemiştir. Bu durum, AB'nin yürüttüğü mali projelerin toplumda daha fazla görünür hâle geldiğini ve tebliğ politikalarının etkili olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, ankette Katılımcılara Avrupa Birliği'nin sağlamış olduğu mali desteğin hangi alanları kapsadığına ilişkin bir soru yöneltilmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 4.21. Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da En Çok Bilinen Beş Mali Destek Alanının Toplumsal Bilinirlik Düzeyine İlişkin İstatistiği.

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da En Çok Bilinen Mali Destek Alanı	Oran (%)
Mültecilere Destek	55
Bilim ve Eğitim	55
Sağlık ve Tıp	43
Sosyal Açıdan Desteğe Muhtaç Kesimler	39
Tarım ve Kırsal Kalkınma	38

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi:17 Aralık 2024.

Tablodaki veriler, Avrupa Birliği'nin mali destekleri arasında en yüksek toplumsal bilinirliğin mülteciler alanında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum,

Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları'nın ardından yerinden edilen nüfusun büyüklüğü ve ihtiyaçlarının aciliyetiyle doğrudan ilişkilidir. AB'nin barınma, eğitim, altyapı ve entegrasyon gibi alanlarda mültecilere yönelik sağladığı destekler hem insani yardım hem de bölgesel istikrar politikalarının bir yansıması olarak toplumsal düzeyde yüksek farkındalıkla karşılanmıştır.

Bir diğer ankette ise Katılımcılara, mali destek sağlanması gereken alanlara ilişkin görüşleri sorulmuş ve beş temel alan ön plana çıkmıştır. Bu alanlara dair elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.22. Avrupa Birliği Tarafından En Çok Sağlanması Gereken Beş Mali Destek Alanlarının Düzeyine İlişkin İstatistik.

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da En Çok Mali Destek Sağlaması Gereken Alanlar	Oran (%)
Eğitim	52
Ekonominin Gelişi ve Ticaret	36
Sağlık Sistemi	32
İş İmkanları	27
Tarımsal Üretim	19

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 18 Aralık 2024.

Yukarıdaki tablo, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'da en çok mali destek sağlaması gereken alanlar arasında eğitimin yüzde 52 ile en öncelikli alan olduğunu

göstermektedir. Bunu yüzde 36 ile ekonomi ve ticaret, yüzde 32 ile sağlık sistemi, yüzde 27 ile iş imkanları ve yüzde 19 ile tarımsal üretim izlemektedir. Bu veriler, Azerbaycan toplumunun ihtiyaç duyduğu öncelikli alanlara yönelik mali destek politikalarının şekillendirilmesinde AB için önemli bir yol haritası sunmaktadır. Özellikle eğitim ve ekonomik kalkınmaya yapılacak yatırımlar, ülkenin sürdürülebilir gelişimi açısından stratejik değer taşımaktadır.

Ayrıca Katılımcılara yukarıdaki soruyu takiben Azerbaycan’a mali destek sağlayan Avrupa Birliği dışındaki kurum ve ülkeler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 4.23. Azerbaycan’a Yapılan Mali Destekle İlgili Avrupa Birliği veya diğer Kurum ve Ülkelerin Toplumsal Bilinirlik Düzeyine İlişkin İstatistiği.

Uluslararası Kurum ve Ülkelerin İsimleri ve Onların Azerbaycan’a Yatığı Mali Destekle İlgili Toplumsal Bilinirlik Oranı	Oran (%)
	2024
Avrupa Birliği	38
Birleşmiş Milletler	23
Uluslararası Para Fonu veya Dünya Bankası	37
Türkiye Cumhuriyeti	81
Amerika Birleşik Devletleri	20
Rusya Federasyonu	25
Çin Halk Cumhuriyeti	19

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 19 Aralık 2024.

Tablodaki verilere göre, Avrupa Birliği Azerbaycan’da mali destek sağlayan uluslararası kuruluşlar arasında en yüksek bilinirliğe sahiptir; ardından IMF ve Dünya Bankası gelmektedir. Ülkeler düzeyinde ise Türkiye Cumhuriyeti, yüzde 81’lik

oranla en yüksek tanınırlığa sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin Azerbaycan ile olan tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin yanı sıra mali destek faaliyetlerinin de halk arasında güçlü bir farkındalık yarattığını ortaya koymaktadır.

Anketin üçüncü bölümü, Azerbaycan'da medya kullanımı, medya dili ve Avrupa Birliği ile ilgili haberlerin hangi sıklıkla ve hangi araçlarla takip edildiğini analiz etmeye yöneliktir. Bu bağlamda, Katılımcılara yöneltilen önemli sorulardan biri de Azerbaycan toplumunun medyada yer alan haberleri hangi dil veya dillerde takip ettiğidir.

Söz konusu soruya ilişkin elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4.24. Genel Olarak Azerbaycan'da Medya Haberleri Hangi Dilde İzlenir Sorusuna İlişkin Değerlendirme İstatistiği.

Medya Dili	Medyanın İzlenme Dil Oranı (%)	
	Her zaman	Hiçbir zaman
Azerbaycan Türkçesi	87	1
Rusça	6	60
Diğer Diller	2	81

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 20 Aralık 2024.

Tablodan elde edilen verilere göre, Azerbaycan'da nüfusun büyük bir bölümü medyayı kendi ana dili olan Azerbaycan Türkçesinde takip etmeyi tercih etmektedir. Bu durum, ulusal kimlik inşasında dil faktörünün ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Medyanın, ulusal bilincin güçlenmesine katkı sağladığı ve toplumsal kimliğin korunmasında belirleyici bir unsur olduğu sonucuna varılabilir.

Anketin bir bölümünde katılımcılara, Avrupa Birliği ile ilgili en çok hangi tür haberleri takip etmek istedikleri sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 50'den fazlası, AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geleceğine dair haberlerin öncelikli olması gerektiğini belirtmiştir. Eğitim, gençlik ve medeni faaliyetlere ilişkin haberler yüzde 42 oranıyla ikinci sırada yer almakta, bu da toplumun özellikle kültürel ve eğitim temelli iş birliklerine ilgi duyduğunu göstermektedir. AB'nin Azerbaycan üzerindeki etkilerine dair haberleri takip etmek isteyenlerin oranı yüzde 37 olurken, bu durum toplumda AB'nin sosyal ve ekonomik etkilerine yönelik bir farkındalık geliştiğine işaret etmektedir. Avrupa Birliği'ne ilişkin genel gelişmeler ve ekonomik haberler ise yüzde 29'ar oranla eşit düzeyde takip edilmek istenmektedir. Bu da hem genel politikaların hem de ekonomik ilişkilerin toplum için önemli gündem maddeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Azerbaycan halkı, AB ile olan ilişkilerin geleceği, eğitim ve gençlik projeleri gibi toplumsal alanlara odaklanan haberlere daha çok ilgi göstermektedir. Bu eğilim, AB ile Azerbaycan arasındaki etkileşimin sadece siyasi değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, kamuoyunun AB'yi daha çok sosyal kalkınma ve gençlik fırsatları açısından değerlendirdiği söylenebilir.

Anket kapsamında Katılımcılara, Avrupa Birliği ile ilgili haberleri hangi kaynaklar aracılığıyla takip ettikleri sorulmuş ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Verilere dayanarak, Azerbaycan'da Avrupa Birliği ile ilgili haberlerin en çok sosyal medya aracılığıyla takip edildiği görülmektedir.

Bunun yanı sıra, uluslararası ve ulusal televizyon kanalları, devlet destekli medya kuruluşları ve bireyler arası diyaloglar gibi farklı bilgi kaynaklarının da AB ile ilgili haberlerin yayılmasında önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar, sosyal medyanın Azerbaycan toplumunda giderek daha etkili bir haber alma aracı haline geldiğini ve Avrupa Birliği ile ilgili bilgilere ulaşmada geleneksel medya kanallarına kıyasla daha fazla tercih edildiğini göstermektedir.

Ayrıca, devlet merkezli televizyon kanallarının ve bireyler arası bilgi paylaşımının da belirli bir oranda etkili olması, AB ile ilgili haberlerin sadece resmi kaynaklardan değil, bireysel gözlemler ve farklı medya aktörleri aracılığıyla da takip edildiğini ortaya koymaktadır.

Söz konusu verilere ilişkin detaylı analiz aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4. 25. Avrupa Birliği'yle İlgili Haberlerin Takibinin Yapıldığı Medya Araçlarının Düzeyine İlişkin İstatistiği.

Avrupa Birliğiyle İlgili Haberlerin Takip Edildiği Medya Araçları	Oran (%)
Sosyal Medya	65
Televizyon	55
Devlet Güdümündeki Medya Araçları	36
Çevrimiçi Medya Araçları (Blog, Web site vb.)	14
Arkadaş Ortamında Elde Edilen Haberler	12

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 20 Aralık 2024.

Tablodaki verilere göre, Azerbaycan'da Avrupa Birliği ile ilgili haberler en çok sosyal medya üzerinden takip edilmektedir; katılımcıların yüzde 65'i bu platformları haber kaynağı olarak belirtmiştir. Sosyal medyanın özellikle genç nüfus arasında etkili bir araç haline gelmesi, haber tüketiminde dijitalleşmenin önemini ortaya koymaktadır. Televizyon ise yüzde 55 oranla ikinci sırada yer almakta ve geleneksel medya araçları arasında hâlâ güçlü bir etki alanına sahiptir. Devlet güdümündeki medya araçları yüzde 36 oranında tercih edilmekte olup, resmi bilgi kaynaklarının toplumda belirli bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın, bloglar ve haber siteleri gibi çevrimiçi medya kaynakları yüzde 14, arkadaş çevresi gibi bireysel bilgi paylaşımı ise yüzde 12 oranında tercih edilmektedir. Bu durum, alternatif ve bağımsız bilgi kaynaklarının yaygınlaşmakla birlikte hâlâ sınırlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Genel değerlendirmeye göre, Azerbaycan'da haber alma süreçlerinde sosyal medya ve televizyon başı çekerken, devlet kontrolündeki ve alternatif medya araçları daha düşük oranlarda tercih edilmektedir. Bu tablo, toplumda haber alma ihtiyacının daha fazla çeşitlilik ve erişilebilirlik çerçevesinde şekillendiğini

ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği ile ilgili gelişmelerin geniş kitlelere ulaşmasında sosyal medya araçlarının stratejik önemi giderek artmaktadır.

Anketin son bölümünde, Katılımcıların Azerbaycan'ın mevcut durumu, devlet yönetimi ve devlet kurumlarına olan güven düzeyine dair görüşleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, genel olarak devlet yönetimine karşı ciddi bir güvensizlik söz konusu değildir ve Katılımcıların çoğunluğu mevcut yönetimi desteklemektedir. Devletin kurumsal yapısına duyulan güven de yüksek seviyede seyretmektedir. Ancak Katılımcıların yüzde 30'u demokrasinin işleyişinden memnun olmadığını belirtmiş, bu da demokratik süreçlerin daha etkin işletilmesine yönelik bir beklentinin varlığını göstermiştir. Yani sistem genel olarak kabul görmekle birlikte, demokratik standartların iyileştirilmesine dair talepler mevcuttur. Ayrıca, devlet kurum ve kuruluşlarına güvenin yüksek olmasına rağmen, ankette acil çözüm bekleyen sorunlara dair verilen yanıtlar bazı çelişkili eğilimleri de ortaya koymuştur. Bu durum, halkın yönetimden genel anlamda memnun olsa da bazı yapısal sorunların farkında olduğunu göstermektedir. Güven düzeyine dair bu karmaşık tablo, verilerin daha derinlemesine analiz edilmesini ve diğer kaynaklarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Sonuçların daha sağlıklı yorumlanabilmesi adına, aşağıdaki tabloda yer alan verilere dikkatle yaklaşılması önemlidir. Bu veriler, devlet-toplum ilişkileri açısından daha dengeli bir değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır.

Tablo 4.26. Azerbaycan'da Mevcut Kurum ve Kuruluşlara Güven Oyu Düzeyinin Değerlendirilmesi İstatistiği.

Azerbaycan Devleti'ndeki Bazı Kurum ve Kuruluşlarının İsimleri	Güven Oyu Oranı (%)
Ulusal Hükümet	94
Ulusal Parlamento	76
Yerel Yönetimler	67
Siyasal Partiler	43
Dini Otorite	44
Mahkemeler	65
Ticaret Sendikaları	47
Seçim Sistemi	74
Sivil Toplum Örgütleri	54
Medya	63

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 21 Aralık 2024.

Tablodan elde edilen verilere göre, Azerbaycan'daki devlet kurumlarına duyulan güven genel olarak yüksek seviyededir. Ulusal hükümete yüzde 94 oranında güven duyulması, halkın mevcut yönetime güçlü bir destek verdiğini göstermektedir. Ulusal Parlamento yüzde 76, yerel yönetimler ise yüzde 67 oranında güven oyu alarak yasama organları ve yerel yönetimlerin halk nezdindeki önemini ortaya koymuştur. Seçim sistemine duyulan güven yüzde 74, mahkemelere yüzde 65 ve medyaya yüzde 63 seviyesinde gerçekleşmiştir; bu da demokratik işleyiş ve bilgi akışına dair belirli bir güvenin sürdüğünü göstermektedir. Öte yandan, siyasal partilere yüzde 43 ve dini otoritelere yüzde 44 oranında güven duyulması, bu alanlarda bazı toplumsal çekincelerin bulunduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda, 7 Şubat 2024'te yapılan erken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, mevcut Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yüzde 92,12 oy oranıyla seçimi kazanması dikkat çekicidir (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası, 2024). Bu sonuç, hükümete duyulan güven oranıyla büyük ölçüde örtüşmekte ve halkın genel eğilimini yansıtmaktadır. Anket sonuçlarının, seçim verileriyle büyük oranda paralellik göstermesi, elde edilen verilerin güvenilirliğini artırmaktadır. Aynı zamanda bu durum, Azerbaycan halkının siyasi istikrarı desteklediğini ve mevcut yönetim biçimine dair genel bir memnuniyet taşıdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, seçim sonuçları anket verilerinin doğruluğunu teyit eden önemli bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

Anketin bir diğer önemli bölümü, Katılımcıların Azerbaycan'da acil çözülmesi gerektiğini düşündüğü sorunları belirlemeye yöneliktir. Aşağıdaki tabloda, bu sorunlara ilişkin detaylı veriler sunulmaktadır.

Tablo 4.27. Azerbaycan Devleti Açısından Yapılması Acil Olan Sorunların Giderilmesine İlişkin Değerlendirme İstatistiği.

Devlet Tarafından Yapılması Vacip Olan Sorunların İsimleri	Oranı (%)
İşsizlik	65
Düşük Emekli Maaşları	44

Yüksek Fiyat ve Vergiler	44
Eğitimin Kalitesi	39
Karşılanmayan Sağlık Sorunları	28
Mevcut Ekonomik Durum	27
Düşük Yaşam Kalitesi	27
Mülteci ve Evsiz Kişiler	20
Yolsuzluk	18
Bölgesel Çatışma	14
İnsan Hakları	11

Kaynak: <https://euneighbourseast.eu/news/publications/azerbaijan-annual-survey-2024-country-report/> Erişim tarihi: 23 Aralık 2024..

Tablodaki verilere göre, Azerbaycan’da en acil çözülmesi gereken sorun olarak işsizlik öne çıkmakta ve katılımcıların yüzde 65’i bu sorunun çözümünün ekonomik durumu da iyileştireceğini düşünmektedir. Bu bulgu, işsizlik ve ekonomik refah arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. İlk yedi acil sorunun büyük ölçüde yaşam kalitesine yönelik olması, halkın sosyal ve ekonomik refahı ön planda tuttuğunu ortaya koymaktadır. Anket sonuçları arasında en dikkat çekici verilerden biri ise, insan haklarının görece düşük bir öncelikte değerlendirilmesidir. Katılımcıların yalnızca yüzde 11’i insan haklarını acil çözüm gerektiren bir sorun olarak görmüştür. Oysa uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlar, Azerbaycan’ın insan hakları, siyasal haklar ve yolsuzluk gibi alanlarda dünya sıralamalarında alt sıralarda yer aldığını göstermektedir. Bu durum, uluslararası değerlendirmeler ile halkın öncelikleri arasında belirgin bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan halkı ekonomik kalkınmayı öncelikli görürken, demokratikleşme ve insan hakları alanındaki reformlara Batı’nın beklediği düzeyde aciliyet atfetmemektedir. Bu eğilim, halkın daha çok maddi refaha dayalı sorunları ön planda gördüğünü ve siyasi reformları ikincil düzeyde değerlendirdiğini göstermektedir.

Anket sonuçları, Avrupa Birliği’nin Komşuluk Politikası çerçevesinde Azerbaycan’da yürüttüğü demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü projelerinin, Batılaşma sürecinin doğal bir parçası olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için, AB’nin sadece enerji alanına değil, halkın öncelik verdiği ekonomik kalkınma ve sosyal reformlara da daha fazla yatırım

yapması gerektiği anlaşılmaktadır. Anket bulgularına göre, Azerbaycan toplumu Avrupa Birliği'ni tanımakta, desteklemekte ve ülkenin yaşam standartlarını yükseltecek bir aktör olarak görmektedir. Bu veriler, tezin “Batılaşma süreci Azerbaycan ulusu açısından bir sorun değil, bir sonuçtur” hipotezini destekler niteliktedir. Halkın AB ile ilişkileri, dış baskı ya da müdahale olarak değil, kendi kalkınma sürecinin doğal bir uzantısı olarak değerlendirdiği gözlemlenmektedir. Bu durum, Batılaşma sürecinin Azerbaycan toplumunda bir kriz ya da direnç noktası değil, bir dönüşüm süreci olarak algılandığını göstermektedir. Özellikle eğitim, ekonomi, sağlık ve sosyal refah gibi alanlarda Avrupa Birliği ile iş birliği halk nezdinde daha yüksek kabul görmektedir.

Dolayısıyla, AB'nin siyasi reformlara ek olarak halkın somut beklentilerine de yönelmesi önem taşımaktadır. Azerbaycan halkı, Batılı kurumlarla yürütülen iş birliğini, toplumsal refahı artırma yönünde bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Batılaşma süreci, Azerbaycan'da toplumsal taleplerle uyumlu bir gelişim hattı izlemektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Azerbaycan'ın modernleşme sürecinde Batılaşma ve kimlik inşasını ele alarak, Batılaşmanın yalnızca dışsal bir baskı veya zorunluluk değil, aynı zamanda toplumun kendi dinamikleri doğrultusunda geliştirdiği bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan'daki modernleşme süreci, jeopolitik konumu gereği komşu ülkelerin etkisi altında şekillenmiş ancak, bu süreç yalnızca bir Batılaşma eğiliminden ibaret olmamış, aynı zamanda ulusal kimlik inşasında belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Modernleşme teorileri bağlamında, Weberyen perspektife göre modernleşme, rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerini içeren kaçınılmaz bir dönüşüm sürecidir. Benzer şekilde, Parsons'un yapısal işlevselcilik modeli, modernleşmeyi toplumsal sistemlerin gelişimi açısından zorunlu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık, Anthony Smith ve diğer teorisyenler modernleşmeyi, sömürge politikalarının ve emperyal müdahalelerin bir sonucu olarak ele almakta ve bu bağlamda kaçınılmaz bir dönüşüm süreci olarak görmektedirler.

Bu çerçevede, Çarlık Rusya'sı ve Sovyet dönemi Azerbaycan'ında Batılaşma süreci, Ruslaştırma ve merkezîyetçi devlet politikalarının etkisi altında şekillenmiştir. Her ne kadar toplum zaman zaman bu sürece tepkiler vermiş olsa da Batılaşma genel olarak modernleşmenin bir parçası olarak algılanmış ve kabul edilmiştir. Özellikle Sovyet modernleşme modeli, Azerbaycan'daki dönüşüm sürecinde baskın bir unsur olmuş, toplumsal yapıyı ve ulusal kimlik inşasını derinden etkilemiştir.

Dolayısıyla, erken dönem Azerbaycan'ın modernleşme süreci, Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı ile etkileşim içerisinde gelişmiş, ancak modernleşme anlayışında özellikle Rus modeli ön planda olmuştur. Bu bağlamda, Batılaşma, Rusya'nın doğrudan dışsal bir etkisi olarak değil, Azerbaycan toplumunun kendi iç dinamikleri ve tarihsel gelişimi çerçevesinde şekillenen, içselleştirilmiş bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, modernleşme sürecinin toplumsal, siyasal ve kültürel etkileri, yalnızca bir değişim süreci olarak değil, aynı zamanda kimlik inşasının temel dinamiklerinden biri olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda toplumsal yapının dönüşümü, eğitim reformları ve ekonomik modernleşme, Azerbaycan toplumunda Batı'ya yönelik güçlü bir yönelim oluşturmuş ve bu süreç, modernleşmenin yalnızca dışsal bir dayatma değil, toplumun kendi ihtiyaçlarından doğan bir olgu olduğunu göstermektedir. Geleneksel yapının dönüşümü, sadece devlet politikalarının sonucu değil, aynı zamanda halkın talepleri, değişen ekonomik dinamikler ve küresel etkileşimlerin bir sonucudur. Azerbaycan'ın modernleşme süreci, büyük ölçüde Rusya'nın etkisi altında şekillenmiş, özellikle eğitim, bürokrasi ve sanayileşme alanlarında belirgin bir ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu ilerleme, toplumun kendi iç dinamikleriyle birleşerek daha derin bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, Gellner'in modernleşme kuramı, ulus-devletlerin endüstrileşme ile doğrudan bağlantılı olduğunu savunur. Azerbaycan da zengin petrol kaynakları sayesinde, ekonomik modernleşme süreçlerine diğer bölgelere kıyasla daha erken dahil olmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, modernleşmenin yalnızca ekonomik gelişmeyle sınırlı kalmadığıdır. Ekonomik dönüşüm, beraberinde toplumsal ve kültürel değişimi de zorunlu kılmış, böylece Azerbaycan'da modern kimlik inşasının temelleri atılmıştır. Fakat bu süreç, tamamen özgün ve bağımsız bir modernleşme modeli oluşturmak yerine, Çarlık Rusya'sının merkezîyetçi entegrasyon politikaları ile şekillenmiş, yerel kimlik unsurlarının güçlenmesine değil, kontrollü bir dönüşüme yönlendirilmiştir.

Buna rağmen, modernleşme süreci yalnızca devletin yukarıdan dayattığı bir değişim olarak görülmemelidir. Toplumun bireysel ve kolektif tercihleri, modernleşme sürecinde belirleyici olmuştur. Avrupa Birliği'nin "Avrupa Komşuluk Politikası" çerçevesinde Azerbaycan'da Batılaşma sürecinin gözlemlenmesi için yapmış olduğu anket verileri, Azerbaycan toplumunun büyük bir kısmının kendini laik ve Batılı bir toplum olarak algıladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, modernleşmenin sadece dışsal bir zorunluluk değil, aynı zamanda halkın benimseyip içselleştirdiği bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Batılaşma, Azerbaycan toplumunun yalnızca

maruz kaldığı bir süreç değil, modern kimlik inşasının bilinçli bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktada, Osmanlı ve Azerbaycan modernleşmesi arasındaki farklılıklar dikkat çekicidir. Osmanlı modernleşmesi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde hukuki ve siyasal reformlar ekseninde şekillenirken, Azerbaycan Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı arasındaki güç dengeleri içerisinde farklı bir modernleşme modeli geliştirmiştir. Osmanlı'da Batılaşma süreci İslami reformlarla bütünleşerek ilerlerken, Azerbaycan'daki süreç, Rus modernleşme modeli ve sekülerleşme politikalarının etkisi altında gelişmiştir. Rus eğitim sistemi, bürokratik yapılanma ve ekonomik reformlar, Azerbaycan entelektüelleri arasında Batılı düşüncenin yayılmasına yol açmış, ancak bu dönüşüm Osmanlı'daki gibi İslami merkezli bir modernleşme modeliyle değil, sekülerleşme ve devlet merkezli reformlar çerçevesinde ilerlemiştir.

Dolayısıyla, Azerbaycan'ın modernleşme süreci, yalnızca devlet politikalarının bir sonucu değil, halkın değişen dünya dinamikleri karşısında benimsediği ve içselleştirdiği bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, Azerbaycan toplumu, modernleşmeyi yalnızca zorunlu bir Batılaşma süreci olarak değil, kendi kimliğini inşa etmenin bir aracı olarak değerlendirmiştir.

Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı entelektüelleri tarafından geliştirilen modernleşme ve Batılaşma süreci, Azerbaycanlı düşünürler arasında farklı yankılar uyandırmış, ancak bu etkileşim yalnızca bir uyarılma süreci olmaktan öte, yerel kimlik inşasında yeni fikirlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Örneğin Ahundzade'nin pozitivist ve akılcı modernleşme anlayışı, toplum modeline dayalı birey merkezli bir dönüşümü öngörmüş, Hüseyinzade Ali Bey'in "Türkçülük, İslamcılık, Çağdaşlaşma" tezi ise, modernleşmeyi yalnızca Batılaşma olarak değil, yerel kimliğin korunarak çağdaş bir ulus inşa edilmesi süreci olarak değerlendirmiştir. Bu durum, Azerbaycan'da Batılaşmanın sadece bir dışsal dayatma değil, ideolojik ve tarihsel etkileşimlerin sonucu olarak içselleştirilmiş bir gerçeklik haline geldiğini göstermektedir.

Ancak, Çarlık Rusya'sı döneminde Azerbaycan'daki ulusal kimlik, daha çok bölgesel ve dini aidiyet çerçevesinde şekillenmiş, ancak bu süreç yalnızca pasif bir kimlik inşası olmamış, entelektüel hareketler aracılığıyla modernleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, Mirza Fatali Ahundzade, modern birey anlayışını, ilerlemeci dünya görüşünü ve pozitivist felsefeyi ön planda tutarak, yeni bir Azerbaycan kimliği tasarlamaktan çok, onun kavramsal temelini oluşturan bir altyapı geliştirmiştir. Ancak, Ahundzade'nin seküler ve akılcı yaklaşımı, ümmetten millete geçiş sürecini doğrudan öngören bir model sunmamış, daha çok dinsel kimlik etkisinden arındırılmış seküler modern laik bireyin şekillenmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Buna karşılık, Hüseyinzade Ali Bey, kültürel kimlik inşasında Ahundzade'nin seküler yaklaşımlarını milliyetçilikle birleştirmiş ve “Türkçülük-İslamcılık-Çağdaşlaşma” üçlü teziyle Azerbaycan kimliğini daha geniş bir entelektüel bağlamda ele almıştır. Ali Bey'in Turancılık ve Slavcılığa karşı duruşu, Azerbaycan'ın Rus etkisinden sıyrılarak Türk dünyası ile bütünleşmesini amaçlamış ve bu süreç, ümmet anlayışından millet kavramına geçişin entelektüel temellerini atmıştır.

Benzer şekilde, Ağaoğlu Ahmet Bey, Azerbaycan'daki milliyetçilik akımına liberal bir çizgi kazandırmış ve onun savunduğu Batı tipi bireycilik ve anayasal yönetim fikri, Azerbaycan ulusal kimliğinin siyasi ve hukuki temelini şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte, Difai Teşkilatı, siyasi örgütlenmenin ilk aşamalarından biri olurken, Müsavat Partisi, kültürel kimlikten kurumsal kimliğe geçiş sürecinin bir parçası olarak örgütlü bir siyasal yapıya dönüşmüştür.

Resulzade dönemi ise, Azerbaycan'da ulus-devlet gerekliliğinin savunulduğu, Batılaşmanın ulusal kimlik üzerindeki etkilerinin kurumsallaştırıldığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Resulzade'nin “*milli istiklal*” kavramı, doğrudan Batılı ulus-devlet modeline dayanmakta olup, Azerbaycan'ın bağımsız bir ulus olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Onun liderliğinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Batılaşma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve ulusal kimlik inşasını kurumsal bir yapıya kavuşturmuştur.

Bu kısa süreli bağımsızlık döneminde, Türk kimliği ve modernleşme süreçleri iç içe geçmiş, ancak Batılı ulus-devlet modeli ön planda tutulmuştur. Özellikle hukuk, eğitim ve devlet yönetimi alanlarında gerçekleştirilen reformlar, Azerbaycan ulus-devlet modelini kurumsal bir yapıya oturtmuş, toplumsal kimliğin şekillenmesine doğrudan etki etmiştir.

Ancak, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Batılı ulus-devlet modeli temelinde kurduğu modernleşme süreci, Sovyet işgaliyle kesintiye uğramış ve Azerbaycan ulusal kimliği, dışsal ideolojik baskılar nedeniyle yeniden şekillenmek zorunda kalmıştır. Fakat, bu baskılara rağmen, halkın belleğinde ulusal kimlik ve bağımsızlık ideali canlı kalmış ve bu tarihsel hafıza, modern Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Sovyet rejimi, Azerbaycan'da ulusal kimliği baskı altına alarak, Türk kimliği vurgusunu zayıflatmaya çalışmış ve bunun yerine Sovyet kimliği ile entegre edilmiş, sosyalist ideolojiye dayalı yeni bir Azerbaycan kimliği inşa etmeye yönelmiştir. Bu süreç, Azerbaycan'ın bağımsız bir ulus-devlet olarak gelişimini sekteye uğratmış, halkın kimlik inşası sürecini kontrol altına almayı hedeflemiştir. Ancak, bu ideolojik müdahalelere rağmen, halkın kültürel belleğinde ulusal kimlik algısı varlığını sürdürmüş ve Sovyetler sonrası dönemde yeniden canlandırılmıştır.

Sovyetleşme süreciyle birlikte, Batılaşma olgusu sosyalist modernleşme modeliyle harmanlanmış ve bu çerçevede farklı bir yön kazanmıştır. Leninist ve Stalinist modernleşme politikaları, Azerbaycan'da merkeziyetçi ve kolektivist bir modernleşme anlayışını dayatmış, ancak bu süreç halkın tarihsel belleğinde yer etmiş ulusal kimlik unsurlarını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Modernleşme ile ulusal kimlik arasındaki gerilim, Azerbaycan'da hem Sovyet ideolojisinin toplumsal dönüşüm çabalarını hem de yerel kimlik inşasının sürekliliğini ortaya koyan önemli bir dinamik haline gelmiştir.

Bu bağlamda, Sovyet rejiminin merkeziyetçi politikaları, Azerbaycan Türklerinin tarihsel ve kültürel miraslarını ifade etme alanlarını kısıtlamış, Türk kimliğine yönelik vurguların yerine sosyalist ve kolektivist değerleri ön plana

çıkarmıştır. Bu süreç, yalnızca bir asimilasyon politikası olmanın ötesinde, Sovyetlerin sosyal mühendislik projelerinin bir parçası olarak ‘Sovyet İnsanı’ kimliği yaratma çabasına dönüşmüştür. Ancak, bu yapay kimlik Azerbaycan toplumunda derin bir aidiyet duygusu yaratamamış ve Türk kimliği, halkın tarihsel ve kültürel belleğinde varlığını korumaya devam etmiştir.

Özellikle Stalin dönemi, Azerbaycan’da Türklükten uzaklaştırılmış, yapay bir ‘Azerbaycanlı’ kimliği oluşturma çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu süreç, etnik ve tarihsel bağları zayıflatmayı hedefleyen sistemli politikalar eşliğinde yürütülmüş, ulusal kimliği Sovyetler Birliği’nin bölgesel yönetim stratejilerine uygun bir forma dönüştürmeye çalışmıştır. Stalin’in inşa etmeye çalıştığı ‘Azerbaycanlı’ kimliği, Sovyetler Birliği’nin tüm ulusal kimlikleri sosyalist değerler ve merkezi ideoloji çerçevesinde şekillendirme politikalarının bir uzantısıydı. Ancak, bu kimlik toplum tarafından içselleştirilememiş, yalnızca resmi söylem düzeyinde karşılık bulan bir aidiyet biçimi olarak kalmıştır.

Sonuç olarak, Sovyet rejiminin ulusal kimliği dönüştürme çabalarına rağmen, Azerbaycan toplumu kimlik bilincini tamamen yitirmemiş, aksine kültürel bellekte ulusal aidiyet fikrini canlı tutmayı başarmıştır. Sovyet dönemi boyunca uygulanan merkeziyetçi politikalar, Azerbaycan halkının kimlik inşasını geciktirmiş olsa da bu süreç bağımsızlık sonrası dönemde ulusal kimliğin yeniden inşasına zemin hazırlayan bir direnç unsuru haline gelmiştir.

Azerbaycan Türklerinin ulusal kimlik inşasında İran’ın etkisi, tarihsel süreç içerisinde büyük bir önem taşımış ve bu etki özellikle Güney Azerbaycan bölgesinde belirgin hale gelmiştir. Güney Azerbaycan’daki kimlik inşası, Osmanlı, Fars ve Rus etkileri arasında şekillenmiş olup, bu çok yönlü süreç, bölgedeki toplumsal ve siyasal dönüşümlerin de belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı, Fars ve Rus etkileri hem kültürel hem de siyasi açıdan bölgedeki kimlik dinamiklerine katkı sunmuş, ancak bu süreç çoğunlukla İran merkezi yönetiminin asimilasyon politikaları tarafından baskılanmıştır. Buna rağmen Güney Azerbaycan halkı, kimliğini koruma mücadelesini sürdürmüş ve ulusal bilincini canlı tutmayı başarmıştır.

Osmanlı'nın Güney Azerbaycan üzerindeki etkisi, özellikle kültürel ve entelektüel düzeyde kendini göstermiştir. 19. yüzyılda Osmanlı basını ve modernleşme fikirleri, Güney Azerbaycan'daki entelektüel hareketler üzerinde derin bir etki bırakmış, İstanbul merkezli düşünce akımları, bölgede gelişen milliyetçi söylemin güçlenmesine katkı sunmuştur. Özellikle Meşrutiyet döneminde, Osmanlı'dan gelen anayasal hareketler ve özgürlükçü fikirler, Güney Azerbaycan'daki siyasi bilinçlenme süreçlerine ilham kaynağı olmuştur.

Rusya'nın bölge üzerindeki etkisi ise, daha çok askeri ve siyasi boyutta hissedilmiş ve Çarlık Rusya'sı ile Sovyetler Birliği, Güney Azerbaycan'ın toplumsal yapısını etkileyerek bölgedeki modernleşme süreçlerine yön vermiştir. Sovyetler, özellikle 1945-1946 yıllarında Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulmasına dolaylı destek sağlamış, ancak bu girişim kısa sürede İran Şah rejimi tarafından bastırılmıştır.

İran yönetimi altında kalan Azerbaycan Türkleri, uzun yıllar boyunca kimliklerini koruma mücadelesi vermiş ve siyasi, dini ve kültürel baskılara maruz kalmıştır. Safevi ve Kaçar dönemlerinde Azerbaycan Türkçesi ve kültürel kimliği bir ölçüde korunmuş olsa da Şii kimliği, hanedanlıkların merkezi kimliği olarak ön planda tutulmuştur. 20. yüzyılda Fars merkezli kimlik politikaları, Azerbaycan Türkçesi üzerinden bir kimlik inşasını baskılamaya yönelmiş, özellikle Pehlevi dönemiyle birlikte Azerbaycan Türkçesi kamusal alandan dışlanmış, Türklük vurgusu geri plana itilerek "İranlı" üst kimliği üzerinden bir Farslaştırma politikası yürütülmüştür. Bu politikanın, günümüz İran yönetimi tarafından da sürdürüldüğü gözlemlenmektedir.

Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal kimliğinin inşası açısından yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da, kısa süreli de olsa Ebülfez Elçibey dönemi de etkisini göstermiştir. O'nun 1988 Meydan Hareketlerinden itibaren yükselen kültürel Türklük kimliği vurgusu hem bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinde hem de Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde Türklük söylemine ilişkin düşüncelerin oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca, Elçibey dönemi Türk kimliğinin yeniden bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin merkezi milliyetçilik ideolojisine dönüşümü olarak

değerlendirilebilir. Ancak, bu süreç Haydar Aliyev dönemiyle tamamlanmadan yarıda kesilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nden sonra ilk kez, Elçibey döneminde baskılanmış Türklük dinamikleri toplumsal karşılık bulmuş, ulusal kimliğin Türklük ekseninde şekillenmesi hedeflenmiştir. Ancak, siyasi istikrarsızlık, ordu içindeki açık müdahaleler ve Ermenistan'ın Karabağ işgali süreci, Elçibey yönetimini zayıflatmış ve bu bağlamda Türklük vurgusunun devlet ideolojisinde yerleşik hale gelmesini de sekteye uğratmıştır.

Yaşanan iç ve dış müdahaleler sonucu oluşan siyasi istikrarsızlık, halkın desteğini kazanan Haydar Aliyev'in yönetimi devralmasıyla istikrara kavuşmuş, ancak bu dönemde ulusal kimlik meselesi belirli bir süre belirsizlik içinde kalmıştır. Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası süreci, 12 Kasım 1995'te kabul edilen Anayasa ile yeniden şekillenmiş ve Aliyev dönemiyle birlikte günümüze kadar devam eden vatandaşlığa dayalı siyasi ulus kimliği olan 'Azerbaycanlı' kimliği inşa edilmiştir.

Bu 'yeni' kimlik, Sovyet mirasının izlerini taşımasına rağmen, milli ve tarihsel bilinç temelinde şekillendirilmiş bir yapıya sahiptir. Haydar Aliyev'in öngördüğü Azerbaycan, Sovyetlerin sunduğu seküler ve modern devlet anlayışını korumakla birlikte, Türk kimliği ve Azerbaycan'ın tarihsel kökenlerine de vurgu yaparak farklı bir boyut kazanmayı hedeflemiştir. Stalin dönemindeki yapay kimlikten farklı olarak, bağımsız Azerbaycan'da inşa edilen 'Azerbaycanlı' kimliği, tarihsel sürekliliği içeren bir modernleşme sürecini yansıtmayı hedeflese de ancak ulusun dili ve kimliği açısından öngörülen kimlik tarihsel bilinç yoksunluğu nedeniyle bütünleşik Azerbaycan ulusal kimliğini tam olarak yansıtmamaktadır.

Ancak, Stalin'in oluşturduğu 'Azerbaycanlı' kimliği ile Haydar Aliyev sonrası 'Azerbaycanlı' anlayışı arasında hem devamlılık hem de önemli farklar bulunmaktadır. Sovyet dönemi kimliği, kolektivist ideolojiyi ve Sovyet vatanseverliğini esas alırken, bağımsız Azerbaycan'da geliştirilen kimlik, zaman zaman ulusal bilinç, tarihsel miras ve bölgesel politikalarla şekillenen bir aidiyet formu olarak öne çıkarak dönemin şartlarının sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, Sovyetler tarafından dayatılan kimlik modeli halk tarafından tam anlamıyla

benimsenmezken, bağımsızlık sonrası ‘Azerbaycanlı’ kimliği tarihsel şartlar, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle milli bilinç ve devletin modernleşme politikaları çerçevesinde daha kabul gören bir yapı haline gelmiştir.

Haydar Aliyev dönemi boyunca inşa edilen ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliği, devlet otoritesinin güçlendirilmesi, ulusal birliğin sağlanması ve bağımsızlık sonrası istikrarın korunması hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu süreçte Aliyev yönetimi, Azerbaycan kimliğini Sovyet geçmişinin izlerini taşıyan ancak aynı zamanda milli ve tarihsel bilinç temelinde yeniden kurgulanan bir yapı olarak ele almıştır. Ancak, bu kimlik inşası daha çok merkezîyetçi bir yönetim anlayışı ve devlet odaklı bir ulus inşası sürecini içerdiği bütünleşik ulus inşasını ve üst kimliği kapsamamaktadır. Dolayısıyla, bahsi geçen kimlik sadece olarak dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak siyasal istikrarın sağlanması ve devlet otoritesinin güçlendirilmesini hedeflemiş ve bu dönemde ulusal kimlik inşasının temel motivasyonlarından biri olmuştur.

Buna karşılık, İlham Aliyev dönemi, Azerbaycanlı kimliğini daha dinamik, küresel ve kapsayıcı bir çerçevede ele alarak, onu değişen uluslararası dengeler ve bölgesel entegrasyon politikalarıyla yeniden yorumlamaya çalışmaktadır. Azerbaycan’ın uluslararası ilişkilerde artan rolü, Türk dünyası ile entegrasyon çabaları ve çok kültürlü bir toplum yapısının vurgulanması, İlham Aliyev’in kimlik politikalarını şekillendiren temel unsurlar olmuştur. Bu çerçevede, Aliyev yönetimi ‘çok kültürlülük’ projesini hayata geçirerek, Azerbaycan kimliğinin sadece etnik ve tarihsel referanslarla değil, aynı zamanda kültürel çoğulculukla tanımlanmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu proje, Azerbaycan’ın farklı etnik ve dini toplulukları bir arada tutma politikasına uygun bir kimlik anlayışını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu noktada, İlham Aliyev’in çok kültürlülük politikası ile Azerbaycan’daki dini kimlik arasındaki ilişki de dikkat çekicidir. Tarihsel olarak farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı bir coğrafyada konumlanan Azerbaycan, din temelli bir ulusal kimlik inşa etmek yerine, seküler ve kültürel çeşitliliği esas alan bir kimlik anlayışını benimsemiştir. Aliyev’in öngördüğü Azerbaycanlı siyasi kimliği, dini

unsurları toplumsal birlikteliğin bir parçası olarak kabul ederken, ulusal kimliğin temel bileşeni olarak konumlandırmamaktadır. Bunun yerine, dinin daha çok kültürel bir unsur olarak Azerbaycan toplumundaki rolünü öne çıkarmaktadır.

Aliyev yönetiminin çok kültürlülük stratejisi, özellikle Azerbaycan'ın Şii ve Sünni Müslüman, Hristiyan, Yahudi topluluklarını barış içinde bir arada tutma politikası ile bağlantılıdır. Devletin bu çerçevede seküler bir duruş benimsemesi, ulusal kimliğin dini kimlikten bağımsız olarak şekillenmesini sağlamış ve Azerbaycan'ı, diğer bölgesel aktörlerden farklı bir konuma yerleştirmiştir. Böylece, İlham Aliyev dönemi Azerbaycan kimliği, dini aidiyeti kültürel bir unsur olarak benimserken, siyasi ve ulusal kimliğin temel belirleyicisi olarak tarihsel miras ve modern devlet anlayışını ön plana çıkarmıştır.

Ancak, İlham Aliyev'in kimlik politikası, Haydar Aliyev döneminden farklı olarak, Azerbaycan'ın Türk dünyasındaki konumunu daha açık bir şekilde tanımlamakta ve bu kimliği uluslararası arenada güçlendirmeye odaklanmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'na aktif katılım, Azerbaycan'ın bu yapıda üstlendiği liderlik rolü ve Türk dünyası ile geliştirilen çok yönlü ilişkiler, İlham Aliyev'in inşa ettiği Azerbaycanlı kimliğinin, Türk kimliği ile bağlarını güçlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Haydar Aliyev döneminde Azerbaycanlı kimliği daha çok iç istikrarın sağlanması ve devlet otoritesinin korunması amacıyla şekillendirilmişken, İlham Aliyev döneminde bu kimlik, küresel ve bölgesel bağlamda daha fazla anlam kazanmış ve çok kültürlü yapıyı vurgulayan bir kimlik politikasına dönüşmüştür. Böylece, Azerbaycan kimliği yalnızca ulusal sınırlar içinde tanımlanan bir aidiyet formu olmaktan çıkmış, bölgesel ve uluslararası entegrasyon süreçlerine uyumlu bir kimlik inşasına evrilmiştir.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen üç temel hipotez, tarihsel kırılmalar, siyasal söylemler, kimlik temelli kavramlar ve milliyetçilik politikaları çerçevesinde değerlendirilmiş, uzmanlarla yapılan mülakatlar ve anket verileri ışığında analiz edilmiştir. Tematik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular Azerbaycan'da toplumsal bağlamda Batılaşmanın bir sorun değil, modernleşme sürecinin doğal bir sonucu

olduğunu ortaya koymaktadır. Hipotezlerin öngördüğü üzere, Azerbaycan'daki Batılaşıma süreci, dışsal bir dayatma olmaktan öte, ülkenin tarihsel dönüşüm dinamikleri içinde şekillenen bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Batılaşımanın gerekliliği, Azerbaycan'ın ulus-devletleşme süreciyle doğrudan bağlantılı olmuş, ancak bu süreç tarihsel olarak farklı düzeylerde etkileşim içinde gelişmiştir. Modernleşme ve Batılaşıma, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik yapısında kaçınılmaz bir dönüşümü zorunlu kılmış, ancak bu süreç, farklı entelektüel ve siyasal aktörler tarafından çeşitli ideolojik perspektiflerle ele alınmıştır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın modernleşmesi yalnızca Batı'nın doğrudan etkisiyle değil, aynı zamanda Osmanlı, Rus ve Sovyet modernleşme politikalarının kesiştiği özgün bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Özellikle Çarlık Rusya'sı ve Sovyetleşme süreci, Azerbaycan'ın Batılaşıma deneyimini büyük ölçüde Rus etkisi altında şekillendirmiş, ancak bu süreç Osmanlı ve Türkiye'nin modernleşme politikalarıyla da belirli açılardan benzerlik göstermiştir. Sonuç olarak, Azerbaycan'daki Batılaşıma toplumun kendi iç dinamiklerinden beslenmiş ve modernleşmenin doğal bir sonucu olarak gelişmiştir.

Mülakat bulguları, Batılaşıma sürecinin toplumsal kabul düzeyini ve tarihsel bağlamını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, mülakat yapılmış L katılımcısının şu ifadesi dikkat çekicidir:

“Batılaşıma süreci, toplumun iç dinamikleri sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Çarlık Rusya'sı döneminde Batılaşımanın bir zorunluluk olduğu anlaşılmış, ancak Sovyetleşme sürecinin yapay olduğu ve ulusun kültürel değerleriyle tam anlamıyla örtüşmediği görülmüştür. Bağımsızlık sonrası süreçte ise devlet hem Batı hem de Doğu kültürünün etkisini tarihsel bağlarla zenginleştirmeyi hedeflemiştir. Bu strateji, zaman zaman Türk dünyasıyla entegrasyon çabalarını öne çıkarmış, zaman zaman ise Batı ile kurulan enerji politikaları ekseninde çok kültürlülük söylemini güçlendiren devlet merkezli projeler geliştirilmesini öngörmüştür.”

Bu ifade, Batılaşımanın Azerbaycan toplumunda yalnızca bir dış etki değil, aynı zamanda benimsenmiş bir kültürel dönüşüm olduğunu göstermektedir. Ancak aynı zamanda, bu sürecin devlet düzeyinde henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığını da ortaya koymaktadır.

Benzer bir deyişle, Azerbaycan devletinin uluslararası demokrasi, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ve basın özgürlüğü sıralamalarında dünya genelinde

alt sıralarda yer alması, Batılaşma sürecinin devletleşme ve siyasi reformlar açısından önemli engellerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Uluslararası kuruluşların en son raporları, Azerbaycan'ın demokratik yönetim açısından Gürcistan ve Ermenistan gibi komşu ülkelerin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Azerbaycan'da devletleşme sürecinin yalnızca ekonomik ve kültürel modernleşme ile değil, aynı zamanda hukuki ve siyasi reformlarla da desteklenmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan, AB'nin "Avrupa Komşuluk Politikası" çerçevesinde yapmış olduğu Mart 2024 tarihli anket verileri, Azerbaycan toplumunun Batılaşmayı bir sorun değil, modernleşmenin doğal bir sonucu olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Halkın büyük bir kısmı, Batılaşmanın kaçınılmaz bir dönüşüm olduğunu ve Azerbaycan'ın Batı ile entegrasyonunun toplumsal gelişim açısından kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu veriler, Batılaşma sürecinin yalnızca ekonomik ve kültürel boyutta değil, aynı zamanda demokratikleşme ve hukuk reformları açısından da desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Batılaşma süreci Azerbaycan'da yalnızca tarihsel ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu değil, aynı zamanda toplumun modernleşme talepleriyle doğrudan bağlantılı bir olgudur. Ancak, bu sürecin tam anlamıyla başarılı olabilmesi için devletin toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurarak Batılaşma sürecine katkı sağlaması ve demokratik reformları hızlandırması gerektiği anlaşılmaktadır.

İkinci hipotez olan Batılaşmanın vatan kimliğiyle ilişkili olduğu iddiası, anket ve mülakat verileriyle desteklenmiş, Azerbaycan'daki modernleşme sürecinin yalnızca kurumsal bir dönüşüm değil, aynı zamanda ulusal aidiyet bilinciyle doğrudan bağlantılı bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Batılaşma sürecinin Azerbaycan toplumunda belirli bir siyasi veya coğrafi aidiyetin ötesinde, bir vatan bilinci inşa etmeye yönelik bir dinamik olduğu görülmektedir. D Katılımcısı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Vatan, bir kültürel kavram olmanın ötesinde, kendi ulusunu görünmez tellerle birbirine bağlayan çatı kimliğidir."

Bu ifade, vatan kimliğinin Batılaşma ile örtüşen bir unsur olarak değeriendirildiğini göstermektedir. Modernleşme ve Batılaşma süreçleri, bireylerin vatan algısını değıştirerek Azerbaycan'ın tarihsel ve siyasal kimliğini yeniden şekillendirmiş, toplumda ortak bir bilinç oluşturmıştır.

Bu bağlamda, Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları, Azerbaycan kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur haline gelmiş, toplumsal birlikteliğı ve ulusal aidiyet duygusunu pekiştiren en önemli tarihsel dönemeçlerden biri olarak kaydedilmiştir. Mülakat verileri, savaşların yalnızca askeri mücadeleler olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzeyde güçlü bir vatan kimliğı inşa eden olaylar olarak algılandığını göstermektedir. Bu noktada, F Katılımcısının şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Karabağ bizim için sadece bir toprak meselesi değil, kimliğimizin bir parçası ve vatan olmanın özetidir. Bu savaşlar, yalnızca askeri mücadele değil, aynı zamanda ulus olarak kim olduğumuzu hatırlama sürecimizdi.”

Bu açıklama, savaşların ulusal kimlik inşasında tarihsel bir zorunluluk olmanın ötesinde, toplumsal bilinç oluşturma sürecinin de bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın Batılaşma süreci bağlamında değeriendirildiğinde, Karabağ Savaşları'nın modernleşme ile bir çelişki oluşturmadığı, aksine tarihsel bağlamda ulusal kimliğin şekillenmesi açısından kaçınılmaz bir sürecin parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle savaş sonrası süreçte, Azerbaycan Türkçesi'nin toplumsal alanda daha fazla vurgulanması, ulusal kimlik açısından önemli bir gelişme olarak değeriendirilmelidir. Anket verileri, halkın büyük çoğunluğunun Azerbaycan Türkçesinin hukuki ve anayasal statüsünün güçlendirilmesini desteklediğini göstermektedir. Ayrıca, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Azerbaycan'da Batılaşma sürecinin ölçümlenmesine yönelik yapılan anketler de bu eğilimi doğrulamaktadır. Katılımcıların yüzde 95'i, Azerbaycan Türkçesinin en yaygın ve dominant dil olduğunu kabul etmekle birlikte, toplumsal ilişkilerde de ortak dil olarak kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Batılaşma ve modernleşme süreçleri, Azerbaycan'da yalnızca ekonomik ve siyasal dönüşüm çerçevesinde ele alınmamakta, aynı zamanda ulusal kimliğin şekillenmesiyle doğrudan ilişkili bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle savaşlar gibi tarihsel dönemeçler, toplumun ortak bir bilinç etrafında birleşmesini sağlayarak Batılaşma sürecini yalnızca dışsal bir etki değil, ulusal kimlik inşasının bir unsuru olarak güçlendirmiştir.

Karabağ Savaşları, yalnızca Azerbaycan'ın sınırlarını ve egemenlik alanlarını güvence altına alması açısından değil, aynı zamanda Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendirme sürecini de hızlandırması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşlar, Azerbaycan'ın askeri ve siyasi konumunu pekiştirmenin yanı sıra, kültürel kimliğini de daha belirgin hale getirmiştir. Modernleşme ve Batılaşma süreci içinde, Azerbaycan'ın tarihsel bağlarını koruyarak bu süreçlere entegre olması, ulusal kimliğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesine katkı sağlamıştır.

Özetle, vatan kimliği Batılaşma süreciyle çelişen değil, aksine onu tamamlayan bir unsur olarak, Azerbaycan kimliğinin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Karabağ Savaşları, Azerbaycan toplumunun yalnızca fiziksel sınırlarını değil, kimlik sınırlarını da belirgin hale getirmiştir. Modernleşme, vatan kimliği ve Batılaşma, Azerbaycan için birbirini dışlayan değil, paralel ilerleyen süreçler olmuş ve tarihsel gelişmelerle toplumsal talepler doğrultusunda şekillenen bir kimlik inşasını mümkün kılmıştır.

Ancak çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, üçüncü hipotez olan Türk kimliğinin Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında belirleyici olup olmadığına ilişkin tartışmadır. Mülakat sonuçları ve anket verileri, Azerbaycan'da 'Azerbaycanlı' siyasi kimliğinin ne Azerbaycan Türkçesini ne de Türk kimliğini doğrudan belirleyici bir unsur olarak ele aldığını göstermektedir. Elde edilen veriler, bireylerin 'Azerbaycanlı' kimliğini daha çok modern devlet anlayışı, hukuki çerçeve ve toplumsal aidiyet bağlamında tanımladığını ortaya koymaktadır. Bu noktada K Katılımcısının ifadesi dikkat çekicidir:

"Benim için Azerbaycanlı olmak bir etnik mesele değil, yaşadığım toprakla bağ kurmak, onun değerlerine sahip çıkmak demektir."

Bu açıklama, siyasi kimliğin etnik referansların ötesine geçtiğini ve vatandaşlık temelli bir aidiyet biçimi olarak algılandığını göstermektedir. Dolayısıyla, ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliği, ulus-devlet inşasında vatandaşlığa dayalı bir model sunarken, ulusun etnik kökenine doğrudan bir vurgu yapmamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde değişen siyasal koşullar, Türk kimliğini ulusun adı olmaktan çıkarıp, ‘Azerbaycanlı’ siyasi kimliğinin bir unsuru haline dönüştürmüştür.

Özellikle Sovyetler Birliği dönemi, Azerbaycan ulusal kimliğinin sosyalist ideoloji çerçevesinde yeniden şekillendirildiği bir süreç olmuştur. Komünist rejim, Türk kimliği vurgusunu zayıflatmaya çalışmış ve bunun yerine Sovyet kimliği ile entegre edilmiş bir Azerbaycan kimliği inşa etmeyi amaçlamıştır. Ancak, Sovyet baskısına rağmen, Azerbaycan Türkçesi, Türklük düşüncesi ve Türk kültürel unsurları, halkın belleğinde güçlü bir şekilde korunmuştur. Bu süreç, Azerbaycan kimliğinin homojen bir yapıdan çok, tarihsel ve siyasi dinamiklerle dönüşen çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu süreçte, modern Türkiye’nin Azerbaycan üzerindeki etkisi hem siyasi hem de kültürel boyutta güçlü olmuştur. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, Türkiye ile ilişkiler hızla gelişmiş, Türk kimliği, Türk dünyası bağlamında yeniden önem kazanmıştır. Özellikle İlham Aliyev’in vurguladığı gibi, Azerbaycan’ın Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğu fikri, modern Azerbaycan kimliğinin şekillenmesinde Türk kimliğinin belirleyici bir üst kimlik olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda, Azerbaycan’ın kimlik inşası süreci, vatandaşlığa dayalı bir ulus anlayışını benimserken, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlarla Türk dünyasıyla ilişkilerini pekiştiren bir perspektif geliştirmiştir.

Tarihsel süreçler dikkate alındığında, Türk kimliği yalnızca etnik bir köken meselesi olmaktan çıkmış, siyasi, tarihsel ve kültürel dinamiklerin birleşimiyle çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür. Günümüzde Türk kimliği hem tarihsel mirasını koruyan hem de modernleşme süreçlerine entegre olan dinamik bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın kimlik inşa süreci yalnızca

tarihsel geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda sosyo-politik dönüşümlerle şekillenen ve geleceğe yönelik bir kimlik anlayışını barındıran bir süreçtir.

Çalışma boyunca elde edilen tarihsel veriler, mülakat sonuçları ve anket bulguları, Türk kimliğinin Azerbaycan ulusal kimliğinin merkezinde yer almasının mantıksal bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türk kimliği bir dışsal dayatma olarak değil, tarihsel ve toplumsal bir devamlılık olarak algılanmaktadır.

Mülakat sonuçları ve anket verileri, Türk kimliğinin Azerbaycan'daki üst kimlik düzeyine yükseltilmesini desteklemektedir. Bu noktada, G Katılımcısının şu ifadesi oldukça çarpıcıdır:

“Azerbaycan nüfusunun yüzde 95'inin Türk kökenli olması, ulusun ve devletin resmi dilinin Türkçe olması, ayrıca ulusun homojen yapısı gereği diğer tüm etnik azınlıkların ortak konuşma dilinin Türkçe olması, ulus inşasının Türk kimliği ve Azerbaycan Türkçesi temelinde pekiştirilmesini zorunlu kılmaktadır.”

Bu ifade, Türk kimliğinin ulusal kimlik içerisinde merkezi bir konuma sahip olduğunu, ancak 'Azerbaycanlı' siyasi kimliğinin Türk kimliğini tam anlamıyla yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, Azerbaycan kimliği yalnızca etnik kökenle tanımlanamazken, Türk kimliği, ulusal kimliğin tarihsel ve kültürel temelleri arasında önemli bir bileşen olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Türk dünyasına yaptığı vurgular da büyük önem taşımaktadır. Aliyev, birçok kez Azerbaycan'ın Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu birliğin yalnızca kültürel değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik bir gerçeklik olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı'nın güçlendirilmesi ve Azerbaycan'ın bu yapıya aktif katkısı, Türk dünyasının ortak bir vizyon etrafında şekillenmesini destekleyen önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Aliyev'in söylemlerinde, Türk kimliği ve Türkçe, Türk dünyasının temel unsurları olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada, Azerbaycan yalnızca coğrafi olarak Türk dünyasının bir parçası olmakla kalmamakta, aynı zamanda ortak kültürel ve siyasi vizyon açısından da merkezi bir rol üstlenmektedir.

Özetle, bu çalışma, Azerbaycan'ın modernleşme ve kimlik inşa sürecini tarihsel, toplumsal, siyasi ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, elde edilen bulguların Azerbaycan

kimliğinin çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir.

Çalışma, modernleşmenin Azerbaycan toplumunda farklı katmanlara yayılarak benimsenen bir süreç olduğunu ve kimlik inşasının yalnızca vatandaşlığa dayalı ‘Azerbaycanlı’ kimliği ile açıklanamayacağını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan kimliği tarihsel miras, siyasi gelişmeler ve toplumsal dönüşümlerin ortak bileşeni olarak şekillenmekte ve geleceğe yönelik kimlik anlayışının inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Bulgular, kimlik inşasının durağan bir yapı değil, dinamik ve sürekli değişen bir süreç olduğunu, bu sürecin hem yerel hem de küresel faktörlerden etkilendiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan’ın üyesi olduğu Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), ülkenin Batılaşma sürecindeki rolünü daha belirgin hale getiren önemli bir uluslararası platform olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan’ın modernleşme süreci, yalnızca Batı dünyasıyla kurduğu ilişkilerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Türk dünyasıyla entegrasyonunu sağlamlaştırarak, Doğu ve Batı arasında stratejik bir köprü işlevi üstlenmektedir. Bu süreç, Azerbaycan’ın ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan nasıl bir denge kurduğunu analiz etmek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı’nın modernleşme ekseninde nasıl bir politika belirlemesi gerektiği, Azerbaycan özelinde daha derinlemesine araştırılması gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır. Türk dünyasının küresel siyasette daha etkin bir aktör haline gelebilmesi, Batı ile olan ilişkilerin nasıl yönetileceğine doğrudan bağlıdır ve bu bağlamda Azerbaycan gibi jeopolitik olarak kilit konumda bulunan ülkeler üzerinden yapılacak analizler büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan’ın çok kültürlülük politikalarının Türk dünyası bağlamında nasıl şekilleneceği ve bu süreçte Batı ile entegrasyon açısından nasıl bir denge kurulacağı, gelecek araştırmalar için önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, Azerbaycan devletinin kendisini Türk dünyasının bir parçası olarak görmesi, yalnızca siyasal söylem düzeyinde kalmamalı, aynı zamanda bu söylemin tarihsel, kültürel ve etnik bağlarla güçlendirilerek Türk üst kimliği temelinde inşa

edilmesi gerekliliği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan hem Batı hem de Türk dünyası ile kurduğu çok yönlü ilişkilerle, modernleşme sürecinin yalnızca dışsal bir etki değil, tarihsel bir gelişimin sonucu olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın hem Batılaşma sürecini hem de Türk dünyasındaki rolünü birlikte ele alan kapsamlı akademik çalışmalar, bu dönüşüm sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Gelecek araştırmalar, Azerbaycan'ın Türk Devletleri Teşkilatı içindeki misyonunu, Batılaşma sürecine katkısını ve hukuki-anayasal çerçevede 'Azerbaycanlı' kimliğinin diğer kimlik unsurları ile nasıl dengelendiğini detaylı bir şekilde analiz etmelidir. Bu tür akademik çalışmalar, yalnızca Azerbaycan'ın kimlik inşasını anlamak açısından değil, aynı zamanda Türk dünyasının ve bölgesel entegrasyon süreçlerinin geleceğini değerlendirmek açısından da büyük bir önem taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullahzade, C., 2020: “Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 69(4), 1541-1568.
- Abiyeva, R., 2019: “Haydar Aliyev’in Azərbaycan SSCB’ye Başkanlık Yaptığı Yıllarda Sivil Havacılığın Gelişimi.” **Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(4), 30-34.
- Acer, H., 2023: “Etno-Sembolist Teori Üzerine İnceleme”. **Düşünce Dünyasında Türkiz**, 14(65), 11-36.
- Ağayev, Ə., 1909: **Millət və Millətçilik**. Tərəqqi, 22 Yanvar, No: 16.
- Ahmadoghlu, R., 2015: “Nationalism, Secularism, and Islam: Azerbaijani Turks in Azerbaijan and Iran.” PhdThesis. Cincinnati: Cincinnati University.
- Ahmedov, M., 2015: Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Azerbaycan’ın AB’ye Siyasal ve Yönetmel Entegrasyonu. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, O., 2006: Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar. Yayınlanmış Doktora Tez. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akçura, Y., 2010: **Türkçülüğün Tarixi**. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
- Akpınar, Y., 1994: **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**. İstanbul: Dergah Yayınlar.
- Akpınar, Y., 2012: “Vazıh Mirze Şefi Azərbaycanlı şair”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 42. Cilt. s.579. Çevrimiçi, https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/42/C4_2013823.pdf, 21 Eylül 2023.
- Akşemsettinoglu, G., 2011: “Avrupa bütünleşme projesinin ve genişleme sürecinin değişen dinamikleri”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 10(1), 1-18
- Akyıldız, S., 2019: “Reflections of Nationalism and The Role of Language Policies In National Identity Formation in Post-Soviet Azerbaijan.” Master Thesis, Middle East Technical University, EurasianStudies.
- Alizade, A., 2021: “Azerbaycan’ın Bağımsızlığına Kavuşması İçin Gizli Müsavat’ın Verdiği Mücadele Üzerine Bir Araştırma (1920–1926).” **İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13(3), 663-678.
- Alkaç, Ö., 2024: “Türk ve İran Basınında Tebriz Direnişi”. **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6(12), 623-644.

- Alpargu, M., & Şahin, E., 2007: “Sovyet Rusya’nın Dağılmasından Sonra Kafkasya’da Kimlik Problemi.” **Akademik İncelemeler Dergisi**, 2(1), 329-345.
- Altstadt, A.L., 1992: **The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule.** California: Stanford University Hoover Institution Press.
- Altstadt, A.L., 2017: **Frustrated Democracy in Post-Soviet Azerbaijan.** New York: Columbia University Press.
- Altun, F., 2000: “Modernleşme kuramı ve gelişme sorunu.” **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, (8), 123-186.
- Anderson, B., 2004: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.** İstanbul: Metis Yayınları
- Apalı, Y., 2021: “Michel Foucault’da İktidar ve Güç.” **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi**, 5(2), 290-304.
- Arslan, G., 2022: “Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları.” **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7(2), 522-570.

- Asker, A., 2015a: “Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri (19. Yüzyılın Sonu- 20. Yüzyılın Başı).” **Yeni Türkiye**, 53, 516-535.
- Asker, A., 2015b: “Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler.” **Yeni Türkiye Dergisi**, 75.Cilt. ss, 536-546.
- Asker, A., 2021: “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları).” **Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)**, ed. Ali Asker, C, 1, 1-41.
- Askeroğlu, A., 2010: “Çarlık Rusya’sında Meşrutî İdarenin Yapısı.” **Tarih Okulu Dergisi**, 2011(IX).
- Aslan, B., 2009: “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”. **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 16(40), 357-374.
- Aslanlı A., Hesenov, İ., 2005: **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan’ın Dış Politikası (1993–2001)**, Ankara: Platin Yayınları
- Aslanlı, A., 2021: “Birinci Karabağ Savaş’ının Nedenleri ve Sonuçları”. Ed. Muhittin Ataman ve Ferhat

Pirinççi. Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, ss. 117-141.

Ataman, M. ve Pirinççi, F., “Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru”. Ed. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi. Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, ss. 17-39.

Avcı, N., 1980: “Çağdaşlaşma Sürecinde İletişimin İşlevi.” **Kurgu**, 3(1), 109-134.

Avdeev, A., 2015: Population Situation Analysis: Beyond the Demographic Transition in Azerbaijan. Baku, UNFPA/UNDP. Çevrimiçi <https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Azerbaijan%20PSA%202015.pdf>, 23 Şubat 2022.

Axundzadə, M. F., 2005a: **Əsərləri I.** Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.

Axundzadə, M. F., 2005c: **Əsərləri II.** Bakı: Şərq-Qərb Neşriyatı.

Aydın, B., 2021: “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Nev-İ Şahsına Münhasır İki Münevver: Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura”. **Liberal Düşünce Dergisi**, 26(104), 101-125.

Aydın, Ü. S., 2023: **Azərbaycan Çoxkültürlülüyünün Jeopolitiği.**
Astana Yayınları.

Aydingün, İ., 2014: “Sürgün, vatana dönüş ve kültürel canlanma: Kırım tatarlarında kültürel melezlik.” **Karadeniz Araştırmaları**, (42), 53-67.

Aytekin, A., 2013: “Osmanlı-Türk modernleşmesinin düşünsel, ekonomik ve bürokratik kodları.” **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013(30), 313-329.

Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin **Madde 148**,
Anayasası, 1995: <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> 10
Kasım 2023.

Azərbaycan Dışişleri “Azərbaycan ve Avropa Konseyi”, (Çevrimiçi)
Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.az/az/content/857> 20 Kasım
2024.

Azərbaycan Məktəbi, 1984: **No:11.**

Azərbaycan Multikulturalizmi “Azərbaycanda keçirilən tədbirlər”. (Çevrimiçi)
(t.y): https://multiculturalism.preslib.az/az_localevents.html, 22 Mayıs 2023.

Azərbaycan Multikulturalizmi “Tolerantlıq sülh və əməkdaşlığa aparən yol kimi”
(t.y): Azertac. (Çevrimiçi)
https://multiculturalism.preslib.az/az_events-8a6NwAZ5WS.html, 23 Nisan 2023.

Azərbaycan Multikulturalizmi “Xarici ölkələrdə keçirilən tədbirlər”. (Çevrimiçi)
(t.y): https://multiculturalism.preslib.az/az_abroadevents.html, 22 Haziran 2023.

Azərbaycan Multikulturalizmi “Azərbaycançılıq”. (Çevrimiçi,
(t.y): https://multiculturalism.preslib.az/az_a2.html, 22
Mayıs 2023.

Azərbaycan Multikulturalizmi “Ümumi məlumat.” (Çevrimiçi)
(t.y): https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html, 22
Mayıs 2023.

Azərbaycan qəzeti , 1995: Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyaya
Layihəsini Hazırlayan Komissiyanın İclasında
Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Çıxışı-
Prezident Sarayı. (27 İyul 1995). (Çevrimiçi)
<https://lib.aliyevheritage.org/az/4433843.html>. 20
Kasım 2024

Azərbaycan Respublikası “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının
Milli Məclisinin Qərarı, 1993: soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması
haqqında”. (Çevrimiçi) <https://e-qanun.az/framework/8078>, 25 Şubat 2023.

Azərbaycan Respublikası “Haqqımızda”. (Çevrimiçi)

Milli Olimpiya Komitəsi (t.y): <https://www.olympic.az/about>, 28 Eylül 2023.

Azərbaycan Respublikası “1995-ci il Konstitusiyası”. (Çevrimiçi)

Prezidentinin İşlər İdarəsinin https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf, 20 Ocak 2023.
Prezident Kitabxanası, 2016:

Azərbaycan Respublikası “Bakı Mühəndislik Universitetinin yaradılması
Prezidentinin Sərəncamı, haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2016: Sərəncamı”. (Çevrimiçi)

<https://president.az/az/articles/view/21638>, 20
Nisan 2023.

Azərbaycan Respublikası “Mədəniyyətlərarası Və Dinlərarası Dialoqun
Prezidentinin Sərəncamı, Təşviqi ilə Bağlı Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin
2018: Xarici Ölkələrdə Keçirəcəyi Tədbirlər Haqqında”.
(Çevrimiçi) <https://e-qanun.az/framework/40168>,
23 Ocak 2022.

Azərbaycan Respublikası “Haqqımızda”. (Çevrimiçi)

Xarici İşlər Nazirliyi (t.y): <https://www.mfa.gov.az/az/category/haqqimizda>,
24 Ağustos 2023.

Azərbaycan Respublikasının 12 Kasım 1995. (Çevrimiçi) <https://e-qanun.az/framework/897>, 12 Temmuz 2021.
Konstitusiyası, 1995:

Azərbaycan Respublikasının “Səsvermənin Nəticələri Haqqında Azərbaycan
Mərkəzi Seçki Komissiyası, Respublikası Seçki Komissiyasının Protokolu.”
2024: https://www.msk.gov.az/uploads/Prezident2024/MSK_protokol-2024.pdf 25 Aralık 2024.

Azərbaycan Respublikasının İlham Heydər oğlu Əliyev. (Çevrimiçi),
Prezidenti (t.y): <https://president.az/az/pages/view/president/biography>, 23 Nisan 2023.

Azərbaycan Respublikasının “Sərəncamlar”. (Çevrimiçi)
Prezidenti (t.y): <https://president.az/az/documents/category/orders>,
21 Nisan 2023.

Azərbaycan Respublikasının “Heydər Əlirza oğlu Əliyev”. (Çevrimiçi)
Prezidenti (t.y): <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/leader>, 23 Nisan 2023.

Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət
Prezidenti, 2018: dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə
bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin Fərmanı.” (Çevrimiçi)
<https://president.az/az/articles/view/30563>, 02
Nisan 2023.

Azərbaycan Respublikasının “Dini etiqad azadlığı haqqında”. (Çevrimiçi)
Qanunu, 1992: [http://anl.az/el/emb/Islam_hemreylisi/senedler/Di
ni-etiqad-azadigi-haqqinda-AR-QANUNU.pdf](http://anl.az/el/emb/Islam_hemreylisi/senedler/Dini-etiqad-azadigi-haqqinda-AR-QANUNU.pdf), 1
Mayıs 2023.

Azerbaycan Sovyet **1976**
Ansiklopedisi

Azərbaycan Sovyet “Musavat”. C.7. Bakı: Azərbaycan Dövlət
Ensiklopediyası, 1983: Nəşriyyatı.

- Azimli, E. 2019: “Azerbaycan’da Devlet ve Din İlişkileri”. **Journal of International SocialResearch**, 12(63).
- Baberowski, Y, 2022: Düşmən hər yerdədir: Stalinizim Qafqazda. Bakı: Alatoran Yayınları.
- Badalbeyli, L. G. 2021: “Azerbaycan’da Tolerans Politikası”. **Turan-Sam**, 13(51), 390-396.
- Bağrıaçık, B., Yıldız, M. I., Yelin, K. R. ve Yüzgeç, A. 2022: “Azerbaycan-Türkiye Millî Marşlarının Edebî ve Müzikal Açından İncelenmesi.” **Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, 3(1), 32-45.
- Balayev, A. 2014: “20.Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Türklerinde Ulusal Kimlik ve İdeolojinin Oluşumu”. Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. Azerbaycan’da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları, ss. 73-97.
- Başarır, M., & Gülada, M. O. 2019: “İran İslam Devrimi'nde Dinsel Söylemlerin Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlere Yansıması”. **Selçuk İletişim**, 12(2), 736-762.
- Bayar, M., 2018: “Kültürün Siyaset Bilimi ve Dış Politikaya Etkisi.” **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, (66), 442-452.
- Bayat, A.H., 1998: **Hüseynzade Ali Bey**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

- Baykara, H.,1966: **Azerbaycan`da Yenileşme Hareketleri.** Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Baykara, H.,1992: **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi.** İstanbul: Azerbaycan Halk Yayın.
- Baykara, H., 2017: **Azərbaycan İstiqlal Mübarizəsi Tarixi.** Bakı: Kitab Klubu.
- Balcı, B. ve Göyüşov, A., 2014: **“Sovyet Sonrası Dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Değişen İslam’ın Sünni-Şii Ayrışmasına Etkisi”.** Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. **Azerbaycan’da Din ve Kimlik.** İstanbul: Küre Yayınları, ss.169-193.
- Bayramova, R., 2007: **Azərbaycan Rəhbərliyində İxtilaflar və Daxili Siyasi Çəkişmələr:1920-1925 ci illər.** Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Bayramzadeh, S., 2024: **“Azerbaycan Demokrat Fırka’sının Devletçilik Siyaseti (1945-1946)”.** **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 11(2), 955-979.
- Bekkari, A., 2023: **“Azerbaycan Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği İlişkileri”** (Doctoral Dissertation, Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi).
- Berkes, N., 2020: **Türkiye’de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Yakı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- Beşikçi, A. G. S. Ö., 2016: “Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler.” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 16(2).
- Biletska, Y., Şahin, C. ve Şükür, İ., 2014: “Kolektif Hafıza ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye’de Resmi Tarih Yazıcılığı.” **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 3(1), 94-116.
- Bünyatov, Z., ve Yusufov, Y., 2007: **Azerbaycan Tarihi**. Bakı: Yüzyıl Neşriyatı.
- Cafersoy, N., 2001: **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**. Ankara: ASAM Yayınları.
- Can, M., 2019: “İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi.” **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23(4), 2155-2167
- Cebeci, S., 2008: “Milli Kimlik Bağlamında Din-Kültür İlişkisi.” **Akademik İncelemeler Dergisi**, 3(2), 1-11.
- Cesur, Ö., 2014: **Avrupa Birliği’nde Derinleşme ve Genişleme Bağlamında Esnek Bütünleşme ve Türkiye-Avrupa Birliği Bütünleşmesi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cicioğlu, F., 2017: “Türkiye’nin İran Politikasında Sivil Toplum Kuruluşları: 1990’lara ve 2000’lere Dair Bir

Değerlendirme.” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (1), 51-69.

Cornell, S. E., Karaveli, H, “Azerbaijan’s Formula: Secular Governance and Civic Nationhood.”. Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute& Silk Road Studies Program -A Joint Transatlantic Researchand Policy Center. Çevrimiçi

<https://silkroadstudies.org/resources/2016-cornell-karaveli-ajeganov-azerbaijan-formula.pdf>, 31 Mart 2023.

Coşkun, İ., 1989: “Modernleşme kuramı üzerine.” **İstanbul University Journal of Sociology**, 3(1), 289-314.

Coşkun, Z., 2019: “Oryantalizm, Edward Said ve Sanat Tarihinde Değişimler.” **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3(2), 215-247.

Council of Europe “Action 12 October 2018.(Çevrimiçi)
Plan for Azerbaijan 2018-2021”, <https://rm.coe.int/0900001680a1d527>, 10 Kasım 2024.

Council of Europe “Action 16 February 2022.(Çevrimiçi)
Plan for Azerbaijan 2022-2025”, <https://rm.coe.int/0900001680a5947d>, 15 Kasım 2024.

Council of Europe, “**Recommendation Decision**”, 1994, (Çevrimiçi)
<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref->

XML2HTML- en.asp?fileid=15281&lang=en 13
Eylül 2024.

Council of Europe, “Action Plan for Azerbaijan 2014-2016”, 2014: 1 April 2014. (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/0900000168058d017>, 10 Ekim 2024.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000: **“Azerbaijan’s Application for Membership of the Council of Europe”**, Doc. 8757 Revised, Georges Clerfayt, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 27 June 2000. 20 Ekim 2024.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000: **“Azerbaijan’s Application for Membership of the Council of Europe”**, Opinion 222 (2000), 28 June 2000. 20 Ekim 2024.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2000: **“Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe”**, Report Doc. 8748, Baumel Jacques, Political Affairs Committee, 23 May 2000. 20 Ekim 2024.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1994: **“Recommendation 1247** (1994) Enlargement of

Council of Europe, Parliamentary Assembly, 1994: **“Resolution1047(1994) Conflicion Nagorno-Karabakh”**, Principle Decision, 1994, online <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref->

XML2HTML-en.asp?fileid=16458&lang=en 13
Eylül 2024.

Council of Europe., 2017: **“Fourth Report submitted by Azerbaijan pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities”**. (Received on 10 January 2017), Online, https://www.ecoi.net/en/file/local/1421450/1226_1515589618_4th-sr-azerbaijan-en-docx.pdf, 23 Kasım 2023.

Çağla, C., 2002: **Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Çakan, T., 2022: “19. Yüzyıl Rusya’sında İki Akım: Batıcılık ve Slavcılık.” **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(1), 40-56.).

Çaycıoğlu, S.O., 2017: “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi.” **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2 (Spec. Issue), 115-132.

Çelik, M. H., 2020: **İran: Ulusal Kimlik İnşası** (Kitap İncelemesi)

Çetin, N., & Topsakal, İ., “Sovyetler Birliği’nin Kazakistan’da Büyük
2023: Tasfiye Dönemi (1937-1938).” **Avrasya
İncelemeleri Dergisi**, 12(1), 1-18.

Davut, D., 2003: “Lezgiler: Kafkasya’da Yaşayan Müslüman Bir
Halk”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
27. Cilt, ss.169-170. Çevrimiçi,
<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27008808.pdf>, 21 Şubat 2023.

Declaration of Independence., “Resolution Of The National Council Of
1919: Azerbaijan On Declaration Of Independent
Azerbaijan State”. Online,
<https://axc.preslib.az/en/page/41rUR0xeMH>, 10
Mart 2022.

Doğan, O., 2004: “Çarlık Rusya’sının Türkistan Orta Asya Siyaseti
ile İlgili Önemli Bir Belge.” **Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (11), 287-302.

Doytcheva, M., 2016: **Çokkültürlülük**. İstanbul: İletişim Yayınları

Duman, M.Z.,2009: “Küreselleşme, Kimlik ve Çokkültürlülük.” **Sosyal
Bilimler Dergisi**, 2(1), 93-112.

Ədəbiyyat və İncəsənət Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Turizm Nazirliyi.
Qəzeti., 1994: 22.10.1994.

- Edgerton, D., 2021: “The Nationalisation of British History: Historians, Nationalism and The Myths of 1940.” **The English Historical Review**, 136(581), 950-985.
- Ədilli, Ş., 2013: **Milli ideologiyamız: Türklük, Çağdaşlıq, İslam**. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
- Ekici, Y., 2017: “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu.” **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2(1), 62-77.
- Ekici, Y., 2022: “Dağlık Karabağ’da Ermeni İşgali (1988-1993).” **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (29), 134-144.
- Elçibey, E., 1994: **Deyirdim Bu Quruluş Dağılacaq**. Bakı: Yüzil Nəşriyyatı.
- Elçibey, Ə., 2004: **Bütöv Azərbaycan Yolunda**. Bakı: Nurlar Nəşriyyatı.
- Elhan, N., 2019: “Pehleviler Dönemi’nde İran’da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı.” **İran Çalışmaları Dergisi**, 3(2), 13-37.
- Əliyeva, A., 2013: Azərbaycan Dövlət Radiosundan “talış efiri” barədə açıqlama: **“Şuşadan yayımlanan radio nəzarətə götürülüb”**. Modern.az. (Çevrimiçi) <https://modern.az/news/36536/>, 22 Ocak 2023.

- Elsever, S., 2014: “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Din ve Devlet İlişkileri: Yasal ve Kurumsal Çerçeve”. Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. Azerbaycan’da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları, ss.193-219.
- Ergun, A., 2022: “Citizenship, national identity, and nation-building in Azerbaijan: between the legacy of the past and the spirit of independence”. **Nationalities Papers**, 50(4), 813-830.
- Erşen, E., 2014: “Azerbaycan’da Siyasal-Kültürel Dönüşüm Süreci (1828-1917)”. Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. Azerbaycan’da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları, ss. 53-73.
- Ertuğrul, Ü. E., 2022: “2020 Azerbaycan-Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ’a Geri Dönüşü.” **Bilig**, (101), 57-86.
- Esen, A. & Chibli, M., 2020: **Orta Doğu ve Batı Asya’da Yerel Yönetim Sistemleri**. İstanbul: UCLG-MEWA.
- European Court of Human Rights, 2024: https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu?&at_campaign=2024-AboutParliament&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=RSA&at_goal=TR_G&at_advertiser=Webcomm&at_topic=Fundamental&at_location=FR&gad_source=1&gbraid=0A

AAAA-

DXGld9nwVuaoZ07Dt8oOC56yMK6&gclid=CjwKCAiA0rW6BhAcEiwAQH28IkuMDXs7Jdag2KYtz0Wb7oQeIE5Vgc6diVYm6FoMIrVmHiLkla8YoRoC4fQQA vD_BwE. Online, 15 Eylül 2024.

Əzizov, T., 1997:

Azərbaycan XX. Əsrin Əvvəllərində. Bakı: Zaman Yayınevi.

Foucault, M., 2017:

Kelimeler ve Şeyler. İstanbul: İmge Kitabevi

Gahramanlı, N., 2024:

“Hüseynzade Ali Bey ve Ziya Gökalp’in Kültürel Alandaki Türkçülük Düşünceleri.” **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (Ölümünün 100. Yıl Dönümünde Ziya Gökalp’i Yeniden Anlamak), 146-155.

Garagözov, R., 2013:

“Bir Kimlik Tespiti, Kolektif Şuur ve Sosyal Bir Travma Olarak Hocalı Faciası.” **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 9(2), 143-152.

Garibova, J., 2017:

“Linguistic Landscape In Azerbaijan: Policy, Attitudes and choices.” in Ludmilla A’Beckett, Theodorosdu Plessis In Pursuit Of Societal Harmony: Reviewing The Experiences and Approaches in Officially Monolingual and Officially Multilingual Countries, SUN MeDIABloemfontein.

- Gellner, E., 1993: **Nationand Nationalism.** Oxford: Basil Blackwell.
- Gellner, E., 2016: **Milliyetçiliğe Bakmak.** İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Geybullayev G.A., 1994: **Azərbaycan Türklərinin Təşəkkül Tarixindən.** Bakı: Yüzıl Nəşriyyatı.
- Giddens, A., 2008: **Ulus Devlet ve Şiddet.** İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A., 2012: **Modernliğin Sonuçları,** Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Görgeç, İ., 2021: “Rusya’da Stalinizm’in doğuşu.” **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 10(2), 225-248.
- Göyüşov, A., 1997: **Azərbaycan’da İttihatçılıq.** Bakı: İrşad Nəşriyyatı.
- Greenfeld, L., 2011: “The Globalization Of Nationalism and The Future Of The Nation- State.” **International Journal of Politics, Culture, and Society**, 24(1-2).
- Greenfeld, L., 2017: **Milliyetçilik.** İstanbul: Alfa Yayınları.
- Guliyeva, N., 2022: “The Evolution of National Identity and Nationalism In Azerbaijan (1900-2018)”. Phd. Thesis. Middle East Technical University.
- Gurbanlı, M., 2018: **Heydər Əliyev: Azərbaycançılıq İdeologiyası və Mənəvi Dəyərlər.** Bakı: Tuna Nəşriyyatı.

- Güler, T.S., Emiroğlu, H. ve Bayram, M., 2019: “Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinin Araçsal Bir Yaklaşım Analizi.” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21(4), 1278-1293.
- Günaydın, M., 2009: “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları.” **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 8(1), 54-94.
- Günaydın, M., 2017: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürel, Ş. S., 1992: “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not.” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 47(01).
- Hacıbəyov, Ü., 1968: **Əsərləri**, 4. Cilt. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Hacıoğlu, S., 2020: “1920’lerin Sovyetlerinde Latin Alfabesine Geçme Sebepleri.” **Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi**, (13), 4-22.
- Hacısalıhoğlu, F., 2012: “Azerbaycan’da Ulusal Tarih Yazımı.” **History Studies** (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı), 173-194.
- Hacıyev, T., Vəliyev, K. **Azərbaycan Dili Tarixi**. Bakı: Yüzil Nəşriyyatı 1988:

- Hamid, Algar., 1989: “Ahund”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 2. Cilt, ss.184-185.(Çevrimiçi), <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/2/C02000723.pdf>, 22 Şubat 2023.
- Hasanlı, V., 2017: “Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan’ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde).” **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 4(12), 54-72.
- Hasanoğlu, İ., 2014: “Komünizmin Milliyetçilikle İttifakı: II. Dünya Savaşında Rus Milliyetçiliği.” **Karadeniz Araştırmaları**, (42), 25-51.
- Hasanov, B., 2007: “Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağına Azerbaycan’da Din” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. S.B.E.
- Hasanov, B., 2014: “Osmanlı-İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan’da Din”. Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. Azerbaycan’da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları, ss. 97-129.
- Heywood, A., 2007: **Siyasi İdeolojiler**. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E., 1990: **Nations and Nationalism Since 1780**. Cambridge: Cambridge University Press

- Hobsbawm, E.J.&Ranger, T., **Geleneğin İcadı**. İstanbul: Agora Kitaplığı. 2006:
- Höffe, O., 2008: **Felsefenin Kısa Tarihi**. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Huseynova, S., 2006: **Füyuzat Jurnalı ve Dil Problemleri**. Bakı: Elm Neşriyyatı.
- Hüseynov, Ş., 1988: **Həqiqət və Ədalət Carçısı**. Bakı: Yüzyıl Neşriyyatı.
- Həsənli, C., 2008: **Azərbaycanda Milli Məsələ: Siyasi Rəhbərlik və Ziyahılar: 1954-1959**. Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı.
- Həsənli, C., 2012: **Sovet Dövründə Azərbaycanın Xarici Siyasəti:1920-1939**. Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı.
- Həsənli, C., 2018: **Azərbaycanda Sovet Liberalizmi: Hakimiyyət. Ziyahılar. Xalq. 1959-1969**. Bakı: Qanun Neşriyyatı.
- İpek, C. D., 2012: “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 12(1), 267-283.
- İsayev, T., 2023: “İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Sonrasında İmzalanan Ateşkes Andlaşması’na Göre Azerbaycanlı Göçmenlerin Yerlerine Dönüşü.” **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14(1), 153-165.

- Kahraman, K., 2024: “Üniversite ve Siyaset; Çarlık Rusya’sı ve Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Hareketinde Yüksekokullar-1905/1908.” **Üniversite Araştırmaları Dergisi**, 7(1), 27-39.
- Kakışım, C., 2019: “Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası.” **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(2), 460-472.
- Kakışım, Can, 2014: Sosyalist Hareketlerin Etnik Kimlik ve Azınlık Meselelerine Yaklaşımlarının Geçmişi ve Bugünü: Bir Paradigma Değişimi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaldık, B., 2017: “Türkiye’de Modernite Bağlamında Kentlileşme.” **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3(4), 27-41.
- Kanapiyanova, Z., 2022: “Türkmenistan’ın Doğal Gaz İş Birlikleri ve Projeleri.” **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (15), 225-242.
- Kantar, G., 2019: “Modernleşme Kuramı ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler.” **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3(3), 365-383.
- Karaca, E., 2015: “SSCB’nin Dağılma Sürecinden BDT’nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan

- Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987-Aralık 1991).” **Gazi Akademik Bakış**, 9(17), 113-140.
- Karaköse, G., 2020: “Küreselleşme Çağında Kimlik, Milliyetçilik ve Çokkültürlülük Görünümleri.” **Journal of Human and Social Sciences**, 3(1), 506-519.
- Kazan, H., 2016: “Azerbaycan’da milli uyanış ve basın: 1800-1920.” **İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)**, 1(1), 28-43.
- Kazımlı, E., 2018: “Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu.” **Karadeniz ve Kafkaslar**, 101.
- Kelkitli, F. A., 2017: “Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İş birliği Çabaları.” **Karadeniz Araştırmaları**, (53), 71-98
- Kengerli, A.A., 2010: **Azerbaycan’da Romantik Türkçülük**. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kılavuz, İ. T., 2017: “Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği.” **Avrasya Etüdleri**, 52(2), 51-78.
- Kişî, E., 2022: ‘Bir Tarafta Pandemi, Diğer Tarafta Savaş: Tarihi ve Siyasi Yönleri ile “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”.’ **Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3(1), 1-8.
- Koç, A., 2018: “Michael Foucault’nun “Biyopolitika” Kavramının Teorik Çerçevesi.” **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 193-218.

- Koyre, A., 1994: **19. Yüzyıl Başlarında Rusya’da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe.** İstanbul: Belge Yayınları.
- Kösoğlu, N., 1995: **Milli Kültür ve Kimlik.** İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurt, S., 2021: “Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan.” **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 7(1), 138-161.
- Marquardt, K. L., 2011: “Framing Language Policy In Post-Soviet Azerbaijan: Political Symbolis mandinter Ethnic Harmony.” *Central Asian Survey*, 30: 2, 181-196.
- Mədəniyyət Qəzeti, 2016: “Azərbaycan-dogma diyar”. 29 İyun 2016. (Çevrimiçi), <https://medeniyyet.az/page/news/36130/-Azerbaijan--dogma-diyar-.html>, 22 Mart 2023.
- Büyükkara, M. A., 2012: “Vehhabilik: Muhammed b. Abdülvehhab’a (ö. 1206/1792) nisbet edilen dini-siyasi akım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42. Cilt, ss.611-615. (Çevrimiçi), <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/42/C42013846.pdf>, 21 Şubat 2023.
- Mehmetzade, M. B., 1991: **Milli Azerbaycan Hareketi.** Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Merdan, A. S., 2019: “Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri.” **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 26(2), 339-360.

- Metin, B., 2012: “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi.” **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 162(162).
- Metin, C., 2006: Türk modernleşmesi ve İran (1890-1936). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- MeydanTV., 2021: “Xameneinin Azərbaycandakı nümayəndəliyi bağlandı”. 5 Oktyabr 2021, Meydan TV. (Çevrimiçi), <https://www.meydan.tv/az/article/xameneinin-azerbaycandaki-numayendeliyi-baglandi/>, 23 Ağustos 2023.
- Mikayılov, İ., 2015: “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler.” **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (8), 181-197.
- Mikayılov, İ., 2018: Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Azerbaycan’ın Avrupalılaşmasına Etkisi. Yayınlanmış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mirza, R., 2000: **Türkçülüğün Babası**. Bakı: Elm Neşriyatı.
- Mirzeyev, H., 1995: **Dramaturgiyamızda İdeal ve Kahraman**. Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.

- Mollaer, F., 2004: “Azerbaycan’da demokrasi ve geleceği üzerine bazı gözlemler.” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (8), 63-78.
- Nağısoylu, M., 2021: “Röportaj”. (Çevrimiçi), <https://science.gov.az/az/news/open/15776>, 23 Ocak 2022.
- Musaoğlu, N., 2009: Orta Asya cumhuriyetlerinde dil, ulusal kimlik ve demokrasi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 261-273.
- Musayev, İ., 2013: “Azerbaycan Ailesinde Dini Hayat ve Din Eğitimi.” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 22(1), ss.165-177.
- Mustafa, A., 2019: “Talış Hanlığı: Azerbaycan’da XVIII. Yüzyılda Kurulan Bir Hanlık”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 3.Basım Ek-2. ss.577-578. (Çevrimiçi), <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/EK-2/CEK215344.pdf>, 25 Ocak 2023.
- Mustafa, F., 2014: **Azərbaycanda Türk Kimliyi və Saxta Tarix Problemi**. Bakı: Nurlar Nəşriyyatı.
- Mustafayev, B., 2013: “Sovyetler Döneminde Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası.” **Karadeniz Araştırmaları**, (39), 53-68

- Neciyev, E., 2011: “Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi.” **Ermeni Araştırmaları**, (39), 163-186
- Nerimanoğlu K, V. 2015: “Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası: Azerbaycan Türkçesi Örneği.” **Aydın Türklük Dergisi** Yıl: 1 Sayı: 1-2015 (71-85). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/564607> 25.11.2024.
- Nesibli, N., 2000: “Azerbaycan Milli Kimlik Sorunu”. **Avrasya Dosyası**. C.7, S.1.
- Nəsibzadə, N., 1990: **Azərbaycan Demokratik Respublikası**. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Nəsibzadə, N., 1997: **Bölünmüş Azərbaycan, Bütün Azərbaycan**. Bakı: Ay-Ulduz Nəşriyyatı.
- Nesipli, N., 2021: **Azerbaycan Tarihi: Millet-Devlet-Siyaset**. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Niftiyev, N., 2015: **Azərbaycanda Birgə Yaşayış və Multikulturalizm**. Bakı, Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi.
- Nika, Musavi., 2018: “Two States, One Nation: The Mixed Blessings Of Turkish Influence İn Azerbaijan”. OC MEDİA. (Çevrimiçi), <https://oc-media.org/features/two-states-one-nation-the-mixed-blessings-of-turkish-influence-in-azerbaijan/>, 20 Nisan 2023.

- Nərimanov, N., 2022: **Məktublar və Qarabağ Məsələsinə Dair Sənədlər.** Bakı: Mücrü Nəşriyyatı.
- Oder, K., 1982: **Azərbaycan.** İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Oğuz, G., 2015: “Batı’nın Entelektüel İktidarı ve Türk Modernleşmesi.” **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), 121-134.
- Oktay, E. G., 2015: “Avrupa komşuluk politikası ve Azerbaycan: Eleştirel bir değerlendirme”. **Bilig**, (75), 75-102.
- Öğün, S. S., 2000: **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik.** Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Özcan, M., 2009: “Temel dayanakları bakımından demokrasi: Antik ve modern.” **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, 3(6), 125-148.
- Özcan, U., 2002: **Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği: Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın.** İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Özçelik, T. G., 2019: “Batı-dışı modernleşme kavramı temelinde Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme çabaları.” **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), 308-326.

- Özdaşlı, E., 2021: “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan.” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 129 (255), 335-362.
- Özdemir, B., 2023: “Azerbaycan’da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Sovyet Karşıtı Ayaklanmalar.” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 63(1), 26-45.
- Özdemir, G., 2018: “Huntington ’un demokratikleşme dalgaları bağlamında Türk demokratikleşmesine bakış ve 15 Temmuz’un önemi.” **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, 1(1), 17-35.
- Özdemir, S., 2020: “Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu”. **Tarih ve Günce**, (7), 359-386.
- Özer, M. A., & İskandarov, S., 2023: “Tarihsel Süreçte Sovyetler Birliği’nden Rusya Federasyonu’na Hükümet Sisteminde Değişim.” **Журнал Российских Исследований**, (9), 65-103.
- Özgür, R. Ö., & Zambak, M., 2021: “Avrupa 2020 Stratejisi temelinde seçilmiş göstergelerle karşılaştırmalı bir analiz: Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye örneği.” **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(3), 763-783.

- Özkan, D., & Parladır, H. S., 2014: “Modern Toplumun Oluşum Sürecinde Politika, Toplum ve İletişim: Modern İngiltere'nin İlk Dönemi.” **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 13(4).
- Özkırımlı, U., 2017: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özyılmaz, E. V., 2013: “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ.” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(2), 191-208.
- Paşayeva, G., Turan, A., 2014: **Hüseyinzade Ali Bey Turan**. 2. Baskı. İstanbul Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını.
- Pehlivan, Z. N., 2020: “Brenda Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycan Kimliği.” **İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 3(4), 156-163.
- Poggi, G., 2002: **Modern Devletin Gelişimi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Poggi, G., 2014: **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Poole, R., 1993: **Ahlak ve Modernlik**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Programma KPSS, 1961: Moskova.
- Qənbərov, A., 2019: **Azərbaycanda Dövlət-Din Münasibətləri**. Bakı: Nurlar Nəşriyatı.

- Rehimli, R., 2020: “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi.” **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, 3(2), 364-384.
- Rehimov, R., 2021: “Azerbaycan’da 28 Mayıs“Bağımsızlık Günü”.” Anadolu Ajansı. 11 Ekim 2021, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanda-28-mayis-bagimsizlik-gunu-olarak-kutlanacak/2389006>, 22 Ekim 2023.
- Rehimov, R. , 2021: “Ebulföz Elçibey vefatının 21. yılında anılıyor”, Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2021, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/Ebulföz-elcibey-vefatinin-21-yilinda-aniliyor/2342632>, 21 Ocak 2022.
- Rehimov, R., 2022: “Rusya ve Azerbaycan Arasında Müttefiklik Faaliyetleri Hakkında Beyanname”. Anadolu Ajansı. 22 Şubat 2022, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ve-azerbaycan-arasında-mutteklik-faaliyetleri-hakkında-beyanname-imzalandi/2510597>, 30 Mayıs 2023.
- Renan, E., 2021: **Ulus Nedir?**. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Resulzade, M. E., 1990: **Azerbaycan Cumhuriyeti**. İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Resulzade, M. E., 1993: **Kafkasya Türkleri**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.

- Rəsulzadə, M. Ə., 2012a: **Əsərləri III.** Bakı: Təhsil
- Rəsulzadə, M. Ə., 2014b: **Əsərləri II.** Bakı: Təhsil
- Rəsulzadə, M. Ə., 2014c: **Əsərləri IV.** Bakı: Təhsil
- Rəsulzadə, M. Ə., 2014d: **Əsərləri V.** Bakı: Təhsil
- Resulzade, M. E., 2017: **Yeni Kafkasya yazıları (1923 – 1927)**, (Yayına hazırlayanlar: Akpınar, A., Türkyılmaz, S. ve Özkaya, Y., Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rəsulzadə, M.Ə., 1991: **Azərbaycan Şairi Nizami.** Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Rəsulzadə, M.Ə., 1994. **Bolşeviklərin Şərq Siyasəti.** Bakı: Sabah Nəşriyyatı
- Rəsulzadə, M.Ə., 2010: **Stalinlə İxtilal Xatirələri.** Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
- Rəsulzadə, M.Ə., 2013: **İran Türkləri.** Bakı: Təknur Nəşriyyatı.
- Rəsulzadə, M.Ə., 2001: **Əsərləri, 2. Cilt.** Bakı: Şirvan nəşr.
- Rüstəmli, N., 2016: “M. F. Ahundzadə'nin Arap Alfabesinin İslahıyla İlgili Yeni Alfabe Layıhası.” **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 16(3), 161-187.
- Rüstəmov, R., 2014: “1918'lere Doğru Azərbaycan'da Milli Kimlik Oluşumu Sürecinin Üç Bileşeni”. Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbəyli. Azərbaycan'da Din ve Kimlik. İstanbul: Küre Yayınları, ss. 31-53.

- Rüstemova, A., 2010: “Ulusal Kimliğin Belirleyici Etkeni: Dil.” **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, (07), 85-95.
- Rzayev, R., 2020: “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Teşekkül Aşamaları.” **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 5(2), 891-927.
- Sadıkoğlu, Z. Z., 2021: “Toplumsal Eylem ve Değişme: Talcott Parsons’ın Düşüncesi Üzerinden Bir Okuma.” **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 24(3), 1-28.
- Sakal, F., 1999: **Ahmet Bey Ağaoğlu**. Ankara: TTK Basımevi.
- Səlimov, V. və Mirzəyev, S., 2021: “**Prezident İlham Əliyevin Siyasəti: Dövlət və Müasir Çağırışlar**”. Bakı: Tuna Nəşriyatı.
- Shaffer, B., 2000: “The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran.”, *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol 28, 2000, p.449-479.
- Shaffer, B., 2008: **Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sharifova, V., 2022: “Etnik ve Kültürel Çeşitliliğin Korunması Bağlamında Azerbaycan’daki Ulusal Azınlıkların Kültürel Mirasının Korunması ve Tanıtılması.” **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, 5(3), 510-518.

- Skinner, Q ve Strath, B., 2011: **Devletler ve Yurttaşlar: Tarih, Kuram, Muhtemel Gelecek.** İstanbul: Türkiye İş Bankası
- Smith, A. D., 2013: **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih.** Ankara: Atıf Yayınları
- Smith, A.D., 2017: **Milli Kimlik.** İstanbul: İletişim Yayınları.
- Solmaz, B., 2011: “Modernlik ve modernleşme kuramlarına yöneltilen eleştiriler.” **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 32(32), 35-58.
- Sönmez, A. S., 2014: “Avrupa Birliği’nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası/The Political Initiative Of The European Union Towards Neighbouring Regions: European Neighbourhood Policy.” **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(14), 113-122.
- Stalin, İ., 1949: **Marksizm və Milli Məsələ.** Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı
- Sumbatzade, A.S., 1990: **Азербайджан-Этногенез и Формирование Народа.** Баку: Издательство “Столет”.
- Süleymanlı, E., 2006: **Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri.** İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Süleymanov, A., 2003: “Müstakillik İllerinde Azərbaycan`da Milli Şuur”, Azərbaycan Müstakillikdən Sonra Uluslararası Konferasına Sunulan Bildiri. Bakı: Yüzl. 3-4 Mart.
- Swietochowski, T., 1988: **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azərbaycanı 1905-1920.** İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Swietochowski, T., 2022: **Rusiya Azərbaycanı, 1905-1920. Müsəlman Cəmiyyətində Milli Kimliyin Formalaşması.** Bakı: Milliyyət Araşdırmalar Mərkəzi.
- Swietochowski, T., 2022: **Rusiya və Azərbaycan Sərhədyanı Bölgə Keçid Dövründə.** Bakı: Xəzər Nəşriyyatı.
- Şahin, E., 2023: “Sovyetlər Birliyi Döneminde Orta Asya`da Rus Etkisi.” **Akademik Düşünce Dergisi**, (8), 29-45.
- Şan, M. K., 2005: “Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme.” **Milel ve Nihal**, 3(1-2), 69-117.
- Şener, B., 2017: “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme.” **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, 6(1), 1-30.
- Şengöz, M., 2022: “Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme.” **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2), 277-295.

- Şeyşane, V., 2013: “İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak.” **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 1(1).
- Şıvgın, H., 2009: “Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi.” **Gazi Akademik Bakış**, (04), 35-53.
- Şimşek, U. ve Ilgaz, S., 2007: Küreselleşme ve Ulusal Kimlik. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 189-199.
- Şükürov, G., Gafarov, V., 2018: **Azərbaycan Cumhuriyyəti: 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri**. İstanbul: Teas Yayıncılık
- Tantəkin, H., 1998: **Acı Həqiqətlər**. Bakı: Şirvanəş
- Taşdemir, H., 2024: “Azerbaycan’ın Denge Politikası, II. Dağlık Karabağ Savaşı ve Türkiye.” **Akademik İzdüşüm Dergisi**, 9(1), 37-59.
- Taylan, O., 2024: “Freedom House ve Metodolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme: Demokrasinin Araçsallaştırılması.” **Liberal Düşünce Dergisi** (113), 171-191.
- Terry, M., 2001: **The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in The Soviet Union, 1923-1939**. New York: Cornell University Press.
- Tilly, C., 1975: **The Formation of National States in Western Europe**. Princeton: Princeton University Press.

- Tilly, C., 2020: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu:990-1992.** Ankara: İmge Kitapevi.
- Turan, R., 2017: “Azerbaycan’da Okutulan Ata Yurdu Ders Kitabında Azerbaycan Ulusal Kimliğinin Temsili.” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (42), 593-612.
- Turan, R., 2018: “Kuzey Azerbaycan’da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış.” **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 61, 429-461.
- Turan, R., 2019: “Sovyet Resmi Tarihçiliğinde Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne Yaklaşım.” **Turkish History Education Journal**, 8(1), 263-289.
- Ultan, M. Ö., & Saygın, D. , 2022: “Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi”. **Bilig**, (101), 87-114.
- Ülken, H. Z., 2016: **Millet ve Tarih Şuuru.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vahabzadə, B., 1989: “Yumruq Kimi Birləşməli”. **Ədəbiyyat və İncəsənət Qəzeti**.
- Valiyev, O., 2020: Çarlık Dönemi Azerbaycan’ının Uluslaşma Süreci: 1850-1920.” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Vatandaş, C., 2004. **Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu.** İstanbul: Açılım Kitabevi
- Wierzbicki, A., 2017: “Ethnicity and Power in The Soviet Union.” Post-Soviet Issues, 4(3):240-255. DOI: 10.24975/2313-8920-2017-4-3-240-255. Online, 14 Kasım 2024.
- Xəlilov, S., 2002: **Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq Məfkürəsi.** Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
- Yakar, Ü., 2018: “1920-1930 Yıllarında Azərbaycan’ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütölen Asimilasyon Siyaseti.” **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 3(1), 306-325.
- Yanık, C., 2011: “Postmodern Siyaset Anlayışı ve Çokkültürlölük. Kaygı.” **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Faköltesi Felsefe Dergisi**, 17, 163-174
- Yaqublu, Q.N., 2012: **Müsavət Partiyasının Tarixi.** Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı.
- Yeni Azərbaycan Partiyası (t.y): “Tarixi Arayış.” Çevrimiçi <http://www.yap.org.az/az/view/pages/5>, 14.03.2023.
- Yerlikaya, T., 2019: “Niyazi Berkes ve Daniel Lerner ’da Türkiye Modernleşmesi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme.” **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 15(56), 235-250.

- Yıldırım, A., 2020: “Örgüt Teorisinde Parsons' cu İşlevselcilik ve Gerilim Yönetimi.” **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (51), 153-167.
- Yılmazok, L., 2018: “Ulusal Sinema: Ulus, Kültür, Kimlik ve Karakter Üzerinden Bir İnceleme.” **Beykoz Akademi Dergisi**, 6(1), 136-151.
- Yoska, E., 2020: “Ebulfez Elçibey’in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı.” **Journal of Universal History Studies**, 3(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 216-237.
- Yunusov, A., 2004: **Azerbaycan’da İslam**. Bakı: Zaman Yayınevi.
- Zerdabi, H.,1960: **Seçilmiş Eserleri**. Bakı: Yüzyıl Neşriyatı.

EKLER LİSTESİ

Ekler 1.1: Tezde kullanılan mülakat soruları:

1. Kimlik ve ulusal kimlik kavramları nasıl tanımlanır?
2. Tarihsel süreç bağlamında Azerbaycan'ın ulusal kimliği nasıl şekillenmiştir?
3. Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin oluşumunda iç ve dış dinamikler hangi rolü oynamaktadır?
4. Mirza Fatali Ahundzade, Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in Azerbaycan ulusal kimliğinin oluşumuna katkıları nelerdir?
5. Milliyetçilik ve türleri, ulusal kimliğin gelişimini nasıl etkilemektedir?
6. Mehmet Emin Resulzade'nin kişiliği ve liderliği, Azerbaycan ulusal kimliğinin pekiştirilmesinde nasıl bir rol üstlenmiştir? Bu rol Batılaşma bağlamında nasıl değerlendirilebilir?
7. Ulus-devlet niteliğindeki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) varlığı, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasında ne tür etkiler yaratmıştır?
8. Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni işgali, Azerbaycan ulusal kimliğinin gelişimini nasıl etkilemiştir?
9. Sovyetler Birliği, Azerbaycan ulusal kimliği konusunda nasıl bir politika izlemiştir ve bu politikanın sonuçları ulusal kimliğin gelişimi açısından nasıl değerlendirilebilir?
10. 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, ilk yıllarında ulusal kimliğin gelişimi açısından nasıl bir devlet politikası benimsemiştir ve bu politika kimliği ne ölçüde tanımlayabilmiştir?
11. Ebülfez Elçibey ve Haydar Aliyev iktidarları dönemi Azerbaycan ulusal kimliğinin inşası açısından nasıl bir yol haritası izlemiştir ?
12. Savaşlar, ulusal kimlik üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?
13. Birinci Karabağ Savaşı'nın kaybedilmesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik algısını nasıl şekillendirmiştir?
14. İlham Aliyev iktidarı dönemi Azerbaycan ulusal kimliğinin inşası açısından nasıl değerlendirilebilir? Batılaşma süreci bağlamında İlham Aliyev dönemini nasıl değerlendirebiliriz?

15. İkinci Karabağ Savaşı (Büyük Vatan Savaşı) sürecinde Azerbaycan devleti tarafından benimsenen milliyetçilik anlayışı, ulusal kimliğin bugünü ve geleceği açısından nasıl bir etki yaratmıştır?
16. Çokkültürlülük modeli, Azerbaycan ulusal kimliği bağlamında nasıl değerlendirilebilir? Bu model, Batılaşma süreci ile nasıl ilişkilendirilebilir?
17. Azerbaycan Cumhuriyeti, ulusal kimliği açısından sınır komşuları olan Türkiye, Rusya ve İran ile nasıl bir dış politika izlemelidir?
18. Azerbaycan Devleti, ulusal kimliğin korunması ve milli birliğin sürdürülebilmesi açısından nasıl bir tutum benimsemelidir?
19. Batı tarzı sivil milliyetçilik, Azerbaycan ulusal kimliğinin geleceğine nasıl bir katkı sağlayabilir? Bu katkılar, Azerbaycan'ın sınır komşularının politikaları çerçevesinde nasıl değerlendirilebilir?
20. Vatan kimliği kavramına ilişkin düşünceleriniz nelerdir?
21. Ulusal dil olarak Azerbaycan Dili'nin geleceğine dair öngörüleriniz nelerdir?
22. 'Azerbaycanlı' üst kimliği, Batılaşma süreci bağlamında nasıl değerlendirilebilir?
23. Batılaşma süreci devletleşme süreci ve toplumsal kalkınma açısından nasıl bir dönüşüm oluşturmaktadır?
24. Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşasında öngördüğünüz üst kimlik modeli nedir?
25. Azerbaycan Türkçesinin ulusal kimlik inşasında rolü ve onun batılaşma süreci bağlamında etkisini nasıl değerlendirebiliriz?

Ekler 1.2: Tezde kullanılan mülakat sorularına ilişkin İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu onay raporu.

Tarih ve Sayı: 24.10.2024-2984952

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :E-35980450-663.05-2984952
Konu :Beyrak TARLANSOY

Sayın Beyrak TARLANSOY

İlgi : 11.09.2024 tarih, 2864960 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2024/359 dosya numaralı "Azerbaycan'ın Modernleşme Sürecinde Kimlik Meselesi: Ulusal Kimlik İnşasında "Batılılaşma" Sorunu" başlıklı çalışma, Kurulumuzun 07.10.2024 tarih ve 10 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinize sunarım.

Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ
Başkan

Ek:Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSM34KZEL1C Pin Kodu :68233

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-universitesi-ebys>

Istanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34452 Beyazıt/Fatih-Istanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Kep Adresi: istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için : Arzu ÜSTÜNEL TAŞKIN

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 23.10.2024-2977206

İlgili makama,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı Öğrencisi **Beyrak TARLANSOY** “Azerbaycan’ın Modernleşme Sürecinde Kimlik Meselesi: Ulusal Kimlik İnşasında “Batılılaşma” Sorunu” başlıklı, **2024/359** dosya numaralı, 11.09.2024 tarih, **2864960** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’na başvurmuştur. 07.10.2024 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişki	Karar	İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Çiğdem Börke TUNALI ÇAKIR (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Faruk Kerem GİRAY	Hukuk Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Ahmet ÖZTÜRK	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Tufan KARABULUT	Devlet Konservatuarı	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mehmet Güven GÜNER	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Nüray TURAN	Hemşirelik Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Göklem TEKDEMİR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Mustafa Çağatay ASLAN	Siyasal Bilimler Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Ali Barış KAPLAN	İletişim Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Nermin TAŞKALE	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	

ÖZGEÇMİŞ

2013 yılında Bakü Devlet Üniversitesi, Felsefe Bölümünden mezun oldu. 2013-2014 yıllarında 12 ay Vatani görevi olan askerliğini yaptı. 2015 yılında Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'da Siyasal Süreçler Programında Yüksek Lisans eğitimine başlayıp, 2017 yılında mezun oldu. 2017-2018 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi, Siyaset ve Sosyoloji Bölümünde sözleşmeli olarak öğretim görevliliği yaptı. 2018 yılında başladığı doktora öğrenimi boyunca çeşitli kurum ve kuruluşlardan bölümüne ilişkin sertifikalar aldı. 2020-2021 yıllarını kapsayan ve yüksek not ortalaması olan öğrencilere verilen YTB(Yabancı Türkler Başkanlığı) bünyesinde doktora burslusu oldu. Yine aynı kurumun çatısı altında, Siyaset Bilimi ve Kamü Yönetimi Bölümüne ilişkin üç ayrı üstün başarı sertifikası aldı. Ayrıca 2018 yılından beri özel bir şirketin yönetim kadrosunda bulunmaktadır. Yayımlanmış iki makalesi bulunmaktadır. İleri seviyede İngilizce ve orta seviyede Rusça, ayrıca mesleği gereği tüm Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinin resmi dillerini anlaya bilmektedir.